

1991
POLITIEK JAARBOEK
ANNEE POLITIQUE
POLITICAL YEARBOOK
OF BELGIUM

Uitgegeven door **RES PUBLICA**
Tijdschrift voor politologie
1992, bundel XXXIV, nr 3-4

Éditée par **RES PUBLICA**
Revue de science politique
1992, volume XXXIV, n° 3-4

Edited by **RES PUBLICA**
Belgian journal of political science
1992, volume XXXIV, n° 3-4

1991
POLITIEK JAARBOEK
ANNEE POLITIQUE
POLITICAL YEARBOOK
OF BELGIUM

Uitgegeven door **RES PUBLICA**
Tijdschrift voor politologie
1992, bundel XXXIV, nr 3-4

Éditée par **RES PUBLICA**
Revue de science politique
1992, volume XXXIV, n° 3-4

Edited by **RES PUBLICA**
Belgian journal of political science
1992, volume XXXIV, n° 3-4

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENTS

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1991. door M. DEWEERDT en R. FALTER	286-344
Regering Martens IX	345-346
Belgian Politics in 1991, by I. COUTTENIER	347-370
Het politieke gebeuren in de Euro- pese Gemeenschap in 1991, door L. HOOGHE	371-405
Statistical review of the political year 1991, by M. VOS	407-437
Les relations Belgo-Africaines en 1991 par J.-Cl. WILLAME	439-451
Morphologie des partis politiques francophones en 1990 et 1991, par M. VOS	453-490
Classification scheme for the biblio- graphy and the inventory of opinion polls	491-493
Bibliographie de l'année politique 1991, par W.S. PLAVSIC	494-532
Political opinion polls in Belgium in 1991, by E. DAS	533-546

OVERZICHT VAN HET BELGISCHE POLITIEK GEBEUREN
Gedetailleerde inhoudsopgave

I.	Einde van de Silco-gijzeling en de Khaled-affaire	287
	A. Het gezin Houtekins eindelijk vrij	287
	B. De woordvoerder van Aboe Nidal in Brussel	289
	C. Een onderzoek op Buitenlandse Zaken	291
II.	België en de Golfoorlog	292
	A. De eerste maatregelen en de gijzelaarskwestie (augustus-november 1990)	292
	B. Oorlogsvoorbereidingen en een incident met Londen (december 1990 - januari 1991)	295
	C. Na het uitbreken van de oorlog (januari-februari)	297
	D. De naweeën van de oorlog	300
III.	Begrotingsbeleid	301
	A. De controle op de begroting 1991	301
	B. Nieuwe cijfers	303
	C. De begroting voor 1992	304
	D. De maaltijdcheques	306
IV.	Spanningen in regering en meerderheid	307
	A. De evolutie van de staatshervorming	307
	B. Sabena op zoek naar geld en een partner	311
	C. Het asielbeleid	314
	D. De "club van Poupehan"	315
V.	De val van de regering-Martens VIII	316
	A. Het dispuut over de wapenexport	316
	B. De VU stapt uit de regering	317
	C. Het kortstondige kabinet-Martens IX	319
	D. De ontbinding van de Kamers	323
VI.	Vervroegde parlementsverkiezingen en het formatieberaad	324
	A. Een lange campagne	324
	B. Een verrassende verkiezingsuitslag	326
	C. Een lastig formatieberaad	328
VII.	Buitenlands- en defensiebeleid	331
	A. Het buitenlands beleid	331
	B. Het defensiebeleid	334
VIII.	Wetgevend werk	335
	A. Grondwetswijzigingen	335
	B. Wetgeving	336
IX.	Varia	337
X.	Evolutie in de politieke partijen	342

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1991

door Mark DEWEERDT

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen, Hoofdredacteur van *De Standaard*

en Rolf FALTER

Licentiaat in de Geschiedenis, Politiek redacteur van *De Standaard*

België kende in 1991 een bewogen politiek jaar. De houding van de regering in het Golf-conflict veroorzaakte spanningen in de regering-Martens VIII (christendemocraten, socialisten en Volksunie), die nog werden aangescherpt door de rel rond de aanwezigheid in het land van Walid Khaled, de woordvoerder van de terreurgroep van Aboe Nidal, waarover het doek pas eind juni viel. Tijdens de zomer stelde de regering, naar jaarlijkse gewoonte, de begroting voor het volgende jaar op. Tevens werden afspraken gemaakt over de verdere hervorming van de staat. Tot een parlementaire behandeling van de begroting en de staats-hervorming is het evenwel niet gekomen. Een dispuut over de uitvoer van wapens naar het Golf-gebied leidde in september tot een politieke crisis. De Volksunie verliet de regering, die kort daarop aan communautaire tegenstellingen ten onder ging. Bij de vervroegde verkiezingen van 24 november leden de aftredende regeringspartijen verlies. Pogingen om een nieuwe regering op de been te brengen, zaten eind december nog muurvast.

I. Het einde van de Silco-gijzeling en de Khaled-affaire

A. Het gezin Houtekins eindelijk vrij

De afwikkeling van de zgn. Silco-gijzeling bracht de regering en vooral haar minister van Buitenlandse Zaken, Mark Eyskens, begin 1991 in een lastig parket.

Emmanuel Houtekins en Godelieve Kets en hun kinderen Laurent en Valérie waren - samen met de Belg Fernand Houtekins, diens Franse vriendin Jacqueline Valente en haar dochters Marie-Laure en Virginie die eerder waren vrijgekomen - aan boord van het jacht *Silco*, dat, luidens een mededeling van 8 november 1987 van de radicale Palestijnse groepering Fatah-Revolutionaire Raad van Aboe Nidal, in de Middellandse Zee, voor de kust van Gaza, was gekaapt. De opvarenden werden beschuldigd van spionage voor Israël.

Volgens nooit bevestigde berichten zou de *Silco* al medio 1985 bij vergissing zijn gepraaid. De toenmalige chef van de Libische geheime dienst, Ibrahim Elbishari, zou de acht hebben laten aanhouden met de bedoeling hen later te ruilen tegen Palestijnse terroristen die in verschillende landen gevangen zaten. De Libische leider kolonel Kadhafi zelf zou daarvan pas in 1987 op de hoogte zijn

gebracht. Op zijn bevel zou Aboe Nidal daarop de gijzelaars naar Libanon hebben gebracht.

Sinds de bekendmaking van de gijzeling had het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken via een zgn. stille diplomatie onophoudelijk getracht de vier Belgen vrij te krijgen. In de loop van 1990 was duidelijk geworden, dat de Fatah-Revolutionaire Raad in ruil daarvoor de vrijlating eiste van Said Nasser, een Palestijn die in België tot levenslang was veroordeeld voor zijn aandeel in een aanslag op joodse kinderen in Antwerpen in juli 1980.

De Belgische regering had er in 1990 mee ingestemd dat Nasser, in het kader van de wet-Lejeune over de voorwaardelijke invrijheidstelling, uit de gevangenis van Leuven kon worden ontslagen. Pas op 1 februari 1991 gaf eerste-minister Wilfried Martens dat voor het eerst officieel toe.

Twee VU-politici, partijvoorzitter Jaak Gabriëls en senator Hans de Belder, hadden in de week vóór Kerstmis 1990 nog een poging gedaan om de vrijlating van de Silco-gijzelaars te bespoedigen. In Libië hadden zij onder meer een ontmoeting met kolonel Kadhafi, die op 23 december "hem onbekende organisaties" opriep het gezin Houtekins-Kets vrij te laten. Tijdens hun verblijf in Tripoli was ook Jan Hollants van Loocke, de directeur-generaal van de Politiek van het ministerie van Buitenlandse Zaken, in de Libische hoofdstad opgemerkt.

De Fatah-Revolutionaire Raad kondigde op 7 januari 1991 de nakende vrijlating van de vier Silco-gijzelaars aan. In een mededeling, die ondertekend was door Walid Khaled, de woordvoerder van de groepering, en aan de Westerse persbureaus in Beiroet was gericht, stond dat "de onderhandelingen met de Belgische regering tot een overeenkomst over alle problemen hebben geleid" en dat de vrijlating het gevolg was van de oproep van Kadhafi. De Fatah-Revolutionaire Raad dankte de Belgische regering voor "haar begrip voor de Palestijnse en Arabische zaak".

De onderhandelingen over de overeenkomst, zo werd later duidelijk, waren op 23 december 1990 in Tripoli afgerond.

Op 12 januari werd Said Nasser uit de gevangenis van Leuven ontslagen en aan boord van een vliegtuig van de Belgische Luchtmacht naar Kaïro overgevlogen. Onmiddellijk nadien bracht hetzelfde toestel de vier leden van het gezin Houtekins-Kets van Kaïro over naar de militaire luchthaven van Koksijde, van waar ze met een helikopter naar het militair ziekenhuis van Neder-over-Heembeek werden gebracht om te herstellen. Zij zouden daar blijven tot 21 januari.

Op 13 januari kreeg de pers het viertal eventjes te zien. Emmanuel Houtekins hield het bij een korte verklaring, waarin hij iedereen dankte die zich voor de vrijlating had ingezet en zei dat zij goed behandeld werden. Nadien bleef het gezin van de buitenwereld afgeschermd, tot het op 18 maart een persconferentie gaf, zonder echter enige aanduiding te geven over de plaats en de omstandigheden van de gijzeling.

Minister Eyskens dankte op 13 januari in naam van de Belgische regering kolonel Kadhafi en president Mobarak van Egypte voor hun rol in de afwikkeling van de gijzelingskwesitie. Hij zei dat de vrijlating van Said Nasser de enige Belgische tegenprestatie was en dat er met de ontvoerders was afgesproken "het stilzwijgen te bewaren".

B. De woordvoerder van Aboe Nidal in Brussel

Het zag er naar uit, dat daarmee een streep was getrokken onder de affaire, tot *De Standaard* op 19 januari berichtte, dat Walid Khaled op 16 januari in Brussel door de politie was opgepakt. Omdat de woordvoerder van Aboe Nidal in het bezit was van een geldig toeristenvisum, dat was uitgereikt op 11 januari, daags vóór de vrijlating van de Houtekins', werd ze van hogerhand verplicht hem te laten gaan. Later bleek dat Hollants van Loocke de politie daarom "verzocht" had.

Politici van zowel de meerderheid als de oppositie reageerden verbijsterd op het nieuws, dat ook in het buitenland voor opschudding zorgde. De groep van Aboe Nidal had gedreigd met terreurdaden tegen elk land dat het opnam tegen Irak, dat in augustus 1990 Koeweit was binnengevallen en een gewapend conflict met een door de Verenigde Staten geleiden alliantie riskeerde. Een ultimatum van de Verenigde Naties aan het adres van Irak zou op 15 januari verstrijken.

In de Senaat, die op 19 januari bijeen was voor een debat over de Golf-oorlog, zei premier Martens dat hij op 16 januari om 20 uur door minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback op de hoogte was gebracht van de aanhouding van Khaled. Volgens Martens had Khaled een Jordaanse paspoort op naam van Ben Khalil met een Belgisch visum, dat was verleend door de Belgische zaakgelastigde in Libanon, Jan Kamps. Martens zei dat hij in overleg met de minister van Justitie, Melchior Wathelet, beslist had Khaled vóór zonsopgang uit het land te laten zetten.

's Anderendaags zei Martens in het BRT-programma *De zevende dag* dat het een "beoordelingsfout" was een visum te geven aan Khaled.

Minister Tobback zei dat "de rand van de waanzin" was bereikt. "Nu alle politiediensten zoeken naar terroristen, wandelt een van de nauwste medewerkers van een van de beruchtste terroristen rustig rond in Brussel. Eén minister wist daarvan. Dat vind ik nogal sterk", zei Tobback, die liet uitschijnen dat Eyskens weet had van de aanwezigheid van Khaled in Brussel.

Eyskens ontkende dat hij op de hoogte was van de uitreiking van het visum, en zei dat hij maar op 16 januari om 13 uur - twee uur vóór de aanhouding - ingelicht werd over de aanwezigheid van Khaled in Brussel en dat hij meteen de instructie gaf hem uit het land te zetten. Volgens Eyskens had Khaled nog vóór de vrijlating van het gezin Houtekins gevraagd in Brussel uitgenodigd te worden voor een nagesprek, en zou een weigering de goede afloop van de Silco-zaak in het gedrang hebben kunnen brengen.

Tussen Eyskens en Tobback ontstond een publieke woordenstrijd, waaraan pas een einde kwam nadat koning Boudewijn de twee regeringsleden bij zich had ontboden.

Op 21 januari deelde Buitenlandse Zaken mee, dat de directeur-generaal van de Politiek van het ministerie, Jan Hollants van Loocke, en de kabinetschef van minister Eyskens, Alex Reyn, op hun verzoek van hun functie ontheven werden. Beiden bleven in dienst als diplomaat. Uit onvrede over de gang van zaken, nam enkele dagen later een derde diplomaat die bij de zaak was betrokken, kabinetsadviseur Jan van Dessel, eveneens ontslag.

Hoewel in de pers gespeculeerd was over het ontslag van minister Eyskens, kwam het kernkabinet op 22 januari tot de conclusie dat zoiets niet wenselijk was in de moeilijke omstandigheden van de Golf-oorlog.

In de Kamercommissie voor de Buitenlandse Betrekkingen werd op 24 januari over de kwestie geïnterpelleerd. Premier Martens zei dat de uitreiking van een

toeristenvisum aan Walid Khaled een beoordelingsfout was, waarvoor ruime verzachtende omstandigheden gelden. Hij en minister Eyskens verwezen daarbij naar de tijdsdruk, omdat men het gezin Houtekins wilde vrij krijgen vóór het verstrijken van het VN-ultimatum aan Irak.

Volgens Martens had zaakgelastigde Jan Kamps op 12 januari om advies gevraagd over het verzoek van Khaled om naar Brussel te komen. Hollants van Loocke en Reyn vonden een weigering "onvoorzichtig" zolang het gezin Houtekins niet vrij was en antwoordden telefonisch dat ze in principie akkoord waren. Minister Eyskens werd daarvan op de hoogte gebracht en ging eveneens akkoord. Kamps heeft die richtlijn te goeder trouw verkeerd ingeschat en al op 11 januari het visum gegeven, zonder daar de minister van Buitenlandse Zaken van op de hoogte te brengen, zei Martens.

Een week later, op 31 januari, kreeg Eyskens de steun van de CVP-fractie in de Kamer. Na de vergadering zei hij, dat hij geen ontslag zou nemen.

Diezelfde namiddag werd premier Martens in de Kamer nogmaals over de kwestie ondervraagd. Hij zei geloof te hechten aan de uitleg van Eyskens, dat de telexen van Kamps uitdrukkelijk aan de kabinetschef van Buitenlandse Zaken waren gericht; dat in de nota die Eyskens kreeg ter voorbereiding van de persconferentie na de terugkeer van de familie Houtekins, de toekenning van een visum aan Khaled discreet en pas op het einde van de tekst vermeld werd; en dat de minister niet de tijd had gehad om de hele nota te lezen.

Martens verweet de diplomaten beoordelingsfouten te hebben gemaakt door een visum toe te kennen en informatie achter te houden.

De meerderheid keurde daarop de vertrouwensmotie goed die was ingediend na eerdere interpellaties over de zaak-Khaled. De Vlaamse socialisten lieten duidelijk verstaan alleen "akte te nemen" van de uitleg van premier Martens.

Met de stemming was een politieke crisis afgewend. De meeste waarnemers waren het erover eens, dat de Golf-oorlog de regering in het algemeen en minister Eyskens in het bijzonder had gered, en dat enkele diplomaten voor de onverkwikkelijke zaak opdraaiden.

Intussen circuleerde in de Wetstraat een niet-ondertekende nota van 23 januari, die werd toegeschreven aan Hollants van Loocke, over de afwikkeling van de Silco-zaak, waarin o.m. staat dat de auteur en Reyn bewust gegevens hebben achtergehouden, omdat ze eerder al ervaren hadden dat verklaringen van politici de onderhandelingen met Aboe Nidal doorkruisten.

Premier Martens maakte op 1 februari in de Kamercommissie voor de Buitenlandse Betrekkingen voor het eerst officieel bekend in welke voorwaarden de Houtekins' waren vrijgekomen: de (al genoemde) vrijlating van Said Nasser, een verhoging van de ontwikkelingshulp aan de Palestijnen (200 miljoen frank) en de ondertekening van een handelsakkoord met Libië dat sinds 1985 op bekrachtiging wachtte. (Minister Robert Urbain van Buitenlandse Handel zou op 10 februari naar Tripoli reizen om het samenwerkingsakkoord te ondertekenen, maar op vraag van Libië werd het bezoek tot april uitgesteld). Martens zei dat er geen losgeld was betaald.

Toch schreef *Het Laatste Nieuws* op 2 februari dat Hollants van Loocke op 16 januari 100 miljoen frank betaalde aan Walid Khaled. Minister Eyskens ontkende dat ten stelligste.

In het parlement bleef de liberale oppositie over de affaire interpellieren en op het ontslag van Eyskens aandringen. Premier Martens was bereid de inhoud van

de nota-Hollants van Loocke en van een tweede nota, met een tijdsschema, mee te delen aan de fractieleiders in de Kamer. Omdat de voorzitter van de Kamercommissie van Buitenlandse Zaken, de PRL'er Jean Gol, weigerde de geheimhouding te bewaren, werd een bijeenkomst daarover op 11 februari vrij snel opgeheven.

Tijdens een vergadering van de Kamercommissie voor de Buitenlandse Betrekkingen op 7 februari, waar andermaal over de zaak werd geïnterpelleerd, had de liberale oppositie overigens al uitvoerig geciteerd uit de nota-Hollants van Loocke. Jean Gol (PRL) zei dat hij de nota in zijn briefwisseling had gevonden. Dezelfde dag stonden ook in de krant *Le Soir* uittreksels uit de nota.

C. Een onderzoek op Buitenlandse Zaken

Een voorstel van PVV-voorzitter Guy Verhofstadt om een parlementaire onderzoekscommissie over de Silco-affaire op te richten, werd op 27 februari door de Kamercommissie voor Buitenlandse Betrekkingen verworpen. Het voorstel werd later, op verzoek van de indiener, ook door de voltallige Kamer besproken. Omdat intussen op Buitenlandse Zaken een intern administratief onderzoek was ingesteld door de secretaris-generaal van het ministerie, Frans Roelants, besliste de Kamer op 13 maart de stemming over het voorstel uit te stellen.

Premier Martens zei op 7 mei dat het administratief rapport niet zou worden openbaar gemaakt, omdat het staatsgeheimen bevat. De regering was wel bereid het ter beschikking te stellen van de Kamer.

Op 16 mei besliste de Kamer het administratief verslag te bespreken in een bijzondere commissie. De commissie kreeg de mogelijkheid ministers te ondervragen, maar mocht geen andere personen horen, op secretaris-generaal Roelants na. Zij zou zelf haar deontologische regels opstellen en dus bepalen welke delen uit het verslag konden worden bekendgemaakt. De commissie telde acht leden en werd, met raadgevende stem, voorgezeten door Kamervoorzitter Nothomb.

Premier Martens overhandigde op 22 mei een kopie van het administratief verslag aan de Kamervoorzitter. Daarop begon de bijzondere commissie haar werkzaamheden.

Op 23 mei meldde *Gazet van Antwerpen* dat het verslag vooral negatief zou zijn voor Jan Kamps, de zaakgelastigde in Beiroet, die "zeer eigengereid" te werk ging tijdens de onderhandelingen over de vrijlating van het gezin Houtekins. Kamervoorzitter Nothomb betreurde het perslek.

Diezelfde dag werd de commissie het eens over haar werkwijze. Over een eventuele geheimhouding van delen van het verslag moesten zes van de acht leden beslissen.

De commissieleden kregen op zaterdag 1 juni het verslag-Roelants. 's Anderendaags kwamen zij de hele dag bijeen om het rapport te bespreken. Zij kregen toelichting van secretaris-generaal Roelants en van premier Martens. Na de vergadering zei commissielid Jean Gol (PRL) dat het rapport geen administratief verslag is, maar een "bundeling van veel interessante documenten".

Op 3 juni kwam de commissie opnieuw bijeen om minister Eyskens te horen. *Het Laatste Nieuws* schreef die dag, dat Eyskens al op 24 december zou zijn ingelicht over de komst van Khaled, maar de minister ontkende dat formeel. Op 24 december werd de minister ervan op de hoogte gebracht dat Khaled opnieuw was opgedoken, ditmaal in Libië. De ontvoeders stelden vier eisen: de vrijlating

van Said Nasser; twee studiebeurzen voor Palestijnen; extra ontwikkelingshulp voor Palestijnen; contacten met de organisatie van Khaled, de Fatah Revolutionaire Raad. Over een eventuele komst van Khaled naar België werd niet gepraat", zei de woordvoerder van Buitenlandse Zaken.

Op 4 juni citeerden de liberale commissieleden Verhofstadt en Gol op een persconferentie uitvoerig uit het verslag. Uit het verslag bleek dat Eyskens op 24 december aan Hollants van Loocke en Reyn vroeg de Silco-zaak zo spoedig mogelijk af te handelen. Hij had geen bezwaar tegen de vier eisen van Khaled, wat niet betekende dat hij instemde met de uitreiking van een visum. De diplomaten hebben daar uit afgeleid dat zij een mandaat hadden om de hele zaak af te werken, inclusief een visum voor Khaled.

Uit het verslag bleek dat de Houtekins' de hele tijd in Libië werden vastgehouden, maar dat aanvankelijk in Beiroet (Libanon) onderhandeld werd.

Op 13 juni werd Eyskens op eigen verzoek een tweede keer door de commissie gehoord. Daags voordien had de Kamer beslist het mandaat van de commissie te verlengen tot 21 juni.

De drie leden van de oppositie (PVV, PRL en Agalev) verlieten op 13 juni de vergadering omdat er geen meerderheid was voor hun voorstel de diplomaten Hollants van Loocke, Kamps en Reyn te ondervragen.

Op 24 juni besliste de bijzondere Kamercommissie geen sancties te nemen tegen de diplomaten die betrokken waren in het Silco-dossier.

's Anderendaags debatteerde de Kamer een laatste keer over de affaire. Op 27 juni stemde zij het liberale voorstel weg om een parlementaire onderzoekscommissie over het Silco-dossier op te richten. Daarmee viel het doek over een onverkwikkelijke zaak, die vooral de geloofwaardigheid en de reputatie van minister Eyskens had aangetast.

II. België en de Golf-oorlog

A. De eerste maatregelen en de gijzelaarskwestie (augustus-november 1990)

Zoals de meeste westerse landen, werd ook België op 2 augustus 1990 totaal verrast door de Iraakse inval in Koeweit en de militaire escalatie die er op volgde. Ons land werd ook ten dele meegezogen in het conflict, al bestonden daar in het parlement en in de regering sterke weerstanden tegen.

België besliste al op 3 augustus de Koeweitse tegoeden op Belgische rekeningen te bevriezen. Dat gebeurde in eerste instantie via een "aanbeveling" van de Bankcommissie. Na een eerste vergadering van de uit vakantie teruggeroepen minister-raad op 7 augustus werd een dag later een KB gepubliceerd dat, in uitvoering van een besluitwet van 6 oktober 1944, aan minister van Financiën Philippe Maystadt de toestemming gaf financiële verrichtingen waarbij Koeweitse of Iraakse rechtspersonen of individuen betrokken waren te blokkeren en te controleren. De maatregel sloeg op ca. 3 tot 4 miljard frank overwegend Koeweitse tegoeden.

Op 9 augustus 1990 verscheen een ministerieel besluit dat de handel met Irak en Koeweit aan een stelsel van vergunningen onderwierp. Daardoor werd de handel met die landen feitelijk verboden. België kondigde op die manier, zoals alle EG-landen, al in de eerste week van augustus 1990 economische en financiële sancties af tegen Irak. Slechts enkele Belgische bedrijven werden daardoor getrof-

fen. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties vaardigde een handelsembargo tegen Irak uit.

Op 6 augustus 1990 besliste de regering van Saoedi-Arabië de Verenigde Staten militair ter hulp te roepen tegen de nieuwe dreiging die uitging van de Iraakse troepen in Koeweit. Dat leidde er o.m. toe dat de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken James Baker op 9 augustus in Brussel de Navo kwam verzoeken de afgekondigde economische sancties tegen Irak ook daadwerkelijk te helpen naleven.

Premier Martens riep daarop voor de tweede maal de ministerraad uit vakantie terug. Die besliste op 13 augustus twee mijnenjagers - de *Iris* en de *Myosotis* - en het verzorgingsschip *Zinnia* "op oefening in de oostelijke Middellandse Zee" te sturen. De *Iris*, *Myosotis* en *Zinnia* voeren op 17 augustus Zeebrugge uit.

Pas tien dagen later bevestigde de regering dat de schepen inderdaad op weg waren naar de Perzische Golf. Ze bereikten eind september de Golf van Oman, de zee aan de ingang van de Perzische Golf. Daar bleven ze maandenlang de wacht houden.

Over de taak van de schepen ontstond zich vanaf hun aankomst in de Golf van Oman een polemiek. Fregatkapitein Georges Van Dijk, de commandant van de Belgische boten, verklaarde begin oktober dat de kans zeer reëel was dat de geallieerden een beroep zouden doen op de Belgen, wanneer ze bij een aanval op de kust van Koeweit eerst de doorvaart mijnenvrij zouden willen maken.

Minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens formuleerde het een maand later, in de Kamercommissie van Buitenlandse Zaken, wat voorzichtiger: "Indien we ons door de aanwezigheid van schepen solidair tonen met de anderen, dan veronderstelt dat ook dat deze schepen, in geval van nood, dienst moeten bewijzen. Ik wil daar niet schijnheilig over doen".

Premier Martens wees die redenering echter af, in interviews met *Het Volk* en *De Standaard* eind december. De drie schepen mochten volgens hem "niet in een gewapend conflict betrokken worden", omdat ze ter plaatse louter meewerkten aan de toepassing van het begin augustus afgekondigde embargo van de Verenigde Naties.

België stuurde eind augustus 1990 ook twee C-130-transporttoestellen van de luchtmacht naar het Nabije Oosten om Egyptische vluchtelingen uit Irak van Jordanië naar hun geboorteland te vliegen. Het versnelde een voorziene levering van 20.000 ton graan aan Kairo en het droeg 800 miljoen frank bij tot een speciaal EG-fonds voor de buurlanden van Irak die door het handelsembargo zwaar getroffen werden.

Begin september richtte de Amerikaanse minister Baker een nieuw verzoek tot de Navo-bondgenoten: militaire hulp bij een lucht embargo tegen Irak en financiële hulp voor het Amerikaans leger in de Arabische woestijn.

De regering besliste eind september, na een openlijk meningsverschil tussen minister van Buitenlandse Zaken Eyskens (CVP) en zijn collega van Landsverdediging Guy Coëme (PS), vier C-130's ter beschikking te stellen van de Westeuropese Unie en het fregat *De Wandelaar* naar de Golf te sturen. De C-130's bleken uiteindelijk niet direct nodig te zijn, omdat een Nederlands aanbod aan Turkije om F-16-gevechtsvliegtuigen naar dat land over te brengen door Ankara werd geweigerd. De C-130's hadden de logistieke steun voor de Nederlandse toestellen moeten overvliegen.

Later, tijdens de oorlog in de Golf, werden de Belgische transportvliegtuigen wel nog ingezet voor de bevoorrading van de Britse en Amerikaanse legers in de Arabische woestijn.

Het fregat *De Wandelaar* vertrok in het grootste geheim. Het escorteerde een konvooi Britse schepen met soldaten van het Brits Rijnleger in Duitsland die naar de Arabische woestijn werden overgebracht. Het bereikte begin november 1990 Djibouti aan de oostkust van Afrika. Omstreeks 14 januari 1991, vlak vóór het verstrijken van het ultimatum van de Verenigde Naties tegen Bagdad, begon *De Wandelaar* aan zijn terugreis. Hij werd afgelost door het fregat *De Wielingen*, dat een week nadien Djibouti bereikte.

België diende ook als transitland voor Amerikaanse troepen. In augustus maakten Amerikaanse burgervliegtuigen die soldaten overvlogen van de Verenigde Staten naar Saoedi-Arabië een tussenlanding in Oostende. In oktober en november scheepten duizenden Amerikaanse soldaten er hun zware wapens in vanuit hun eenheden in Duitsland via Antwerpen naar de Arabische woestijn. Ons land leverde verder 2.800 veldbedden aan de geallieerden en een hulppijpleiding voor olie aan de Britten.

Gedurende de eerste maanden na de Iraakse invasie van Koeweit werd de internationale actualiteit, behalve door nieuws over de overbrenging van een half miljoen Amerikaanse soldaten naar de Arabische woestijn, vooral gedomineerd door verhalen rond westerse gijzelaars in Irak. De Iraakse president Saddam Hoessein had al half augustus duidelijk gemaakt dat hij de westerlingen die in Irak en Koeweit verbleven niet zomaar wenste te laten gaan. Hij dreigde er zelfs mee hen te verplaatsen naar doelen die het eerst voor bombardementen in aanmerking kwamen.

Al op 8 augustus 1990 gaf het ministerie van Buitenlandse Zaken aan alle Belgen de raad de Golfregio te verlaten en te mijden. Op 27 augustus kondigde Buitenlandse Zaken aan dat alle Belgen het bezette Koeweit hadden verlaten. De meesten waren overgebracht naar Irak. Alleen ambassadeur Van Roey en eerste secretaris Ouvry bleven achter in het omsingelde Belgisch ambassadegebouw, in het kader van een symbolische protestactie van de EG-landen tegen de inmiddels voltrokken annexatie van Koeweit door Bagdad. Ze hielden die actie vol tot begin oktober. In totaal verbleven er eind augustus 58 Belgen in Irak en Koeweit.

Op 29 augustus kondigde Bagdad aan dat het alle vrouwen en kinderen onder de gegijzelde westerlingen zou laten gaan. De eerste zeven Belgische vrouwen en kinderen onder hen kwamen op 2 september toe in Brussel.

Vanaf half september volgden de internationale bemiddelingspogingen om de westerse gijzelaars vrij te krijgen elkaar in snel tempo op. Internationaal bekende politici - onder wie de Oostenrijkse president Waldheim, de gewezen Westduitse bondskanselier Brandt en de gewezen Britse premier Heath - reisden naar Bagdad in de hoop bij Saddam Hoessein minstens enkele gijzelaars vrij te krijgen.

Minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens reageerde doorgaans sceptisch op dergelijke pogingen. Maar dat leverde hem een reactie op van de Belgische gijzelaars, die op 8 november voor een tv-camera van een VTM-ploeg in Bagdad hun ongenoegen lieten blijken. De voorzichtige kritiek van Eyskens op de missie-Brandt deed SP-Kamerfractie-leider Freddy Willockx op 11 november zeggen dat de houding van de minister "van een verschrikkelijke pretentie getuigde". Die verklaring zorgde een dag later dan weer voor een waarschuwing vanwege CVP-voorzitter Van Rompuy, die stelde dat het geduld van zijn partij niet eindeloos was.

Eyskens zelf reageerde met de opmerking dat "ik niets tegen parlementaire initiatieven voor de gijzelaars heb. Mocht Willockx bereid zijn te gaan, dan kan hij op alle steun van Buitenlandse Zaken rekenen." Daarop werd in Kamer en Senaat op 15 november inderdaad besloten om een zevenkoppige delegatie naar Bagdad te sturen. Ze zou worden geleid door VU-senator Hans De Belder en bestond verder uit Carlo De Cooman (CVP), Jos De Bremaeker (SP), André Kempinaire (PVV), Jean-Pierre Detremmerie (PSC), Denis D'Hondt (PRL) en Elio di Rupo (PS). De groep reisde op 20 november af.

Zes dagen laten ondertekenden de parlementsleden in het Iraaks parlement in Bagdad een verklaring waarin zij opriepen tot het vermijden van oorlog, tot het schrappen van beperkingen voor de leveringen van voedsel en medicijnen aan Irak en tot een dialoog over alle belangrijke problemen van het Nabije Oosten, o.m. de Palestijnse en de Libanese kwestie. Op 28 november maakte het Algerijnse persbureau APS bekend dat de Iraakse president Saddam Hoessein een voorstel zou doen aan het parlement in Bagdad om de gijzelaars vrij te laten. APS verwees daarbij uitdrukkelijk naar Algerijnse bemiddeling en naar de toespraak van koning Boudewijn tot de Nationale Volksassemblée in Algiers de dag voordien. De koning had toen, tijdens een vijfdaagse reis door Algerië, gepleit voor "een rechtvaardige en billijke oplossing van het Palestijns probleem" en voor een toepassing van "alle VN-resoluties". Nog op 28 november kondigde het Belgisch Rode Kruis aan dat het voor 25 miljoen frank medicijnen naar Irak zou sturen.

Het Iraaks parlement keurde op 29 november het "voorstel" tot vrijlating goed. Op 2 december keerden uiteindelijk 24 vrijgelaten Belgen huiswaarts. Veertien Belgen bleven vrijwillig achter in Irak.

B. Oorlogsvoorbereidingen en een incident met Londen (december 1990-januari 1991).

Half november nam de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties een resolutie aan waarin de lidstaten opgeroepen werden ertoe bij te dragen de Iraakse troepen met "alle middelen" uit Koeweit te verwijderen. Kort nadien werd Irak tot 15 januari de tijd gegeven om op eigen initiatief een einde te maken aan de bezetting van Koeweit. Van dan af was het duidelijk dat men haast zeker op een oorlog in de Golf afstevende. Dat ontlokte ook in ons land polemieken over noodzaak en omvang van zo'n oorlog, waarbij ook gewezen werd op een potentiële uitbreiding van het conflict, de gevaren voor het milieu en de enorme omvang van het chemisch arsenaal van Bagdad.

De Britse regering richtte eind november 1990 een verzoek aan de Belgische regering, waarin ze drie mogelijkheden aanwees voor Belgische hulp in het Golfconflict. Het Britse leger in de Arabische woestijn wenste 90.000 artilleriegranaten, waarover de Belgische landmacht op dat ogenblik beschikte, te lenen of te kopen. Ook een mobiele pijpleiding of een veldhospitaal met 200 bedden kon door de Britten gebruikt worden. Het ministerieel comité voor de veiligheid besliste kort nadien op de twee laatste verzoeken van Londen in te gaan.

Half december 1990 verschenen in enkele Belgische kranten de eerste, kleine berichten als zou de Belgische regering geweigerd hebben in te gaan op een verzoek van Groot-Brittannië voor de levering van artillerie-munitie waarover het Belgisch leger beschikte. Dat lokte in eerste instantie geen reactie uit, ook niet van de Britse regering. Maar het Conservatieve parlements lid Anthony Beaumont-Dark riep zijn landgenoten kort vóór Kerstmis op tot een boycot van Belgische produk-

ten. De populaire krant *Daily Express* beschuldigde de Belgische regering van morele lafheid.

Minister van Landsverdediging Guy Coëme reageerde op 4 januari 1991. De minister stelde dat de granaten geweigerd werden om drie redenen: omdat het verzoek werd ingediend op een ogenblik "dat niet opportuun was" aangezien de vrijlating van Belgische gijzelaars in Irak nakend was; omdat België "absoluut voorrang geeft aan een diplomatieke oplossing van de Golf-crisis en een versterking van het embargo van de Verenigde Naties"; omdat "de regering wel solidair wil zijn, zonder dat men daarom op alle vragen moet ingaan".

De verklaring van Coëme lokte een felle reactie uit van de liberale oppositie. PRL-voorzitter Duquesne noemde de weigering een "hoogtepunt van de hatelijkheid".

In een interview met *La Libre Belgique* begin februari gaf premier Martens nochtans voor het eerst toe dat de beslissing geen granaten te leveren aan Groot-Brittannië een "vergissing" was. In een gesprek met diezelfde krant op 14 februari wenste minister van Landsverdediging Coëme liever van een "opportuiniteitskeuze" te spreken. Hij gaf toe dat zijn departement het dossier had voorbereid. Volgens hem kon de koop niet doorgaan omdat België eind november betrokken was in onderhandelingen over de vrijlating van Belgische gijzelaars in Irak. Op 12 december werd het Britse verzoek weer ingetrokken, aldus Coëme.

België werd op 1 januari 1991 voor een periode van twee jaar lid van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, als één van de tien niet-permanente leden van de Raad. Op het ogenblik dat de Belgische VN-ambassadeur Paul Noterdaeme toegang kreeg tot de vergaderingen van de Veiligheidsraad, bleven er nog vijftien dagen over alvorens resolutie 678 van de Raad van kracht werd die aan de lidstaten vroeg de Iraakse troepen met "alle middelen" uit Koeweit te verdrijven als dat land op 15 januari niet zelf zijn bezetting van het emiraat had opgegeven.

Op 20 december verzocht Turkije de Navo om het luchtmacht-onderdeel van de Geallieerde Mobiele Strijdkrachten (Allied Mobile Forces) naar Zuidoost-Turkije te zenden. De AMF was nooit eerder ingezet in een crisissituatie. Van de AMF-Air maakten Italië, België en de Bondsrepubliek Duitsland deel uit. Italië reageerde onmiddellijk positief op de Turkse vraag. België en Duitsland stelden een beslissing uit en stuurden eerst een team militaire experts naar Turkije om het verzoek te onderzoeken.

De ministerraad kwam op 2 januari speciaal bijeen om een beslissing te nemen en stemde in met het Turkse verzoek. Dit gebeurde in nauw overleg met Bonn: tijdens de vergadering werd contact opgenomen met de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Hans-Dietrich Genscher. België zou op 10 januari achttien Mirages van de basis van Bierset naar de basis van Diyarbakir in Zuidoost-Turkije sturen, waar ze samen zouden opereren met achttien Duitse Alpha Jets en ongeveer tien Italiaanse F-104's. Die eenheden hadden in het verleden samen herhaaldelijk geoefend in het betrokken gebied. De beslissing werd later op de dag nog bekrachtigd door het Defence Planning Committee van de Navo.

Na de vergadering van de ministerraad werd meegedeeld dat de Mirages "pauzevluchten zullen uitvoeren in het Turkse luchtruim, om aldaar blijk te geven van een internationale aanwezigheid. Elke eventuele wijziging in deze opdracht vereist een nieuwe beslissing van het Defence Planning Committee, wat een nieuwe beslissing van de regering vereist". Tegenover journalisten stelde minister van Landsverdediging Coëme dat de vliegtuigen een louter ontradende taak zouden hebben.

Naarmate het verstrijken van het ultimatum van de Verenigde Naties op 15 januari dichterbij kwam, spitsten de diplomatieke pogingen om tot een ultiem vergelijk te komen zich toe. Dat verscherpte ook in ons land de discussie over de vraag of een oorlog nog af te wenden was.

Op 8 januari verklaarde SP-voorzitter Vandenbroucke zich voorstander van het voortzetten van het handelsembargo tegen Irak: "Ik meen dat het wel degelijk werkt en dat het verkeerd zou zijn nu de aanval in te zetten". Hij herhaalde dat standpunt een dag later: "De resultaten van het embargo worden stilaan zichtbaar en het is bijgevolg onjuist van een mislukking te spreken".

Het ACW sprak zich op 9 januari in een mededeling uit voor een voortzetting van het embargo van de Verenigde Naties tegen Irak. Volgens de christelijke arbeidersbeweging mocht het niet tot een oorlog komen en moest de troepenmacht die tegen Irak stond opgesteld in omvang teruggebracht worden. "Het embargo moet de tijd krijgen om ten volle te spelen", aldus het ACW.

SP, VU en Agale spraken op 10 januari hun steun uit aan de betoging van het Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens en het Overlegcomité voor de Vrede (VAKA-OCV) tegen een oorlog in de Golf. Die betoging vond plaats op 13 januari in Brussel en lokte 20.000 demonstranten naar de hoofdstad.

Op 11 januari kwam het ministerieel comité voor de veiligheid opnieuw bijeen om de houding van België in het zich aandienend gewapend conflict in de Golf te bepalen. Premier Martens verklaarde na afloop dat "het logisch is dat er over een kwestie van dergelijk belang meningsverschillen zijn", maar hij minimaliseerde tegelijkertijd de draagwijdte ervan. Diezelfde dag zwakte de SP-voorzitter zijn standpunt van daags voordien enigszins af. "Op dit ogenblik is België niet geëngageerd in een aanvalsscenario, maar als de VN-Veiligheidsraad na een nieuwe vergadering beslist tot een militaire operatie, dan kan België zijn internationale verplichtingen niet ontlopen."

Op 12 januari kondigde premier Martens in de Kamercommissie van Buitenlandse Zaken aan dat België in de Golf zou deelnemen aan "ondersteuningsoperaties binnen de zones die de regering zal vastleggen", maar niet aan "directe operaties tegen de mogelijke tegenstrever". Martens noemde concreet: mijnenbestrijding, bescherming van operaties tot mijnenbestrijding, evacuatie van gewonden en vluchtelingen, deelname aan de bescherming, coördinatie en controle van de koopvaardij en verdere medewerking aan de toepassing van het maritiem embargo tegen Irak.

Tijdens het debat bleken de tegenstellingen tussen de regeringspartijen wat afgezwakt: van CVP-zijde werd gesteld dat betwijfeld mocht worden of het embargo tegen Irak efficiënt gebleken was; SP en vooral VU meenden dat het embargo niet ten volle was uitgetest. PVV-voorzitter Verhofstadt zei dat België "niet direct in de frontlinie moest gaan postvatten", maar wel meer steun en hulp aan de bondgenoten had moeten geven.

C. Na het uitbreken van de oorlog (januari-februari)

Premier Martens verduidelijkte op woensdagmorgen 16 januari 1991, de dag dat het VN-embargo afliep, tegenover journalisten dat "België solidair blijft met de Europese en Atlantische partners om de naleving van de VN-resoluties af te dwingen". "Daarvoor worden ook militaire middelen ingezet zonder dat België rechtstreeks aan de militaire operaties deelneemt", aldus Martens.

Tegelijkertijd maakte hij bekend dat de mijnenjagers *Iris* en *Myosotis* sedert 15 januari de Perzische Golf waren binnengevaren, maar niet verder zouden varen dan Qatar. Daarmee was ook uitgesloten dat ze de kust van Koeweit zouden ont-mijnen bij een Amerikaanse aanval.

De aanval van de geallieerde troepen in het Golf-gebied op Irak ging van start in de nacht van 16 op 17 januari. Op 17 januari riep premier Martens 's morgens inderhaast de ministerraad bijeen. Die bekrachtigde de beslissing van twee dagen voordien over de mijnenjagers, die ook aan de Westeuropese Unie werd meege-deeld. De Belgische schepen in de Perzische Golf werden in het kader van de WEU onder het coördinerend gezag van de Franse admiraal Bonnot geplaatst. Volgens minister Eyskens werd het operatie-terrein van de Belgische schepen beperkt tot het zuiden van de Golf "omdat ze niet uitgerust zijn voor de operaties in het noor-den".

Nog op 17 januari werd een werkgroep samengesteld die de economische gevolgen van het conflict zou onderzoeken, en kreeg minister van Binnenlandse Zaken Tobback de toestemming om fase 3 van het anti-terrorismeplan in werking te stellen. In een mededeling betreurde de regering dat er geen vreedzame oplossingen kwamen, zei ze dat dit "geen conflict is met de Arabische wereld" en bevestigde ze dat "ons land zijn verplichtingen ten volle zal nakomen".

De Kamer vergaderde 's namiddags, maar hield slechts een kort debat over de oorlog. De liberale oppositie verweet premier Martens dat hij het woord niet nam. Achteraf bleek dit op een incident te berusten. Martens had aan Kamervoorzitter Nothomb gevraagd een brief van de regering voor te lezen. Nothomb had dit echter, in overleg met de fractievoorzitters, geweigerd omdat de tekst dezelfde was als die van een persmededeling die de premier 's ochtends had verspreid. Op dat ogenblik was nog niet bekend dat de regering in de nacht voordien aan ongewone spanningen onderhevig was geweest omwille van de aanwezigheid van Walid Khaled van de terreurgroep Aboe Nidal in ons land (zie hoofdstuk 1).

Op 18 januari hield de ministerraad zijn gewone wekelijkse vergadering. Daar werd beslist een derde mijnenjager van de Zeemacht uit te sturen, de *Dianthus*. Dat gebeurde in het kader van een Navo-beslissing van 17 januari het Navo-eskader Stanavforchan (Standing Naval Force Channel) naar het oosten van de Middellandse Zee te sturen. De *Dianthus* verliet op 28 januari de haven van Zeebrugge en kreeg als eerste opdracht de toegang tot het Suez-kanaal open te houden.

Tijdens een debat over de Golf-oorlog in de Senaat op 20 januari betreurde premier Martens dat er bij het vaak moeizaam tot stand komen van de regeringsbe-slissingen "niet een minimum aan discretie" vast te stellen was. "Ik voel me daar telkens ongemakkelijk bij", zei de premier. Hij en minister Coëme deden ook een oproep tot de oppositie om eensgezind op te treden.

Op 22 januari besliste het ministerieel comité voor de veiligheid een detachement van acht geneesheren, veertig man paramedisch personeel en twee man steunpersoneel van de medische dienst van het leger naar Cyprus te sturen om er te helpen in een Brits militair hospitaal. In het militair hospitaal van Neder-over-Heembeek werden 65 bedden klaargehouden om soldaten met zware brandwonden te behandelen.

Op de vergadering bleek ook enige onrust te leven over het feit dat Amerikaanse vliegtuigen vanuit Zuidoost-Turkije luchtaanvallen uitvoerden op Irak. Besloten werd de Navo om verduidelijking te vragen over de rol van de Belgische Mirages in Diyarbakir in het geval Irak Turkije zou aanvallen.

Op 25 januari stemde de ministerraad ermee in 972 Minimi-mitrailleurs met een kaliber van 5,56 mm aan het Amerikaanse leger te laten leveren door de fabrieken van FN. De ministerraad trok ook 30 miljoen frank uit voor de bouw van een kamp van het Rode Kruis voor de opvang van ca. 40.000 vluchtelingen in Syrië.

De eerste dagen van de oorlog werden door tienduizenden Belgen dag en nacht op het tv-scherm gevolgd, waarbij ook in ons land de Amerikaanse kabel- en nieuwszender CNN een doorbraak kende. Duizenden Belgen sloegen ook aan het hamsteren - o.m. door massaal olie in te slaan -, al kon minister van Economische Zaken Willy Claes op 23 januari geruststellend melden dat een en ander binnen de perken bleef.

Op 28 januari schatte minister van Financiën Maystadt dat de Golf-oorlog in totaal 3,2 miljard frank aan de Belgische schatkist zou kosten. Hij deed dit na een bijeenkomst van de EG-ministers van Financiën waarop Groot-Brittannië financiële steun voor zijn actie in de Golf vroeg. Op 11 februari verduidelijkte de woordvoerder van het Belgisch ministerie van Buitenlandse Zaken dat het Britse verzoek, na bilateraal overleg tussen Brussel en Londen, voor België was omgezet in een "shopping list" (boodschappenlijst) voor militair materieel.

De Standaard wist een dag later te melden dat daarin opnieuw een verzoek zat voor de levering van 90.000 gesofisticeerde artilleriegranaten van het Belgisch leger. Op 21 februari besliste het ministerieel comité voor de veiligheid in alle stilte om de Britten toch financiële hulp te geven. (Het ging om 15 miljoen pond, zo werd een week later beslist). De beslissing lekte uit in *Gazet van Antwerpen* en *De Standaard*, die er beide een nieuwe weigering om munitie te leveren in zagen. Premier Martens deed die interpretatie op 24 februari af als "een kwakkel". Maar dezelfde dag verklaarde minister Eyskens op de BRT-radio dat "de regering misschien op haar beslissing kan terugkomen". De PVV klaagde op 25 februari de "nieuwe weigering van de regering" aan.

Na een maand van massale Amerikaanse bombardementen op Irak begon Bagdad vanaf 15 februari 1991 door de knieën te gaan. Het aanvaardde toen de eerste van de elf resoluties van de Verenigde Naties die sedert augustus door de Veiligheidsraad waren goedgekeurd. De Sovjetunie, die de nederlaag van een gewezen bondgenoot met lede ogen aanzag, speelde daarop in en poogde meteen te bemiddelen. Maar op 24 februari stuurde de Amerikaanse president Bush zijn en de geallieerde troepen over het land Irak in. Honderd uur later was de oorlog voorbij.

De razendsnelle ontwikkelingen in de Golf brachten het partijpolitiek gehaketak en de verdeeldheid in de regering tot een hoogtepunt. Zodra de Sovjetunie begon te bemiddelen, moest vice-premier Hugo Schiltz van de Volksunie namens zijn partij er binnen het kabinet op aandringen een Belgisch bemiddelingsinitiatief te nemen in de Veiligheidsraad van de VN. Toen op 19 januari bleek dat de regering daar geen werk van maakte, stelde VU-voorzitter Jaak Gabriëls dat er "blijkbaar een erg eenzijdige wind waait op Buitenlandse Zaken".

Toen Irak in de nacht van 21 op 22 februari gunstig reageerde op de Sovjet-bemiddeling, drong de VU aan op een onmiddellijk staakt-het-vuren. SP-voorzitter Frank Vandenbroucke stelde dat "ons land ondubbelzinnig moet pleiten voor een wapenstilstand". Minister Eyskens reageerde meer behoedzaam en eiste vooral "opheldering" over het Sovjet-plan. Hij stelde voor het eerst ook dat de ontwapening van de Iraakse troepen een doel van de oorlog kon zijn, wat werd afgewezen door Vandenbroucke.

Het begin van het grondoffensief op 24 februari lokte opnieuw tegenstrijdige commentaren uit. VU-voorzitter Gabriëls sprak van een "overbodige oorlog, die niet in overeenstemming is met de resoluties van de VN". Vandenbroucke betreurde het grondoffensief, maar noemde het onvermijdelijk omwille van de houding van Saddam Hoessein. Ook premier Martens sprak in die zin.

Op 25 februari verklaarde premier Martens in de Kamer, in een regeringsverklaring na de begrotingscontrole, dat België zijn militair optreden in de Golf "uitdrukkelijk baseerde op resolutie 678 van de VN-Veiligheidsraad" en op "alle resoluties van de Verenigde Naties". Hij verweet Saddam Hoessein op die resoluties "met misprijzen, dubbelzinnigheid en listige onvolledigheid" te hebben geantwoord.

VU en SP grepen op 26 februari een nieuw bemiddelingsvoorstel van de Sovjetunie aan om te eisen dat de Belgische ambassadeur bij de Verenigde Naties in de Veiligheidsraad dat voorstel zou steunen. Minister Eyskens kante zich daartegen en eiste dat Irak eerst alle resoluties van de VN-Veiligheidsraad zou aanvaarden en dat het Iraakse leger ontwapend zou worden. SP-voorzitter Vandenbroucke noemde vooral het laatste deel van dat standpunt "verrassend en onduidelijk".

Dat leidde nog dezelfde dag tot een inderhaast bijeengeroepen vergadering van het ministerieel comité voor de veiligheid, dat op vraag van de SP moest bepalen welk standpunt de Belgische VN-ambassadeur zou innemen. Na moeizaam beraad werd besloten de aanvaarding van alle elf VN-resoluties door Irak te eisen. Dat standpunt was inmiddels binnen de schoot van de Veiligheidsraad ook door de Sovjetunie aanvaard, terwijl de kwestie van de ontwapening vanzelf opgelost was door de omsingeling van de Iraakse troepen in en om Koeweit.

De tegenstellingen binnen de regering leidden tot bitsige woordenwisselingen - ook binnen de meerderheid - in een debat over de Golf in de Kamer dezelfde dag.

Op 27 februari besliste het ministerieel comité voor de veiligheid de *Iris* en de *Myosotis* vanuit hun operatiegebied in de zuidelijke Perzische Golf te laten opstomen naar de kust van het inmiddels bevrijde Koeweit om daar te helpen bij het opruimen van honderden zeemijnen die door de Irakezen waren achtergelaten. Tevens werd beslist dat de *Dianthus*, die op dat moment in de oostelijke Middellandse Zee vertoefde, hen daar zou gaan bijstaan. De drie mijnenjagers werden, samen met de *Zinnia*, van dan af onder het commando van de WEU geplaatst.

Het ministerieel comité bevestigde tevens dat ons land 15 miljoen Britse pond als financiële steun aan de Britse oorlogsinspanning zou betalen. Frankrijk kreeg "logistieke steun" in de vorm van een C-130-transporttoestel.

De oorlog eindigde op 28 februari met een wapenstilstand. Premier Martens, die op staatsbezoek was in Griekenland, kondigde prompt aan dat de Belgische Mirages in Turkije "spoedig zouden terugkeren".

D. De naweën van de oorlog

Op 2 maart haalde minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens in een interview met *De Standaard* triomfantelijk uit naar al zijn tegenstanders, vooral binnen de regering. "Zelden hebben zovelen zich zo vaak vergist", zei Eyskens, die zei dat de naam van de Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië taboe waren voor regeringsmededelingen, "in tegenstelling tot die van de Sovjetunie". Hij verweet "sommigen" dat zij "appeasement at any price" hadden nagestreefd. En

hij betreunde dat België de Golf-coalitie niet sterker gesteund had. Het interview zorgde voor een laatste politieke rel.

Op 5 maart richtte minister van Buitenlandse Handel Robert Urbain samen met de Koeweitse ambassadeur in België, Ahmad El-Ibrahim, een speciale "cel" op om Belgische bedrijven te laten meewerken aan de wederopbouw van Koeweit.

Op 6 maart besliste het Defence Planning Committee van de Navo de 42 jachtbommenwerpers en verkenningsvliegtuigen van de ACE Mobile Force (Air) terug te halen uit Turkije. Binnen een week keerden ook de achttien Belgische Mirages weer.

Op 12 maart verklaarde de Britse minister van Buitenlandse Zaken Douglas Hurd, tijdens een bezoek van zijn Belgische collega Eyskens aan Londen, dat de Belgische weigering om munitie aan Groot-Brittannië te verkopen een "trieste episode" was, "die we nu achter ons moeten laten".

Minister van Landsverdediging Guy Coëme maakte op 17 juli, bij de terugkeer van de laatste schepen uit de Golf, een balans op. De Golf-oorlog kostte aan ons land 1,5 miljard frank aan niet-voorzien militaire uitgaven. Het leeuwedeel daarvan - 980 miljoen - ging naar de marine voor de operatie Southern Breeze. De zeemacht zette in totaal 1.234 bemanningsleden in. De Belgische mijnenjagers vernietigden - na afloop van de vijandelijkheden - 280 van de 1.106 mijnen die in totaal onschadelijk werden gemaakt voor de kust van Koeweit. De fregatten *Wielingen* en *Wandelaar* voerden in totaal 3.168 controles uit op koopvaardischepen in het kader van het handelsembargo tegen Irak.

Luchtmacht, landmacht en medische dienst samen volbrachten zeven operaties in de regio. Als laatste keerde op 19 augustus de mijnenjager *Diantbus* terug. Er viel geen enkel Belgisch slachtoffer in het conflict.

Het Belgisch leger werd na de Golf-oorlog ook nog even betrokken bij de hulpacties voor de Koerden die massaal op de vlucht waren geslagen na een mislukte opstand tegen het regime van Saddam Hoessein. Landmacht en medische dienst stuurden tussen 16 mei en 8 juli een detachement soldaten en artsen naar het noordoosten van Irak om er vluchtelingen medisch bij te staan. Ze werden er mede beschermd door de Franse troepen in de speciale bufferzone die door de geallieerden was gecreëerd om de noodlijdende Koerden bij te staan.

III. Het begrotingsbeleid

A. De controle op de begroting-1991

De regering had in juli 1990 een begroting voor 1991 opgesteld die uitging van 1.180,8 miljard frank ontvangsten en een tekort van 345,8 miljard frank voor de federale overheid.

Minister van Begroting Hugo Schiltz kondigde op 3 januari aan dat het financieringstekort op de begroting voor 1990 op 393,5 miljard frank was uitgekomen, 3,7 miljard frank minder dan het jaar voordien en 11,9 miljard frank onder het bedrag dat oorspronkelijk als tekort van de nationale regering, gewesten en gemeenschappen was voorzien.

De regeringstop - premier Martens, zijn vice-premiers en de minister en staatssecretaris van Financiën - trokken zich al op 7 februari terug op het kasteel Stuyvenberg om de jaarlijkse begrotingscontrole aan te vatten. Dat vroege tijdstip bleek vooral een reactie te zijn op de kritiek van de liberale oppositie. Die had

in het najaar 1990, bij de bespreking van de begroting-1991 in het parlement, het kabinet verweten dat het zijn cijfers niet aanpaste aan de gewijzigde omstandigheden door het uitbreken van de Golf-crisis.

Nochtans bleek al spoedig dat het conclaaf te vroeg begonnen was en dat men nog over te weinig cijfergegevens beschikte om duidelijk knopen door te hakken. In de eerste week werd dan ook vooral over de herstructurering van Sabena gediscussieerd (zie hoofdstuk 4).

Op 14 februari verklaarde vice-premier Willy Claes (SP) in een interview met *De Morgen* dat hij "er geen bezwaar tegen zou hebben dat er een biezondere Golf-belasting komt". Gelijkkluidende uitspraken werden in de daaropvolgende dagen genoteerd vanwege zijn collega Philippe Moureaux (PS) en SP-voorzitter Frank Vandenbroucke. Daartegen rees christendemocratisch verzet en op 18 februari kon CVP-voorzitter Herman Van Rompuy aankondigen dat "de Golf-belasting van de politieke agenda is afgevoerd".

Op 15 februari, nadat er op het conclaaf kritiek was geuit op de geringe opbrengst van de vennootschapsbelasting, kondigde minister van Financiën Philippe Maystadt maatregelen aan tegen een zestal grote bedrijven die eind 1989 gebruiks-schonen gemaakt te hebben van "fiskale spitstechnologie". Op 22 december 1989 waren, na een beslissing daartoe op het begrotingsconclaaf in juli van dat jaar, door het parlement belangrijke veranderingen in de vennootschapsbelasting doorgevoerd.

Eén verandering bestond in de afschaffing van de (terugbetaling van de) fictieve roerende voorheffing op vennootschappen in vereffening. Maystadt, die in het najaar van 1989 ondanks een gunstig advies van de Raad van State, geweigerd had die maatregel retroactief te maken, ontdekte begin februari 1991 dat de aangifte van vennootschappen in vereffening in 1989 spectaculair gestegen was tot een bedrag van 54,9 miljard frank, tegenover 9 miljard het jaar voordien. Bovendien bleek dat zes bedrijven - waaronder Solvay als belangrijkste, maar ook de holding Cobepa en de verzekeringsgroep AG - zo'n 43 van de 54,9 miljard frank voor hun rekening namen.

Het leek allemaal op een gebruik op grote schaal van een belastingtechniek die onder specialisten algemeen bekend was als een voorbeeld van fiscale spitstechnologie. Maystadt risceerde in 1991 niet minder dan 14 miljard frank fictieve roerende voorheffing te moeten terugbetalen aan de betrokken bedrijven. Hij weigerde dat en dreigde ermee een wet te laten goedkeuren die de wet van 22 december 1989 retroactief van kracht zou laten worden.

Vooral van juridische zijde werden grote bezwaren tegen een dergelijke ingreep geuit, zodat het waarschijnlijk vrij moeilijk zou zijn de betrokken bedrijven hun geld te weigeren. Maystadt bleek er na een tijd vooral op uit te zijn de bedrijven aan de onderhandelingstafel te krijgen. Na weken van onderhandelingen bereikten de minister en de zes op 21 juni een compromis. De wetswijziging kwam er niet en de bedrijven kregen hun centen, zij het gespreid in de tijd en in de vorm van lineaire staatsobligaties met een looptijd van zeven jaar, die in twee beurten, eind 1992 en eind 1993, toegekend zouden worden.

Op maandag 25 februari maakte premier Martens in het parlement de resultaten van de begrotingscontrole bekend. Om het in juli 1990 vastgelegd deficit van 345,8 miljard frank op de begroting van 1991 te handhaven, had de federale regering voor 43,2 miljard frank nieuwe maatregelen moeten nemen. De voornaamste oorzaak voor de stijging van het tekort waren de 23,7 miljard frank minder-ontvangsten in de vennootschapsbelasting, die ten dele te wijten waren aan de dalende

conjunctuur na het uitbreken van de Golf-crisis. Twee miljard frank was te wijten aan een "provisie" voor de kosten van de Golf-oorlog.

Die "provisie" kon meteen met nog anderhalf miljard frank verhoogd worden omdat de regering tijdens het conclaaf voor 44,7 miljard frank maatregelen nam. Twaalf miljard was het resultaat van een lichte daling van de rentevoeten en van een beter schuldbeheer. De overblijvende 32,7 miljard frank werd gevonden volgens de klassieke verdeelsleutel: fiscale inkomsten, ingrepen in de sociale zekerheid en besparingen op de ministeries.

De regering vond 15 miljard frank in nieuwe fiscale lasten, waarvan 13 miljard frank bij de bedrijven. Die zagen hun aftrekmogelijkheden van verliezen of afschrijvingen beperkt. Voor het eerst werd ook expliciet een anti-ontwijkingsmaatregel in het Wetboek op de Inkomstenbelasting opgenomen, die aan de fiscus een interpretatierecht gaf om een ingediende aftrek als economisch niet verantwoordbaar voor het betrokken bedrijf af te wijzen. De bedrijven moesten ook een deel van hun bedrijfsvoorheffing op het einde van het jaar vervroegd storten. Twee miljard frank kwam van een verhoging van de accijns op de loodhoudende benzine met 0,7 frank per liter vanaf 1 maart 1991.

De besparingen op de departementen bleven beperkt tot 8,5 miljard frank, waarvan de helft gehaald werd door de recuperatie van een fonds voor uitbetaling van voorschotten van het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw, die voortaan door een bank zou gebeuren. De andere opvallende besparingen waren een verhoging van de gerechtelijke geldboetes en een inlevering van 250 miljoen frank op Landsverdediging.

In de sociale zekerheid werd 8,7 miljard frank gevonden door een boekhoudkundige verschuiving van 4,7 miljard frank betalingen in het Maribel-systeem naar 1992, en door 4 miljard frank te grijpen uit de kassen van de Rijksdienst voor Jaarlijkse Vakantie en het Fonds voor Sluiting van Ondernemingen.

B. Nieuwe cijfers

Het Rekenhof bracht in mei voor het eerst een voorlopig rapport uit over de uitvoering van de begroting-1990, een jaarlijkse opdracht die was gegeven door de wet van 22 juni 1989. Opvallend daarin was een analyse van het verschil tussen de prognoses over de inkomsten die door de regering werden gemaakt bij het opstellen van de begroting in juli 1989 en maart 1990 en het uiteindelijk resultaat dat werd gehaald (op basis van dezelfde prognose-indicatoren).

Daaruit bleek dat de overheid in feite 40 miljard frank meer had moeten ontvangen in 1990 dan uiteindelijk gebeurde. Hoofdoorzaak van dit verlies waren de te weinig gestegen inkomsten uit de vennootschapsbelasting. Opvallend was ook de vaststelling dat de personenbelasting ondanks het effect van de belastinghervorming van 1988, meer opbracht dan in 1989.

De ministerraad besliste op 21 juni 1.500 ambtenaren voor Financiën in dienst te nemen, op contractuele basis en volgens een spoedprocedure. Ze zouden specifiek ingezet worden bij de directe belastingen, voor de controle van de ondernemingen.

De strijd tegen de belastingontduiking bracht in 1990 een extra bedrag op van 13,3 miljard frank, deelde minister Maystadt op 24 juni mee. Dat was een stijging met 2 miljard frank vergeleken bij het jaar voordien.

Op 28 juni berichtte *De Standaard* over een studie van de Nationale Bank waaruit bleek dat de winsten van de ondernemingen tussen de jaren 1980-81 en 1987-

88 stegen van index 100 tot index 305. De belastbare basis steeg echter maar tot index 247 en de reëel aan de overheid betaalde belastingen tot index 194. De vrijstellingen en aftrekken liepen daarentegen op tot index 422.

C. De begroting voor 1992

De regering begon op 23 juli op Stuyvenberg haar jaarlijks begrotingsconclaf, dat ditmaal ook in het teken stond van de communautaire compromisvorming (zie hoofdstuk 4).

Minister van Begroting Hugo Schiltz ging er van uit dat voor 60 miljard frank maatregelen genomen moesten worden bovenop de besparingen die hij al in de voorbereidende gesprekken had doorgevoerd. In dat bedrag bleken echter noch de gevolgen van de zogenaamde Europese moeder-dochterrichtlijn op de belastingtransfers tussen ondernemingen van een zelfde groep te zijn berekend - te verwachten verlies 16 miljard frank - noch de kosten van een transfer van het resterende nationale kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen (6 miljard frank). Tevens bleek dat de sociale zekerheid tegen een te verwachten deficit van 16 miljard frank aankeek.

Het duurde tot 2 augustus vooraleer het kabinet met de resultaten van zijn begrotingswerk naar buiten trad. De centrale overheid ging ervan uit dat ze in 1992 voor 1.281,1 miljard frank inkomsten zou hebben en voor 1.635,9 miljard frank uitgaven. Dat betekende dat ze in 1992 voor 354,8 miljard frank nieuwe schulden binnen de begroting wou maken, een bedrag dat iets hoger lag dan in 1991, maar binnen de saneringsnormen van het regeerakkoord bleef.

Om die cijfers te halen moest de regering voor 82,5 miljard frank maatregelen nemen, waarvan 27 miljard frank extra inkomsten - o.m. 20,2 miljard frank nieuwe fiscale lasten - en 55,5 miljard frank nieuwe besparingen. Daar bovenop werkte ze maatregelen uit om het dreigend deficit van 16 miljard frank in de sociale zekerheid weg te werken en compenseerde ze 16 miljard frank inkomstenverlies als gevolg van de moeder-dochterrichtlijn. Ze creëerde ook nog eens 5 miljard frank nieuwe inkomsten voor 1991.

De regering verwachtte vóór het conclaf dat ze in 1992 voor 1.244,4 miljard frank aan rijksmiddelen zou ontvangen, na afrek van de 781,3 miljard frank aan transfers voor EG, gewesten en gemeenschappen. Die transfers stegen met 5,1% tegenover 1991. Op het conclaf werden de ontvangsten herhaald naar 1.246 miljard frank en, na de overdracht van 4 miljard frank aan kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen, teruggebracht tot 1.242 miljard frank. Daar werden voor 20,2 miljard frank nieuwe fiscale inkomsten, 6,8 miljard frank niet-fiscale ontvangsten en 12 miljard frank uit de schatkistverrichtingen aan toegevoegd worden. Vergelijken bij de laatste ramingen van de ontvangsten van 1991, ging het kabinet er van uit dat zijn ontvangsten in 1992 met 5,9% zouden stijgen (inclusief maatregelen).

Van de 82,5 miljard frank leverde minister van Financiën Maystadt het leeuwedeel: 14,6 miljard frank in de vennootschapsbelasting, 5,9 miljard frank door een verhoging van de accijnzen op diesel en benzine (beide fiscale pakketten traden al in september 1991 in werking), 21,2 miljard frank door een beter schuldbeheer, 6,5 miljard frank door een betere inning van achterstallen en door de vervroegde inning van een deel bedrijfsvoorheffing, en nog eens 6,9 miljard frank aan besparingen in het departement, waarvan het grootste deel bestond uit een verhoging van de niet-fiscale ontvangsten, vooral van de Nationale Bank.

De rentelast van de overheid zou in 1992 stijgen tot 654,8 miljard frank of 40,1% van de uitgaven (een stabilisatie vergeleken bij 1991). De uitgaven van de ministeries zouden met slechts 2,7% stijgen. In de rijksschuld en de ministeries samen werd overigens voor 8,9 miljard frank "bespaard" door de afbetaling van schulden uit het verleden (voor sociale huisvesting, staalsector en gemeenten) voortaan op te vangen met nieuwe leningen.

De voornaamste maatregelen die de regering nam waren :

- de afschaffing van de roerende voorheffing bij de uitkering van dividenden door een dochter- aan een moedervennootschap wanneer de participatie minstens 25% bedraagt ;
- de afschaffing van de fictieve roerende voorheffing op investeringen van coördinatiecentra ;
- de feitelijke afschaffing van de investeringsaftrek ;
- de verlaging van het basistarief in de vennootschapsbelasting van 39 naar 38% ;
- een verhoging van de accijns op alle motorbrandstoffen met 0,7 frank vanaf 1 september 1991 ;
- een verhoging van het abonnementsgeld op het *Staatsblad* ;
- een storting aan de schatkist van 1,3 miljard frank door de RTT en 0,3 miljard frank door de Post.

In de sociale zekerheid werd de regering voor 1992 geconfronteerd met een deficit van 16 miljard frank, tenminste als de staatssubsidie aan het stelsel, die in 1991 tot 171 miljard frank was gedaald, terug zou opgetrokken worden tot 192 miljard frank. Het deficit van 16 miljard frank was overigens de uitkomst van (enigszins opgesmukte) prognoses waarin o.m. een daling van de werkloosheidsuitgaven met 1,4% werd voorzien.

Het kabinet nam uiteindelijk voor 26,5 miljard frank maatregelen, waardoor de staatssubsidie aan het stelsel tot 184 miljard frank kon worden teruggebracht. In de terminologie die in de programmawet van eind 1990 was vastgelegd heette het dat het stelsel 8 miljard frank leende aan de regering.

De belangrijkste maatregelen in de sociale zekerheid waren :

- de omzetting van de kinderbijslag-inlevering (375 frank voor gezinnen met kinderen, 675 frank voor gezinnen zonder kinderen) in een hogere sociale bijdrage van 0,7% ;
- een verhoging van de bijdrage van de werkgevers aan het Fonds voor Sluiting van de Ondernemingen (opbrengst 3 miljard frank) ;
- een versnelling van de voorafbetalingen op de sociale bijdragen door de werkgevers in het laatste kwartaal van het jaar (opbrengst 6,5 miljard frank) ;
- een beperking van de loopbaanonderbreking voor werklozen ;
- een beperking van de prijsverhogingen voor en afremming van de consumptie van geneesmiddelen (3 miljard frank).

Minister van Begroting Schiltz ondertekende op vrijdagavond 27 september, in volle regeringscrisis, nog de wetsontwerpen op de rijksmiddelenbegroting en op de algemene uitgavenbegroting, maar tot een bespreking in het parlement kwam het niet meer.

D. De maaltijdcheques

De kwestie van de maaltijdcheques ontstond in 1989 en 1990, toen een aantal Waalse provincie- en gemeentebesturen, daartoe aangemoedigd door de Waalse gewestminister van Binnenlandse Zaken André Cools, in navolging van de particuliere sector bepaalde vergoedingen aan hun werknemers begonnen uit te betalen in de vorm van maaltijdcheques. Dat systeem, dat oorspronkelijk werd uitgedacht om werknemers die niet op een bedrijfsrestaurant een beroep kunnen doen de mogelijkheid te geven in een gewone voedingswinkel of restaurant aan voedsel te geraken, had het voordeel dat een deel van de fiscale en sociale lasten op het loon ermee omzeild kon worden.

In haar conflict met de Franstalige leerkrachten besliste de Franse gemeenschapsregering in overleg met de onderwijsvakbonden in het voorjaar 1990 ook op het systeem een beroep te doen. Daarop deed de Vlaamse regering hetzelfde bij het sluiten van een collectieve arbeidsovereenkomst voor haar onderwijspersoneel aan het begin van de zomer. In beide gevallen ging het om het omzetten van de jaareindepremie in maaltijdcheques.

De nationale minister van Sociale Zaken, Philippe Busquin, vaardigde daarop in augustus een koninklijk besluit uit dat een uitbreiding van het systeem onmogelijk maakte, maar tegelijkertijd de maaltijdcheques legaliseerde.

De uitbetaling van de jaareindepremie in maaltijdcheques vlak voor de kerstvakantie van 1990 zorgde voor chaotische toestanden aan de warenhuiskassa's waar Vlaamse personeelsleden van het onderwijs hun onhandig bruikbare cheques probeerden kwijt te geraken. Dat zorgde voor enige beroering in de publieke opinie en bracht het verzet tegen het systeem in Vlaanderen op gang. De nationale minister van Arbeid, Luc Van den Brande, nam hierbij het voortouw.

De Kamer nam op 6 februari 1991 een resolutie aan, waarin de regering verzocht werd binnen de twaalf maanden initiatieven te nemen om nieuwe misbruiken met maaltijdcheques te voorkomen. De uiteindelijke versie van die tekst was echter door toedoen van PS en PSC afgezwakt.

Minister van Financiën Maystadt stelde op 11 februari dat de maaltijdcheques-truc de fiscus op jaarbasis drie miljard frank kostte. De volgende dag bracht de Nationale Arbeidsraad een advies uit waarin gepleit werd voor een terugkeer naar het oorspronkelijke stelsel (werknemers die niet in een bedrijfsrestaurant terecht kunnen, mogen cheques ontvangen voor de aankoop van verbruiksklare voeding en etenswaren) in zowel de openbare als de particuliere sector, en voor een maandelijks uitbetaling van de cheques.

Half april richtte de regering een interkabinettenwerkgroep op die tot taak kreeg een oplossing voor het probleem te vinden volgens de krachtlijnen die de Nationale Arbeidsraad had uitgetekend.

Op vrijdag 26 juli besliste de Vlaamse regering tijdens haar begrotingsconclaaf - en nog voor het einde van het nationaal begrotingsberaad - af te zien van het systeem van de maaltijdcheques in het onderwijs.

De nationale regering bereikte zo goed als geen akkoord over de cheques. Het enige wat werd overeengekomen was dat het stelsel in afwachting van een meer fundamentele oplossing bij de overheid beperkt zou worden tot de onderwijssector.

Daarop kwam de Vlaamse regering terug op haar besluit. Ze handhaafde weliswaar de afschaffing van de onpopulaire maaltijdcheques, maar kondigde tevens

aan dat ze de fiscale en sociale afhouding op de jaareindepremie in het onderwijs niet zou doorstorten aan de nationale overheid. Met die totaal illegale maatregel wenste de Vlaamse regering door te gaan zolang aan Waalse zijde het stelsel van de maaltijdcheques werd gehandhaafd.

De Vlaamse minister-president Gaston Geens probeerde twee weken vóór de verkiezingen van 24 november nog een oplossing van de kwestie door te duwen via het Overlegcomité nationale regering - executieven. Maar het werd meteen duidelijk dat dit in het pre-electoraal klimaat van dat ogenblik uitgesloten was.

IV. Spanningen in regering en meerderheid

Behalve de Silco-Khaled-zaak, de Belgische bijdrage tot de Golf-oorlog en de begroting, waarover in vorige hoofdstukken sprake was, en de wapenuitvoer, die in hoofdstuk 5 wordt behandeld, veroorzaakten nog andere dossiers spanningen in de regering en tussen de meerderheidspartijen.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens behandeld : de staatshervorming, de hulp aan Sabena, het asielbeleid en "Poupehan".

A. De evolutie van de staatshervorming

De regering-Martens VIII had in 1988 en 1989 ingrijpende stappen gezet naar de federale herinrichting van de staatsstructuur. Sinds de tweede helft van 1989 was dat werk echter stilgevallen, hoewel was afgesproken tijdens de zgn. derde fase van de staatshervorming te regelen : het verdragsrecht van gewesten en gemeenschappen ; de toekenning van de restbevoegdheid aan de gewesten en/of de gemeenschappen ; de rechtstreekse verkiezing van de Raden, gekoppeld aan een herziening van het tweekamerstelsel. Op dat vlak was in 1990 geen vooruitgang geboekt.

In een interview met *De Standaard* (2 januari 1991) zei eerste-minister Wilfried Martens dat hij de derde fase van de staatshervorming wilde afwerken. "Als er tegen Pasen geen akkoord is, komt er van de staatshervorming niets meer in huis", zei hij.

PSC-voorzitter Gérard Deprez zei op 8 januari in een tv-debat met zijn CVP-collega Herman van Rompuy, dat hij niet meer geloofde in de verwezenlijking van de derde fase van de staatshervorming tijdens de lopende regeerperiode, en dat hij het vertrek van de VU uit de regering niet zou betreuren. Deprez had in december 1990 soortgelijke verklaringen afgelegd.

Volgens *Gazet van Antwerpen* (5 februari) had premier Martens op de vergadering van het CVP-bureau van 4 februari gezegd, dat hij niet van plan was een voorstel over de derde fase van de staatshervorming te doen zolang de Golf-oorlog duurde. De premier zou hebben laten verstaan dat alle vijf de vice-premiers, inclusief Hugo Schiltz van de Volksunie, het daarmee eens waren.

In een reactie bevestigde Martens op 5 februari dat hij "voorstander blijft van de derde fase van de staatshervorming tijdens deze legislatuur, zoals voorzien in het regeerakkoord", maar dat hij geen initiatief wilde nemen op een ogenblik dat "alle energie van de regering en van het parlement door de Golf-oorlog wordt in beslag genomen". De VU reageerde kittelorig op die mededeling.

Op 6 maart, een week na het einde van de Golf-oorlog, had premier Martens een eerste verkennend gesprek met de vice-premiers over de afwikkeling van de

staats hervorming. Afgesproken werd dat het eigenlijke debat op 12 maart zou beginnen.

Uit allerlei verklaringen bleek dat de overheveling van het volledige kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen en het al dan niet toekennen van stemrecht voor de Franse Gemeenschapsraad en de Waalse Gewestraad aan de Franstaligen in het randgebied rond Brussel, Vlamingen en Franstaligen grondig verdeelde.

De communautaire koorts steeg nog, toen vice-premier Philippe Moureaux (PS) op 11 maart aan het persbureau Belga zei dat de regeling die in 1988 voor Voeren en Komen was uitgewerkt, "voorbijgestreefd en nietig" is, omdat onder Vlaamse druk de belofte werd gebroken om José Happart als burgemeester van Voeren te handhaven. Moureaux maakte ook duidelijk dat zijn partij niet van plan was de rechtstreekse verkiezing van de Raden te aanvaarden als de Franstalige kiezers in de randgemeenten rond Brussel niet meer voor de Franse Gemeenschapsraad en de Waalse Gewestraad zouden kunnen stemmen.

In een vertroebelde sfeer begon op 12 maart het overleg in de regeringstop over een regeling van het verdragsrecht.

Op 23 maart verbond de PSC, bij monde van vice-premier Melchior Wathelet, de onmiddellijke overheveling van het kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen aan de gehele of gedeeltelijke uitvoering van de derde fase van de staats hervorming. Wathelet zei dat op het partijcongres in Zinnik. Hij zei dat de Franse Gemeenschap dat geld dringend nodig had om toezeggingen aan de leerkrachten te kunnen nakomen. (Op 7 december 1990 hadden de Franstalige Onderwijsministers Grafé en Ylieff een akkoord gesloten met de vakbonden, dat o.m. het behoud van de werkgelegenheid tot augustus 1992 waarborgde.)

Enkele dagen later, op 26 maart, zei PSC-voorzitter Gérard Deprez dat hij een akkoord over het verdragsrecht voor de gewesten en de gemeenschappen maar zou aanvaarden als tegelijkertijd het volledige kijk- en luistergeld aan de gemeenschappen werd overgedragen. Deprez zei dat hij bereid was de regering daarover ten val te brengen.

Diezelfde dag hield de regeringstop zijn vierde vergadering over de derde fase van de staats hervorming. De premier en de vice-premiers slaagden er andermaal niet in het dossier van het verdragsrecht af te werken.

Eerder was afgesproken op 12 april een hele dag over de derde fase te beraadslagen. Als gevolg van die afspraak besliste het VU-partijbestuur op 25 maart een voor 14 april gepland actualiteitscongres te verschuiven naar 11 mei. Op 13 april zou de partijraad zich beraden over de evolutie van het regeringswerk.

Op de bijeenkomst van 12 april legde premier Martens een driepuntennota ter tafel. In een eerste deel werden de artikels van de grondwet en van de bijzondere wet van 8 augustus 1990 aangeduid, die zouden moeten worden gewijzigd om de gewesten en de gemeenschappen internationale bevoegdheid te geven.

In een tweede punt stelde Martens voor het principe van de rechtstreekse verkiezing van de Raden in de grondwet in te schrijven. De latere regeling zou bij bijzondere wet gebeuren.

Ten slotte stelde Martens voor een begin te maken met de hervorming van het tweekamerstelsel, door de bevoegdheden van Kamer en Senaat te herverdelen via een wijziging van hun reglement en door de grondwetsartikels aan te duiden die zouden moeten worden herzien om het tweekamerstelsel aan te passen. De hervorming van de Senaat zou dan in de volgende regeerperiode plaatshebben.

De vier regeringspartijen reageerden voorzichtig positief op de nota. De partijraad van de Volksunie, die op 13 april bijeenkwam, zag op basis van de nota een gesprek mogelijk, maar drong aan op de uitvoering van het regeerakkoord. De partijraad wilde dat de gesprekken rond zouden zijn vóór de bespreking van de begroting voor 1992.

Op een vergadering met de fractieleiders van de meerderheidspartijen stelde premier Martens op 16 april voor de Raden samen te stellen uit de rechtstreeks verkozen Senatoren, zoals dat is bepaald door de staatshervormingswet van 8 augustus 1980. Die bepaling was nog niet uitgevoerd omdat, krachtens dezelfde wet, ook de Kamerleden deel uitmaken van de Raden, tot de grondwetsartikelen 53 en 54 over de samenstelling van de Senaat gewijzigd zijn.

Martens liet uitschijnen dat een akkoord over de wijziging van de samenstelling van de Senaat en een beperking van de bevoegdheden ervan, zou impliceren dat de verkiezingen voor de Senaat ook Raadsverkiezingen zouden zijn. Met andere woorden: niet de Raden, maar de Senaat zou rechtstreeks verkozen worden.

Nog diezelfde dag verwierp het CVP-partijbestuur die "denkoefening". Martens nam daarop zelf afstand van wat een "bestaande tekst" werd genoemd.

Op 26 april besprak het kernkabinet de nota-Martens van 12 april. Tot een grondige discussie kwam het evenwel niet. Volgens persberichten weigerde vice-premier Dehaene te praten over de derde fase van de staatshervorming omdat de Franstalige regeringspartijen het kijk- en luistergeld op de agenda wilden plaatsen. Pogingen van de premier om het gesprek vlot te krijgen, mislukten.

Premier Martens verspreidde op 1 mei een mededeling, waarmee hij wilde ontkennen dat er op die bijeenkomst een conflict zou zijn geweest tussen hem en Dehaene. Omdat er "onjuiste en oncorrecte geruchten" verspreid werden, stond in de mededeling, "zie ik mij op uitzonderlijke wijze verplicht de ware toedracht van deze beraadslaging bekend te maken".

Martens zei dat alle vice-premiers akkoord gingen om zijn voorstellen als basis van discussie te aanvaarden. "De Franstalige vice-premiers stelden echter als voorwaarde dat ook de overdracht van het volledige kijk- en luistergeld zou worden aanvaard en dat ook dit punt zou worden toegevoegd aan de lijst van onderwerpen die door de werkgroep-Alen zou worden voorbereid", aldus het communiqué.

Na een schorsing en een interne bespreking, zo stond verder in de mededeling, verklaarden de drie Vlaamse vice-premiers dat zij in de gegeven omstandigheden niet positief konden reageren op de vraag van hun Franstalige collega's. Tot slot sprak men af de gesprekken, na nieuwe contacten, op een later tijdstip te hervatten.

De ongewone mededeling werd in het politieke milieu druk besproken, net als het bericht in *Het Laatste Nieuws* (30 april), dat koning Boudewijn bij premier Martens had aangedrongen op een snelle afwerking van de staatshervorming, in de zin van een gedecentraliseerde staat met een belangrijke rol voor Brussel als blijvend nationaal bindteken. Het staatshoofd zou hebben laten verstaan in 1992 troonsafstand te doen. Hij wilde dat tegen dan "de krijtlijnen van het nieuwe België al uitgetekend zijn" en dat "er geen sprake kan zijn van een echte federale structuur".

Geruchten over een mogelijke kandidatuur bij de parlementsverkiezingen van Martens in Brussel, waarover de premier zelf had gesproken in de marge van het CVP-congres van 20 april, werden eveneens in verband gebracht met "de belang-

rijke rol voor Brussel" waarover in de krant sprake was. (Martens bevestigde op 10 mei dat hij kandidaat zou zijn in Brussel; zie daarvoor hoofdstuk 6).

Omdat de regering op een dood spoor was beland, besliste zij stilzwijgend de staatshervorming op te bergen tot het jaarlijkse zomerconclaaf over de begroting (zie hoofdstuk 3).

Op het conclaaf kwamen de regeringspartijen overeen vóór de verkiezingen, die krachtens de wet op 19 januari 1992 vielen, in de grondwet een nieuw artikel op te nemen over de rechtstreekse verkiezing van de Vlaamse Raad, de Franse Gemeenschapsraad en de Waalse Gewestraad. In het artikel zou ook staan dat een lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers niet tegelijk lid kan zijn van een van die Raden - dat is de afschaffing van het zgn. dubbelmandaat - en dat de verkiezingen voor de Raden niet mogen plaatshebben op dezelfde dag als de verkiezingen voor het nationale parlement.

De nadere uitvoering van het artikel, door een bijzondere wet, werd doorgeschoven naar het volgende parlement.

De rechtstreekse verkiezingen zouden "in beginsel" samenvallen met de Europese verkiezingen. Tijdens het conclaaf verschenen in de pers berichten, dat de eerste rechtstreekse verkiezingen voor de Raden zouden samenvallen met de Europese verkiezingen van 1994, maar die datum kwam niet in de regeringsbeslissing voor en zou niet in de grondwet worden opgenomen. Volgens de regering is het ongebruikelijk een vervaldag in de grondwet op te nemen en zelfs als dat gebeurt, is de vervaldag niet afdwingbaar.

De regering besliste ook de grondwet te herzien en na het zomerreces een bijzondere wet te laten goedkeuren om de gewesten internationaal verdragsrecht te verlenen, zoals dit al voor de gemeenschappen het geval is.

Net als de gewesten zouden de gemeenschappen fiscale bevoegdheid krijgen om opcentiemen te heffen op de personenbelasting. Het kijk- en luistergeld, een federale belasting die gedeeltelijk aan de gemeenschappen wordt toebedeeld, zou vanaf 1992 worden omgevormd tot een gemeenschapsbelasting, maar de gemeenschappen zouden niet het recht krijgen de heffingsgrondslag te wijzigen of kortingen toe te staan. In 1992 zouden de gemeenschappen samen 1,7 miljard frank kijk- en luistergeld moeten terugstorten aan de nationale schatkist; vanaf 1993 zou die verplichting wegvallen en zouden zij over het volledige kijk- en luistergeld kunnen beschikken.

Concreet betekende de regeling, dat de Franse Gemeenschap in 1992 voor zijn onderwijs 1,2 miljard frank extra zou krijgen en het jaar daarop 1,7 miljard frank. Bovendien zou de Franse Gemeenschap opcentiemen kunnen heffen op de personenbelasting om bijkomende middelen te verwerven voor haar onderwijs.

De inwoners van Brussel zouden 80% van het Franstalige en 20% van het Vlaamse tarief voor het kijk- en luistergeld en voor de opcentiemen moeten betalen. De opbrengst ervan zou worden verdeeld volgens dezelfde 80/20-sleutel over de Franse resp. Vlaamse Gemeenschapscommissie in Brussel.

Voor de uitvoering van die fiscale bepalingen was een wijziging van de Financieringswet van 16 januari 1989 nodig.

Ten slotte besliste de regering op het einde van de regeerperiode een verklaring tot herziening van de grondwet in te dienen met het oog op de hervorming van het tweekamerstelsel.

Na het zomerreces, op 13 september, keurde de ministerraad het wetsontwerp over de wijziging van de Financieringswet en de ontwerpen van grondwetswijziging over de rechtstreekse verkiezing van de Raden en het internationale verdragsrecht voor de gewesten goed. Door de politieke crisis die kort daarop uitbrak en het vertrek van de Volksunie uit de regering, waarover in het volgende hoofdstuk wordt bericht, beschikte de regering niet meer over de tweederde meerderheid in het parlement die nodig was om de ontwerpen goed te keuren.

Premier Martens zei op 3 oktober in de Kamer alternatieve mogelijkheden te zoeken voor de goedkeuring van de staatshervormingsvoorstellen, maar doordat twee weken later de Kamers werden ontbonden, werd ook in 1991 geen vooruitgang gemaakt in de verdere federalisering van het land.

Te vermelden is nog, dat de Franse Gemeenschapsraad en de Waalse Gewestraad ieder een decreet goedkeurden over de samenwerking tussen Gemeenschap en Gewest. Over die samenwerking was op 17 november 1990 in Namen een akkoord ondertekend.

Luidens het decreet (van 21 februari 1991 voor het Waalse Gewest en van 4 maart 1991 voor de Franse Gemeenschap) oefenen de Franse Gemeenschap en het Waalse Gewest "gezamenlijk bevoegdheden uit via *l'Etablissement*". Het gaat om de voogdij over de OCMW's, het toerisme en het leerlingenvervoer, waarvoor in beginsel de gemeenschappen bevoegd zijn.

L'Etablissement heeft rechtspersoonlijkheid en telt zes leden: vier leden van de Waalse gewestregering en twee van de Franse gemeenschapsregering. Het Waalse Gewest stelde aan *l'Etablissement* 1,2 miljard frank ter beschikking voor de uitoefening van de bevoegdheden.

Het samenwerkingsakkoord was tot stand gekomen na acties van Franstalige leerkrachten voor de herwaardering van het onderwijs. Omdat de Franse Gemeenschap daar onvoldoende geld voor had, werd een beroep gedaan op het Waalse Gewest.

De bijzondere wet van 8 augustus 1988 maakt die samenwerking mogelijk (artikelen 9 en 92bis).

B. Sabena op zoek naar geld en een partner

De financiële toestand en de toekomst van de Belgische luchtvaartmaatschappij Sabena gaven aanleiding tot communautaire spanningen.

Sabena had in 1989 een exploitatieverlies van 1,3 miljard frank geleden, dat in 1990 verder was opgelopen tot 7,2 miljard frank.

De maatschappij zocht sinds de tweede helft van de jaren tachtig toenadering tot buitenlandse maatschappijen, om beter te kunnen concurreren en om haar structurele problemen (weinig kapitaal, beperkte vloot, kleine thuismarkt) te verhelpen.

Onderhandelingen met de Scandinavische luchtvaartmaatschappij SAS leverden, na een jaar onderhandelingen, in 1987 geen resultaten op. Een jaar later stelde PS-voorzitter Guy Spitaels zijn veto tegen een samenwerking met het Nederlandse KLM, officieel om ook andere mogelijkheden te onderzoeken, in feite omdat het belang van het Nederlands in de Belgische maatschappij dreigde toe te nemen.

In 1989 sloot Sabena een samenwerkingsakkoord met British Airways (BA) en KLM, die elk 2 miljard frank zouden investeren in Sabena World Airlines (SWA), de nieuw opgerichte luchtvaartdochter van Sabena.

Op 9 november 1990 werd Pierre Godfroid aangesteld om per 1 januari de zieke Carlos Van Rafelghem op te volgen als voorzitter van Sabena (Van Rafelghem overleed op 22 juni 1991).

Godfroid kreeg van minister Dehaene van Verkeerswezen de opdracht tegen begin 1991 een toekomstplan voor Sabena op te stellen. Centraal daarin moest een herkapitalisatie staan. Godfroid moest er rekening mee houden, dat de Belgische staat ten minste een blokkeringsminderheid van 26 procent wilde behouden en dat de helft van het kapitaal in Belgische handen moest zijn. Sabena had op dat ogenblik een kapitaal van 9 miljard frank, waarvan 54 procent in handen was van de Staat.

Op 31 december 1990 beslisten Sabena, British Airways en KLM na onderling overleg het samenwerkingsakkoord dat ze eind 1989 sloten, op te zeggen "naar aanleiding van praktische moeilijkheden die ze hadden om de oorspronkelijke doelstellingen te realiseren". Het akkoord kon zonder financiële vergoedingen tot eind 1990 worden opgezegd.

Sabena nam de aandelen, die BA en KLM in Sabena World Airlines hadden, over en zou de geïnvesteerde bedragen terugbetalen (in februari 1992 stapten BA en KLM naar de rechter omdat het geld nog niet was terugbetaald). Beide maatschappijen zeiden geïnteresseerd te blijven in samenwerking met Sabena, maar zij wilden eerst duidelijkheid over de toekomst van de Belgische maatschappij.

Volgens een woordvoerder van BA was de verslechterende financiële situatie van Sabena de hoofdoorzaak van de beslissing de samenwerking op te zeggen.

SWA, dat onder Van Rafelghem van Sabena was afgesplitst, werd per 1 februari 1991 opnieuw in de moedermaatschappij geïntegreerd.

De regering gaf op 19 februari, tijdens de begrotingscontrole, haar principiële goedkeuring aan het plan-Godfroid voor de herstructurering en herkapitalisering van Sabena. De overheid bracht 10 miljard frank in, zag af van de terugvordering van voorschotten voor een bedrag van 16 miljard frank en zegde nog eens 9 miljard frank toe wanneer Sabena een akkoord zou sluiten met een industriële partner.

Het plan bevatte voorts de afvloeiing van 2.200 personeelsleden en de beperking van intercontinentale vluchten.

De Europese Commissie stemde op 24 juli in met de toekenning van 35 miljard frank overheidssteun in het kader van het herstructureringsprogramma. Zij zei wel dat het de laatste keer was dat de Belgische Staat met geld over de brug mocht komen.

Op 30 juli keurden de aandeelhouders van Sabena op een bijzondere algemene vergadering de verhoging van het kapitaal tot 43,4 miljard frank goed, via de omzetting van de 16,2 miljard frank schuld aan de overheid in kapitaal, de inbreng van reserves (8,2 miljard) en de inbreng van vers overheidsgeld (10 miljard). De afschrijving van het gecumuleerde verlies van 42,2 miljard frank, herleidde het kapitaal tot 1,139 miljard.

Als mogelijke industriële partner werden in die periode British Airways en Air France genoemd.

Op 17 september meldde de BRTN-radio, dat een akkoord tussen Sabena en Air France zo goed als rond was. Het bericht, dat niet bevestigd werd, lokte een

felle reactie uit van VU-voorzitter Jaak Gabriëls. Hij zei dat een samenwerking van Sabena met Air France om zowel politieke als economische redenen onaanvaardbaar was. Gabriëls zei dat een "francofone lobby" binnen Sabena, met de steun van Waalse politieke krachten, elke samenwerking met een andere maatschappij tegenwerkte. Hij verwees naar het veto van PS-voorzitter Spitaels tegen een samentgang met KLM. De VU-voorzitter wees er voorts op, dat Air France zelf verlieslatend was en onlangs staatssteun kreeg. Dat Air France voor zijn kapitaalsinbreng in Sabena een beroep zou doen op de Belgische financiële Groep Brussel Lambert, noemde de VU in strijd met de regeringsrichtlijn, die aanstuurde op een eigen kapitaalsinbreng door de industriële partner.

's Anderendaags zei Sabena-voorzitter Godfroid dat "een van beide opties, namelijk samenwerking met Air France of met British Airways, op het punt staat tot een goed resultaat te komen", maar hij weigerde te zeggen om welke van de twee maatschappijen het ging. Hij weerlegde de kritiek van de VU op een mogelijk akkoord met Air France. Impliciet verwijzend naar het veto van Spitaels, zei Godfroid dat "het niet is omdat vroeger een fout gemaakt is, dat die nu moet worden herhaald", en dat "voor één keer het economisch belang moet primeren".

Op 25 september schreef de Franse krant *La Tribune* dat een akkoord tussen Sabena en Air France rond was, maar ook dat bericht werd niet bevestigd.

De mogelijke samenwerking tussen Sabena en Air France was een van de elementen in de communautaire radicalisering na de crisis rond de wapenuitvoer van eind september, begin oktober.

Op 9 oktober kondigde minister Dehaene van Verkeerswezen aan, dat de ontslagnemende regering-Martens IX geen beslissing meer zou nemen over een samenwerkingsakkoord tussen de twee luchtvaartmaatschappijen. Hij zegde wel een overbruggingskrediet toe indien Sabena door dat uitstel in de financiële problemen zou komen.

De raad van bestuur van Sabena bevestigde op 11 oktober zijn voorkeur voor een samenwerking met Air France. Hoewel daarover geen officiële mededeling werd gedaan, is kort daarop een principiële akkoord gesloten tussen de twee maatschappijen.

Aan *De Standaard* (17 oktober) zei VU-voorzitter Gabriëls dat de vice-premiers Dehaene en Schiltz zich in februari, tijdens de begrotingscontrole, uitspraken voor een begeleid faillissement van Sabena, waarna de maatschappij met een nieuwe lei zou kunnen beginnen, met één of meer buitenlandse partners. Via premier Martens zou het Paleis duidelijk gemaakt hebben, dat een faillissement schade zou berokkenen aan het prestige van het land. Volgens Gabriëls is in die omstandigheden het reddingsplan tot stand gekomen, dat het pad effende voor een overname van Sabena door Air France.

Jean-Luc Dehaene ontkende 's anderendaags de beweringen van Gabriëls. Schiltz zei dat er in het kernkabinet wel degelijk over een eventueel faillissement van Sabena was gesproken, en dat "mensen de vraag hebben opgeworpen of het prestige van ons land het verlies van een nationale luchtvaartmaatschappij kon verdragen".

Op 29 november, vijf dagen na de vervroegde parlementsverkiezingen, kende de ontslagnemende regering-Martens IX een tijdelijk overbruggingskrediet van 3 miljard frank toe aan Sabena, in de vorm van een lening door de staatsholding Belfin. De regering zei de goedkeuring van een samenwerkingsakkoord en de daaraan verbonden inbreng van 9 miljard frank niet als een lopende zaak te be-

schouwen en daar bijgevolg geen beslissing over te zullen nemen. Omdat Sabena echter dringend geld nodig had, kende het kabinet een overbruggingskrediet toe.

C. Het asielbeleid

Op een bijeenkomst van gemeentemantatarissen van zijn partij, op 8 september in Mol, viel minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback (SP) scherp uit naar het zgn. spreidingsbeleid, dit is de verdeling van asielzoekers over de verschillende gemeenten van het land.

Om het hoofd te kunnen bieden aan de grote toestroming van kandidaat-politieke-vluchtelingen (2.700 in 1980, 5.300 in 1985, 13.000 in 1990) en om te vermijden dat deze zich in enkele grote steden zouden vestigen, had de rooms-blauwe regering-Martens V eind 1986 een spreidingsplan goedgekeurd. Het bepaalde dat alle gemeenten met meer dan 10.000 inwoners onderdak moesten geven aan asielzoekers, in een verhouding van één per duizend inwoners. Het spreidingsbeleid werd door de regering-Martens VIII bevestigd en, op vrijwillige basis, uitgebreid tot alle gemeenten. In september 1991 hadden 432 van de 589 OCMW's 13.820 asielzoekers opgenomen. Andere asielzoekers verbleven in het Klein Kasteeltje in Brussel en in opvangcentra van het Rode Kruis; 19.000 wachtten op de afhandeling van hun dossier.

Tobback noemde dat spreidingsbeleid "nefast". Hij zei dat met de spreiding van de politieke vluchtelingen ook xenofobie en racisme worden verspreid. "Je kon toch zo zien dat de operatie in Lint onzin is, zoals het hele spreidingsbeleid", zei Tobback. Hij verwees daarmee naar de beslissing van de gemeente Lint, die op 29 juli had geweigerd een 150-tal politieke vluchtelingen in te schrijven, die onderdak zouden krijgen in een voormalig klooster dat door het Rode Kruis tot asielcentrum zou worden uitgebouwd. De zaak kreeg heel wat weerklank door een rechtstreekse tv-uitzending van het BRTN-programma *Panorama* vanuit de gemeente. Tijdens de uitzending kwamen voor- en tegenstanders aan het woord; betogende aanhangers van het Vlaams Blok stuurden het slot van de uitzending in de war.

De uitspraak van Tobback veroorzaakte opschudding, niet alleen omdat de minister het regeringsbeleid aanviel, maar ook omdat hij daarmee het asielbeleid en het migrantenbeleid in de pre-electorale campagne bracht. Het migrantenbeleid heeft weliswaar geen uitstaans met asielbeleid, maar het bleek dat de publieke opinie niet altijd dat onderscheid kan maken.

Staatssecretaris Miet Smet van Maatschappelijke Emancipatie, die belast was met het asielbeleid, noemde het spreidingsbeleid wel geslaagd en zei dat er, op de hevige reactie in Lint na, weinig moeilijkheden waren geweest.

Eerste-minister Wilfried Martens floot op 9 september Tobback terug. In een mededeling wees hij een polemiek over het vluchtelingenbeleid af en beklemtoonde hij dat over dat beleid steeds voorafgaandelijk werd gesproken en dat er door de regering was over beslist.

Martens wees erop, dat de wet van 18 juli 1991, die op 1 oktober van kracht werd, de asielregeling ingrijpend had gewijzigd, zodat voortaan snel een onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen politieke en economische vluchtelingen, en de erkenningsprocedure zodoende vlugger zou kunnen worden afgesloten.

SP-voorzitter Frank Vandenbroucke trad het standpunt van Tobback bij. Hij zei dat het standpunt dat Tobback vertolkte "weloverwogen" was en tot stand kwam "na grondige discussies binnen de partijtop". Asielzoekers uit bij voorbeeld Cen-

traal- en Oost-Europa moeten aan de grens worden tegengehouden en de illegalen moeten worden buitengezet, zei Vandenbroucke, die een duidelijk onderscheid maakte tussen politieke vluchtelingen en migranten.

Het Vlaams Blok zag in Tobback een "objectieve bondgenoot". Tobback kreeg ook steun van de Volksunie.

Door de rel over de wapenleveringen die half september uitbrak, viel de discussie over het asielbeleid stil en bleef het thema haast volledig uit de verkiezingscampagne.

D. De "club van Poupehan"

Op 14 maart overleed Jef Houthuys, die van 1968 tot 1987 voorzitter van de christelijke vakbond ACV was geweest. Een week later publiceerde het weekblad *Knack* (20 maart) het interview dat Hugo De Ridder met Houthuys had, drie weken voor diens overlijden, in het kader van een boek over Wilfried Martens.

Houthuys vertelde aan De Ridder hoe hij en zijn vrienden Martens, Fons Verplaetse (die toen kabinetschef van Martens was) en Hubert Detremmerie (de voorzitter van de BAC, de spaarbank van de christelijke arbeidersbeweging ACW) België in 1982 "uit de moeilijkheden haalden".

Volgens Houthuys kwamen de vier "telkens als er belangrijke maatregelen op til waren" bijeen in het Semois-dorpje Poupehan. "In dat godzalig dorp is het hele herstel begeleid, bediscussieerd en bijgestuurd", zei Houthuys.

De gewezen ACV-voorzitter zei dat de rooms-blauwe regering-Martens VI in 1987 viel door het verzet tegen de aanpak van vice-premier Guy Verhofstadt (PVV). De PSC heeft zich toen harder opgesteld in de Happart-kwestie omdat "dat stukske pretentie" van het herstelbeleid een liberale overwinning wilde maken.

Houthuys zei nog dat het de drie overige leden van de Poupehan-groep waren, die Wilfried Martens er begin 1988 van overtuigden opnieuw eerste-minister te worden.

De verklaringen van Houthuys verwekten een kortstondige deining in het politieke milieu en in de pers.

Fellere beroering ontstond er na de voorstelling van het boek van De Ridder, *Ontrent Wilfried Martens*, op 11 september, rond de "onthullingen" over de devaluatie van de Belgische frank op 21 februari 1982.

In het boek schrijft De Ridder dat die devaluatie was voorbereid door een beperkte groep rond premier Martens, zonder dat de toenmalige liberale minister van Financiën, Willy De Clercq, daarvan op de hoogte was. Van de groep maakte opnieuw BAC-voorzitter Hubert Detremmerie deel uit.

De onthullingen lokten scherpe reacties uit. *Le Soir* had het over een staatsgreep van het ACW. Willy De Clercq noemde het verbazend dat een "klein clubje" over een devaluatie kan beslissen. De PVV zei geschokt te zijn en kondigde interpellaties aan.

Aan de BRTN-radio zei Detremmerie op 13 september dat hij niemand op de BAC vooraf inlichtte over de op stapel staande devaluatie. Hij ontkende persoonlijk gebruik te hebben gemaakt van voorkennis en vroeg dat de Bankcommissie een onderzoek zou openen.

In de BRTN-uitzending *De zevende dag* van 15 september zei De Ridder bereid te zijn de opnamen van zijn vraaggesprekken over de devaluatie te laten beluisteren door een onafhankelijk magistraat of een vertrouwensman.

Detremmerie zei dat de groep de devaluatie niet voorbereidde, maar een denktank was die scenario's ontwierp. "Het is toch normaal dat een minister consulteert alvorens hij een belangrijke beslissing neemt", zei hij. Hij zei dat het evident was dat een bankier op de hoogte was van de op til zijnde devaluatiebeslissing, maar dat hij geen details kende, geen voorkennis had en er dus in geen geval misbruik van maakte.

Premier Martens zei dat de devaluatie uitsluitend door de regering was voorbereid en dat zij daar alleen had over beslist. "De liberalen kenden de volledige operatie waarover tot in de details met hen was onderhandeld", zei Martens.

De Bankcommissie kwam eind september, na een intern onderzoek, tot het besluit dat er geen aanwijzingen waren om aan te nemen dat de BAC voordeel zou hebben gehaald uit transacties ten tijde van de devaluatie van de frank. Zij zag dan ook geen reden voor verder onderzoek.

Die mededeling maakte een einde aan de opschudding rond de "onthullingen" over de "club van Poupehan".

V. De val van de regering-Martens VIII

A. *Het dispuut over de wapenexport*

De regering-Martens VIII kwam eind september 1991 ten val over een meningsverschil over de Belgische wapenexport naar het Nabije Oosten, dat ontaardde in een hooglopende communautaire ruzie.

Van bij het aantreden van de regering had de Volksunie aangedrongen op een strengere reglementering van de wapenhandel. Ze had in het regeerakkoord een toezegging gekregen dat daarover een nieuwe wet zou goedgekeurd worden. Het duurde nochtans tot in de zomer van 1991 alvorens die wet er kwam (wet van 5 augustus 1991 betreffende de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie). De SP steunde de VU in dit dossier.

De verre aanleiding voor de regeringscrisis was een incident tijdens de Rwanda-crisis in oktober 1990. De PS-ministers weigerden toen een voorstel van minister van Buitenlandse Zaken Eyskens te aanvaarden om versneld een al toegezegde bestelling van wapens van FN aan het wankelende regime van president Habyarimana in Rwanda te leveren, onder het motto dat men geen wapens mag leveren aan regeringen in crisisregio's. Van dan af werd elk dossier van wapenexport, dat normaal in een interkabinettenwerkgroep werd afgehandeld, voorgelegd aan het ministerieel comité voor Buitenlandse Betrekkingen.

Dat gebeurde ook op 24 mei 1991, een kleine drie maanden na het einde van de Golf-oorlog. Minister van Buitenlandse Handel Robert Urbain stelde daar voor een exportlicentie toe te kennen aan een bestelling van 2,3 miljard frank aan wapens voor Saoedi-Arabië, Oman en de Verenigde Arabische Emiraten en de Delcredere-waarborg (verzekering tegen het exportrisico) te verlenen aan de vraag van FN om voor 7,3 miljard frank wapens te leveren aan Saoedi-Arabië.

Naar later vernomen werd maakte minister van Buitenlandse Zaken Eyskens wel wat problemen, door te verwijzen naar de beslissing die in de Rwanda-crisis werd

genomen. Ook vice-premier Schiltz liet wat verzet blijken. Maar uiteindelijk legden beiden zich neer bij de wil van de meerderheid in het kernkabinet.

De regering was niet van plan de goedkeuring officieel bekend te maken, maar het nieuws verscheen in *De Financieel-Economische Tijd* van 25 mei. Het duurde totdat Manu Ruys op 2 juni, in zijn wekelijkse column in *De Standaard*, de beslissing scherp aanviel, vooraleer de draagwijdte ervan ten volle doordrong. Daarop begon het protesten te regenen van diverse Vlaamse vredesgroepen. Daar pikte eerst SP-voorzitter Frank Vandenbroucke op in, die op 7 juni van een "enorme stommiteit" gewaagde. De secretaris van het ACW, Luc Delanghe, had het de dag nadien over "een onbegrijpelijke regeringsbeslissing".

VU-voorzitter Jaak Gabriëls kondigde op 17 juni aan dat zijn Kamerfractie een resolutie zou indienen tegen de regeringsbeslissing. Een week later maakte hij in een interview met *De Standaard* duidelijk dat hij hiervoor een regeringscrisis veil had en dat hij ook amendementen wenste op het wetsontwerp op de wapenhandel, dat op dat ogenblik in de Senaat besproken werd.

Vandenbroucke sloot zich op 24 juni bij het standpunt van Gabriëls aan, maar hij nuanceerde het ook: hij achtte het niet meer mogelijk de export van de wapens die al een vergunning hadden gekregen (2,3 miljard frank) terug te schroeven. CVP-voorzitter Herman Van Rompuy zei op 25 juni dat de levering "getoetst moet worden aan de criteria van de nieuwe wapenhandelwet".

De VU-Kamerfractie liet op 26 juni de behandeling van haar resolutie met een week uitstellen om een compromis mogelijk te maken. Op 2 juli bereikten de vijf meerderheidspartijen inderdaad een akkoord.

De regering diende amendementen in om de criteria voor exportverbod van de wet op de wapenhandel te verstrengen: aan de lijst werden landen toegevoegd die aan zware interne spanningen blootstaan, in een burgeroorlog verwickeld zijn of meewerken aan terreurdaden of drughandel. In het parlement werd een resolutie ingediend om de regering ertoe aan te zetten te handelen volgens de nieuwe wet. De regeringsbeslissing van 24 mei werd bevestigd. Daarmee was het dispuut over de wapenexport bijgelegd, zij het - zoals later bleek - maar voorlopig.

B. De VU stap uit de regering

Op 6 september vergaderde het kernkabinet een eerste maal na de zomervakantie. Op de dagorde stond de goedkeuring van een reeks contracten waardoor de RTT voor 35 miljard frank bestellingen kon plaatsnemen. Vice-premier Philippe Moureaux (PS) maakte die goedkeuring echter afhankelijk van de hernieuwing van een uitvoervergunning voor de levering 1,4 miljard frank granaten door het Amerikaans-Saoedisch bedrijf Mecar in Charleroi aan Saoedi-Arabië. Mecar had in januari een eerste maal een (zesmaandelijks hernieuwbare) exportlicentie gekregen.

Ditmaal tekenden de vice-premiers Schiltz (VU) en Claes (SP) verzet aan. Ze wensten eerst hun partij te raadplegen. Het conflict kwam twee vergaderingen later naar buiten, toen minister van PTT Marcel Colla (SP) op 13 september ermee dreigde het RTT-contract met de betrokken bedrijven te ondertekenen, iets wat technisch voor een deel van de contracten mogelijk was.

Drie dagen later zei SP-voorzitter Vandenbroucke na een vergadering van het partijbureau dat hij "niet van plan was ook maar een symbolische toegeving te doen" in de wapenkwestie. VU-voorzitter Gabriëls sprak in dezelfde zin.

Op dinsdag 17 september gaf vice-premier Moureaux een mededeling uit waarin hij verkondigde dat hij niet wou laten raken aan "de vitale belangen van Wallonië". Diezelfde avond ontbood premier Martens de voorzitters Gabriëls en Vandenbroucke, maar dat leverde geen resultaat op.

Ook de bijeenkomst van het kernkabinet van 18 september deblokkeerde de toestand niet. Wel begon minister Colla zijn dreigement af te zwakken.

Op donderdagavond 19 september keerde PS-voorzitter Guy Spitaels terug in het land na een rondreis door het Nabije Oosten. De Waalse gewestregering gaf de dag nadien een verklaring uit waarin ze stelde "dat het onaanvaardbaar is dat één gemeenschap van dit land het faillissement van Waalse bedrijven veroorzaakt". Ook Mecer gaf, samen met andere bedrijven die wapenbestellingen op stapel hadden (FN, Cockerill Mechanical Industries), een verklaring uit waarin stond dat de toekenning van vergunningen dringend was, omdat de bedrijven anders in financiële moeilijkheden zouden komen.

Vergaderingen van het kernkabinet en de ministerraad op 20 september leverden geen resultaat op. Inmiddels bleken diverse suggesties om een oplossing te vinden - de bestellingen laten opkopen door een nationaal fonds of door het leger - onhaalbaar. Vice-premier Schiltz sprak zich op 21 september voorzichtig uit voor de oprichting van een dergelijk "nationaal fonds", maar VU-voorzitter Gabriëls verwierp de idee. Gabriëls wees op 23 september ook het idee van PS-voorzitter Spitaels af, "een tijdelijke federalisering van de wapenlicenties" door te voeren.

Op 23 september vond de SP-Kamerfractiedag plaats, die een dag later gevolgd werd door een vergadering van het partijbureau. Voorzitter Vandenbroucke stuitte daar op de afkeuring van zijn aanpak van de crisistoestand. Vice-premier Claes pleitte er voor het feitelijke bondgenootschap met de VU in de wapenexport-kwestie op te geven. Hij vond daarvoor steun bij minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback, die overigens gedurende heel de crisisperiode opvallend stilzwijgend was. Alleen Norbert De Batselier, de SP-vice-premier in de Vlaamse regering, kon begrip opbrengen voor Vandenbrouckes aanpak.

Van dat ogenblik af liet Vandenbroucke zijn principieel verzet varen. Hij kondigde op dinsdagnamiddag 24 september aan dat hij zich niet kantte "tegen economische oplossingen voor een beperkt economisch probleem".

De volgende dag zei PS-voorzitter Spitaels aan betogende FN-arbeiders voor het partijhoofdkwartier, dat hij een (nationaal gefinancierde) stockering van de wapens verwierp. PSC-voorzitter Gérard Deprez zei dat "Wallonië in staat van wettige zelfverdediging" was. Beide voorzitters besloten nog dezelfde dag, samen met de co-voorzitter van de PRL, Daniël Ducarme, dat de Waalse Gewestraad vervroegd uit vakantie zou worden bijeengeroepen.

Nog op woensdag 25 september sprak het bedrijfsleven zich voor de wapenleveringen en voor het behoud van de betrokken bedrijven uit: eerst Gevaert-voorzitter André Leysen, daarna de werkgeversorganisatie VBO en Fabrimetal. PVV-voorzitter Guy Verhofstadt maakte duidelijk dat hij dat standpunt deelde.

Inmiddels had de regeringstop op 23 en 24 september haast permanent vergaderd over de crisis die in Zaïre was uitgebroken door een munitiecrisis in het leger. Pas op woensdagnamiddag 25 september werd de kwestie van de wapenexport opnieuw aangesneden. Opmerkelijk was dat vice-premier Jean-Luc Dehaene (CVP), die tot dan een afwachtende houding had ingenomen, actief een bemiddelende rol ging spelen.

Dehaene polste al op maandag en dinsdag zijn collega's over een idee dat hij samen met CVP-voorzitter Van Rompuy had uitgewerkt en dat er in bestond de bevoegdheid over de toekenning van exportvergunningen op zeer korte termijn over te dragen aan de gewesten. Toen vice-premier Claes zich op 25 september bij het idee aansloot werd besloten in die richting verder te werken.

Op vrijdagvoormiddag 27 september ging het kernkabinet een eerste maal uiteen nadat een voorstel was opgesteld met twee fasen van besluitvorming: nog vóór 10 oktober zou de bijzondere bevoegdheidswet van 1980/88 herzien worden om de toekenning van uitvoervergunningen te federaliseren. Daarna zou de rest van het hervormingspakket over de staatshervorming - zoals dat op het begrotingsconclaaf was overeengekomen - worden goedgekeurd, met ook het internationaal verdragsrecht, met de vorming van aparte ministercomités voor het beleid van de niet-gouvernementele organisaties voor ontwikkelingssamenwerking in afwachting van een echte federalisering van de ontwikkelingshulp, en met de mogelijkheid om de federalisering van buitenlandse handel en landbouw te bespreken.

De uitwerking van dit compromis, waarin zowel de Walen als de VU wat konden vinden, bleek echter bij vice-premier Melchior Wathelet (PSC) unitaristische reacties op te roepen. Daardoor groeide ook de vrees bij PS en VU dat het geheel mischien moeilijk te verwezenlijken zou zijn. Zonder de steun van de PSC beschikte de regering niet over de tweederde meerderheid in het parlement die nodig was om de voorstellen uit te voeren.

Vice-premier Schiltz trok met die voorstellen in de vroege namiddag naar het VU-partijbestuur, waar men bijkomende waarborgen vroeg. Daarop kwamen de vice-premiers Dehaene, Claes en Schiltz met hun partijvoorzitters bijeen op het kabinet van Verkeerswezen. Vooral Dehaene en Van Rompuy probeerden de VU'ers extra waarborgen te geven: in de wet op de federalisering van de exportlicenties zou een artikel worden opgenomen dat de wet opheft als tegen 31 december 1991 het verdragsrecht voor de gewesten niet gerealiseerd zou zijn; de regering zou onmiddellijk in conclaaf gaan om de verdere staatshervorming uit te werken.

VU-voorzitter Gabriëls had moeite met het voorstel en vooral met de manier waarop Dehaene hem en zijn partij over de brug probeerden te halen. Beide VU-topmannen brachten 's avonds verslag uit aan hun partijbestuur, waar vastgesteld werd dat de breuk waarschijnlijk niet te lijmen zou zijn.

Tussendoor had vice-premier Schiltz zijn collega Moureaux nogmaals gepolst over een nieuw compromisvoorstel: onmiddellijk in conclaaf gaan voor een gesprek over de hele staatshervorming, inbegrepen de federalisering van de uitvoervergunningen; tot zolang zouden de wapenbestellingen gefinancierd worden door een nationale instelling. Moureaux verwierp het voorstel.

Op zaterdag 28 september ging Schiltz nog een stap verder: hij deed hetzelfde voorstel, maar voegde er ook een akkoord over het Mecar-dossier aan toe. Opnieuw bleek daarover geen compromis mogelijk te zijn.

Om 17 u. kwam het kernkabinet opnieuw bijeen, ditmaal om de breuk vast te stellen. Zeker de VU zou de regering verlaten.

C. Het kortstondige kabinet-Martens IX

Zaterdagavond 28 september pleegden de partijvoorzitters van socialisten en christendemocraten overleg om uit te maken hoe het verder moest met de staatshervorming en de wapenexport. Vice-premier Claes en PS-voorzitter Spitaels kwa-

men daarbij overeen terug te vallen op het ideetje dat Spitaels in het begin van de week had gelanceerd : naar analogie met de voorlopige gewestvorming van 1974 en met de afhandeling van het staaldossier in 1983 zouden bij koninklijk besluit in de nationale regering gewestelijke ministercomités worden opgericht met de toekenning van exportvergunningen als enige bevoegdheid. 's Anderendaags vroeg bevestigde het SP-partijbureau die keuze.

Om 11 u. kwam de ministerraad bijeen. Premier Martens legde daar het voorstel over de wapenexport voor. De VU-ministers Geens en Schiltz stemden tegen, wat betekende dat zij uit de regering stapten. Daarop werd van hen afscheid genomen. Premier Martens vertrok meteen naar de koning om het ontslag van de twee ministers te laten ondertekenen en, teneinde de grondwettelijk voorgeschreven pariteit te herstellen, twee opvolgers aan te duiden : staatssecretaris van Financiën Wivina Demeester (CVP) werd minister van Begroting en Wetenschapsbeleid in de plaats van Hugo Schiltz ; staatssecretaris van Wetenschapsbeleid Erik Derycke (SP) werd de nieuwe minister van Ontwikkelingssamenwerking, in opvolging van André Geens. Door het vertrek van de VU, beschikte de regering niet langer over een tweederde meerderheid in het parlement.

De herschikte ministerraad kwam op zondag 29 september om 15 u. voor het eerst bijeen. Daar werden de koninklijke besluiten over de exportcomités goedgekeurd, waardoor er drie ministercomités werden opgericht, telkens één voor Wallonië, Vlaanderen en Brussel. Ook werd een wetsontwerp aanvaard dat de bijzondere bevoegdheidswet van 1980/88 zou wijzigen om de toekenning van uitvoervergunningen aan de gewesten over te dragen.

Meteen daarna deed zich een incident voor, toen premier Martens vernam dat minister van Buitenlandse Handel Robert Urbain via het persbureau Belga tegen 16 u. de pers had bijeengeroepen om de ondertekening van de eerste exportvergunningen door het nieuwe Waalse gewestcomité op zijn kabinet bij te wonen. Martens maakte zich boos op Urbain en herinnerde er hem aan, dat de kb's nog ondertekend moesten worden door de koning.

In die gespannen sfeer nam de ministerraad een korte tekst aan over de verdere uitvoering van het regeerprogramma. Daarin sloop ook een zinnetje waarin stond dat, als men voor de staats hervorming geen tweederde meerderheid meer zou vinden, men "alternatieve reglementaire wegen" zou zoeken. Later zagen de Frans-taligen hier een impliciete instemming van de Vlamingen in, om het volledige kijk- en luistergeld per koninklijk besluit naar de gemeenschappen over te hevelen.

De vergadering van de ministerraad eindigde iets vóór 17 u. Op de tv-journaals van de Vlaamse zenders BRTN en VTM gaven de beelden echter allesbehalve een indruk van herstelde vrede. Beide omroepen lieten vice-premier Moureaux zien die 's ochtends, vóór de vergadering van de ministerraad tijdens dewelke de VU-ministers opstapten, aan journalisten verklaarde dat als de wapenhandelsvergunningen die avond niet in orde waren, de Walen in de voor 's anderendaags aangekondigde bijeenkomst van de Waalse Gewestraad het lot in eigen handen zouden nemen. Moureaux was op dat moment vermoedelijk nog niet op de hoogte van het compromis tussen Claes en Spitaels.

De twee zenders brachten ook verslag uit van de bijeenkomst van het Waals gewestcomité voor uitvoervergunningen, dat om 18 u. voor de camera's de licenties ondertekende voor de wapenbestellingen aan het Nabije Oosten. Daarop volgden verklaringen van PS-voorzitter Guy Spitaels, die van een overwinning voor Wallonië gewaagde.

Zowel BRTN als VTM hadden bovendien een gesprek met grondwetspecialist professor Robert Senelle, die in heftige bewoordingen de pas opgerichte gewestelijke ministercomités veroordeelde als "ongrondwettelijk" en "een nederlaag voor Vlaanderen".

Al die beelden lokten in Vlaanderen een golf van verontwaardiging uit die spoedig voor een nieuwe crisis zou zorgen. Op de bijeenkomst van het CVP-partijbureau van maandagmorgen 30 september werd bittere kritiek geuit aan het adres van vice-premier Moureaux en PS-voorzitter Spitaels. Toch verklaarde voorzitter Van Rompuy achteraf op een persconferentie nog dat "de nederlaag van VU en SP geen Vlaamse nederlaag is en aan Vlaanderen geen frank kost".

Zowel Van Rompuy als zijn PSC-kollega Deprez maakten duidelijk dat er niets meer zou in huis komen van de toekenning van internationale bevoegdheden aan de gewesten.

De Waalse Gewestraad nam op 30 september een resolutie aan, waarin zwaar werd uitgehaald naar de staatssecretaris van Landbouw, Paul De Keersmaeker, "die de Vlaamse landbouw bevoordeelt" en waarin de regionalisering van de landbouw werd geëist. In afwachting werd aan de federale regering gevraagd een urgentieplan voor de Waalse landbouw te aanvaarden, te financieren en uit te voeren. Er werd verwezen naar de crisis in de Waalse landbouw wegens de stijgende invoer van goedkoop vlees uit voormalige Oostblok-landen.

Op dinsdag 1 oktober verklaarde vice-premier Moureaux in *De Morgen* dat hij genoodzaakt was een "institutionele atoombom" te gebruiken omdat de Vlamingen de Walen met de rug tegen de muur drukten.

De afwikkeling van de regeringscrisis lokte inmiddels afkeurende reacties uit van de Vlaamse strijdverenigingen (IJzerbedevaartcomité, Davidsfonds) en veroorzaakte een communautaire stroomversnelling.

In een interview met *De Standaard* (2 oktober) reageerde CVP-vice-premier Dehaene op de resolutie van de Waalse Gewestraad. "Als men verder bevoegdheden wil overdragen op basis van een spijskaart die Wallonië opstelt, mag men er zeker van zijn dat ook de federalisering van de ziekteverzekering op de agenda komt", zei hij. Hij zei ook dat bij de PS "pyromanen aan het werk zijn geweest".

De Volksunie en de PVV hadden daags voordien al gevraagd dat de Vlaamse Raad zou bijeenkomen om de federalisering van de sociale zekerheid te bespreken. SP-voorzitter Vandenbroucke noemde de kwestie "bespreekbaar".

Op 2 oktober stelde voorzitter Louis Vanvelthoven voor, de Vlaamse Raad in spoedvergadering bijeen te roepen "om te praten over de vraag in welk land de Vlamingen verder wensen te leven". De fractieleiders volgden echter het voorstel niet en hielden zich aan de wettelijk voorgeschreven vergadering op de derde dinsdag van oktober, "om de Vlaamse regering de kans te geven een eensluidende tekst op te stellen". Een week later liet de Vlaamse regering echter weten geen verklaring af te leggen over de crisis in de nationale regering en over de communautaire betwistingen.

Intussen namen steeds meer partijen en organisaties standpunten in over de splitsing van de sociale zekerheid. De Franstalige partijen, de socialistische vakbond en het socialistische ziekenfonds kantten zich tegen een mogelijke splitsing. CVP-voorzitter Herman Van Rompuy zei op 4 oktober dat het dossier van de federalisering van de gezondheidszorg rijp is. "Precies daar treffen we de grootste niet-objectief verklaarbare verschillen aan tussen Vlaanderen en het Franstalige landsgedeelte", zei Van Rompuy. Op het SP-verkiezingscongres van 27 oktober zou

Kamerlid Jef Sleeckx, die bekend stond als een "unitarist", zeggen dat de tijd van de blinde solidariteit voorbij is en dat ook voor hem de federalisering van de sociale zekerheid bespreekbaar geworden was.

Een studie van Michel Dethée in het boek *Sociale zekerheid en federalisme*, dat in maart was verschenen, had aangetoond dat er in 1989 zo'n 100 miljard frank geld uit het SZ-stelsel van de werknemers van Vlaanderen naar Wallonië stroomde.

De VU trok uit de politieke gebeurtenissen de conclusie, dat men naar confederale oplossingen voor de Belgische staatsstructuur moest zoeken.

Volgens een Dimarso-peiling in opdracht van de krant *De Morgen* (11 oktober) was 33,3% van de ondervraagde Vlamingen voorstander van een onafhankelijke Vlaamse staat en 23,6% van een verder doorgedreven federalisme.

Intussen had premier Martens op 2 oktober in Kamer en Senaat een korte regeringsverklaring voorgelezen, waarin hij de grondwettelijkheid van de gewestelijke exportcomités verdedigde, maar vooral inging op de toestand in Zaire en de noodzaak om "de crisis snel af te wikkelen".

Geruchten, dat de Franstaligen niet van plan waren op de vergadering van de ministerraad van 4 oktober de RTT-contracten zonder meer goed te keuren, zorgden voor nieuwe onrust.

Nog op 2 oktober kwam de CVP-Kamerfractie bijeen. Daar werd kritiek op de aanpak van de regeringscrisis geuit. Uiteindelijk werd, met instemming van voorzitter Van Rompuy, besloten dat fractieleider Luc Dhoore de volgende dag zou aankondigen dat zijn partij een overheveling van het kijk- en luistergeld slechts zou aanvaarden in het kader van een herziening van de financieringswet zoals dat op het zomerconclaaf binnen de regering was afgesproken..

Toen Dhoore dat standpunt op 3 oktober voorlas in de Kamer, nam de zenuwachtigheid nog toe. De hele dag werd in het halfroond druk overlegd. De SP-fractie sloot zich in de loop van de avond bij het CVP-standpunt aan. Op vraag van PS-woordvoester Laurette Onkelinx bekrachtigde premier Martens de 's zondags voordien aanvaarde tekst. Hoewel ook Dhoore zijn standpunt bevestigde, kreeg de herschikte regering even vóór 23 uur toch het vertrouwen van de meerderheid.

Op vrijdag 4 oktober kwam de ministerraad om 10u.30 bijeen. Vice-premier Moureaux vroeg meteen dat het eerste agendapunt, de RTT-contracten, uitgesteld zou worden. Hij wou eerst laten acteren dat alle regeringsleden achter het regeerakkoord stonden. Daarop kwam het tot woordenwisselingen en schorsingen. Uiteindelijk gaven de vice-premiers Claes en Dehaene aan PTT-minister Colla de opdracht op eigen houtje uit te voeren en meteen een deel van de voor Vlaanderen voordelige RTT-contracten te ondertekenen.

Om 12u.45 kwam de ministerraad opnieuw bijeen en keerde Colla terug van zijn kabinet. Moureaux vroeg onmiddellijk dat er gepraat zou worden over het kb over de overheveling van het kijk- en luistergeld. De Vlaamse ministers weigerden dat. Er volgde een bijzonder heftige woordenwisseling. Moureaux ging als eerste buiten, om 13u.45. Om kwart over drie vertrok premier Martens naar het paleis om de koning het ontslag van zijn negende regering aan te bieden. De koning hield het ontslag in beraad.

D. De ontbinding van de Kamers

Premier Martens riep de ministerraad om 17u. opnieuw bijeen om te onderzoeken welke grondwetsartikelen door het volgende parlement herzien moesten worden.

In het weekeinde van 5 en 6 oktober raadpleegde de koning de vice-premiers. Op zondagavond 6 oktober weigerde hij het ontslag van het kabinet. Hij gaf het twee opdrachten mee : het opstellen van een lijst van de artikels van de grondwet die voor herziening in aanmerking komen en het nemen van dringende maatregelen om de goede werking van de staatsinstellingen te verzekeren.

Op 5 oktober meldde *Le Soir* dat het Waals gewestelijk ministercomité op 3 oktober in alle stilte exportvergunningen had toegekend voor de uitvoer van Waalse wapens en munitie ter waarde van ruim 10 miljard frank aan Saoedi-Arabië, Oman en Bahrein.

Na enkele vergaderingen raakte de aftredende regering het op 10 oktober eens over de wetten die nog vóór de ontbinding van Kamer en Senaat goedgekeurd moesten worden : de financieringswet, de wet op de voorlopige kredieten, de wet op het legercontingent, de goedkeuring van het verdrag van 1990 over de conventionele ontwapening in Europa en de lijst met grondwetsartikels die voor herziening vatbaar verklaard moesten worden. In die lijst vielen twee opvallende lacunes op : de artikelen 59bis en 107quater waarmee ook aan Franstalige zijde een fusie van gewest en gemeenschap mogelijk zou kunnen worden. Vooral de PS verzettede zich tegen de opname van die artikelen in de lijst.

Op 16 oktober nam de Vlaamse Raad bijna unaniem (122 van de 125 aanwezige Raadsleden, het Vlaams Blok onthield zich) een resolutie aan, waarin vijf "prioritaire doelstellingen" werden aanvaard voor toekomstige onderhandelingen met de Franstaligen : de afschaffing van de evenredige samenstelling van de Vlaamse regering en de beperking van het aantal ministers, de rechtstreekse verkiezing van de Vlaamse Raad in uiterlijk 1994, de duidelijker aflijning van de bevoegdheden tussen het regionale en het federale beleidsniveau, de splitsing van de provincie Brabant, een meer evenwichtige verdeling van het aantal Europese zetels over de twee gemeenschappen.

In de communautair verhitte sfeer leek even nog een probleem te zullen ontstaan rond Vlaamse interpellaties over de wapenleveringen door het Waals gewest-comité. Uiteindelijk zorgden de meerderheidspartijen in de Kamer ervoor dat die interpellaties de goedkeuring van de lijst met te herziene grondwetsartikels niet in de weg stonden : op 14 oktober werd weliswaar geïnterpelleerd, maar door niet de hoogdringendheid te vragen, zou de Kamer pas een week later over de moties moeten stemmen, wat door de voor de deur staande ontbinding niet meer mogelijk zou zijn.

De stemming over de herzieningsverklaring van de grondwet, eerst in de Senaat en nadien in de Kamer, leverde op 17 oktober geen problemen meer op. Met de publikatie van de verklaring in het *Staatsblad* van 18 oktober waren de Kamers van rechtswege ontbonden.

VI. De vervroegde parlementsverkiezingen en het formatieberaad

A. Een lange campagne

Met de publikatie van het ontbindingsbesluit van het parlement in een extra editie van het *Belgisch Staatsblad* van 18 oktober, begon officieel de campagne voor de vervroegde parlementsverkiezingen van 24 november.

In feite was de campagne voor de verkiezingen, die normaal op 19 januari 1992 hadden moeten plaatshebben, al in het voorjaar op gang gekomen.

De wet over de financiering van de politieke partijen van 4 juli 1989 beperkt de uitgaven voor verkiezingspropaganda tijdens de zes maanden vóór de verkiezingen. Aangezien de verkiezingen voorzien waren voor 19 januari 1992, betekende dit dat vanaf 19 juli 1991 de propaganda strikt gereguleerd was.

In het vooruitzicht van die vervalddag, voerden verschillende partijen in het voorjaar een affiche-campagne. Zo waren in Vlaanderen affiches te zien van de CVP ("Evenwicht is onze politiek"), de SP ("Voor alles wat je lief is") en de Volksunie ("Vlaanderen groeit").

Net vóór 19 juli werd de parlementaire commissie die toezicht houdt op de partijfinanciën het eens over een interpretatie van de wet van 4 juli 1989, die niet waterdicht bleek te zijn. Zo werd overeengekomen dat het begrip "20 m²" betrekking heeft op affiches met een werkelijke oppervlakte van 16 m² en dat een partij en haar kandidaten *samen* maar 500 dergelijke afficheborden mogen huren; de wet was daarover onduidelijk. Ook werd overeengekomen dat als partijen en kandidaten een "20 m²"-bord met elkaar of met commerciële reclame deelden, dat buiten de beperking viel.

Een tweede indicatie van de vroegtijdige campagne, was de aankondiging door premier Wilfried Martens dat hij kandidaat zou zijn op de Senaatslijst van de CVP in het tweetalige kiesarrondissement Brussel. Nadat daarover al enige tijd geruchten de ronde deden en Martens daar zelf over sprak op het CVP-congres van 20 april, kondigde hij zijn beslissing officieel aan op 10 mei. Hij zei dat het "geen electorale zet" was, maar een fundamentele politieke keuze, om zich als Brussels parlements lid beter, vrij en ongebonden te kunnen inzetten voor de vestiging van de Europese instellingen in de hoofdstad. Martens zei ook dat hij zich in Brussel kandidaat stelde "in het teken van het nieuwe België, van het unionistisch federalisme dat de institutionele leidraad is geweest van mijn politiek engagement".

Het was opvallend dat, na de bekendmaking van de kandidatuur, de meeste partijen aan de samenstelling van hun kandidatenlijsten begonnen. Die operatie verliep meestal vlekkeloos.

Bij de CVP was er wat betwisting over de tweede plaats op de Leuvense Kamerlijst, die uiteindelijk naar aftredend Kamerlid Trees Merckx (Boerenbond) en niet naar nieuwkomer Hugo Marsoul (ACW) ging, zoals het partijbestuur had voorgesteld. In Brugge, waar er eveneens betwisting was, moest Manu De sutter (NCMV) van het nationale partijbestuur de tweede plaats op de Kamerlijst afstaan aan nieuwkomer Ward Demuyt (ACW).

De PS van Luik besliste na de moord op André Cools (zie hoofdstuk 9) de kandidatenlijst niet grondig te wijzigen. Aftredend Kamerlid Jean-Maurice Dehousse, wiens "clan" overhoop lag met die van Cools, bleef daardoor op de zevende plaats staan. Hoewel het om een niet-verkiezbare plaats ging, zou hij door het grote aantal voorkeurstemmen op 24 november toch verkozen worden.

Een van de meest opvallende kandidaten was Jean-Pierre Van Rossem, een enigszins aan lagerwal geraakte "beursgoeroe", die met de "libertijnse" partij Rossem (Radicale Omvormers en Sociale Strijders voor een Eerlijker Maatschappij) in alle Vlaamse en enkele Waalse arrondissementen een lijst indiende. Op 12 november berichtte *De Morgen* dat Van Rossem vervalste documenten van een Amerikaanse effectenbank gebruikte om beleggers aan te trekken. Van Rossem, van wie verschillende ondernemingen in 1990 failliet waren gegaan, beweerde zelf het slachoffer te zijn van oplichters.

Op 20 november, vier dagen vóór de verkiezingen, werd Van Rossem opgepakt op beschuldiging van oplichting. Hij zou tot begin 1992 in de cel blijven, maar op 24 november tot Kamerlid verkozen worden.

Nog een andere kandidaat, Xavier Buisseret, een voormalig leider van de Vlaamse Militanten Orde en de propagandaleider van het Vlaams Blok, die de derde plaats bekleedde op de Antwerpse Kamerlijst van die partij, kwam tijdens de campagne in contact met het gerecht. Hij werd op 15 november tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van twee jaar veroordeeld wegens diefstal met geweld op twee jonge Marokkanen. Omdat hij tegen het vonnis in beroep ging, had het geen gevolgen op zijn kandidatuurstelling.

Nog steeds in de gerechtelijke sfeer, werd op 13 november, in het kader van een onderzoek naar geknoui met staatssteun door de textielgroep Beaulieu, Willy Ramboer opgepakt, die van 1981 tot 1985 kabinetsadviseur was van de toenmalige minister van Economische Zaken, Mark Eyskens. Hij werd beticht van passieve corruptie, belangennemning, schriftvervalsing, het gebruik van vervalste documenten en verduistering, maar ontkende alles. Dat de aanhouding gebeurde in volle verkiezingscampagne, werd door sommigen uitgelegd als een poging om Mark Eyskens en zijn partij in diskrediet te brengen.

De campagne zelf was intens, maar zelden echt bezielend. De CVP pakte op haar affiches uit met de foto van Wilfried Martens en - behalve in Brussel - de slogan "Zekerheid". Andere slogans waren: "Geen sterk Vlaanderen zonder een sterke CVP" en "Goed leven in Vlaanderen, ook morgen". De SP voerde campagne onder de slogan "De mensen willen gezond verstand", met Louis Tobback als boegbeeld. De VU koos voor de slogan "Iemand moet zijn nek uitsteken". De PVV-campagne was gebouwd rond het thema "Herstel het beleid". De slogan van Agalev luidde: "De moed om te veranderen". Het Vlaams Blok verspreidde affiches met twee bokshandschoenen en de slogan "Uit zelfverdediging". De nieuwe partij Rossem hanteerde als verkiezingslogan "Geen gezwijn, stem libertijn".

Aan Franstalige kant waren de slogans van de belangrijkste partijen: "La générosité responsable" (PS), "Moi je n'ai pas peur" (PSC) en "La force de la liberté" (PRL).

PVV-voorzitter Guy Verhofstadt werd tijdens de verkiezingscampagne door geelzucht geveld. Patrick Dewael nam zijn plaats als campagneleider in.

Omdat het Vlaams Blok er niet in slaagde de tien wettelijk vereiste handtekeningen van aftredende parlementsleden bijeen te krijgen, greep de partij op 4 november naast een zgn. nationaal lijstnummer. Dat zette kwaad bloed bij de partijleiding, die vooral de CVP-parlementsleden verweet wel handtekeningen te "leveren" om de extreem-linkse PvdA aan een nationaal nummer te helpen.

De verkiezingen zouden plaatshebben met dezelfde zetelverdeling als in 1987. Half september al was het duidelijk dat de resultaten van de volkstelling van 1

maart te laat zouden zijn om zelfs tegen 19 januari 1992 de grondwettelijk voorgeschreven zetelaanpassing door te voeren.

De bekendmaking van de resultaten, die op 1 september had moeten gebeuren, liep vertraging op doordat een vijftigtal gemeenten op dat ogenblik nog niet klaar waren met het werk. Zij kregen van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) tijd tot eind september. Op Economische Zaken werd erop gewezen, dat ook vroeger de cijfers niet tijdig klaar waren.

De resultaten van de volkstelling werden bekendgemaakt op 15 oktober. Daaruit bleek dat België op 1 maart 9.978.681 inwoners telde, 130.034 meer dan bij de vorige telling (1981).

Op basis van die cijfers zouden de kiesarrondissementen Brugge, Sint-Niklaas en Nijvel er een Kamerzetel bij winnen, ten nadele van Brussel, Aalst en Charleroi. Netto betekende dat een verlies van één zetel voor Brussel aan Vlaanderen. Voor de Senaat zou Wallonië een zetel verliezen aan Vlaanderen.

Binnenlandse Zaken zei dat het onmogelijk was vóór de geplande parlementsontbinding een wet te laten goedkeuren over de zetelaanpassing voor de Senaat. Om die reden kon ook de zetelaanpassing voor de Kamer, waarvoor een koninklijk besluit volstaat maar die samen met die voor de Senaat moet gebeuren, niet meer worden doorgevoerd. Wel kreeg de provincie Limburg er een provinciaal senator bij, omdat het bevolkingsaantal boven de 725.000 was gestegen. Die aanpassing volgde rechtstreeks uit de grondwet voort.

Minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback legde bij koninklijk besluit vast, dat in Voeren de stembureaus in de provinciale school zouden worden ondergebracht. Het gemeentebestuur wilde de verkiezingen in de Franstalige basischool van Sint-Martens-Voeren houden, maar legde zich uiteindelijk bij de beslissing van Tobback neer.

In twee kantons, Waarschoot (Oost-Vlaanderen) en Verlaine (Luik), werd, krachtens de wet van 19 juli 1991, bij wijze van experiment elektronisch gestemd. Een uur na het sluiten van de stembureaus zouden de resultaten al bekend zijn.

Eveneens voor het eerst konden de inwoners van Voeren (Limburg) en Komen-Waasten (Henegouwen) krachtens de wet van 9 augustus 1988 hun stem voor de Kamer en de Senaat - maar niet voor de provincieraad - uitbrengen in Aubel (Luik) resp. Heuvelland (West-Vlaanderen).

B. Een verrassende verkiezingsuitslag

Peilingen die in de weken vóór de verkiezingen werden gepubliceerd, gaven in Vlaanderen fors verlies te zien voor de CVP, die van 31,6% bij de verkiezingen van 1987 zou zakken tot 25 à 27%. Ook de SP zou verlies lijden (20 à 22% tegenover 24,6%), net als de Volksunie, waarvan in de loop van de campagne de gunstige peilingsresultaten na de septembercrisis (tot 14 à 16%) geleidelijk afkalden tot rond het peil van 1987 (12,9%). Volgens de peilingen zouden de PVV (19 à 22%, tegenover 18,4% bij de verkiezingen van 1987), Agalev (10 à 11% tegenover 7,5%) en het Vlaams Blok (6% tegenover 3%) stemmen winnen.

In Wallonië gaven de peilingen verlies aan voor de PS (40% tegenover 43,9% bij de verkiezingen van 1987) en de PSC (ca. 20% tegenover 23,2%), terwijl de PRL lichtjes (23 tegenover 22,2%) en Ecolo fors (11 tot 12% tegenover 6,5%) zouden vooruitgaan.

Hoewel gewezen was op de voorzichtigheid waarmee die cijfers moesten worden benaderd, onder meer omdat één week voor de verkiezingen meer dan een kwart van de ondervraagden zei nog geen beslissing te hebben genomen, was de uitslag van de verkiezingen van 24 november in het licht van de peilingen toch nog verrassend.

In *Vlaanderen* vielen, voor de Kamer, de CVP terug van 31,6 naar 26,9% en de SP van 24,6 naar 19,9%. De PVV ging maar heel lichtjes vooruit, van 18,4 naar 18,9%. De Volksunie verloor 3,6 procentpunten en kwam op 9,3. Zij verloor haar vierde plaats aan het Vlaams Blok, dat 10,3% van de stemmen haalde (plus 7,3). Agalev bleef met 8% van de stemmen ter plaatse trappelen (plus 0,5). De nieuwe lijst Rossem haalde 5,2% van de stemmen.

De verslagenheid bij de traditionele partijen was groot. Vooral de spectaculaire vooruitgang van het Vlaams Blok en het succes van Rossem werden druk becomingentarieerd en algemeen geïnterpreteerd als een afkeer van de kiezer voor de traditionele partijen en hun beleid.

Het Vlaams Blok kreeg in het kiesarrondissement Antwerpen 20,7% van de stemmen en werd daar de grootste partij, vóór de CVP (19,2%). In het kanton Antwerpen kwam de partij op 25,5% van de stemmen. Opvallend was dat het Blok ook in landelijke kantons, waar geen migranten wonen, goed scoorde. Ook de lijst-Rossem behaalde in het arrondissement Antwerpen haar beste resultaat (8,1%).

In *Wallonië* was Ecolo de winnaar van de verkiezingen. De groene partij kreeg 13,5% van de stemmen (plus 7). De PS viel terug van 43,9 naar 39,2%. De PSC verloor lichtjes (van 23,2 naar 22,5%). Ook de PRL ging achteruit (19,8 tegenover 22,2%).

In het kiesarrondissement *Brussel* gaven alle traditionele partijen terrein prijs. Winst was er voor het Vlaams Blok en Ecolo en, in mindere mate, voor Agalev en het FDF. Het extreem-rechtse Front National kreeg er 6,3% van de stemmen (plus 4,9).

Op nationaal vlak zag de uitslag er zo uit :

	%	Vershil	Kamerzetels	Vershil
CVP	16,7	- 2,8	39	- 4
PS	13,6	- 2,0	35	- 5
SP	12,0	- 2,9	28	- 4
PVV	11,9	+ 0,4	26	+ 1
PRL	8,2	- 1,2	20	- 3
PSC	7,8	- 0,2	18	- 1
Vlaams Blok	6,6	+ 4,7	12	+ 10
VU	5,9	- 2,2	10	- 6
Ecolo	5,1	+ 2,5	10	+ 7
Agalev	4,9	+ 0,4	7	+ 1
Rossem	3,2	+ 3,2	3	+ 3
FDF	1,5	+ 0,3	3	-
FN-NF	1,1	+ 1,0	1	+ 1

De Volksunie verloor haar drie zetels in West-Vlaanderen, omdat zij er het quorum voor de provinciale zetelverdeling niet bereikte.

Al bij al deden dertien partijen hun intrede in de Kamer, een recordaantal. In Kamer en Senaat samen waren er 95 nieuwkomers.

Philippe Maystadt (PSC) kreeg de meeste naamstemmen (59.036), voor Guy Verhofstadt (PVV; 56.393), Louis Tobback (SP; 54.072) en Amand Dalhem (PSC; 53.605).

Doordat er in Brussel twee Vlaamse parlementsleden meer werden verkozen dan in 1987, telde de nieuwe Vlaamse Raad, die bestaat uit de Vlaamse Kamerleden en rechtstreeks verkozen senatoren, 188 in plaats van 186 leden. Het Vlaams Blok liet meteen weten geen aanspraak te zullen maken op de portefeuille waarop het in de evenredig samengestelde Vlaamse regering recht had.

C. Een lastig formatieberaad

Zoals gebruikelijk bood premier Wilfried Martens daags na de verkiezingen het ontslag van de regering aan. De koning aanvaardde het ontslag en belastte het kabinet met de afhandeling van de lopende zaken. Het staatshoofd begon meteen zijn politieke raadplegingen. Hij ontving de voorzitters van Kamer en Senaat, vertegenwoordigers van alle in het parlement vertegenwoordigde partijen, op het Vlaams Blok, Rossem en het Front National na, Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid Paula D'Hondt, de voorzitters van de drie grote vakbonden, van de Boerenbond en van de middenstandsorganisaties, afgevaardigd bestuurder Tony Vandeputte van het VBO en gouverneur Fons Verplaetse van de Nationale Bank.

CVP-voorzitter Herman Van Rompuy zei op 25 november dat zijn partij niet het initiatief zou nemen om het land aan een nieuwe regering te helpen, maar dat dit niet betekende dat zij voor de oppositie zou kiezen. Het partijbestuur bevestigde dat op 26 november. Het gaf "uitdrukkelijk zijn vertrouwen" aan de partijvoorzitter en sprak "zijn waardering" uit voor het werk van de CVP-regeringsleden. Dat onderscheid in formulering werd algemeen geïnterpreteerd als een afkeuring van premier Martens en de overige regeringsleden.

De andere partijen hielden zich de eerste dagen na de verkiezingen op de vlakte. Toch deden in de Wetstraat al enkele scenario's de ronde. Er was sprake van een liberaal-socialistisch kabinet dat de steun zou krijgen van de groenen, of van een christendemocratisch-socialistische regering die eveneens door Agalev en Eco-lo zou worden gesteund. Anderen spraken van een "klassiek" drieledig kabinet van christendemocraten, socialisten en liberalen.

Op 29 november benoemde koning Boudewijn minister van Staat Frans Grootjans tot informateur. Grootjans, een éminence grise van de Vlaamse liberalen, raadpleegde de daaropvolgende dagen in alle stilte de voorzitters of vertegenwoordigers van socialisten, liberalen, christendemocraten en groenen.

Het Laatste Nieuws meldde op 6 december dat de informateur aan de koning zou voorstellen een formateur te belasten met de vorming van een rooms-blauwe regering, die op Vlaams niveau zou worden aangevuld met de VU. Hij zou vastgesteld hebben, dat een rood-blauw-groen kabinet politiek niet haalbaar was. PVV en VU noemden het bericht een "kwakkel".

De SP liet intussen weten bereid te zijn regeringsverantwoordelijkheid te dragen en geen veto's te stellen, behalve tegen het Vlaams Blok en Rossem. Bij de VU heette het dat de partij wel in de Vlaamse, maar niet in de nationale regering wilde stappen. De partijraad zou dat op 14 december bevestigen.

In het partijblad *Zeg* formuleerde CVP-voorzitter Van Rompuy de eisen van zijn partij voor regeringsdeelname: de vermindering van het begrotingstekort tot 3% van het bruto nationaal produkt "op een sociaal en familiaal verantwoorde wijze"; Vlaamse vastberadenheid onder meer inzake de overheveling van het kijk- en luistergeld en de maaltijdcheques; minder regeringsleden en modernisering van het overheidsapparaat; de inbreng van christendemocratische waarden in ethische wetten over leven en dood; meer veiligheid en wettelijkheid voor de burger.

Nadat Grootjans op eigen verzoek van zijn opdracht werd ontheven, benoemde de koning op 9 december PVV-voorzitter Guy Verhofstadt tot formateur. De aanstelling was voor de meeste politieke waarnemers een verrassing.

De formateur had op 10 en 11 december gesprekken met de voorzitters of vertegenwoordigers van de liberale, socialistische en groene partijen en van de Volksunie, met aftredend premier Martens, en met de leiders van de vakbonden en de werkgeversorganisaties. Dat hij de christendemocraten niet uitnodigde, was een teken dat hij aanstuurde op een coalitie van liberalen en socialisten, aan te vullen met de VU en/of de groenen.

Agalev zei op 11 december bereid te zijn te onderhandelen, maar daarbij wel "politieke prioriteiten" te stellen. De PS drong aan op bedenktijd, maar mandateerde op 13 december dan toch voorzitter Guy Spitaels om met Verhofstadt te praten. Diezelfde dag besliste het SP-bureau "in een constructieve geest" in te gaan op de uitnodiging van Verhofstadt voor een verder gesprek. Beide partijen vroegen verduidelijkingen en voorstellen van de formateur. Vooral bij de SP waren twijfels over de haalbaarheid van een "alternatieve" regering groot.

Nog op 13 december bracht de formateur een eerste keer verslag uit aan de koning.

Drie dagen later, op 16 december, ontving Verhofstadt SP-voorzitter Frank Vandenbroucke en PS-voorzitter Guy Spitaels, met wie hij lange gesprekken voerde. 's Anderendaags had hij een ontmoeting met zijn partijgenoot Patrick Dewael, met PRL-medevoorzitter Antoine Duquesne en met Ecolo-secretaris Jacky Morael en Agalev-vertegenwoordiger Jos Geysels.

Op dinsdag 17 december kwamen het SP- en het PS-bureau bijeen. De Vlaamse socialisten zeiden te wachten op concrete geschreven voorstellen van de formateur en drongen er op aan, "dat de groene stroming volwaardig betrokken wordt bij de gesprekken". Voor de SP was de deelname van de groenen een voorwaarde voor verder overleg, omdat een regering van liberalen en socialisten over een te krappe meerderheid zou beschikken (twee Kamerzetels) om een "krachtig beleid" te kunnen voeren. De SP had blijkbaar ook moeite met de communautaire voorstellen van Verhofstadt, die aan PS-voorzitter Spitaels te kennen zou hebben gegeven dat hij bereid was de overdracht van het volledige kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen te aanvaarden.

Voor de PS was de deelname van Agalev en Ecolo aan de onderhandelingen "geen absolute voorwaarde". "Ik heb geen tekst, maar ik begin duidelijk te zien waar [Verhofstadt] naar toe wil", zei Spitaels na de vergadering van het partijbureau. "Ik weet alleen nog niet met hoeveel wij aan tafel zullen zitten, met vier of met zes".

Het standpunt van de SP hield in, dat de groenen een beslissende rol konden spelen in het verdere verloop van het formatieberaad.

Op 18 december wezen zij op een persconferentie de voorstellen die formateur Verhofstadt mondeling had geformuleerd af, omdat ze een voortzetting zouden

zijn van het "oude beleid". Jos Geysels noemde de milieu- en sociale voorstellen onvoldoende, zei dat de formateur te scherp was over de uitdrijving van illegale migranten en asielzoekers, en verwierp een te snelle inkrimping van het overheids-tekort. "De voorstellen van Verhofstadt zijn niet te wijzigen, zelfs niet door de hardste onderhandelingen. Wij moeten dus neen zeggen", zei Jacky Moraël.

Meteen na de persconferentie liet de SP weten dat de formatiepoging van Verhofstadt zinloos was geworden. Voorzitter Vandenbroucke betreurde de beslissing van de groenen en beklemtoonde dat een rood-blauwe regering zonder de steun van Agalev en Ecolo geen werkbare meerderheid zou hebben. De voorstellen van Verhofstadt noemde hij bruikbaar, hoewel er nog heel wat vragen open bleven.

Formateur Guy Verhofstadt bood nog dezelfde dag zijn ontslag aan. Het werd door de koning aanvaard. Op een persconferentie, op 19 december, betreurde Verhofstadt dat men een historische kans liet liggen om "iets nieuws tot stand te brengen". Hij zei dat een groep binnen de SP de toenadering tussen liberalen en socialistes kelderde. Ook de wens van de SP, dat Willy Claes een rood-blauwe regering zou leiden, droeg volgens Verhofstadt tot de mislukking bij. SP-voorzitter Vandenbroucke zei dat de PVV-voorzitter bereid was al zijn Vlaamse standpunten te laten vallen en aan de PS toezegde de Franse Gemeenschap een voorschot te geven, in afwachting van de herziening van de Financieringswet.

Op 19 december stelde het staatshoofd ontslagnemend vice-premier Melchior Wathelet (PSC) tot formateur aan. Wathelet begon op 20 december zijn raadplegingen en liet zich evenmin als Frans Grootjans en Guy Verhofstadt tot verklaringen verleiden.

Nogal wat aandacht kreeg de verklaring van ACW-voorzitter Theo Rombouts (20 december), dat de christelijke arbeidersbeweging gekant was tegen een "princiële oppositiekuur" van de CVP.

Daags vóór Kerstmis ontving formateur Wathelet de voorzitters van CVP, SP, PS en PSC. Volgens een mededeling zou hij de volgende dagen "de standpunten van de acteurs en getuigen, actief in de meest diverse sectoren van onze samenleving, inwinnen met het oog op het formuleren van voorstellen aan de vier geraadpleegde partijen". Een en ander wees er op, dat Wathelet naar de vorming van een christendemocratisch-socialistisch kabinet streefde.

De formateur bracht op 27 december verslag uit bij de koning. De daaropvolgende dagen ontmoette hij vertegenwoordigers van de universitaire en religieuze wereld, de pers en verschillende sociale bewegingen en organisaties, om na te gaan "welke maatregelen er dringend genomen moeten worden ten opzichte van de ontgoocheling en de twijfel die in ons land heersen". In een mededeling wees Wathelet op "de morele crisis, het verlies aan waardenbesef, de opkomst van onverdraagzaamheid, het racisme".

De laatste dagen van het jaar verschoof de aandacht naar de contacten tussen de PS en de PSC voor de vorming van de Franstalige regeringen. Al op 19 december had PS-voorzitter Spitaels aangekondigd, dat hij binnenkort een initiatief zou nemen rond de vorming van de Franse gemeenschapsregering en de Waalse gewestregering. Hij had daarover op 26 december een gesprek met PSC-voorzitter Gérard Deprez.

's Anderendaags begonnen tussen de PS en de PSC formele onderhandelingen over de vorming van de Waalse gewest- en de Franse gemeenschapsregering, nadat de betrokken partijbureaus daarvoor het licht op groen hadden gezet. Volgens de

PS betekende het initiatief dat beide partijen in de nationale regering willen aanwezig zijn gedurende een zelfde periode, "zonder dat dit evenwel definitief uitsluitel geeft over de samenstelling van dat kabinet". De gesprekken zouden na nieuwjaar worden afgerond.

Inmiddels waren op 9 december 52 provinciale senatoren verkozen en waren de Kamer en de Senaat op 16 december bijeengekomen voor de eedaflegging. Jean-Pierre Van Rossem was niet aanwezig. De kamer van inbeschuldigingstelling had op 10 december zijn aanhouding verlengd. Van Rossem tekende daartegen cassatieberoep aan. Een meerderheid van de Kamerleden kon weliswaar zijn aanwezigheid eisen, maar een resolutievoorstel van Kamerlid Louis Standaert (Rossem), waarin de onmiddellijke vrijlating van Van Rossem werd gevraagd, werd niet goedgekeurd. De Kamer keurde wel de geloofsbrieven van Van Rossem goed. Dat betekende dat zij van oordeel was, dat de verkiesbaarheid van Van Rossem niet kon worden betwist. De Antwerpse procureur-generaal Van Camp had eerder in een brief aan de Kamer opgemerkt, dat Van Rossem sinds een veroordeling in 1974 geen beheersmandaten meer mag vervullen en derhalve niet over alle burgerrechten beschikte om verkiesbaar te zijn. De commissie die de geloofsbrieven onderzocht, kwam tot de conclusie dat het verval van de verkiesbaarheid alleen betrekking had op de periode 1974-1980.

Op 18 december had de Kamercommissie voor de Vervolgingen op diens verzoek een gesprek met Van Rossem. Op voorstel van de commissie vorderde de Kamer op 23 december de schorsing van de hechtenis voor de duur van de parlementaire zitting, met ingang van 6 januari 1992. Op verzoek van Van Rossem en om te verhinderen "dat wie dan ook - zij het gedeeltelijk - aan de toepassing van de wetten definitief zou kunnen ontsnappen", werd de schorsing van de vervolging niet gevorderd. Op 31 december besliste de raadkamer Van Rossem voorlopig in vrijheid te stellen. Hij zou op 7 januari 1992 in de Kamer de grondwettelijke eed afleggen.

De Senaat coöpteerde op 23 december zesentwintig leden. Met de steun van het Vlaams Blok haalde de zesde CVP-kandidaat, Hugo Vandenberghe, het van een PS-kandidaat. Het Vlaams Blok zei dat zonder enige tegenvoorwaarde of tegenprestatie te hebben gedaan, maar alleen om de verkiezing van een Franstalige te voorkomen.

VII. Het buitenlands- en defensiebeleid

A. Het buitenlands beleid

Behalve door de Golfoorlog werd het Belgische buitenlands beleid in 1991 opnieuw gedomineerd door de razendsnelle ontwikkelingen in Europa en binnen de Europese Gemeenschap en door de verdere aftakeling van de economische en politieke toestand van Zaïre.

Zaïre. De Zaïrese regering besliste op 9 januari dat een tijdelijke toestemming aan Sabena om opnieuw viermaal per week op Kinshasha te vliegen, permanent zou worden gemaakt. Daarmee werd een van de sancties opgeheven die Zaïre in juni 1990 nam uit protest tegen de Belgische vraag naar een internationaal onderzoek naar het bloedbad op de campus van Lubumbashi in mei 1990.

Op 16 februari deed zich op de luchthaven van Zaventem een incident voor waarbij de Zaïrese opposant Etienne Tshisekedi vlak vóór zijn vertrek naar Kinshasha werd gearresteerd. Het bleek om een misverstand te gaan.

De Zairese ambassadeur in Brussel, Kimbulu, overhandigde op 22 mei een boodschap van president Mobutu aan minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens. Mobutu drong er in de boodschap op aan, de Belgische niet-gouvernementele organisaties (ngo's) die in Zaire werken opnieuw te financieren met Belgisch overheidsgeld. Een jaar voordien had Mobutu ngo's die met Belgisch overheidsgeld werken, verboden actief te blijven in zijn land.

Premier Martens antwoordde op 31 mei met de opmerking dat de Belgische regering slechts op zo'n verzoek zou ingaan als het uitging van "alle geledingen van de Zairese samenleving, verenigd in een representatieve Nationale Conferentie".

De Zairese premier Mulumba Lukoji bracht van 5 tot 11 juli een privé-bezoek aan ons land. Op de dag van zijn aankomst verklaarde premier Martens op een persconferentie dat hij hem niet zou ontmoeten. Lukoji gaf zelf een persconferentie op 11 juli, waarop hij aankondigde dat de Nationale Conferentie in Zaire op 31 juli van start zou gaan.

Op zondagavond 22 september sloegen in Kinshasha eenheden van het geregelde Zairese leger aan het muiten en aan het plunderen. Daarbij werden ook woningen van Belgen aangevallen, zonder dat er onder hen doden of gewonden vielen. Het voorbeeld van de soldaten werd spoedig gevolgd door grote delen van de bevolking, zodat de plunderingen algemeen werden.

Het kernkabinet in Brussel vergaderde op maandag 23 september in de namiddag een eerste maal over de nieuwe Zairese crisis. De regering was toen al volop in een crisis over de wapenexport verwickeld (zie hoofdstuk 5). Premier Martens gaf de volgende dag in de Kamercommissie voor de Buitenlandse Betrekkingen uitleg over de maatregelen die de regering nam. Martens zei dat de muiterijen niet beperkt bleven tot de Zairese hoofdstad alleen.

Nadat muitende soldaten en plunderende burgers diezelfde dag de residentiële wijk van de Belgen in Kinshasha aanvielen en Franse pogingen om de massa af te remmen op niets uitdraaiden, riep de premier om 17u.30 een eerste maal het kernkabinet bijeen. Dat gebeurde een tweede maal in de nacht van maandag op dinsdag, om kwart over één, na nieuwe berichten over in nood verkerende landgenoten. Daarop werd besloten para's in te zetten voor een operatie die de code-naam Blue Beam meekreeg.

Minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens, die op dat ogenblik in New York verbleef voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, verzekerde zich daar van de steun van zijn Amerikaanse en Franse collega's. Een Amerikaans officier werd gedetacheerd bij de Belgische legerstaf.

Franse troepen - in totaal zo'n 450 man - trokken op dinsdagochtend 24 september vanuit Bangui in de Centraalafrikaanse Republiek en Ndjamena in Tsjaad via Brazzaville (Congo) naar Kinshasha om er de luchthaven te ontzetten en een bruggehoofd te bouwen aan de oever van de Zairestroom ter hoogte van de residentie van de Belgische ambassadeur.

Het kernkabinet vergaderde opnieuw op dinsdagmorgen 24 september om 10u. Toen werd besloten de para's meteen te laten vertrekken vanuit Melsbroek. Inmiddels had België zich, volgens Martens, van de instemming verzekerd van de Zairese autoriteiten. Zo'n 500 para's van het eerste bataljon van Diest en van het 2de bataljon van Flawinne kwamen 's avonds in Brazzaville aan; zij werden overgevlogen met een DC-10 en een Boeing-747 van Sabena. Ze moesten er bijdragen tot de "vrijwillige, aangemoedigde evacuatie" van de ca. 10.000 Belgen en dui-

zenden andere buitenlanders in Zaïre. Een week later was het aantal Belgische para's verdubbeld.

De evacuatie kwam spoedig op gang. Tegen 29 september waren al een goede 4.000 landgenoten in veiligheid gebracht, ook al omdat velen uit eigen beweging veiliger oorden, over de Zaïrese grenzen heen, gingen opzoeken. De militaire operatie speelde zich af tegen een achtergrond van politieke intriges in Kinshasha en verdere plunderingen in de andere steden van het land.

In de regeringsverklaring die hij op 2 oktober in het parlement voorlas over de voorbije regeringscrisis noemde premier Martens de benoeming van de Zaïrese oppositieleider Etienne Tshisekedi tot nieuwe premier in zijn land "een eerste stap in de goede richting". Hij liet in het midden wanneer de opdracht van de para's zou aflopen: "Of het behoud van onze troepen in Zaïre na afloop van de repatriëringsopdracht om humanitaire redenen nog aangewezen zal zijn, is een vraag die de regering zal beantwoorden in overleg met onze Amerikaanse en Franse bondgenoten en in functie van de politieke ontwikkelingen in Zaïre".

Premier Tshisekedi vroeg alleszins op 3 oktober dat België en Frankrijk hun para's nog niet zouden terugtrekken.

Twee uur vooraleer de Belgische regering op 4 oktober definitief uiteenviel, besliste het ministercomité voor Buitenlandse Betrekkingen, in navolging van Frankrijk, een eerste groep van para's - in totaal 140 man - uit Zaïre weg te halen. Tegelijkertijd werd de opdracht van de para's gewijzigd. Zij moesten "door een nadrukkelijke politiek van aanwezigheid ertoe bijdragen verdere onlusten te vermijden, zonder zich te mengen in de binnenlandse aangelegenheden van het land". De para's kregen dus ook een politionele taak, o.m. inzake de begeleiding van voedselkonvoien.

Op 11 oktober besliste de aftredende regering 9 miljoen frank ter beschikking te stellen van het Rode Kruis voor de opvang van uit Zaïre gevluchte landgenoten.

Het Franse en Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken richtten op 23 oktober, na de vervanging van Etienne Tshisekedi als Zaïrees premier door Bernardin Mungul Diaka, een oproep tot hun overblijvende landgenoten in Zaïre om het land zo snel mogelijk te verlaten omdat verder blijven "onverantwoord" zou zijn. Premier Martens richtte op 25 oktober een gelijkaardige oproep tot de ruim 2.000 landgenoten die nog in Zaïre waren. "De evacuatie zou zo snel mogelijk moeten gebeuren opdat zij onder de ultieme bescherming van de Belgische militairen zou kunnen verlopen". Daarmee werd duidelijk gemaakt dat ook het einde van de militaire interventie in zicht kwam. Tegen die beslissing werd protest geuit door het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking en door missiecongregaties, die vreesden dat na het vertrek van de para's de chaos in Zaïre zou uitbreken.

Op 27 oktober werden opnieuw 120 para's uit Flawinne met twee C-130's naar Gabon overgevlogen om er stand-by te blijven voor de verdere evacuatie. Op 28 oktober vroeg de Zaïrese president Mobutu de Belgische regering officieel "onmiddellijk alle Belgische soldaten uit Zaïre terug te trekken" omdat "de humanitaire missie van de Belgische troepen, met name de bescherming en de evacuatie van de Belgische onderdanen, haar einde heeft bereikt". België negeerde dat ultimatum, dat overigens in de daaropvolgende dagen afgezwakt werd.

Nadat de evacuatie zo goed als voltooid was, besliste het kernkabinet op 31 oktober de overblijvende 800 para's uit Zaïre weg te halen. Tegen 4 november was

de evacuatie afgelopen. Er bleven dan nog zo'n 1.000 Belgen, overwegend missionarissen, in Zaïre.

Europa. Op 16 januari had in de Kamercommissie voor de Buitenlandse Betrekkingen een debat plaats over het gewelddadig optreden van Sovjet-strijdkrachten in Letland en Litouwen. Minister van Buitenlandse Zaken Eyskens noemde het optreden van de Sovjet-strijdkrachten "onaanvaardbaar", maar voegde daar meteen aan toe dat "we in onze reactie onhandigheden moeten vermijden waardoor de Koude Oorlog opnieuw zou kunnen opblazen".

Over het algemeen nam België inzake de ontwikkelingen in Oost-Europa - en dan vooral het uitbreken van de Joegoslavische burgeroorlog eind juni en de mislukte staatsgreep in Moskou in augustus - geen meningen in die afweken van het geheel van de EG. Wel werd België naar het einde van het jaar toe, net als Duitsland, een voorstander van een snelle erkenning van Slovenië en Kroatië als onafhankelijke staten.

In de EG-onderhandelingen over de ondertekening van het Verdrag van Maastricht op 10 december, bleef België een voorstander van een federaal Europa met grotere bevoegdheden voor het parlement en een sterke sociale politiek. Op financieel vlak verzette minister van Financiën Philippe Maystadt zich tegen het fiscaal opbod tussen de EG-lidstaten en tegen een te scherpe daling van de btw-tarieven in het kader van de harmonisering van die tarieven op Europese schaal.

Waterverdragen. Nederland schortte op 10 januari het al vijftien jaar slepende overleg met België over de zogenaamde Waterverdragen op. De Nederlandse onderhandelaar en oud-premier Biesheuvel weet dit vooral aan de weigering van de Belgen om wat te doen aan de zuivering van de Maas, waaruit Nederland drinkwater wou putten.

B. Het defensiebeleid

Centraal in het defensiebeleid in 1991 stonden de internationale operaties van het Belgische leger in de Golf en in Zaïre en de weerslag van het einde van de Koude Oorlog op de toekomst van het leger.

Het einde van de Koude Oorlog en de eenmaking van Duitsland noopten stafchef luitenant-generaal Charlier eind 1990 tot een herziening van het herstructureringsplan dat hij begin 1989 had uitgewerkt. De ministerraad keurde op 24 december 1990 het zogenaamde plan "Charlier-bis" goed. Volgens dat plan zouden tegen eind 1995 nog slechts 4.000 Belgische militairen in Duitsland gekazerneerd zijn. De overbrenging van de troepen zou 18 miljard frank extra kosten. Het plan hield ook personeelsinkrimpingen en besparingen in de bestaande structuur in.

Bij de Landmacht zou het aantal operationele bataljons van 41 naar 22 teruggebracht worden. De Luchtmacht verloor zijn basis in Bierset, die voortaan het lichte vliegwezen van de landmacht zou herbergen. Het 8ste smaldeel van Bierset (ca. 20 Mirages) werd opgedoekt. Het 42ste (eveneens ca. 20 Mirages) zou worden gemoderniseerd en verhuizen naar een andere basis. Bij de Tweede Wing (Florennes) en de Tiende Wing (Kleine Brogel) zou de operationele beschikbaarheid verminderd worden. Bij de zeemacht zouden veertien oude mijnenjagers niet vervangen worden en moest de operationele beschikbaarheid van andere eenheden worden verminderd. Ook de medische dienst zou enige taken afstoten.

De stafchef van de luchtmacht, luitenant-generaal Alexander Morieau, liet op 12 februari, twee maanden vóór zijn oppensioenstelling, nauwelijks verholen kritiek horen op het herstructureringsplan van algemeen stafchef Charlier. Impliciet verweet hij dat het plan de luchtmacht een even grote inkrimping van manschappen oplegde, hoewel die strijdmacht veel minder dan de andere op reserve-personeel kan overschakelen.

Het herstructureringsplan lokte ook in Vlaanderen toenemende kritiek uit, vooral dan de bepalingen die ervoor zorgden dat een logistiek bataljon gehuisvest zou worden in Aat, de stad waar PS-voorzitter Guy Spitaels burgemeester was, en dat een nieuw tweetalig hoofdkwartier zou worden opgericht in Alleur bij Luik. Minister van Landsverdediging Guy Coëme zei in een officiële mededeling op 15 juli dat Alleur gewoon een tegenhanger zou worden van een ander hoofdkwartier op de taalgrens in Tervuren en dat er geen sprake was van een bevoordeling van de Franstaligen in de herstructurering.

De discussie over het herstructureringsplan verliep moeizaam, ook al omwille van een grote terughoudendheid van zowel de stafchef als de minister inzake informatie aan de publieke opinie over de operatie.

Parallel met de opinies over de herstructurering kwamen ook tegenstrijdige meningen over de toekomst van het Belgische leger op gang, zeker na de mislukte staatsgreep in Moskou in augustus, die het definitief einde van de Sovjetunie inluidde. Centraal daarbij stond vooral de vraag naar het verder behoud van de dienstplicht. CVP-Kamerlid Johan Van Hecke had in 1990 als eerste een pleidooi gehouden voor de afschaffing van de dienstplicht. Hij kreeg daarbij de steun van oud-generaal Segers, van een deel van zijn partij en van de Vlaamse liberalen. Tegen die opvatting rees verzet bij de socialistische partijen, een deel van de christendemocraten, minister Coëme en stafchef Charlier.

VIII. Wetgevend werk

A. Grondwetswijzigingen

De grondwetgever bracht in 1991 volgende wijzigingen aan de grondwet aan :

- op 1 februari werd het tweede lid van artikel 5 ("Alleen grote naturalisatie stelt de vreemdeling met de Belg gelijk voor de uitoefening van de politieke rechten") opgeheven ;
- op 1 februari werd in artikel 50, over de verkiesbaarheidsvoorwaarden voor de Kamer, het onderscheid tussen "Belg zijn door geboorte of grote naturalisatie" geschrapt en de verkiesbaarheidsleeftijd van 25 op 21 jaar gebracht ;
- op 1 februari werd in artikel 86, over de nationaliteitsvoorwaarde voor het ministerschap, het onderscheid tussen Belg zijn door geboorte of grote naturalisatie geschrapt ;
- op 17 april werd in artikel 56, over de verkiesbaarheidsvoorwaarden voor de Senaat, het onderscheid tussen "Belg zijn door geboorte of grote naturalisatie" geschrapt ;
- op 17 april werd de overgangsbepaling in artikel 104 (over de hoven van beroep) geschrapt ;
- op 17 april werden de grondwetsartikelen 132 (overgangsbepaling over de UCL) en 135 (overgangsbepaling over de gemeenschapsraden) opgeheven ;

- op 21 juni werden de artikelen 60 en 61 gewijzigd, waardoor ook vrouwelijke nakomelingen van Leopold I de troon kunnen bestijgen. Het nieuwe artikel 60 bepaalt dat de grondwettelijke macht van de koning bij erfopvolging overgaat in rechte lijn en volgens het eerstgeboorterecht. De bepaling dat vrouwen worden uitgesloten, werd geschrapt. De nieuwe bepalingen zijn voor het eerst van toepassing op de kinderen van prins Albert;
- op 23 oktober werd artikel 140 gewijzigd, waardoor er ook een officiële Duitstalige tekst van de grondwet kwam.

B. Wetgeving

Behalve de elders in deze kroniek genoemde, kwamen in 1991 volgende belangrijke "politieke" wetten tot stand:

- de wetten van 7 januari 1991 die de verkiesbaarheidsleeftijd voor de provincieraden resp. gemeenteraden verlaagden van 21 tot 18 jaar.
- de wet van 19 maart 1991 over de bescherming van vakbondsafgevaardigden in de ondernemingen.
- de wet van 21 maart 1991 betreffende de hervorming van sommige economische overheidsbedrijven, die enkele overheidsbedrijven (onder meer de NMBS en de Regie der Luchtwegen) een grotere autonomie en de mogelijkheid een beroep te doen op privé-kapitaal geeft, en die de RTT omvormt tot Belgacom en de Regie der Posterijen tot De Post.
- de wet van 13 juni 1991 tot wijziging van het wetboek van de Belgische nationaliteit, die de toekenning van de Belgische nationaliteit aan migrantenkinderen van de tweede en derde generatie vergemakkelijkt. Kinderen van de derde generatie, die dus geboren zijn uit migrantenouders die zelf in België geboren zijn, krijgen de Belgische nationaliteit, als de ouder gedurende vijf van de tien jaar vóór de geboorte of adoptie hier zijn hoofdverblijfplaats had. Alle kinderen die in dat geval verkeren, worden vier maanden na de afkondiging van de wet automatisch Belg. Kinderen van de tweede generatie kunnen Belg worden op initiatief van hun ouders, als deze in België verblijven sedert de geboorte van het kind en zolang de kinderen niet ouder zijn dan twaalf jaar, of op eigen initiatief als zij tussen 18 en 30 jaar oud zijn. De wet had tot doel de integratie van migranten te vergemakkelijken.
- de wet van 17 juni 1991 over de herstructurering van de openbare kredietinstellingen (oki's), die zes openbare kredietinstellingen rond twee polen groepeerde: de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid en het Centraal Bureau voor Hypotecair Krediet rond het Gemeentekrediet; de Nationale Kas voor Beroepskrediet en het Nationaal Instituut voor Landbouwkrediet rond de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK). De hergroepering zou de instellingen meer slagkracht moeten geven met het oog op de Europese eenmaking. Eind 1991 waren er echter nog geen uitvoeringsbesluiten genomen.
- de wet van 18 juli 1991 over de demilitarisering van de rijkswacht, die de rijkswacht onder het gezag van Binnenlandse Zaken brengt.
- de wet van 29 juli 1991 over de uitdrukkelijke motivering van de bestuurshandelingen (de Vlaamse Gemeenschap vaardigde op 23 oktober een gelijkaardig decreet uit, dat bovendien de openbaarheid van de bestuursdocumenten in diensten en instellingen van de Vlaamse regering invoerde).
- de wet van 30 juli 1991 die diverse wijzigingen aanbracht aan het Kieswetboek.

IX. Varia

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van belangrijke feiten en ontwikkelingen die nog niet eerder besproken werden.

Gladio. Van januari tot juni kwam in de Senaat een onderzoekscommissie bijeen, die poogde duidelijkheid te verschaffen over een anticommunistisch verzetsnetwerk - een onderafdeling van de militaire veiligheidsdienst onder de naam SDRA-8, of „Gladio”, naar analogie met het Italiaanse verzetsnetwerk van die naam - dat in 1948 werd opgericht met het oog op een mogelijke Sovjet-invasie en waarvan het bestaan pas in oktober 1990 openbaar werd gemaakt.

De onderzoekscommissie vond weinig nieuwe gegevens over het netwerk. Wel stond vanaf maart de kwestie centraal of de verantwoordelijken van het netwerk verplicht waren de namen van de leden ervan kenbaar te maken aan de Senaatscommissie. De ministerraad besliste op 26 maart dat dit wel degelijk moest gebeuren, zij het via een procedure die verhoogde geheimhouding kon waarborgen. Maar zowel Albert Raes, de gewezen chef van de Staatsveiligheid, als kolonel Legrand van de militaire veiligheid en generaal Van Calster, de verantwoordelijke van het verzetsnetwerk, weigerden op dat regeringsbevel in te gaan, omdat zij zich gebonden voelden door de belofte van geheimhouding die zij namens vroegere regeringen aan de leden van het netwerk hadden gedaan.

De commissie kwam uiteindelijk niet tot een conclusie, omwille van de vroegtijdige ontbinding van het parlement. Er was wel een ontwerp-rapport opgemaakt, waaruit weinig nieuws te leren viel. Wel werd daaruit duidelijk dat minister van Landsverdediging Guy Coëme (PS) herhaaldelijk geconfronteerd was met het bestaan van SDRA-8 alvorens het bestaan ervan in november 1990 publiek werd. Coëme had toen gezegd dat het de eerste maal was dat hij iets over het bestaan van een geheim verzetsnetwerk vernam en meteen, naar analogie met de onthullingen in Italië, een mogelijke band gelegd tussen het verzetsnetwerk en onopgeloste zaken van banditisme en terrorisme in de jaren tachtig in België.

Ziekenfondsproces. Op 9 januari viel voor de correctionele rechtbank van Brussel het doek in het zogenaamde ziekenfondsproces, waarbij de voornaamste ziekenfondsen en hun topverantwoordelijken beschuldigd werden van het verduisteren van overheidsgeld. Enkel de gewezen voorzitter van het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten (NSVM), ex-premier Edmond Leburton, liep een verpordeling op voor valsheid in geschrifte en verduistering van overheidsgelden. Maar het vonnis tegen hem werd opgeschort omwille van zijn verdiensten als staatsman en omwille van zijn blanco-strafregister.

De christelijke ziekenfondsleiders Hallet en Flipkens werden vrijgesproken van de beschuldiging van valsheid in geschrifte, de enige die nog tegen hen behouden was. Voor de neutrale ziekenfondsen - met de beschuldigten Lejeune, Nicolay en Paridaens - werd de verjaring van de feiten aanvaard, net als voor de liberale ziekenfondsleiders Eloy en Valentin.

De rechtbank oordeelde tenslotte dat de klachten van de meeste burgerlijke partijen onontvankelijk waren. Alleen het Riziv en een ziekenhuis werd 1 frank schadeloosstelling toegekend. Daardoor kon ook de procedure op gang gebracht worden waarbij Riziv en Staat schadeloosstelling van de NVSM konden eisen. Het Riziv diende een schadeclaim in, nadat minister van Sociale Zaken Philippe Busquin voor de Staat daaraan op 8 februari had verzaakt. De onderhandelingen tussen Riziv en NVSM over de schadeclaim sleepten het hele jaar aan.

Het vonnis van het ziekenfondsproces was bovenal een veroordeling van de beleidspraktijken in de gezondheidszorg en van de vermenging van belangen die daar heerste. Het werd als zodanig ook ervaren door arts-leider Wynen, die aan de basis van het gerechtelijk onderzoek lag. Zo luidde het in de tekst van het vonnis: "De anarchistische interpretaties van de wet, die er blijkbaar op gericht waren omzeild te worden, voeren tot een verglijding van de rechtsstaat naar de machtsstaat. Men vindt daarvan een verontrustende illustratie in wat tijdens de debatten gebleken is: de belemmeringen - overeengekomen met het akkoord van parlement en regering - van de controles die door de wet en zelfs de grondwet zijn voorzien".

Migrantenbeleid. In de Brusselse gemeenten Vorst en Sint-Gillis braken op 10 mei 's avonds gevechten uit tussen enkele honderden Marokkaanse migranten en politie en rijkswacht. De rellen begonnen na de arrestatie van een Marokkaan door de politie op het Sint-Antoniusplein in Vorst. De gevechten duurden tot laat in de nacht en herhaalden zich de volgende avonden. Er vielen tientallen gewonden en de politie arresteerde meerdere honderden herriescoppers.

De rellen, die spectaculaire beelden in de tv-journaals opleverden, zorgden voor onrust in de politieke wereld. De minister-voorzitter van het Brusselse Gewest, Charles Picqué, trok al op 13 mei 50 miljoen frank uit voor de aanwerving van zestig hulpagenten en zestien sociale assistenten in de gemeenten van de Brusselse kanaalzone. Picqué zei dat bij de selectie van de hulpagenten bij voorkeur gezocht moest worden naar kandidaten van Maghrebijnse afkomst.

Minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback verklaarde diezelfde dag op een persconferentie dat de rellen zeker vanaf de derde avond opruiers uit het hele land hadden aangetrokken, ook uit extreem-rechtse hoek. Hij stelde echter ook vast dat "de rellen precies in die gemeenten plaatsvinden die nog het meest geneigd zijn om te werken in de lijn van de rapporten van Koninklijk Kommissaris voor de migranten Paula D'Hondt".

Tobback, premier Martens en minister van Justitie Wathélet minimaliseerden op 17 mei tegenover de verenigde Kamercommissies van Binnenlandse Zaken en Justitie de omvang van de rellen. Wel maakten ze daar een deel maatregelen bekend die de regering 's ochtends had genomen. Het ging om een geheel van vernieuwingen die eerder afzonderlijk waren uitgedacht en nu samengebracht werden.

Concreet beslisten de ministers contractuele agenten in dienst te nemen, die na drie jaar dienst een plaats kunnen vinden in het vast kader. Zij beloofden betere bewaking en grondiger informatiewerk. De rijkswacht mocht vijf contractuelen in dienst nemen om het gedrag van bepaalde jongeren te onderzoeken en gepaste maatregelen voor te stellen. De regering kondigde voorts maatregelen aan om iets te doen aan de opleiding van de politie en aan de veiligheid in de metrostations. Er zou een centrale politie-dispatching komen met radioverbindingen naar het metro-netwerk.

De interministeriële conferentie voor de migranten besliste op 13 juni een Organiek Fonds ter financiering van nieuwe en bijkomende projecten op de verschillende domeinen van het migrantenbeleid op te richten, dat projecten voor de migrantenwerking zou financieren en voor 1991 200 miljoen frank kreeg, afkomstig van de Nationale Loterij.

In zijn kerstboodschap riep koning Boudewijn op, de "kanker van het racisme" te bestrijden.

Sociale verkiezingen. Van 3 tot 16 juni hadden de vierjaarlijkse sociale verkiezingen voor de werknemersvertegenwoordiging in de ondernemingsraden en de comités voor veiligheid en gezondheid, in de ondernemingen met meer dan 50 personeelsleden, plaats.

Op 20 december maakte het ministerie van Arbeid de definitieve resultaten bekend.

Voor de ondernemingsraden was de uitslag:

	stemmen (%)	zetels (%)
ACV	51,5(+ 3,2)	59,1(+ 2,7)
ABVV	37,9(- 2,1)	33,7(- 2,1)
ACLVB	7,5(- 0,2)	4,2(- 0,1)
NCK	1,8(- 0,4)	1,4(- 0,2)
Kaderlijsten	1,3(- 0,2)	1,7(- 0,2)

In de profitsector nam 68 procent van de werknemers aan de verkiezingen deel, tegenover 73 procent vier jaar voordien. In de non-profitsector steeg de deelname van 41 tot 44 procent.

Ambtenarenakkoord. In de lente onderhandelden de federale regering en de gewest- en gemeenschapsregeringen met de ambtenarenbonden over een collectieve arbeidsovereenkomst (cao) voor 1991-1992.

Op 30 april stelden de regeringen voor vanaf 1993 de weddeschalen te herzien en intussen, bij wijze van voorschot, in 1991-1992 de wedden met vier procent te verhogen. Het voorstel de basissalarisschalen gemeenschappelijk te houden, wou te grote verschillen in de verloning van ambtenaren als gevolg van de staats-hervorming voorkomen.

De nationale cao moest tegen 10 mei rond zijn, anders konden de regeringen afzonderlijk onderhandelingen beginnen met de vertegenwoordigers van hun personeel.

Op 10 mei gingen de gesprekspartners om middernacht uiteen, zonder dat er een akkoord was bereikt. De regeringen hadden hun oorspronkelijke voorstel nog aangevuld met een weddeverhoging van telkens één procent in 1993 en 1994. Er was echter geen eensgezindheid over de vraag in welke mate eerdere toezeggingen van gewesten en gemeenschappen door het voorstel "opgeslorpt" werden.

Ondanks het verstrijken van de vervaldag bemiddelde de federale regering tussen alle betrokken partijen. Dat mondde op 21 mei uit in een akkoord over een cao, die op 13 juni plechtig ondertekend werd.

De belangrijkste bepalingen zijn :

- vóór juni 1994 worden de twintig jaar oude weddeschalen herzien ; tegen eind juli 1991 worden voor elk niveau minima en maxima vastgelegd, daarna kan iedere overheid tot 1 januari 1993 binnen die grenzen de weddeschalen per graad vastleggen ;
- in afwachting krijgt elke ambtenaar en elke gepensioneerde ambtenaar vóór november 1992 een opslag van vier procent en tegen november 1993 nog eens twee procent ; die laatste twee procent is een "voorschot" op de verhoging in het kader van de weddeschaalherziening ;
- de vakbondspremie wordt verhoogd tot 1.300 frank in 1991 en tot 1.500 frank in 1993 ;
- er komen twee bijkomende vakantiedagen.

Voor het eerst bevatte een nationale ambtenaren-cao een belofte van sociale vrede. Dat houdt in, dat de vakbonden toezeggen tijdens de looptijd van het akkoord geen nieuwe eisen te formuleren over de materies die door het akkoord geregeld zijn.

Op 15 oktober sloten de zes regeringen en de ambtenarenbonden een akkoord over de gemeenschappelijke bepalingen van de weddeschaalherziening. Daarbij werden de aanvangswedden en de maximumwedden voor de verschillende niveaus vastgelegd. Voor de houders van een diploma van het hoger onderwijs van het korte type, werd een nieuw niveau, 2-plus, gecreëerd.

Koninklijk Huis. De koningsfeesten ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van Koning Boudewijn (7 september 1990) en de veertigste verjaardag van zijn troonsbestijging (17 juli 1991), die in 1990 begonnen waren, werden in 1991 voortgezet.

Op 27 juni overhandigden 330 jongeren aan de koning een "Boodschap van de jeugd". De boodschap was het resultaat van discussies waaraan zowat 20.000 scholieren van de laatste twee jaren van het secundair onderwijs hadden deelgenomen. De koning koos de boodschap als thema voor zijn jaarlijkse radio- en tv-toespraak ter gelegenheid van de nationale feestdag.

Op 17 juli bezochten de koning en de koningin het parlement. Er was echter geen vergadering van de Verenigde Kamers.

Tienduizenden namen op 20 en 21 juli op de Heizel deel aan de slotviering van de koningsfeesten.

De regering besliste bij kb van 19 juni collectieve gratie te verlenen ter gelegenheid van de veertigste verjaardag van de troonsbestijging van Koning Boudewijn.

Op 5 juni bracht de koning onaangekondigd een bezoek aan Borgerhout, een deelgemeente van Antwerpen met een groot aantal allochtone inwoners.

Op 22 augustus deelde het Paleis mee dat de koning was opgenomen in het universitair ziekenhuis Saint-Luc van de UCL in Sint-Lambrechts-Woluwe om er 's anderendaags een operatie aan de prostaat te ondergaan.

Op 23 augustus werd meegedeeld dat bij de ingreep een kwaadaardige tumor in de prostaat werd verwijderd en dat de operatie volledig geslaagd was. De ingreep werd verricht door prof. Paul Van Cangh van de UCL en prof. Patrick Walsh van het John Hopkins Hospital in Baltimore. Er werd volgens het Hof geen "lokale, regionale of verdere uitspreiding" van de tumor waargenomen.

De koning verliet op 9 september het ziekenhuis. Hij herstelde verder in Laken en Spanje.

De herziening van de grondwetsartikelen over de troonsopvolging (zie hoofdstuk 8) leidde tot speculaties over de opvolging van Boudewijn. Tijdens een symposium in Namen zei de Luikse hoogleraar en oud-politicus François Perin, dat de grondwetswijziging werd doorgevoerd om Boudewijn te laten opvolgen door prinses Astrid en niet door haar oudere broer Filip "voor wie weinig ten gunste pleit". Perin zei ook dat de kroon langs de echtgenoot van Astrid rechtstreekse banden zou hebben met de Habsburgers. Hij wees op de banden tussen dat geslacht en de katholieke organisatie Opus Dei.

In een geruchtmakend interview met *De Morgen* (31 augustus), waarin hij zonder veel nuanceringen een beeld van de machtsverhoudingen in het Paleis en de relaties in de koninklijke familie schetste, zei oud-hofmaarschalk Herman Liebaers, dat prins Filip niet geschikt is voor de taak van Belgisch staatshoofd. "Hij kan het niet, hé, een droevig geval... Waarom? Hij loopt als een hondje mee, handjes schudden. Het is dat niet, hé. Dat kan iedereen".

Liebaers zei dat prinses Astrid de enige is "waarmee iets aan te vangen valt" en ook hij zei dat de grondwet was herzien om haar toegang te geven tot de troon.

Op 9 december werd Joachim Carl-Maria Nikolaus Isabelle Marcus d'Aviano, prins van België, geboren als tweede zoon en derde kind van prinses Astrid van België en aartshertog Lorenz van Oostenrijk-Este.

Supersnelle trein. Nadat de gewesten het licht op groen hadden gezet, keurde de regering op 19 juli het investeringsplan van de Spoorwegen voor de komende tien jaar goed en nam zij een beslissing over het tijdsschema en de aanleg van de lijnen voor de supersnelle trein (SST of TGV). De investeringen voor het binnenlandse net (176 miljard frank, waarvan 144 miljard door de Staat worden gedragen) gaan vooral naar de uitbreiding en de snelheidsverhoging van de lijnen naar Brussel. Voor de SST zou de NMBS 86 miljard frank investeren. De maatschappij stort daarnaast 11,7 miljard frank in een fonds waaruit gemeenten kunnen putten om, na de SST-werken, het milieu te herstellen en onderbroken wegen opnieuw met elkaar te verbinden. De SST zou er in drie fasen komen, te beginnen vanaf midden 1993.

André Cools vermoord. Op 18 juli werd in Luik minister van Staat André Cools neergeschoten. De politieke wereld reageerde geschokt op de moord op de 63-jarige oud-voorzitter van de PS en oud-minister.

Cools werd neergeschoten toen hij, samen met zijn 33-jarige vriendin Marie-Hélène Joiret, de flat van Joiret in de wijk Cointe verliet.

De moord werd gepleegd door een man, die vermoedelijk met een zware motorfiets wegreed. Over de identiteit en de motieven van de dader was op het einde van het jaar nog niets bekend.

Volkstelling. In maart hield het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) over heel het land de tienjaarlijkse volkstelling. Dat leidde tot enkele technische problemen. Zo moest een besluit uitgevaardigd worden (20 februari) dat het mogelijk maakte de gegevens van het Rijksregister over de taal van de inwoners van het randgebied rond Brussel te gebruiken voor het opsturen van een talige formulieren.

De resultaten van de volkstelling - gepubliceerd in het *Staatsblad* van 15 oktober - leerden dat België op 1 maart 1991 9.978.681 inwoners telde, of 130.034 meer dan tien jaar voordien. Het Vlaamse Gewest telde 5.768.925 inwoners of 57,81% van de Belgische bevolking. Er waren 138.796 meer Vlamingen dan in 1981. Het Waalse Gewest, inbegrepen de 67.618 inwoners van het Duitse taalgebied, telde 3.255.711 inwoners of 32,62% van de Belgische bevolking (een stijging met 34.486). In Brussel daalde het aantal inwoners met 43.248 personen tot een aantal van 954.045, of 9,56% van de Belgische bevolking. De bevolking steeg het meest in de provincies Antwerpen en Limburg.

De publikatie van de tellingresultaten kwam te laat om nog een zetelaanpassing door te voeren (zie hoofdstuk 6).

Europese zetelverdeling. De Europese Commissie voor de Rechten van de Mens in Straatsburg noemde de klacht van Vlaams Blok-Kamerlid Gerolf Annemans over de zetelverdeling voor de Europese verkiezingen op 22 mei onontvankelijk. Op 14 juli 1990 had het Arbitragehof een soortgelijke klacht van onder meer Annemans en van enkele prominente Vlamingen verworpen. Volgens het Hof is de 13N/11F-verdeling niet onredelijk, aangezien het om een tijdelijke wettelijke regeling gaat en de regering de bedoeling had de zetelverdeling te herzien in het kader van de staatshervorming.

Vlaamse betoging. Op 28 april betoogden in Brussel enkele duizenden Vlamingen om de aandacht te vestigen op de problemen van Vlaams-Brabant. De manifestatie ging uit van het Aktiekomitee Vlaanderen '90. De betogers eisten onder meer de splitsing van de provincie Brabant, de afschaffing van de faciliteiten in de zes Vlaamse randgemeenten rond Brussel, een huisvestings- en grondbeleid ten gunste van de Vlamingen in de rand. Zij verzetten zich tegen de vestiging van zgn. Eurocraten in Vlaams-Brabant. Die laatste eis was erg controversieel en voor de CVP een reden om zich van de betoging te distantiëren. De VU stapte op achter eigen slogans.

X. De evolutie in de politieke partijen

Het partijbestuur van de *Christelijke Volkspartij* (CVP) keurde op 20 februari een reglements wijziging goed, waardoor het nationaal partijbestuur het laatste woord kreeg in de procedure voor het opstellen van de kandidatenlijsten voor de parlementsverkiezingen. De nieuwe regeling vergrootte de invloed van het partijhoofdkwartier en beoogde onder meer de invloed van de standen in de samenstelling van de lijsten wat terug te dringen. De partijtop probeerde op die manier onder meer een versnelde verjonging van de lijsten door te voeren, wat slechts op enkele plaatsen, onder meer in Gent, lukte.

Op een congres in Gent op 20 april over de ontgroening en de vergrijzing van de samenleving werd het voorstel om de leeftijdsgrens van 65 jaar voor de toegang tot een parlementair mandaat te schrappen, afgewezen. Een afwijking op de leeftijdsgrens kan luidens de goedgekeurde resolutie alleen worden toegestaan aan wie niet langer dan vijf jaar een politiek mandaat heeft uitgeoefend.

De regeringscrisis van eind september-begin oktober veroorzaakte groot ongenoegen in brede lagen van de partij. Na het forse verlies bij de verkiezingen van 24 november bleef de onrust binnen de partij aanhouden. Het partijbestuur kwam bijeen op 27 november. De CVP-Jongeren eisten het ontslag van het trio Martens-Dehaene-Van Rompuy. In een resolutie aan het einde van de vergadering sprak het partijbestuur zijn steun uit aan de CVP-voorzitter en slechts zijn „waardering” voor de aftredende CVP-ministers. Dat laatste werd begrepen als een signaal dat Wilfried Martens niet langer als premier gewenst werd. Daarmee kwam een einde aan een periode van 20 jaar waarin Martens haast ononderbroken aan de top van de CVP stond.

Het congres van de *Parti Socialiste* (PS) verkoos op 19 januari in Brussel Guy Spitaels voor een nieuwe termijn van twee jaar tot voorzitter. Hij kreeg 84,3 procent van de uitgebrachte stemmen. Robert Collignon bleef voorzitter van de Waalse federaties.

De Waalse federaties hielden op 9 februari een afzonderlijk congres in Ans, waarop een compromistekst werd goedgekeurd over de verhouding tussen het Waalse Gewest en de Franse Gemeenschap. Binnen de partij was al enige tijd een

debat aan de gang tussen voor- en tegenstanders van de afschaffing van de Franse Gemeenschap.

In de goedgekeurde tekst wordt aangedrongen op een versterking van de gewesten, die de hoeksteen van de staats Hervorming moeten vormen, ten nadele van de gemeenschappen, die alleen nog beperkte culturele bevoegdheden mogen hebben.

Frank Vandenbroucke werd op het congres van de *Socialistische Partij* (SP) van 20 april bij handgeklap voor een nieuwe ambtstermijn van twee jaar tot voorzitter verkozen. Het congres bracht hulde aan Carla Galle, die ontslag nam als partijsecretaris. Volgens het werkingsverslag was het ledental van de partij onder de honderdduizend gedaald.

PVV-voorzitter Guy Verhofstadt stelde op 7 maart een *Burgermanifest* voor. In dat 62 bladzijden tellende boekje formuleert hij negen ideeën om de kloof tussen de burger en de politiek te dichten. Hij pleit voor onder meer de afschaffing van de stemplicht en de invoering van het referendum.

Senator Walter Peeters nam op 13 mei ontslag uit het partijbestuur van de *Volksunie* omdat hij zich steeds minder kon herkennen in de programmatische lijn van de partij "zoals die door de huidige partijtop wordt opgedrongen". Half september deelde hij mee geen kandidaat meer te zijn bij de parlementsverkiezingen "omdat de partijtop wil afrekenen met het Vlaams-nationalisme".

Stefan Ector werd in juli politiek directeur van de partij, in opvolging van Johan Artois.

Bij gebrek aan tegenkandidaten volgde Gérard Deprez op 28 juni zichzelf op als voorzitter van de *Parti Social Chrétien* (PSC). Deprez leidt de Franstalige christendemocratische partij sinds begin 1982. Carine Fouquet, een Brussels gemeenteraadslid, slaagde er niet in de vereiste vijfhonderd handtekeningen te verzamelen om zich tegenkandidaat te stellen.

Agalev vierde op 22 juni de tienjarige aanwezigheid van de partij in het parlement, met een happening in de Gentse Vooruit. Opvallende verschijning op dat feest was de Genkse priester Jef Ulburghs, die van 1984 tot 1989 voor de SP in het Europees Parlement zitting had, maar nadien geen plaats meer kreeg op de SP-lijsten omdat hij de leeftijdsgrens had bereikt. Ulburghs werd op 24 november als lijsttrekker tot senator voor Agalev in Limburg verkozen.

Gedurende heel het jaar werd in de partij gediscussieerd over de mogelijkheid van regeringsdeelname. Door de proportionele samenstelling van de Vlaamse regering tot oktober 1992 was de kans reëel dat Agalev na verkiezingswinst een ministerportefeuille in de Vlaamse regering kon opeisen.

De matige vooruitgang van Agalev bij de verkiezingen en de kortstondige deelname aan de gesprekken van formateur Verhofstadt voor de vorming van een rood-blauwe coalitie brachten binnen de groene partij interne spanningen naar boven. De aftredende Gentse senator Eric Gryp kondigde op 29 november zijn ontslag uit de partij aan, omdat hij het niet eens was met de manier waarop de stuurgroep van Agalev twee dagen voordien de coöptatie van de senatoren geregeld had. Gryp ergerde er zich vooral aan dat Agalev de Westvlaming Frans Lozie als gecoöpteerd senator verkoos boven de Antwerpse migrant Mohammed Sebahhi.

Voorzitter Ludo Loose van de *Vlaamse Kommunistische Partij* verspreidde op 9 september een mededeling, waarin stond dat de Vlaamse Raad van de KP aan de partijgeledingen voorstelde een eind te maken aan de KP "in de klassieke betekenis" en haar om te vormen tot een "open politieke formatie van marxistische

signatuur die in een discussieproces samen met andere progressieven zoekt naar een nieuwe toekomst voor een alternatieve groen-linkse politiek en beweging". Het weekblad *De Rode Vaan* zou een "pluralistisch en links" gestructureerde redactie krijgen en een nieuwe statuuut krijgen.

Rossem, de "beweging" van Jean-Pierre Van Rossem, die op 24 november deelnam aan de verkiezingen en drie Kamerzetels behaalde, vormde zich eind 1991 om tot een partij. De partij wordt geleid door een hoofdbestuur dat zes leden telt en geadviseerd wordt door een "raad van dertig". Kamerlid Louis Standaert werd nationaal voorzitter, Frank Wouters Vlaams ondervoorzitter en Jacques Carion Franstalig ondervoorzitter. Pol Verstraete werd tot secretaris aangeduid.

Partijfinanciering. Kamervoorzitter Nothomb en Senaatsvoorzitter Swaelen maakten op 29 mei de resultaten bekend van de eerste toepassing van de wet op de financiering van de politieke partijen van 1989. De wet verplicht de partijen jaarlijks een revisorenverslag van hun boekhouding bij een speciale Controlecommissie van het parlement in te dienen. Het eerste verslag had betrekking op de jaren 1989 en 1990.

De CVP had in 1990 voor 193 miljoen frank aan inkomsten, de VU 123 miljoen, de PS 87 miljoen, de PVV 81 miljoen, de PSC 61 miljoen, de SP 58 miljoen, de PRL 56 miljoen, Agalev 42 miljoen, Ecolo 35 miljoen, het FDF 18 miljoen en het Vlaams Blok 12 miljoen.

De cijfers voor het Europees verkiezingsjaar 1989 lagen voor de meeste partijen wat hoger; alleen de PS zei slechts 69 miljoen te hebben gehad als inkomsten.

Nothomb en Swaelen wezen erop, dat de cijfers onderling niet vergelijkbaar zijn, omdat de partijen het begrip inkomsten op verschillende wijzen hebben geïnterpreteerd. De commissie zou daarom trachten de rapportering te verfijnen.

Regering Martens IX

gevormd op 29 september 1991 ¹, ontslagnemend kabinet vanaf 25 november 1991, gewijzigd op 21 januari 1992 ² en op 25 januari 1992 ³, ontslag op 7 maart 1992 ⁴.

eerste minister : de heer **W. Martens**

vice-eerste minister en minister van Institutionele Hervormingen (F) en belast met de herstructurering van het "Ministère de l'Education nationale" en het Ministerie van het Brusselse Gewest :

de heer **Ph. Moureaux**

vice-eerste minister en minister van Economische Zaken en het Plan, belast met de herstructurering van het Ministerie van Onderwijs (N.):

de heer **W. Claes**

vice-eerste minister en minister van Verkeerswezen en Institutionele hervormingen (N.): de heer **J.-L. Dehaene**

vice-eerste minister en minister van Justitie en Middenstand :

de heer **M. Wathelet**

minister van Buitenlandse Zaken : de heer **M. Eyskens**

minister van Financiën : de heer **Ph. Maystadt**

minister van Buitenlandse Handel : de heer **R. Urbain**

minister van Sociale Zaken : de heer **Ph. Busquin**

minister van Landsverdediging : de heer **G. Coëme**

minister van Binnenlandse Zaken, van de modernisering van de Openbare Diensten en van de Nationale Wetenschappelijke en Culturele Instellingen :

de heer **L. Tobback**

minister van Tewerkstelling en Arbeid : de heer **L. Van Den Brande**

minister van Posterijen, Telegrafie en Telefonie : de heer **M. Colla**

minister van Openbaar Ambt : de heer **R. Langendries**

minister van Pensioenen : de heer **G. Mottard**

minister van Begroting en Wetenschapsbeleid :

mevrouw **W. Demeester-De Meyer**

minister van Ontwikkelingssamenwerking en minister, adjunct voor Wetenschapsbeleid : de heer **E. Derycke**

staatssecretaris voor Energie, toegevoegd aan de minister van Economische Zaken : de heer **E. Deworme**

staatssecretaris voor Middenstand en voor de oorlogsslachtoffers, toegevoegd aan de minister van Justitie en Middenstand : de heer **P. Mainil**

staatssecretaris voor Europese Zaken en Landbouw, toegevoegd aan de minister van Buitenlandse Zaken : de heer **P. De Keersmaeker**

(1) Koninklijk besluit van 29 september 1991, *Belgisch Staatsblad*, 29.09.91.

(2) Koninklijk besluit van 21 januari 1992, *Belgisch Staatsblad* van 23.01.92.

(3) Koninklijk besluit van 25 januari 1992, *Belgisch Staatsblad* van 28.01.92.

(4) Koninklijk besluit van 7 maart 1992, *Belgisch Staatsblad* 7.03.92 (tweede uitgave).
Ontslag van het kabinet Martens IX en vorming van het kabinet Dehaene I.

staatssecretaris voor Leefmilieu en maatschappelijke emancipatie, toegevoegd aan de eerste minister : mevrouw **M. Smet**
 staatssecretaris voor Europa 92, toegevoegd aan de minister van Buitenlandse handel : mevrouw **A.-M. Lizin**
 staatssecretaris voor Volksgezondheid en gehandicaptenbeleid, toegevoegd aan de minister van Sociale Zaken, en wat betreft het Rijksfonds voor sociale reclassering van de minder-validen, toegevoegd aan de minister van Tewerkstelling en Arbeid : de heer **R. Delizée**
 staatssecretaris voor Pensioenen, toegevoegd aan de minister van Pensioenen : mevrouw **L. Detiège**
 staatssecretaris voor Institutionele Hervormingen (N.), staatssecretaris voor de Kleine en Middelgrote Ondernemingen toegevoegd aan de Minister van Middenstand, en belast met de herstructurering van het ministerie van Openbare Werken, toegevoegd aan de minister van Verkeerswezen : de heer **J. Dupré**

Kabinetswijzigingen

Kb. van 21 januari 1992

Ontslag van :

de heer **L. Van Den Brande** : minister van Tewerkstelling en Arbeid
 mevrouw **W. Demeester-De Meyer** : minister van Begroting en Wetenschapsbeleid
 mevrouw **L. Detiège** : staatssecretaris voor Pensioenen

Benoeming van :

mevrouw **M. Smet**, staatssecretaris voor Leefmilieu en Maatschappelijke Emancipatie tot staatssecretaris voor Tewerkstelling en Arbeid, toegevoegd aan de eerste minister
 de heer **W. Martens**, eerste minister tot eerste minister, belast met Begroting en Wetenschapsbeleid

Kb. van 25 januari 1992

Ontslag van :

de heer **Ph. Busquin** : minister van Sociale Zaken

Benoeming van :

de heer **Ph. Moureaux**, vice-eerste minister en minister van Institutionele hervormingen (...) wordt eveneens minister van Sociale Zaken

Belgian politics in 1991

by Ivan COUTTENIER,

Licentiate in political sciences

I. Constitutional Reform

A. Preparations for the third and final phase

After Parliament had adopted a bill devolving responsibilities to the regions and communities (1988) and one on the financing of the regions and communities (1989), the constitutional reform agenda called for parliamentary reform, treaty-making power for regions and communities and the allocation of residual powers. As early as February 1991, the Francophone Socialists (PS) pleaded for a more fundamental reform including devolution of agriculture, foreign trade and development aid. The PS had been the scene of division between Walloon nationalists, who wanted to reinforce the position of the Walloon Region at the detriment of the Francophone Community, and moderates who favored a status-quo. These differences were ironed out with the radicals obtaining assurances as to their platform becoming party policy in the longer term. In resolutions adopted at their convention to which Brussels Socialists had not been invited, the Walloon Socialists called for limiting the central state's responsibilities to law and order, defense, justice, social security, monetary policy, the debt and international relations related to these responsibilities.

Francophone Christian Democratic Party (PSC) President Gérard Deprez insisted on having a discussion of the Francophone Community's financial problems before the drafting of the 1992 budget which was scheduled to take place before the summer recess. The Francophone Community was in great need of additional resources and Deprez feared anticipated elections without this demand being met. On earlier occasions, Deprez had expressed doubt about realization of the third phase, and since, in his view, implementation of this third phase was unlikely, he had stated that the presence of the Volksunie on the government benches was no longer warranted.

Once the Gulf war over, Prime Minister Martens had time to address the issue and he started preliminary talks with his vice premiers. This series of talks produced no tangible result. Pressed by the Flemish and Francophone majority parties, Martens decided to hold a special cabinet meeting April 12 to discuss all pending constitutional reform issues. At this meeting, Prime Minister Martens proposed a list of articles of the Constitution which required amendment in order to give regions and communities treaty-making power. Martens also proposed to include in the Constitution the principle of the direct election for the members of the regional and community legislative assemblies and he proposed to make a first step in the parliamentary reform process by reapportioning the responsibilities of the two houses by means of adjustment of the standing rules of both houses and by earmarking those constitutional articles which would have to be amended at a later stage in order to make possible reform of the bi-cameral system. Accord-

ding to his plan, reform of the Senate would come at a later stage. The cabinet had planned to discuss Martens' plan April 26, but the discussion never got under way since CVP Vice Premier Dehaene refused to hold such a discussion as long as the Francophone parties were insisting on discussing the financial needs of the Francophone Community. This was later corroborated by Prime Minister Martens himself who, while denying there were differences between him and Dehaene, confirmed that the Francophone ministers had linked the two issues and that this had been unacceptable to the Flemish ministers.

Without further commenting on the Prime Minister's aborted attempt, Vice Premier Dehaene (CVP) later said that there was a consensus in the cabinet on giving treaty-making power to the regions and communities and on including in the Constitution the principle of direct elections for the members of regional legislative assemblies. He added that the summer would be all right to make an assessment of the financial needs of the Francophone Community.

Since the Volksunie was stepping up pressure, the majority parties finally agreed on addressing the treaty-making power issue first. A group of leading experts headed by Professor André Alen, Secretary of the Council of Ministers, was asked to flesh out the problem. It was all Socialist and Christian Democratic ministers managed to offer to the Volksunie in order to keep them on board. Indeed, reform of the bi-cameral Parliament proved to be extremely sensitive. Not only were the Senators fearful of losing power and prestige, it soon became obvious that parliamentary reform required amendment of the electoral code and this, it occurred, would be too sensitive on the eve of a general election.

B. The summer deal

By the end of July, the cabinet started its annual budget talks and during these negotiations the ministers again addressed the pending constitutional reform issues. The majority parties agreed to stay together until the deadline for the next general election; i.e., January 19, 1992. Before the election, the principle of direct elections for the regional and community legislative assemblies would be incorporated in the Constitution. This article would also render it impossible for a member of the national assembly to be member of one of the regional assemblies. Reportedly, the Volksunie had unsuccessfully insisted on having this first separate elections together with the 1994 European elections. The most pressing problem was the financial situation of the Francophone Community. During the budget conclave, the ministers decided to ascribe to the community governments for 1992 a larger portion of the radio and tv tax receipts hitherto reserved for the national government and from 1993 on the complete receipts. In the past, the Flemish Christian Democrats (CVP) has repeatedly warned that they would condone such central government generosity only if the communities accepted new responsibilities. In the end, the CVP had to drop this demand but it obtained a commitment that in order to secure additional resources, the communities would have to levy surcharges on income tax. This was in step in the direction of financial responsibility wanted by the Flemish parties. Commenting on this August 2 deal, Vice Premier Dehaene (CVP) said that this had the advantage of requiring only minor changes to the regional financing system.

That treaty-making powers would be awarded to regions and communities came as no surprise. This was the only "third phase" issue on which tangible progress had been made during earlier discussions in Parliament and among ministerial aides. As this reform required only a minor amendment of the Constitution, it was

the most likely "concession" Christian Democrats and Socialists could offer to the Flemish nationalist Volksunie in order to keep the latter on board.

II. The political crisis

A. *The arms licences dispute*

In September, while ministerial aides were preparing draft legislation to implement the August 2 deal, linguistic tension rose over issues not directly related to phase III of the constitutional reform. When the Martens VIII cabinet was formed in 1988, the Volksunie had obtained guarantees as to new legislation on arms sales. It took until the summer of 1991 until his legislation was adopted by Parliament. In October 1990 the majority parties had a first time clashed over arms sales. At that time, Foreign Minister Eyskens (CVP) had planned to allow a shipment of arms to Rwanda to support the regime of President Habyarimana. However, this had met strong opposition from the Francophone Socialists in the cabinet. From that moment on, since they had become politically controversial, each arms export request had ended on the cabinet's desk. In May 1991, the cabinet approved a BF 2.3 billion export licence for an arms contract to Saudi Arabia, Oman and the United Arab Emirates, and it granted state coverage for a BF 7.3 billion FN contract with Saudi Arabia. It later became known that some ministers, including Budget Minister Schiltz (VU) and Foreign Minister Eyskens had expressed reservations. In June, the issue of arms exports was again raised. Referring to the May decision, SP President Vandembroucke spoke of "an enormous blunder." This decision was also challenged by the Catholic Workers Movement (ACW). Also Volksunie President Gabriels challenged the May decision adding that his party wanted a tightening of the legislation under parliamentary review. He threatened to cause the fall of the cabinet if no concessions were made to his party. Vandembroucke supported Gabriels' opposition, although he said that in the view of his party it had become impossible to revoke the BF 2.3 billion export licences. CVP President Van Rompuy said that arms sales had to be judged after the criteria of the new legislation which was being considered by Parliament. Before the summer recess the five majority parties reached a compromise. The cabinet agreed to include in the pending bill additional criteria making awarding export licences even more selective.

At the moment controversy broke out over arms sales to the Middle East. Foreign trade, with the exclusion of licences and quotas, was already largely the responsibility of the regional governments. Bringing licences and quotas under the jurisdiction of regional governments required amendment of the 1980 constitutional reform act. Moreover, granting export licences for arms was a foreign policy matter. While the national government was taking foreign policy arguments into considerations, the regional governments had jobs in mind.

B. *The Volksunie quits the cabinet*

When on September 6, the cabinet held its first meeting of the new political season, the agenda called for the approval of a BF 35 billion contract in telecommunication equipment, mainly beneficial to Flemish enterprises. Vice Premier Philippe Moureaux (PS) said that his party would only accept this contract provided the American Mecar company (located near Charleroi) obtained renewal of an export licence covering a BF 1.4 billion contract for shells for Saudi Arabia. Renewal of this licence was opposed by the Vice Premiers Claes (SP) and Schiltz (VU).

Both Volksunie president Gabriels and his SP colleague Vandenbroucke augmented the political tension by declaring that in a changed international context these arms sales no longer made sense. At that moment, the country was already in a pre-election atmosphere and both the VU and SP wanted to enter the campaign with "clean hands." Vandenbroucke strongly believed in a larger "progressive" front encompassing Socialists, greens and progressive Flemish nationalists. He believed that arms sale was the sort of issue over which these forces could unite.

On September 17, Moureaux issued a statement warning the other coalition parties that Wallonia's vital interests were at stake. Vice Premier Schiltz suggested to establish a "national fund" which would buy these arms allowing the Mecar company to stay in business, but the idea was dismissed by the vice premier's own party. A suggestion of Spitaels to establish a "temporary devolution of arms sale" to allow Flemish politicians not to get involved, was equally dismissed by the Volksunie. At a party meeting held September 23, Vandenbroucke met opposition from Vice Premier Claes and Interior Minister Tobback who were opposed to the party president's confrontational approach. This forced Vandenbroucke to ease this stance against the arms sales. Meanwhile, the Francophone parties threatened to call an emergency meeting of the Walloon Regional Council. At that moment there came a more active involvement of Vice Premier Dehaene. He launched the idea of a rapid devolution of export licensing. According to his plan, the amendment of the legislation, which required a two-thirds majority in Parliament, would be realized before October 10 and would be tied to a timely realization of the other pending constitutional issues. However, this idea of speeding up the devolution process met negative reactions from the Francophone Christian Democrats in general and from Vice Premier Wathelet in particular. Vice Premier Schiltz unsuccessfully tried to convince his party of the need to endorse Dehaene's compromise. Despite Schiltz's last minute attempt at winning Moureaux's endorsement for an outright discussion of all pending constitutional reform issues, it became clear that Volksunie ministers Vice Premier Schiltz and Development Aid Minister André Geens would have to resign from the government benches.

C. Martens IX

On September 28, there was more consultation between Socialists and Christian Democrats. Following a compromise reached between Spitaels and Vice Premier Claes, the two sides agreed to work out a solution along the lines of the provisional regionalization (devolution) system of 1974. In the national cabinet three regional ministerial committees would be set up obtaining the exclusive responsibility for awarding export licences for companies located within their respective regions. At the cabinet meeting of September 29, this proposal was submitted to all the ministers present. As expected, the two Volksunie ministers voted against the compromise, upon which Prime Minister Martens called on the King to submit the resignation of the two ministers. In order to preserve the constitutionally required linguistic parity in the cabinet, State Secretary Wivina Demeester (CVP) was named Minister of Budget and Scientific Affairs, replacing Schiltz, while State Secretary Eric Derycke (SP) became Minister of Development Aid. After the Volksunie had left the government, the cabinet no longer commanded a two-thirds majority in Parliament required for amendment of the constitution.

D. *The final showdown*

The Volksunie having left the cabinet did not mean the end of the political turmoil. On September 29 at the first cabinet meeting of the new team, controversy broke out when word reached Prime Minister Martens that Foreign Trade Minister Urbain had convoked the press to witness the ceremonial signing of the export licences by the newly installed regional committee. Martens had to remind his ministers that the Royal Decree establishing the regional committees was not yet submitted for the King's signature. In the short statement issued at the end of this cabinet meeting, reference was made to an "alternative solution" for the event no two-thirds was found in Parliament for the pending constitutional problems. This was interpreted by the Flemish media that the Francophone Community government would obtain additional resources (radio and TV tax receipts) by means of a Royal Decree. The same evening bemused TV viewers saw Vice Premier Moureaux threatening that if by the end of the day the arms licences were not issued, the Walloon Regional Council would meet the next day to take the necessary measures to protect the Walloon defense industry. This led to an outcry in Flanders. Apparently, Moureaux's statement had been recorded at a moment he was not yet informed about the compromise reached by Spitaels and Claes.

From there on, each day was an additional day of skirmishes among the majority parties. At the Council of Ministers meeting of October 4, Flemish and Francophone majority parties clashed once more over the telecommunication contracts. Under heavy protest from the Francophone ministers, The Flemish Vice Premier Dehaene and Claes ordered PTT Minister Colla to sign those contracts beneficial to Flemish enterprises. When the meeting of the ministers resumed, Moureaux immediately demanded the transfer of the radio and tv tax receipts, which was categorically denied by the Flemish ministers. Prime Minister Martens had no other choice than submitting the resignation of his cabinet. A few days later, the King refused the cabinet's offer. Had the King accepted the resignation, a new interim cabinet would have been needed to submit to Parliament the list of articles open for amendment. This implied the risk of this interim cabinet not obtaining enough support in Parliament. After the King had refused the resignation, the Martens cabinet enacted measures necessary to allow elections taking place on November 24. The cabinet submitted a bill containing a continuing resolution for the first quarter of 1992 and a fiscal bill allowing the cabinet to levy taxes during that same period. Other bills dealt with the military contingent for 1992, and the ratification of the 1990 treaty on the reduction of conventional forces in Europe (CFE). Most importantly, the cabinet submitted a list of articles earmarked for amendment by the next legislature. The final vote on this list was cast October 17. Approval of the list meant *de facto* dissolution of Parliament.

III. The November 24 elections

A. *The campaign*

The campaign leading to the election of 212 members of the Chamber and 184 Senators took place under new legislation setting caps on what political parties and individual candidates could spend. National campaign expenditures were limited to BF 50 million per party for the Chamber, Senate and provincial elections. Limitations imposed on individual candidates were pro rated according to the size of their constituencies. Distribution of campaign promotion devices was prohibi-

ted and the number of larger billboards parties and candidates could buy was restricted.

As he had announced in May, Prime Minister Martens ran on the CVP Senate ticket in the Brussels-Halle-Vilvoorde district. His adversaries said that by moving to Brussels, the Prime Minister was avoided another confrontation with PVV leader Verhofstadt in Ghent, a confrontation which in 1987 had turned to the advantage of the latter.

In Wallonia the election turned into a referendum on the way the Socialists had handled the region over the past four years. The PS had defeated the Flemish parties on the arms sale issue, and PS Party President Spitaels hoped that this would suffice to limit the losses. (In 1987, the PS had won a record 44 percent of the Walloon vote). In Flanders the majority parties were on the defensive. Both the CVP and SP had been strongly attacked in the media for the concessions made to the Francophone parties, and the polls forecast a victory for the ultra-right Flemish Blok.

B. A victory for Ecolo and Vlaams Blok.

In Flanders the CVP, SP and Volksunie suffered historic defeats, the winners being the Vlaams Blok and the ticket of Jean-Pierre Van Rossem (libertarians) which was successful in Antwerp. The CVP plummeted to 26.9 percent (-4.7), the SP was at a historic low of 19.9 percent (-4.7) and the Volksunie obtained 9.3 percent of the Flemish vote (-3.6). The PVV failed to benefit from the disarray of the majority parties, it won 18.9 percent (+0.5). The Vlaams Blok won 10.3 of the vote (+7.3), and at what was its first appearance Van Rossem's party won 5.2 percent.

With 20.7 percent of the vote, the Vlaams Blok became the largest party of the Antwerp electoral district, outdistancing the CVP.

In Wallonia voting behavior was more stable. The Socialists garnered 39.2 percent of the Walloon vote (-4.7), i.e., the party's 1985 level. The PSC came second with 22.5 percent (-0.7) and the PRL obtained 19.8 percent (-2.4). The result was particularly disappointing for the PRL which had failed to benefit from four years spent on the opposition benches. Ecolo was the only winner in Wallonia climbing from 6.5 percent in 1987 to 13.5 percent.

In the Brussels area, the PRL remained the largest party although it fell from 25.2 to 21.7 percent of the vote. Heavy losses were also sustained by the PS falling from 20.5 to 15.4 percent. Because of Prime Minister Martens presence in Brussels, the CVP losses were limited. Other losers include the SP, Volksunie and PVV. Among the winners were ECOLO 9.4 percent (+3.9), Vlaams Blok 3.9 (+2.9). The ultra-right National Front 5.7 percent (+4.5) while the FDF finished third with 11.9 percent (+1.1).

C. A difficult cabinet formation ahead

As the custom requires, the day following the general elections, Prime Minister Martens submitted the resignation of his cabinet to the King and after having accepted the resignation the King asked the cabinet to carry on with routine matters. While the King was doing his customary consultations, the first move was made by CVP President Van Rompuy. He declared on November 25 that his party would refrain from taking any initiative. From right after the elections on, it be-

TABLE I
The National Election Results

	% of national vote		Chamber seats	
	1991	1987	1991	1987
CVP	16.7	19.5	39	43
PS	13.6	15.6	35	40
SP	12.0	14.9	28	32
PVV	11.9	11.5	26	25
PRL	8.2	9.4	20	23
PSC	7.8	8.0	18	19
Vlaams Blok	6.6	1.9	12	2
VU	5.9	8.1	10	16
Ecolo	5.1	2.6	10	3
Agalev	4.9	4.5	7	6
Rossem	3.2	—	3	—
FDF	1.5	1.2	3	3
NF/FN	1.1	0.1	1	—
Total			212	212

came clear that Prime Minister Martens no longer had the confidence of his party and also Vice Premier Dehaene was criticized inside his own party.

There were theoretically 13 different ways of forming a cabinet commanding a majority in Parliament. Political observers noted that since Christian Democrats and Socialists no longer commanded a two-thirds majority in Parliament and the Volksunie had suffered a resounding defeat, a coalition of the three traditional "families" was the only combination which would command a sufficiently large majority in Parliament to amend the Constitution. However, the election results had sent such a shockwave through the political world that everyone realized that making a cabinet would be long and painstaking.

On November 29, Minister of State Frans Grootjans (PVV) was named *informateur* by the King. The press reported that Grootjans was not in favor of a tripartite and that he was paving the way for a Socialist-Liberal cabinet, which would be seconded by the Volksunie at the Flemish regional level. On December 9, Grootjans completed his mission and PVV party president Guy Verhofstadt was named *formateur*. The latter pushed ahead with great determination talking not only to the Socialist presidents Spitaels and Vandenbroucke, but also to representatives from the green parties. The SP insisted on bringing the greens on board in order to have a cabinet commanding a two-thirds majority in Parliament. The SP was fearful about the propositions made by Verhofstadt to Spitaels, in particular with regard to the extra financial means which, reportedly, would become available to the Francophone Community government. Vandenbroucke's reticence was also due to the internal divisions inside his own party. From the outset of Verhofstadt's mission on, SP Interior Minister Tobbac had raised serious objections, and the SP leadership was also coming under strong pressure from the Socialist Trade Unions

(ABVV) which were strongly opposed to a coalition with the Liberals. On December 18 the green parties turned down the proposals of Verhofstadt, qualifying them "traditional remedies". Right after this announcement the SP issued a statement saying that Verhofstadt's effort had become meaningless. The same day, Verhofstadt submitted his resignation as formateur. At a press conference the next day, Verhofstadt said that a historic occasion had been missed "to make something new." The same day, PSC Vice Premier Melchior Wathelet was asked by the King to form a cabinet. It soon became obvious that the new formateur was heading in the direction of a center-left cabinet. Commenting on the political situation, Theo Rombouts, head of the Flemish Catholic Workers Movement (ACW) had declared that the CVP joining the opposition benches would make so sense.

On December 27, negotiations between PS and PSC started on the forming of coalition government for the Walloon Region and Francophone Community. The PS said it meant that the two parties also wanted to join a national government coalition.

IV. The Economy

A. *The first signs of a recession*

Despite the fact that German orders continued to fuel the Belgian economy, the growth in exported goods diminished from 5.8 percent in 1990 to 3.5 percent in 1991. Despite a significant growth in disposable income (3.7 percent), private consumption grew by a mere 1.7 percent. This was the result of much higher private savings. Moreover, economic output was negatively affected by a weakening demand for new homes. Productive investment in manufacturing industry fell by 2 percent. Public spending grew by 1 percent, but that was for wages only, public investment remaining at a low level. In all, the GNP's growth rate fell from 3.4 in 1990 to 1.6 in 1991.

B. *Inflation*

In 1991, the inflation rate remained very much at the level recorded during previous years, and under the rates recorded in Germany and the Netherlands. It was at an annual average of 3.2 percent in 1991, compared to 3.5 percent in 1990 and 3.1 percent in 1989. As of January 1, 1991, changes were applied to the consumer index computation. Food prices rose temporarily during the third quarter of 1991, but made a steep fall later on. There was a marked increase in the prices of services, health care, public transportation and holidays. After the sharp rise of oil prices when the Gulf war broke out, prices dropped significantly during later months. Research revealed that the Gulf war had contributed for a mere 0.5 percent to the overall inflation rate.

C. *No action on the budget deficit*

With the GNP growing at a slower rate and expenditures not adjusted to this new situation, the budget deficit as a percentage of GNP rose from 5.5 percent in 1990 to 6.6 percent in 1991; i.e., the level of 1988-89.

This was the most disappointing news of 1991, especially since at the EC summit of Maastricht the goal for public deficits was set at 3 percent to be reached in 1996. Total revenue of the authorities dropped from 45.8 percent of GNP in 1990 to

45.4 percent in 1991. This was partly due to the tax brakes conceded during previous years. The yield of corporate tax was negatively affected by the reduction of the basic rate from 41 to 39 percent, but this was partially offset by eliminating a number of tax deductions. Social security payroll taxes underwent virtually no change in 1991.

Public expenditures (interest payments excluded) as a percentage of GNP increased by 0.8 percent in 1991. In real terms, however, expenditures went up 3.5 percent, which is significantly more than the 1.1 percent of 1990 and the 0.5 annual average of the 1985-89 period.

Undoubtedly, the rapid rise in unemployment contributed to higher spending, but also the higher wages and pensions paid to civil servants. Moreover, private sector pensions received 2 percent increase on top of the regular cost-of-living adjustments. There also was a noticeable increase in health insurance costs, their annual growth rate climbing from an average 2.6 percent during the 1985-89 period to 6.3 percent in 1991. Moreover, there was a noticeable increase in Belgium's contribution to the European Communities.

D. The 1992 Budget

At the annual summer budget talks, expenditures for 1992 were set at BF 1,635.9 billion and revenues at 1.281.1 billion. This 354.8 billion deficit was slightly higher than that of the previous year, but it remained within the limits set by the cabinet in 1988. Like during previous years, about 40 percent of all expenditures would be interest payments on the outstanding debt. Among the tax measures announced by the cabinet was the reduction of the basic rate for corporate tax from 39 to 38 percent, and abolishment of a number of tax deductions on investment.

E. Wages and salaries

In nominal terms, compensation per employee went up 5.8 percent. Taking into consideration a 3 percent productivity gain, unit labor costs in 1991 went up by 2.8 percent.

TABLE II
Labor cost in private industry
(annual percentage change)

	1988	1989	1990	1991
Wages paid per worker	1.5	4.3	5.8	5.8
causes: indexation	1.1	2.7	3.4	3.5
bargaining	1.0	2.0	2.0	2.0
employer social security tax	0.0	0.0	0.2	0.0
wage drift	-0.6	-0.4	0.2	0.2
Productivity	3.3	2.6	2.1	3.0
Unit labor costs	-1.7	1.7	3.7	2.8

Productivity gains registered in 1991 were due to more extensive use of temporary unemployment which allows enterprises to put their workforce temporarily

on the unemployment compensation rolls during periods business is slow. The effect of wage indexation (3.5 percent) was bigger than the 3.2 inflation rate, but that was due to wage adjustments being based on a four month reference period. Consequently, the inflation rise of the end of 1990 triggered wage adjustments in 1991, and when inflation eased during the second half on 1991 it was not immediately reflected in the wages. The two percent attributed to bargaining refers to contracts negotiated at branch level following the signing November 27, 1990 inter-industry agreement.

Earlier in 1991, controversy had arisen in the Central Economic Council between labor and management over Belgium's competitive position and over the need for subsequent government action. However, later during the year the matter was put to rest. Not only had Belgium's position improved because of the productivity gains, but action on such a controversial issue would have been beyond the call of duty of a lame duck cabinet.

V. The Labor market

A. Fewer new jobs

Between 1984 and 1990 some 130,000 new jobs had been created. In 1991, some 10,000 jobs were lost, mainly in industry. It were the first losses in six years, and they were particularly significant in the metal industry. If there was a small reduction in the number of people employed by the public services, it was exclusively due to cuts in the public employment programs. The job losses in the private sector would have been higher were it not for the temporary unemployment system which allows employers to shed workers temporarily when business is slack. In 1991 there was an average of 52,000 workers on this system, compared to 38,000 the previous years. The number of unemployed accepting a part-time job diminished considerably in 1991, but this was partially due to a more stringent implementation of the prevailing regulations.

B. Unemployment

In 1991, the population of working age grew by 17,000. The demographic factors had a negative impact, but this was compensated by immigration, especially from Eastern European countries. The number of workers deciding to interrupt temporarily or definitively their professional career diminished for the first time since the creation of these systems. Particularly significant was the drop in the number of workers opting for an early pension.

With the working age group growing and less new jobs available, the net result was a significant rise in unemployment. For the first time since 1984, annual average unemployment was on the rise again. It rose from 7.7 to 8.1 percent of the workforce. At the end of January 1992, Belgium had some 400,000 compensated full unemployed. Unemployment was back to the level it had reached in 1988, the highest ever level being the 530,000 unemployed of 1985.

Seasonally adjusted figures showed that in 1991, male unemployment was at 5.5 percent and female unemployment at 12.6 percent. There was a substantial increase in the number of people on the unemployment rolls for less than a year, while the number of vacancies dropped to its level of the mid-eighties, all indications that the unemployment rise of 1991 was cyclical.

C. Youth unemployment

In December 1991, there were 80,000 young fully unemployed under age 25, almost 7,000 more than the year before. In 1982 the number of young unemployed had peaked to 150,000 falling to 72,500 in 1990. The most vulnerable groups were young women, immigrants, and in general youngsters with low qualifications. The unions noted that the resorption of youth unemployment in eighties had been the result of a lower birth rate and compulsory longer school attendance. Since these factors would no longer play in the nineties, the unions expressed serious concern about youth employment for the years to come.

D. The non-profit sector

Research revealed that between 1982 and 1988 employment in the non-profit sector had risen by 30 percent. Of the 749,702 employed in this sector in 1998, the larger group were teachers (330,868). However, during the 1982-88 period, teaching jobs diminished by 1.4 percent. The most spectacular growth was registered in the social and cultural sectors. The number of people employed in the non-profit sector was relatively higher in Brussels and in Wallonia than in Flanders. This explains the attention given to this sector by the Francophone political leaders. The latter desperately needed extra resources to fund wage rises conceded to the teachers. The Flemish refusal to hand over this extra cash unconditionally was one of the causes of the 1991 political crisis.

E. The government's employment policy

One of the major problems facing the government was the rapid rising cost on unemployment. All categories considered, some 900,000 people were drawing unemployment compensation. In 1990, of the 704,000 drawing compensation, there were 350,000 fully-compensated unemployed looking for a new job ; i.e. 49 percent. This category was expected to drop to 40 percent in 1992.

TABLE III

Unemployment compensation beneficiaries

	1991	1992 (forecast)
Fully unemployed	369,000	372,000
<i>assimilated categories</i>		
Temporarily employed	173,000	167,000
Early pensioners	140,000	141,000
Exempted-family reasons	122,000	131,000
Temporarily unemployed	54,000	54,000
Career interruption	49,000	50,000
Vocational training	12,000	12,000
Total	919,000	928,000

Criticism was directed in particular against the temporary employment scheme which had grown dramatically since 1985. The scheme allows unemployed to take on part-time jobs while remaining eligible for compensation. The unions denied allegations that they were instrumental in keeping so many on the rolls. They argued that these various categories of unemployed had been designed to allow management to shed workers when business is slack while also allowing them to hire cheap part-timers.

The government signed cooperation agreements with labor and management and the regional authorities concerning long-term unemployment. For those hard to integrate into the labor market, measures were taken within the framework of the 1991-92 inter-industry collective bargaining agreement which had earmarked 0,25 percent of total wages for that purpose.

Moreover, the cabinet decided on granting 10 days of leave of absence for emergency family reasons and the financial status of career interruption was improved.

While trying very hard to keep the unemployment compensation intact, Labor Minister Van den Brande was forced to tackle long-time unemployed. During the first months of 1991, the authorities made use of the notorious article 143 of the unemployment compensation code to monitor some 250,000 long-term unemployed. At the end of this vetting procedure some 100,000 warnings were issued (61 percent in Flanders, 33 percent in Wallonia and 6 percent in Brussels). When the procedure was completed, only 25,000 unemployed lost their compensation entitlement; i.e., one in ten of the long-term unemployed. This operation yielded BF 2.5 billion but this was not enough to prevent the Employment Office from being forced to borrow to deal with cash problems.

Labor Minister Van den Brande withstood pressure to operate further cuts in the compensation system. To the contrary, from October 1 on, compensation for the first three months of unemployment was raised from 60 to 62.5 percent of a ceiled earning for heads of household and single persons, compensation for spouses was raised from 55 to 57.6 percent. This change covered some 32,000 unemployed.

Moreover, from October 1 on, the daily control of the employed was abolished. Belgium was one of the last European countries to impose such a stringent form of control. Under the new system, control became bi-monthly, on the 3d and 26th of each month.

VI. Social Security

A. *Financing problems*

Because of the economic boom of the 1988-90 period, the financial situation of the social security system had improved during that period, allowing the national cabinet to cut its contribution to the system from 37.3 percent of total revenue in 1983 to a mere 16 percent in 1992. The total social security expenditures for 1992 were set at BF 1,366.2 billion for the wage and salary earners and the self-employed systems jointly. The government's contribution for 1991 was limited at BF 171 billion, to which was added a special contribution of BF 21 billion. In view of the forecast deficit of BF 16 billion in 1992, the government's contribution for 1992 was set at BF 184 billion and a BF 8 billion special allocation, again adding up to BF 192 billion, the annual ceiling set by the government for the 1991-95 period. The most important measures enacted by the government included the

controversial lifting of the family allowance deduction which was replaced by a 0.7 percent increase of the social security payroll tax. The possibility to interrupt the professional career became more restrictive and measured to lower health care consumption.

In its 1992 draft budget, the government envisaged transfer from the family allowances branch to pensions, from the occupational injury branch to pensions and from occupational diseases to health care. The Belgian Business Federation (VBO/FEB) warned the government that from 1992 on, all these measures would no longer suffice to keep the system out of the red.

Despite the vast amounts of money spent on the system, a report from the Antwerp University revealed that 6 percent of Belgium's population was poor. The same study reported of 75,000 families on the waiting lists for social housing. Moreover, 37 percent of those living on social welfare reportedly had health problems.

B. Health care

The most alarming developments took place in the health insurance sector. This was not only due to a rapidly aging population, but also to technological developments, and the expansion of care outside hospitals.

The cabinet tried to keep the costs of drugs and hospital lab tests under control, but the efforts were not very effective.

Jean Hallet, President of the Catholic Mutual Aid Societies, pleaded for higher payroll taxes for health insurance. The union leaders strongly opposed this suggestion, arguing that the health insurance branch had received plenty of extra funding in recent years and that doctors and hospitals had the obligation to cut costs.

In 1991, a 15th week maternity leave was awarded.

C. Devolution

Because the political crisis was about devolution, Flemish political circles insisted on having a closer look at the transfers from Flanders to Wallonia which are operated within the system. Some Flemish politicians had the intention of using these transfers as a bargaining chip in the negotiations on the new cabinet, especially since Walloon politicians were insisting on obtaining devolution of foreign trade and agriculture. Academicians had computed that social security means an annual BF 100 billion net transfer of purchasing power from Flanders to Wallonia. However, Flemish politicians realized that because of the magnitude of this transfer, its political use would be nihil. Therefore, during the election campaign, Flemish political leaders settled for a more practical goal. They focused their attention on an "unaccountable" BF 3.5 billion transfer from Flanders to Wallonia within the health insurance system which they attributed to a different attitude to social welfare consumption. This transfers debate forced Social Welfare Minister Philippe Busquin, a Francophone Socialist, to implement some minor adjustments in order to ease Flemish criticism.

VII. Labor and the government

A. The political framework

Caught once again in the constitutional reform turmoil, the Belgian politicians had very little time left to deal with socio-economic issues in general and with labor

affairs in particular. When in the summer of 1991 the cabinet made public its outline for the 1992 budget, the unions reacted positively, except for the government's decision to operate a further reduction of its contribution to the social security system.

Once the elections over, the two major trade union confederations produced a joint memorandum for the political world. Producing such a memorandum had been just a bit more painstaking than usual, but this had to do with the results of the trade union elections (see below). When the Flemish Liberal (PVV) Party President Guy Verhofstadt was named formateur by the King, the unions did not conceal their concern. He, and many of his Liberal colleagues, had pleaded for dramatic cuts in social security spending and for privatization of public companies and utilities. For the unions, reducing the budget deficit to 3 percent of GNP by 1996, as requested by the EC, would lead to an outright onslaught on the social security system and to the dismantlement of the public service. They pleaded for spreading the austerity effort over a longer period, adding that politicians should have the courage to tell the population that levying new taxes was inescapable. The union leaders strongly opposed the suggestion of applying on social security expenditures the same checks as those which had prevailed under the Martens VIII center-left cabinet for the entire budget; i.e. no growth in expenditures beyond inflation rate.

The focus of the unions was on employment, but they remained rather vague as to the recommendations for dealing with the rapidly growing unemployment. The unions also opposed the suggestion of granting special powers to the government, a device used in the eighties to impose austerity measures without daily interference of Parliament. Moreover, the unions stated that they were categorically opposed to such drastic measures as not disbursing to wage and salary earners one cost-of-living pay adjustment, another technique used in the eighties.

B. The civil service

In 1991 the public sector was in torment for most of the year. Civil servants pressed for higher wages to match wages paid in the private sector, and the unions and political leaders tried to cope with the growing complexity of bargaining in the public sector. The national government and the public service unions agreed on conducting bargaining at the national level, leaving limited elbow room for the regional governments to make adjustments. In the 1989 national negotiations, the public servants had obtained a 2 percent pay raise and an additional BF 6,000 vacation bonus. Another 2 percent had been granted for 1990, together with some smaller benefits. In 1991, the public service unions and the six national and regional governments reached a contract covering the 1991-94 period. It provided for a general adjustment of the wage scales before June 1994. According to the grade, adjustments would range between 6 and 17.4 percent. Moreover, the number of grades was increased from 4 to 5. In the meantime, public servants obtained a 4 percent pay raise which was to be paid before November 1992, and another 2 percent for 1993. However, the 2 percent of 1993 had to be considered as an advance payment on the 1994 wage scale adjustment. Moreover, two additional vacation days were granted. The agreement contained a labor peace clause, by which the unions promised to refrain from tabling new demands with respect to matters covered by the agreement.

C. The meal coupons

In Belgium, many private enterprises which have no catering services of their own pay out meal coupons to the personnel. Since no payroll taxes have to be paid on these coupons, employers are making a wide use of this possibility. In the 1989-90 period a number of local authorities had started to pay out the Christmas bonuses in the form of meal coupons. In 1990, the Francophone Community, short of funds, decided that it would pay the teachers' Christmas bonus in this form, and the example was followed by the Flemish regional government. Since this deprived the social security system of revenue, Social Security Minister Philippe Busquin (PS) was forced to intervene. By means of a Royal Decree he made sure that this system would not extend to other branches of the economy, but the Francophone Community government and the Flemish regional government were allowed to go ahead.

Early 1991, Finance Minister Maystadt made public figures showing that issuing meal coupons meant a BF 3 billion loss for the treasury, and also the National Labor Council pleaded for abolishment of the system, unless used for its original purpose. The Flemish regional government agreed to discontinue the system for its teachers, but the Francophone Community had no such intention.

D. Civil service reform

Public Service Minister Raymond Langendries (PSC) drafted a Royal Decree containing the basic rights of the public servants. The draft decree provided for a common recruitment system, a comprehensive job classification establishing minimum and maximum pay within each grade, and a common pension system. Moreover, it provided for certain rights that could be exercised by civil servants whether their employer is the national or the regional governments. Minister Langendries also aimed at protecting regularly hired civil servants against the influx of part-timers and of people hired under public employment programs. He also proposed amendments to the code of conduct allowing civil servants greater freedom of speech, and it introduced a new evaluation system.

However, these plans did not come through because of the government crisis.

Reports were made public showing that, despite and because of political devolution, public service employment remained on the rise. Important differences in regional breakdown were noted. For every 100 workers employed in the private sector, there were 40 public service workers in Wallonia and 28 in Flanders. The Walloon Employers' Federation (UWE) argued that this public service employment surplus cost BF 20 billion annually to the Walloon economy.

In political circles there was growing concern about the financing of civil service pensions. Belgian authorities have each month 280.000 pensioners to pay, the annual cost being BF 120 billion. Public service pensions amount to 75 percent of the average salary earned during the last five years of a professional career, and are consequently much higher than those of the private sector. Similar problems were looming in local government and in the public companies and utilities where similar pensions are paid out to employees. With employment in the public sector at large reaching 900,000, civil service retirement was due to become one of the major problems of the nineties, ministers warned.

VIII. Industrial relations and collective bargaining

A. Works Council elections

The elections for delegates to works councils and the safety and health committees took place during the first two weeks of June. They opposed delegates from the Catholic, Socialist and Liberal trade union confederations and from the National Confederation of Staff Employees. As a previous occasions there were no significant shifts. The (Catholic) ACV/CSC garnered 51.6 percent of the vote and 59.3 percent of the seats in the works councils. The Socialist confederation obtained 38 percent of the vote and 33.5 percent of the seats in the works councils and the Liberal confederation 7.4 percent of the vote and 4.2 percent of the seats. The National Confederation of Staff Employees garnered 1.7 percent of the vote and 1.3 percent of the delegates. Individual candidates obtained 1.3 percent of the vote and 1.7 percent of the delegates. The results for the safety and health committees were similar.

The elections were a success for the Catholic unions which made a gain of 3.30 percent in votes and 2.92 percent in seats. The leadership of the (Socialist) ABVV/FGTB failed to stem the downward trend, the confederation losing 2.14 percent of the vote and an almost equal percentage in seats. With the Socialists and Christian Democrats in power, the Liberal confederation had hoped that its greater freedom of action would result in a breakthrough, but the outcome was a disappointing status-quo (-0.38 percent).

A breakdown of the figures showed that the ACV/CSC was strong in both the profit and non-profit sectors, with the Socialists suffering the greatest losses in the non-profit sector (hospitals, schools).

In the profit sector the turnout was low. Only 63.8 percent of the workers cast a vote compared to 66.7 percent in 1987. In the non-profit sector more voters turned up, which was attributed to the ongoing labor disputes over pay. The results also showed that the Socialist confederation had done well in the category of younger candidates, particularly in the non-profit sector. As to the regional breakdown, the ABVV/FGTB lost in the Flanders and Wallonia, making a timid gain in Brussels. The ACV/CSC made gains in the three regions. The FGTB remained the leading union of Wallonia's industrial mainland.

B. Staff employees return to traditional unions

Another loser of the elections was the National Confederation of Staff-employees, which organizes middle-management. It had won 29 percent of the seats reserved to middle-management on the works councils in 1987. Following this success the confederation had unsuccessfully applied for a seat in the National Labor Council. In the 1991, its hold was reduced to 22 percent. The ACV/CSC won 30 percent of the seats, the Socialist confederation 16 percent and the Liberal confederation 5 percent. The larger part of the seats went to non-affiliated candidates (27 percent compared to 32 percent in 1987). With only 60 percent casting a vote, middle-management showed again very little interest in these elections. Contrary to what the Confederation had alleged during the past four years, staff employees had not been disloyal to traditional unions.

C. Strained collaboration

Although work council elections do not affect the power of the respective unions in the National Labor Council, the Central Economic Council and the many more bodies in which unions are represented, the 1991 elections strained relations between the two major confederations. When in September the two confederations were supposed to draft their annual joint memorandum to the cabinet, problems emerged. The Walloon wing was dissatisfied with the triumphant attitude of the Walloon CSC, boasting it had become the largest trade union force of the region. However, the national leaders of the two confederations managed to restore peace and the memorandum was issued a few weeks later than usual.

D. Labor disputes

A research team of the University of Brussels revealed that in 1990 the number of strikes had dropped to a record low 33, lower than previous record of 41 registered in 1964. In 1990, only 102,000 days were lost in strikes. In 1974 a record of 1,4 million days had been lost. The team registered for the first half of 1991 41 strikes, and with the labor unrest in the metal strike later during the year, the overall figure for 1991 would be significantly higher than the one of 1990. It was noted that strikes had become more frequent in the service (e.g. the nurses) and public sectors. Between 1975 and 1985, Wallonia had the image of being strike-prone. To what extent this had changed was hard to tell because of the small number of disputes taking place. During the strikes staged in the metal sector during the 1990-91 winter, it was again demonstrated that, contrary to what happened in the seventies, strikes remained limited to one plant almost never spilling over to a whole branch of industry.

In 1991, Limburg province coal miners took several times to the streets. At Belgium's last mine, coal digging will be stopped October 1, 1992, and the miners of this pit insisted on obtaining severance pay equal to what had been paid out to the miners hit by earlier closures.

E. The metal sector

In 1991, between 8,000 and 10,000 jobs were lost in the metal sector; i.e., 4 percent of the workforce. The forecast for 1992 was a loss of another 6,000. Particularly hard hit was machine construction while the automobile industry remained virtually unscathed. These layoffs were bringing the number of jobs in Belgium's largest private sector down to under 150,000. The companies which were forced to shed workers and which were the scene of strikes and work stoppages included Caterpillar, Ford New Holland, Alcatel-Bell, Bekaert and Boel. Negotiations with the unions led to contracts containing special early pension provisions.

Despite the recession, the first wage contracts signed for 1992 provided with substantial rises on top of the automatic cost-of-living adjustment. Again, many managers of the metal sector showed very little concern about calls made by their federation (Fabrimetal) to limit wage rises. Fabrimetal continued its campaign for discontinuation of the automatic wage indexation, but these pleas had no impact.

F. The Catholic Trade Union Confederation (ACV/CSC)

On December 10, Secretary General Robert D'Hondt, the confederation's number two, passed away. His replacement caused a rift in the francophone wing of

the confederation. There were two candidates for D'Hondt's succession : National Secretary Willy Thys and Liège CSC leader Josly Piette. Thys, who had solid support among the Francophone wing of the confederation, was a controversial candidate. A man of radical ideas, Thys had once been a supporter of the now defunct "Solidarité et Participation", a breakaway faction of the Francophone Christian Democratic Party (PSC). Josly Piette was identified as being a moderate and a supporter of collaboration between CSC and PSC. Since all Flemish votes went to Piette, he got the job. This caused dissatisfaction on the Francophone side, some arguing that the Flemings had managed to impose their candidate upon them.

E. *The Socialist Trade Union Confederation (ABVV/FGTB)*

The results of the trade union elections left the ABVV/FGTB leaders frustrated about their failure to halt the progress of their Catholic rivals. However, since losses were suffered in Flanders as well as in Wallonia, there was no rift in the organization.

There was, however, linguistic tension when the Martens Cabinet got in trouble over the arms sale licences. The Walloon wing strongly defended the Walloon arms manufacturers, while the Flemish wing supported the Flemish Socialist party (SP) in its opposition to the arms sale.

Unity was put to another test when during the government crisis, regional differences in social security consumption came under close scrutiny. A number of Flemish ABVV leaders had earlier hinted that they were willing to consider devolution of some aspects of the system. However, in the middle of a government crisis and with much at stake for the two Socialist parties, the dissenting voices in the confederation were silenced. The official line was that the confederation refused to consider devolution of social security.

When in December 1991, the Flemish Liberal Leader Verhofstadt was exploring the possibility of forming a Socialist-Liberal cabinet, there was noticeable pressure from ABVV Secretary General Mia De Vits on the SP. She greatly contributed to the SP finally refusing Verhofstadt's offer.

IX. International Affairs

A. *The Gulf war*

After Iraq had invaded Kuwait August 2, 1990 and the UN decided on a trade embargo against Iraq, the first actions of the Belgian government included the freezing of Kuwaiti and Iraqi assets. On August 9, measures were enacted in the framework of the economic and financial sanctions imposed by the UN against Iraq. The trade embargo against Iraq affected only a few Belgian companies. The US demand for sea and airlift assets in order to implement the economic sanctions against Iraq led to division inside the cabinet. At a special cabinet meeting held August 13, the cabinet ministers agreed to send a flotilla composed of two minesweepers and one support vessel to the Gulf. However, because of internal division, the government initially remained vague about the flotilla's actual destination. Moreover, there was division about the tasks the flotilla would perform in the Gulf. The government also decided on sending two C-130 aircraft to airlift Egyptian refugees from Jordan, and later two more aircraft were added. Foreign Minister Eyskens wanted to send F-16 fighters to the Gulf, but the Socialist coa-

lition parties were opposed to the idea. Defense Minister Coeme claimed that the fighters did not have the necessary ECM equipment to operate in the Gulf. This made Minister Eyskens wonder about the use of annually spending BF 100 billion for defense purposes while not being capable of sending fighters. Prime Minister Martens put an end at the dispute by declaring that Belgium would not get involved in an armed conflict. He said it was Belgium's role to help with the implementation of the UN trade embargo.

When in November 1990 the UN Security Council adopted the resolution asking the member states to join in the effort to remove "by all means" the Iraqi troops from Kuwait, the Gulf war had become inescapable. By the end of November, the British government requested Belgian assistance, *inter alia*, in the form of supplying shells. When Belgium's negative reply hit the press, there was a loud outcry in Great Britain and at home. The British media condemned Belgium for its coward attitude. On January 4, 1991, Defense Minister Coeme defended the Belgian decision by saying that the British request had been denied in order to safeguard the release of the Belgian hostages. He added that the Belgian government favored a diplomatic solution to the Gulf conflict.

During October and November, thousands of American military and tons of equipment transitted through the Antwerp port coming from Germany en route to the Gulf.

On November 14, 1990, Belgian political parties decided to send to Iraq a parliamentary delegation on a humanitarian mission in an attempt to obtain the release of Belgians held in Iraq. They left for Baghdad, November 21, and in Iraq they signed a political declaration in which reference was made to the Palestine and Lebanese issues. The declaration also contained a reference to the King's address to the Algerian Parliament in which the Belgian Sovereign had pleaded for solving the Palestine issue. Soon after, the Belgian hostages were set free and arrived in Belgium, December 2.

On January 2, the cabinet decided to fly 18 Mirage fighters over to Turkey to supply protection within NATO's Allied Mobile Forces (AMF) framework. The decision was taken after consultation with Germany, and Italy, the other AMF members. The Belgian cabinet emphasized that the mission of the Belgian fighters was to "deter and protect."

At the moment hostilities in the Gulf started, the cabinet said its line of conduct would remain unchanged: i.e., that Belgium's role would be "defensive" and "humanitarian" and that there would be no direct involvement in the hostilities. The cabinet decided that the Belgian minesweepers, operating within the West European Union (WEU) framework, would not operate offshore Kuwait. The government made available beds at the military hospital of Neder-over-Heembeek and one C-130 aircraft to fly over wounded from Saudi Arabia to Cyprus where Belgian medical personnel would be available.

On January 26, the cabinet decided to donate to the United States for BF 80 million worth of machine guns and the Red Cross was granted BF 30 million to help with relief operations. Observers saw these donations as an attempt to stem criticism which had arisen following the cabinet's decision to turn down the British request. Later, financial aid was proposed to both France and Great Britain. At that moment, the cabinet assessed its Gulf at BF 3.2 billion.

When right before the land battle, the Soviet Union made a last-ditch peace proposal, differences again emerged in the cabinet with Flemish Socialists and Volksunie saying that Foreign Minister Eyskens should not have refused this offer off-

hand. Later, with the land battle under way, the Volksunie called on the other majority parties to deny arms supplies to the allied forces. This forced Prime Minister Martens to call on his majority parties to preserve unity. (Both parties had also participated in the January 13 peace demonstration).

When the cease-fire was announced, Foreign Minister Eyskens said that Iraq should withdraw immediately and unconditionally from Kuwait and stop any form of hostility toward neighboring countries and refrain from any form of terrorist action. SP circles said that UN resolution 678 did not allow the Americans to continue hostilities in order to obtain disarmament of the Iraqi forces. At the end of the war, both the SP and PS insisted on need to preserve links with the Arab world. Vandenbroucke, arguing that U.S. President Bush had decided unilaterally about the start and finish of the war, called for a more democratic decision-making process inside the UN. He said that a small country participating in the hostilities would have made no sense.

B. *The Silco hostages*

The differences between Socialists and Christian Democrats about The Gulf war issue were linked to the handling of the Silco hostage case. In 1987 the Fatah Revolutionary Council of Abu Nidhal had abducted the Belgian Houtekins family off the Gaza coast. It was supposed that they were being held captive in Lebanon. Negotiations to obtain the release had been conducted mainly through Jan Hollants van Loocke, director of the political affairs department at the Foreign Ministry. After having been released, on January 13, the Belgian family briefly appeared before the press in Brussels. In exchange, Nasser Said, a Palestinian convicted and imprisoned in Belgium for his part in a 1980 grenade attempt against an Antwerp Synagogue in which a 15-year old was killed, was set free January 12.

However, on January 19 the country learned that three days earlier the Brussels police had arrested Walid Khaled, a spokesman for the Abu Nidhal terrorist organization who had on him a valid tourist visa issued January 11, the day before the release of the Houtekins family. Both Martens and Eyskens denied to have had any advance knowledge about Khaled's presence in Brussels. Prime Minister Martens said that the visa had been issued by Jan Kamps, the Belgian chargé in Lebanon, and that Khaled had been expelled the day after his arrival.

Once the events had reached the media, Foreign Minister Eyskens came under attack from his Socialist colleague Interior Minister Louis Tobback. The latter termed the case as "sheer madness", implying that the Foreign Affairs had been informed of Khaled's plans to travel to Belgium. Foreign Minister admitted that Khaled had asked to be allowed to travel to Belgium. On January 21, the Foreign Ministry announced that upon their request, Alex Reyn, Eyskens' chief-of-cabinet, and Hollants van Loocke had been released from their positions. Jan Van Dessel, another Eyskens aide, resigned a few days later.

Foreign Minister Eyskens came under growing pressure to resign. In the Chamber, Prime Minister Martens had to admit that mistakes had been made, but he laid the blame with the diplomats rather than with his foreign minister. He said that both Reyn and Hollants van Loocke had judged that an outright refusal of Khaled's request would have endangered the release of the Houtekins family, and that this view had been endorsed by Eyskens. However, Jan Kamps misjudged the meaning of this directive when he issued the visa on January 11. On January 31, the affair came to an end when the Chamber approved a motion of confidence in the government, but political observers noted that the Flemish Socialists had

refrained from putting more pressure on Eyskens only because of the ongoing Gulf war.

On February 1, Prime Minister Martens disclosed in Parliament all concessions made to obtain the release of the Belgian hostages. They included the release of Said Nasser, supplementary development aid for Palestinians (BF 200 million) and ratification of the in 1985 negotiated commercial treaty with Libya. Martens reiterated that no ransom had been paid.

Attempts by PVV President Guy Verhofstadt to have a parliamentary investigation into the handling of the Silco affair were obstructed by the majority parties. Meanwhile, Foreign Minister Eyskens had decided on an internal administrative investigation inside his department to be conducted by the ministry's top civil servant, Secretary-General Frans Roelants. On May 16, the Chamber decided to set up a special commission which would be called to review the administrative report. The report was not made public because, according to Martens, it contained state secrets. Nevertheless, parts of the report were made public at a press conference organized by Liberal opposition leaders Verhofstadt and Gol. It was revealed that the abductors had tabled four conditions for the release: extra development aid, scholarships for Palestinians, contacts with Khaled's organization and the release of Said Nasser. It was revealed that on December 24, 1990 Eyskens had instructed Hollants van Loocke and Reyn to settle the matter, agreeing to the four conditions, but there was no indication that Eyskens had actually approved the issuing of a visa.

Liberal attempts to hear the diplomats in person failed, and on June 24 the special Chamber commission decided to refrain from sanctions against these diplomats. On June 27, the Chamber voted down a Liberal proposal to establish a special parliamentary rogatory commission. Formally, this was the end of the Silco episode. However, its political impact would be felt much longer. Minister Eyskens' image was tarnished, and coöperation between Socialists and Christian democrats on the majority benches had been put to a severe test.

C. Defense

Besides deciding on participation in military operations in the Gulf and Zaire, Defense Minister Coeme and the military chiefs were called to address the changed military situation in Europe resulting from the end of the Cold War. In 1989, Chief-of-Staff Lt. Gen. Charlier had drafted an army reform plan but it required amendment to meet the new situation in Europe. On December 24, the government formally approved this updated version called the Charlier-b plan. The plan provided with a reduction of force in Germany to 4,000 military. Bringing the troops back, a plan named Reforbel, would cost Bf 18 billion to the taxpayer. Reforbel provided with the building of new barracks and a completely new command center.

According to the plans of the Chief-of-Staff the army's operational units would be trimmed from 41 to 22. The air force would lose its Bierset base, the 8th wing (20 Mirage fighters) would be abolished, and the operational capability of other squadrons would be reduced. As for the navy, 14 older minesweepers would not be replaced.

The plan came under fire from politicians but also from military. Just before his retirement, Air Force Chief Lt. Gen. Moriau openly criticized the plan saying it discriminated against the air force. Flemish politicians criticized the plan because, in their opinion, the new military constructions would favor Wallonia only. Especially the plan to build new barracks in Ath, the town of PS President Spitaels,

was heavily criticized. Moreover, Flemish politicians questioned the need for a new command center near Liège.

With defense spending coming under closer scrutiny, conscription was openly debated. A growing number of Christian Democrats joined the Liberals in opposing it. However, Defense Minister Coeme and the Socialist parties remained in favor of conscription.

X. Other issues

A. Sabena in dire need of cash and a partner

The Sabena Belgian airlines company was again in need of cash and this caused tension between Flemings and Francophones on majority and opposition benches. The losses incurred by Sabena amounted to BF 1.3 billion in 1989 and had climbed to BF 7.2 billion in 1990. In light of reorganizations taking place at European level, Sabena was looking out for a partnership since the company's fleet was too small, its capital insufficient and its share of the market too insignificant to survive. Sabena had been involved in unsuccessful negotiations with the Scandinavian SAS airlines and in 1988 talks with the Dutch KLM company had met opposition from the PS. In 1989, Sabena concluded a coöperation agreement with British Airways and KLM. Under the terms of the agreement the two companies would invest BF 2 billion each in Sabena World Airlines (SWA), a new subsidiary of Sabena.

However, on December 31, 1990, coöperation between the three companies was discontinued, according to a BA spokesman because of the rapidly deteriorating situation of Sabena. On February 19, the cabinet approved the umpteenth Sabena reorganization plan presented by Pierre Godfroid, the company's new chairman. The national government invested another BF 10 billion, rescinded claims on earlier loans and promised additional money provided Sabena managed to find a new industrial partner. Godfroid also proposed to cut 2,200 jobs together with restricting the number of intercontinental flights. The reorganization plan obtained the endorsement of the European Commission, the latter nevertheless warning the Belgian government that this should be the ultimate rescue operation.

Once the reorganization approved, reports appeared in the press that the company's new partner would be Air France. This was strongly assailed by Volksunie President Jaak Gabriels. Gabriels alleged that Air France's plan to rely on the Belgian Brussels Lambert group for realizing its financial input into Sabena was in violation of the Belgian government's own directives on the matter.

On October 9, Communications Minister Dehaene announced that the final decision on Sabena would have to be made by the new government, but that the Martens IX interim cabinet would take all necessary measures to keep the company afloat.

B. Immigration

On May 10, skirmishes in the Brussels municipalities of Forest and Saint Gilles opposed Moroccan immigrants to police and gendarmerie forces. The unrest went on deep into the night, and continued the following days. The unrest was triggered by the arrest of a Moroccan youth. Several demonstrators got injured and the police made several arrests. As soon as May 13, Charles Picqué, Minister-President of the Brussels Regional Government, earmarked BF 50 million for the recruitment

of auxiliary police officers and social workers whose special assignment it would be the appease tensions between the Belgian and immigrant communities. On May 17, the national cabinet enacted measures of its own. The gendarmerie was allowed to hire personnel for special functions and a decision was taken to step up security at underground metro stations.

XI. Developments in the political parties

On February 20, the CVP amended its standing rules in order to give the party executive a greater role in the making of party tickets for elections. It was an attempt at curtailing the power of the special interest groups. The amendment enabled the party leadership to offer safe places on tickets to younger candidates. Some of the party's local branches, e.g. the Ghent one, took advantage of this possibility on the occasion of the November 24 election. At a party convention April 20, attempts to lift the compulsory retirement age for Members of Parliament were unsuccessful. The government crisis and the party's November 24 election debacle caused anger among the party rank-and-file. At the first party executive board meeting following the elections, the representative of the party's youth branch called for the resignation of PM Martens, Vice Premier Dehaene and Party President Van Rompuy. At the end of a stormy meeting, a resolution was approved in which the party pledged its support to Van Rompuy, but merely showed "appreciation" for the work done by the CVP ministers in the cabinet. Having lost the support of his party, this meant the end of Wilfried Martens' career as Prime Minister. In various capacities, Martens had been the party's most influential politician for the past twenty years.

At a convention held January 19, Guy Spitaels was elected to another two-year term as party president. He garnered 84.3 percent of the vote. Senator Robert Collignon stayed on as Chairman of the party's Walloon wing. This Walloon wing, i.e., with the exclusion of the Brussels members, held a separate convention to which is referred in the constitutional reform chapter. This convention did not manage to break the deadlock over how the Francophone Community should relate to the Walloon Region, but it opted for a reinforcement of the jurisdiction of the Walloon Region in the longer term.

Another party president re-elected to two-year term was SP's Frank Vandenbroucke. Mrs. Carla Galle resigned as the party's secretary.

In the spring, PVV Party President Guy Verhofstadt issued a manifesto in which he pleaded for abolishment of the compulsory suffrage and for a referendum to be organized when vital questions are at stake. The manifesto, which was the outline for the party's election platform, was strongly assailed by Christian Democrats and Socialists. They said it was aimed at discrediting politicians in the eyes of the public.

On June 28, Gérard Deprez was re-elected PSC Party President. At the end of a lengthy procedure, he finally ran unopposed. A female hopeful failed to garner enough signatures to challenge Deprez.

In the Flemish green party Agalev, the debate centered on sharing power in the Flemish regional government. Since until October 1992, ministers of the Flemish government would be elected according to the proportional representation rule, the possibility of a green minister after November 24 was real. However, the election was a disappointment for the party. This setback, and the fact that the party was briefly involved in the government formation talks conducted by Verhofstadt, caused tension between the leadership and the militants.

Summary: Belgian politics in 1991.

Whereas the Belgian political world had planned a calm transitional political year leading to the January 1992 general elections, 1991 was a year of political turmoil resulting in the resignation of the cabinet and general elections. The Martens VIII cabinet had planned to implement the third and final phase of its constitutional reform package. However, in the fall tension rapidly rose inside the cabinet. While the majority parties were positioning themselves for the next elections, a row over arms sale licences caused the fall of the cabinet. First the Volksunie left, but only a few days later Prime Minister Martens had to submit the resignation of his cabinet. In the ensuing general elections, all the traditional parties lost ground except PVV and the losses were particularly severe for the Flemish Christian Democrats (CVP) and the Flemish Socialists (SP). Winners were the ultra-right Vlaams Blok in Flanders and the ecologists (Ecolo) in Francophone Belgium.

DE EUROPESE GEMEENSCHAP IN 1991
Gedetailleerde inhoudsopgave

I.	Maastricht	374
	A. Economische en Monetaire Unie	374
	B. Europese Politieke Unie	377
	C. De toekomst van de Europese Unie	380
II.	Interne markt	382
	A. Stand van zaken in de interne markt	383
	B. Het Europa van de burger	385
	C. Een Europa zonder fiscale grenzen	386
	D. Een Europa zonder fysieke, technische en juridische grenzen .	387
III.	Begroting en financiën	389
	A. Aanpassing en uitvoering van de begroting van 1991	389
	B. De begroting van 1992	389
IV.	Buitenlandse betrekkingen	391
	A. Midden- en Oost-Europa	391
	B. Europese Economische Ruimte	392
	C. Verenigde Staten, Japan en andere industrielanden	393
	D. Uruguayronde of GATT	394
	E. Ontwikkelingsbeleid	395
	F. Europese Politieke Samenwerking	396
V.	Landbouw	397
	A. Landbouwprijzen voor 1991-1992	397
	B. De plannen van McSharry	398
VI.	Mededinging en industrie	398
	A. Competitie	399

B.	Industrieel beleid	400
VII.	Economische en sociale cohesie	400
A.	Structuurbeleid en regionaal beleid	401
B.	Werkgelegenheid en sociaal beleid	401
VIII.	Andere sectoren	402
A.	Research & Development	402
B.	Leefmilieu	403
C.	Energie en transport	404

De Europese Gemeenschap in 1991 Wachten op de Europese Unie

door Liesbet HOOGHE,

Research officer aan het Centre for European Studies, Nuffield College (Oxford)

"Ever since the Treaty of Rome, the continental method for advancing the Community has been to set large goals to be achieved years ahead, by specific deadlines, and then to stride boldly off into the unknown."

"The British, preferring to set modest goals and move only to the next hillock, have too easily and complacently dismissed this political style as windy rhetoric."

"The British political culture could almost have been designed to hamper British influence in the EC-except that so little in Westminster has been designed."

The Economist, 14 december 1991 ¹.

"History teaches us that if one or two members lag behind, they always follow."

Ruud Lubbers, Maastricht, 11 december 1991 ²

In de Europese Gemeenschap werd het jaar 1991 beheerst door de intergouvernementele conferenties voor de Europese Politieke Unie en de Economische Monetaire Unie. De twaalf landen rondden in december in Maastricht de maandenlange onderhandelingen met een akkoord af. Als het verdrag geratificeerd wordt, komt er nog vòòr het jaar 2000 een eenheidsmunt. De uiterst gecompliceerde tekst zette een ingewikkelde structuur neer. De Europese Unie gaat eruit zien als een tempel met drie grote en twee kleine zuilen : de Europese Gemeenschappen (met EMU), het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, Coördinatie voor Justitie en Binnenlandse Zaken, Euratom, en de EGKS. De Europese Unie *in spe* staat voor een fundamentele keuze : gaan de lidstaten eerst onder elkaar nauwere banden smeden, of gaan ze op korte termijn de deuren openzetten voor nieuwe lidstaten ? Die spanning tussen verdieping en verbreding was voelbaar in Maastricht. Rond de tafel pleitte vooral Spanje voor meer solidariteit met de zwakke zuidelijke flank van de Europese Gemeenschap ; het kreeg flinke financiële toezeggingen. Rond de vergaderzaal lobbieden vertegenwoordigers uit de EVA-landen en, vooral, uit Midden- en Oost-Europa voor een meer buitenwaarts gerichte kijk vanwege de Europese Gemeenschap.

(1) *The Economist*, 14 december 1991, blz. 39.

(2) Naar verluidt op de eerste persconferentie na de afsluiting van de Intergouvernementele Conferenties in Maastricht. De Nederlandse premier Lubbers zat de conferenties voor. (Geciteerd in *The Economist*, 14 december 1991.)

Het grote denkwerk heeft het onmiddellijke doel van de EG, tegen 1993 de interne economische grenzen afschaffen, niet gehinderd. Eind 1991 was het gros van het regulerend werk voor de invoering van de interne markt achter de rug. De aandacht verschoof nu naar de implementatie in de nationale wetgeving, waar zich problemen stelden.

De begroting van 1992 kwam met veel moeite tot stand; Parlement, Commissie en Raad legden pas in februari 1992 hun geschillen bij. Eén van de belangrijkste knelpunten was daarbij het budget voor buitenlandse activiteiten van de Europese Gemeenschap.

Sinds 1989 is de EG steeds meer energie gaan steken in haar externe relaties. Het jaar 1991 was geen succes: eigengereid optreden van de lidstaten tijdens de Golfcrisis, de mislukte EG-missies naar het verscheurde Joegoslavië, een bijna-fiasco in de besprekingen over de Europese Economische Ruimte met de EVA-landen en een impasse in de Gatt-onderhandelingen.

Het grote struikelblok bij de Gatt-onderhandelingen bleef de Europese landbouwpolitiek. De Commissie legde een radicale hervorming voor. Die moest tegelijk de handelsbesprekingen lostrekken en de interne problemen van overproductie, belasting van het leefmilieu en inefficiënte inkomenssteun bij de wortel aanpakken. Het plan stuitte op fel verzet. Toch zou het in mei 1992 aanvaard worden.

I. Maastricht

In december 1990 lanceerde de Europese Raad twee intergouvernementele conferenties. Eén moest de Economische en Monetaire Unie voorbereiden, die uiteindelijk moest uitmonden in één monetaire politiek, één centrale bank en één munt. De andere werkte aan een Europese Politieke Unie. Daarbij lag vooral de omschrijving van een Europese buitenlandse politiek en een defensiebeleid gevoelig. De andere issues zoals een verruimde bevoegdheid voor de Europese Unie en een meer besluitvaardige en democratische structuur waren daar nauw mee verbonden.

A. Economische en Monetaire Unie

De onderhandelaars boekten snelle vooruitgang over EMU. De basisideeën uit het startdocument, het plan-Delors van 1989, bleven overeind tot het einde.

De partijen hadden al in 1990 een ontwikkeling in drie fasen aanvaard. In juli 1990 was de eerste fase overigens van start gegaan, die het monetaire kader voor de interne markt creëert. De lidstaten leren geleidelijk hun economisch en monetair beleid coördineren, ondermeer door op vaste tijdstippen het economisch beleid in de lidstaten aan een multilateraal onderzoek te onderwerpen. Tegen 1994 moeten de marges tussen alle munten in het Europees Monetair Stelsel gelijkgeschakeld zijn.

De discussie spitste zich toe op de rol van de centrale banken in de overgangsfase, de eenheidsmunt, het tijdsschema, al of niet bindende voorwaarden van economische convergentie vòòr de overgang naar fase II en fase III, en omgekeerd al of niet de kans voor lidstaten om onderweg uit de trein te stappen.

In januari lichtte het Verenigd Koninkrijk zijn plannen toe voor een "harde Ecu", een dertiende niet-devalueerbare munt en een alternatief voor de eenheidsmunt. De harde Ecu zou al in de tweede fase ingevoerd worden. Het zou een anti-inflatie-instrument zijn, dat de lidstaten zou helpen om hun economieën nauwer

op elkaar af te stemmen. Op termijn zou de harde Ecu tot een eenheidsmunt kunnen leiden. Spanje, Frankrijk en België luisterden belangstellend. De eerste twee landen verwerkten in hun gezamenlijk voorstel veel Britse basisideeën, al kozen zij voor een "verharding" van de eenheidsecu eerder dan voor een dertiende munt. Maar Nederland en Duitsland verwierpen het Britse idee. Niettemin was het nu tot iedereen doorgedrongen dat de economieën van de lidstaten eerst meer zouden moeten convergeren als men van EMU een succes wilde maken. Maar in welke mate zou men vooruitgang in EMU ook daadwerkelijk afhankelijk maken van vooruitgang in economische convergentie?

In februari kwam Duitsland met een eigen voorstel. Het schoof op naar de "harde Ecu" (maar niet als een aparte munt) en het plaatste de oprichting van een centrale bank zo ver mogelijk in de toekomst. Tegen maart begonnen Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, die samen met de handig manoeuvrerende EG-Commissie het debat beheersten, naar elkaar toe te bewegen. Ze waren rijp voor een consensus inzake de politieke controle over de Europese centrale bank. Het zou in essentie een autonome instelling worden naar de smaak van de Duitse Bundesbank. Het Verenigd Koninkrijk en Duitsland hadden allebei een voorkeur voor verregaande economische convergentie en strakke, verplichte precondities. De nieuwe Brits-Duitse vriendschap bleek duidelijk tijdens het bezoek van de Britse premier John Major aan Bonn in maart. Major brak met de Thatcher-stijl toen hij uitriep dat het Verenigd Koninkrijk opnieuw "at the very heart of Europe" stond. Dit betekent niet dat de as Bonn-Parijs was verzwakt. Frankrijk kon zijn buur ervan overtuigen een strakkere tijdstabel te aanvaarden; fase II zou ten laatste in 1994 starten. Het land legde zich van zijn kant neer bij een autonome centrale bank in de definitieve fase.

Naarmate de groten meer en meer strenge economische voorwaarden gingen verbinden aan de toetreding tot de EMU, werden de zwakkere economieën ongerust dat zij in de cruciale fase uit de EMU zouden gehouden worden. Italië pleitte tevergeefs voor minder strenge precondities. Spanje eiste geld in naam van de Europese opdracht in de Eenheidsakte voor meer cohesie. Het Spaanse cohesievoorstel van mei bestond uit drie luiken: een cohesiefonds voor investeringen in "fysiek en menselijk kapitaal", een hervorming van het inkomstenstelsel in progressieve richting, en een versoepeling van de standaarden in de structuurfondsen. Ierland, Portugal en Griekenland schaalden zich achter het gros van de Spaanse eisen, al stelden ze zich minder strijdlustig op.

De Raad voerde op 8 juli een zesmaandelijks multilateraal onderzoek van de economische situatie in de EG-lidstaten uit. Hij wees onverbloemd op "*a clear absence of progress*" tijdens de laatste twee jaar en op "*a substantially inadequate*" niveau van economische convergentie in een groot aantal lidstaten. Hij vroeg de lidstaten dringend om middeltermijnige convergentieprogramma's in te dienen. "*These strategies...would represent a tangible sign of the Member States' commitment to the EMU process and would address the main convergence problems, i.e. prices and costs, public finances and external positions.*"³ De programma's werden vóór oktober 1991 ingewacht.

Tegen oktober lagen de politieke opties voor EMU vast. Ook de technische regelingen waren nagenoeg rond. De discussie spitste zich toe op de Britse eis om pas op het eind van fase II te beslissen of het Verenigd Koninkrijk de eenheidsmunt

(3) Conclusies van de Raad op 8 Juli 1991: *EG-Bulletin*, 7/8-1991, punt 1.1.2.

zou aanvaarden of niet. Commissie-voorzitter Jacques Delors stelde een "opting-out" formule voor die beperkt zou blijven tot het Verenigd Koninkrijk.

Maastricht bevestigde de evolutie naar EMU in drie fasen. In Fase I dienen de lidstaten waar nodig meerjarige convergentieprogramma's in bij de Raad. Kapitaalbewegingen moeten compleet vrijgemaakt worden (met enkele uitzonderingen voor de jongste lidstaten). Fase II start op 1 januari 1994. De Commissie van Gouverneurs van de Nationale Banken wordt ontbonden en vervangen door het Europees Monetair Instituut (EMI), een dunne versie van de Eurofed. Alle lidstaten nemen eraan deel. De EMI zal het monetair beleid van de lidstaten coördineren, zij het dat de ultieme verantwoordelijkheid over monetair beleid nog bij de lidstaten blijft. Ze zal ook niet-bindend advies geven over het beleid van de lidstaten. Daarnaast zal het EMI de eenheidsmunt voorbereiden. De lidstaten moeten nu al beginnen met hun nationale banken volledige onafhankelijkheid te geven (naar het model van de Bundesbank). Verder zullen de lidstaten via de Raad voor de ministers van Economie en Financiën (Ecofin) hun financieel-economisch beleid steeds nauwer coördineren en gezamenlijk bepalen. De lidstaten moeten "excessive budget deficits" vermijden. Via een speciale procedure kan de Raad druk uitoefenen op een "afwijkende lidstaat", al blijft ook in fase II het economisch beleid uiteindelijk nog nationaal.

Fase III voert de eenheidsmunt in en vervangt het EMI door een echte Europese Centrale Bank (ECB). Vanaf hier kan de Europese Unie twee snelheden ontwikkelen. Niet elke staat mag Fase III binnenkomen. Tegen eind 1996 zullen de Commissie en het EMI voor elk land verslag uitbrengen over de graad van economische convergentie. Die wordt ingeschat *inter alia* aan de hand van vijf indicatoren:

Inflatie	ten hoogste 1,5% hoger dan de drie best gerangschikte landen (rond 4%)
Intrestvoet	lange termijn-intrestvoeten binnen 2% van de drie landen met laagste voeten (rond 10%)
Begrotingstekort	lager dan 3% van BBP
Openbare schuld	ten hoogste 60% van BBP
Munt	sinds twee jaar geen devaluatie en binnen de schommelmarge van 2,25% in het EMS

Volgens *The Economist*⁴ voldeden in december 1991 enkel Frankrijk en Luxemburg aan de criteria. Twee landen haalden vier op vijf: Denemarken (openbare schuld iets te hoog) en het Verenigd Koninkrijk (munt). Duitsland (inflatie en begrotingstekort net boven de normen), België (openbare schuld en begrotingstekort veel te hoog) en Ierland (zoals België) scoorden drie op vijf.

Fase III gaat van start als tegen 31 december 1996 de Europese Raad (bij gekwalificeerde meerderheid) beslist dat minimaal zeven lidstaten aan de convergentiecriteria voldoen. Als de Raad geen zeven landen vindt, gaat de derde fase automatisch in op 1 januari 1999 ongeacht het aantal landen dat aan de criteria voldoet. In beide procedures komen alleen de landen die aan de criteria voldoen de laatste fase in. Het Verenigd Koninkrijk en Denemarken beslissen in beide scenario's autonoom of ze al dan niet deelnemen (opting-out clause).

(4) "The Deal is Done", *The Economist*, 14 december 1991.

In de derde fase beviest men de wisselkoersen tussen de munten van de EMU zonder dat de externe waarde van de Ecu verandert ("verharde Ecu"); kort daarna voert men de eenheidsmunt in. De Europese Centrale Bank (ECB) en het Europees Stelsel van Centrale Banken (ESCB) beginnen te functioneren; alleen de landen in de laatste fase van EMU worden lid van de ECB. De ECB stelt de structuur van de intrestvoeten vast, beheert de vreemde deviezen van de nationale banken en wordt de bankier van de lidstaten.

De nationale banken en de ECB genieten van politieke onafhankelijkheid. Volgens haar statuten moet de ECB prioritair de inflatie bestrijden. Alleen voor de grote wisselkoersopties (bijvoorbeeld de wisselkoers van de Ecu tegenover de dollar of de yen) moet ze naar de Raad van ministers luisteren. Volgens sommigen kan die inmenging van de Raad de autonomie van de ECB aantasten. Anderen wijzen erop dat ook de Duitse Bundesbank, de Amerikaanse Federal Reserve en de Japanse nationale bank hun wisselkoerspolitiek met de politici moeten bespreken. Onder fase III kan de Raad lidstaten met "*excessive budget deficits*" bestraffen. De lidstaten die in Fase II achterblijven, krijgen een zetje in de Algemene Vergadering van het Europees Stelsel voor Centrale Banken, maar dat wordt allicht een relatief machteloos orgaan.

B. Europese Politieke Unie

Het debat over de Politieke Unie verliep minder vlot. De EG-Commissie had in oktober 1990 haar voorstellen bekend gemaakt. Haar ontwerp was te federalistisch in de ogen van de meeste lidstaten. Dat zette het buitenspel als basistekst voor de discussie.

In een resolutie in januari beklemtoonde het Europees Parlement de nood aan een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid en vroeg het om komaf te maken met het democratisch deficit in de Gemeenschap. Externe relaties en in mindere mate democratische controle hielden de aandacht vast doorheen het jaar.

De internationale gebeurtenissen sinds 1989 hadden alle twaalf lidstaten ervan overtuigd dat een gemeenschappelijk buitenlands beleid en een eigen defensiegeleat noodzakelijk waren. Maar ze verschilden van mening over de besluitvormingsstructuur: intergouvernementele coördinatie of een rol voor supranationale Europese instellingen, en beslissingen in de regel bij unanimiteit of bij meerderheid. Daarnaast kwamen divergerende beleidsvisies naar boven. De "europeanisten" werkten aan een eigen Europees buitenlands- en veiligheidsbeleid, terwijl de "atlantisten" waarschuwden dat Europa haar goede relaties met de Verenigde Staten en de NAVO niet mocht verwaarlozen. De partners verschilden ook van mening over de noodzaak van een sterke defensiepoot. Britten, Fransen, Italianen en Duitsers beheersten het debat.

Vooraf de Duitsers, Italianen en de Benelux vochten hard voor democratische legitimiteit. Ze wilden het Europees parlement meer beslissingsmacht geven, de Europese Commissie versterken en tegelijk onder controle van het Parlement plaatsen, meer bevoegdheden naar Europa toeschuiven, en alle aspecten van de Europese Unie--van landbouw of milieu over buitenlands beleid naar immigratie--in een eenheidsstructuur stoppen. De Britten (consistent) en de Fransen (nu en dan) stonden op de rem. Ook de Denen, Portugezen en de Ieren stelden zich meestal eerder behoudend op.

In april diende de voorzitter van de ministerraad, Luxemburg, het eerste ontwerp-verdrag in. Het opvallendste kenmerk was de tempel-structuur met drie dik-

ke zuilen. De Europese Gemeenschap, met daaronder ook EMU, zou in de regel volgens gekwalificeerde meerderheid stemmen en het parlement zou kunnen meebeslissen. Met andere woorden, het oude Verdrag van Rome wordt aangepast en uitgebreid. De tweede zuil zou buitenlands beleid en veiligheid met sommige aspecten van defensie bevatten. Dit bleef in hoofdzaak nog intergouvernementeel, maar het was de bedoeling om geleidelijk de rol van de Europese instellingen uit te breiden. De derde zuil zou gereserveerd worden voor justitie, asielrecht, immigratie en politie; daarmee werd de informele Trevi-coördinatie vormelijk onder het dak van de Europese Unie geplaatst. De Europese Raad zou de drie zuilen overspannen.

Daarbinnen moesten de eigenlijke keuzen nog grotendeels gemaakt worden. Vooral buitenlands beleid hield de aandacht vast. Elke partij trachtte te bepalen in welke mate een "gemeenschappelijke externe politiek" anders is dan "Europese Politieke Samenwerking".

Duitsland, België, Nederland en de Commissie bekritiseerden sterk de structuur van het verdrag. Commissie-voorzitter Jacques Delors pleitte voor een "boom met takken" in plaats van een tempel. Het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Portugal en in mindere mate Frankrijk vonden dat de tekst te ver ging. Het woord "federaal" riep bij hen het beeld van een superstaat op. In juni verdween het F-woord uit de teksten. De eerste groep landen wilde ook het parlement meer macht geven. Maar erg veel zou daar in de komende maanden niet meer aan veranderen.

Op 30 september legde Nederland, de nieuwe voorzitter, een ontwerp met een meer uitgesproken federalistische inslag ter tafel. Het nam de "boom-structuur" van de Europese Commissie over. Het plaatste met andere woorden het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid (tweede zuil) en justitie en binnenlandse zaken (derde zuil) binnen het Verdrag van Rome. Daardoor zou de EG-Commissie haar wetgevend initiatiefrecht over die terreinen uitbreiden en zou het Europees Parlement medezeggenschap, en misschien medebeslissingsrecht, krijgen. Nederland voegde ook opnieuw het F-woord in de preambule in.

De Nederlandse tekst ontlokte een storm van protest. Alleen België en de Commissie steunden de voorzitter voluit. Duitsland en Spanje vonden het verdienstelijk, maar het kwam te laat. Denemarken, Ierland, Portugal en het Verenigd Koninkrijk riepen een absoluut nee uit. De Raad droeg Nederland op om opnieuw met het Luxemburgse ontwerp-verdrag te werken.

In oktober spitste de discussie zich toe op de rol van de Westeuropese Unie in een Europese defensiepoet. Een Italiaans-Brits initiatief verklaarde dat de WEU verenigbaar was met de EG, maar autonoom moest functioneren tussen EG en Navo in. Daarop volgde een Frans-Duits initiatief, dat de WEU dichter bij de EG dan de Navo zag en er de toekomstige defensiearm van de Europese Gemeenschap wou van maken. België, Luxemburg, Griekenland en Spanje vielen het Frans-Duitse plan bij.

In de laatste weken voor de top van Maastricht beheersten zaken met meer beperkte draagwijdte de agenda, meer bepaald de sociale dimensie (opname van het Sociaal Handvest in het Verdrag van Rome), het F-woord en subsidiariteit, immigratie, asielrecht en visabeleid, uitbreiding van het lidmaatschap versus verdieping van de besluitvormingsstructuur. Het debat was vooral levendig in het Verenigd Koninkrijk. Spanje van zijn kant eiste een cohesiefonds om de pijnen van de EMU te verzachten, een eis met zware budgettaire gevolgen.

In Maastricht (9-10 december) verbonden de Twaalf zich ertoe een Europese Unie op te richten: *"a new stage in the process creating an ever closer Union"*

among the peoples of Europe, where decisions are taken as closely as possible to the citizens" (preambule). Onder Britse druk verdween de uitdrukking "*with a federal goal*" uit de tekst. De Europese Unie heeft vier doelstellingen.

De eerste heeft betrekking op de EG-zuil (EEG, Euratom, EGKS). Daar beloven de contractanten dat de EG economische en sociale vooruitgang zal bevorderen, met name door de interne markt, de versterking van economische en sociale cohesie, en de EMU met één munt.

De Europese Gemeenschap krijgt of breidt haar bevoegdheden uit in cultuur, onderwijs en beroepstraining, gezondheid, transeuropese netwerken (infrastructuur in energie, vervoer en telecommunicatie), bescherming van de consument, ontwikkelingssamenwerking, en industrie. Het Verenigd Koninkrijk blokkeerde de opname van het Sociaal Handvest in het verdrag. Daarop sloten de elf andere staten een akkoord buiten het verdrag, waarbij ze langs intergouvernementele weg en gebruik makend van de EG-instellingen (zoals in het Schengen-akkoord) de sociale dimensie zouden ontwikkelen. De sociale dimensie handelt *niet* over lonen, het recht op vereniging, stakingsrecht, of het recht op lock-out; het gaat *wel* over gezondheid en veiligheid, informatie, gelijkheid van man en vrouw in de werkplaats, arbeidsvoorwaarden (gekwalficeerde meerderheid), sociale zekerheid, vertegenwoordiging, sociale bescherming van werknemers, bescherming van ontslagen werknemers (unanimiteit).

Onder druk van zuidelijk Europa legt het nieuwe verdrag een veel sterkere klemtoon op economische en sociale cohesie. Spanje krijgt een cohesiefonds. Dat zal projecten steunen voor transeuropese netwerken en milieu in lidstaten met een BBP per hoofd van ten hoogste 90% van het EG-gemiddelde. Momenteel zijn dat naast Spanje ook Ierland, Griekenland en Portugal. Een bijgevoegd protocol belooft dat de structuurfondsen soepelere normen zullen uitwerken voor de armere gebieden en dat de Raad zal nakijken hoe het inkomstensysteem van de Europese Unie meer met de relatieve welvaart van de lidstaten kan rekening houden.

Maastricht keurde een aantal belangrijke institutionele vernieuwingen goed. Ze komen op korte termijn de doorzichtigheid van de Europese structuur niet ten goede, maar ze kunnen op langere termijn een federale structuur creëren. Voor eerst definieert het verdrag het begrip subsidiariteit, een intrinsiek federaal principe dat het Europees Hof verder zal moeten uitklaren. Ten tweede zal de Raad nu meer aangelegenheden met een gekwalificeerde meerderheid kunnen beslissen, hoewel Spaanse druk op het allerlaatste moment unanimiteit afdwong voor strategische beslissingen in R&D en milieu. Ten derde krijgt het Europees Parlement er een nieuwe besluitvormingsprocedure bij: medebeslissing ("co-decision" of "de procedure volgens Artikel 189b"), waarbij het uiteindelijk vetorecht heeft over beslissingen van de Raad. Art. 189b geldt o.m. voor de meeste maatregelen inzake interne markt, consumentenbescherming, gezondheid, onderwijs, transeuropese netwerken, cultuur, strategische beslissingen in milieu en onderzoek. Daarenboven is het werkteerterrein van de samenwerkingsprocedure ("coöperatie"; Artikel 189c), waarbij de Raad weliswaar het laatste woord behoudt, uitgebreid. De minst verregaande procedure veronderstelt enkel consultatie van het parlement; landbouw is een typisch voorbeeld. In elke procedure behoudt de Commissie het exclusieve initiatiefrecht. In heel wat beleidsdomeinen zijn nu twee of drie procedures van toepassing, waardoor het legalistische steekspel tussen Commissie, Raad en Parlement allicht nog zal toenemen. Ten vierde zullen de bewindsperiodes van Commissie en Parlement vanaf 1 januari 1995 samenlopen. Het Parlement moet de samenstelling van de Commissie goedkeuren en verscherpt de financiële controle op de Commissie. Ten vijfde komt er een adviserende Raad

der Regio's, als onderdeel van de Economische en Sociale Raad (Ecosoc). Vooral Duitsland (onder druk van de Länder), België (aangepord door gewesten en gemeenschappen), de Spaanse regio's (ondanks Madrid), en de Commissie hebben hiervoor geijverd. Samenstelling en precieze bevoegdheden staan nog ter discussie. Ten zesde kan het Europees Hof van Justitie nu boeten uitdelen aan lidstaten die een uitspraak van het Hof niet of gebrekkig opvolgen. De Rekenkamer wordt een volwaardige instelling van de Gemeenschap.

Als tweede doelstelling wil de Europese Unie het Europees burgerschap ontwikkelen. De tekst definieert rechten en plichten van de Europese burgers, waaronder ondermeer vrijheid van verblijf, petitierecht bij het Europees parlement, passief en actief kiesrecht bij gemeentelijke en Europese verkiezingen en diplomatieke bescherming vanwege elke lidstaat waar ook ter wereld.

De derde doelstelling betreft de tweede zuil voor externe relaties. De Europese Unie wil "*assert its identity on the international scene, in particular through the implementation of a common foreign and security policy which shall include the eventual framing of a common defence policy*" (verdragstekst). De Europese Raad neemt de grote opties inzake buitenlands- en veiligheidsbeleid en bepaalt waar de Twaalf gemeenschappelijke acties kunnen opzetten, terwijl de Raad van ministers deze bij unanimité uitvoert. De Raad kan unaniem beslissen om bepaalde aspecten verder bij gekwalificeerde meerderheid te beslissen. Geleidelijk zouden intergouvernementele aspecten kunnen plaats ruimen voor een besluitvorming op basis van de EG-principes. De Commissie wordt "volledig" bij de werking betrokken. Het parlement geeft advies over de belangrijke keuzen en wordt op de hoogte gehouden, maar het krijgt verder geen formele rol in de besluitvorming. Het Europees Hof heeft geen jurisdictie over het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid.

Defensie blijft een zaak van de Westeuropese Unie, en valt dus buiten het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Maar het kan "in time lead to a common defence". De tekst klinkt dubbelzinnig. Fransen en Britten geven nu al verschillende interpretaties aan de artikels betreffende de WEU, de relaties van de organisatie met de Europese Unie en met de Navo, en de toekomst. In 1996 bekijkt men de zaak opnieuw. De kans is reëel dat de WEU dan binnen de Europese Unie wordt getrokken.

Als vierde doelstelling verbindt de Unie er zich toe om nauwe coöperatie te ontwikkelen voor justitie en binnenlandse zaken (derde zuil). Asielrecht en immigratie blijven een zaak voor intergouvernementele samenwerking. Het visabeleid valt evenwel onder de bevoegdheid van de Gemeenschap (eerste zuil). Duitsland wilde asielrecht en immigratie liefst helemaal europeaniseren, maar vooral het Verenigd Koninkrijk was terughoudend. In juni kreeg Duitsland de belofte dat de Twaalf tegen eind 1993 een Europol zouden oprichten. En in 1993 kan een intergouvernementele conferentie het asielbeleid misschien naar de EG overhevelen.

C. De toekomst van de Europese Unie

Maastricht vraagt meer geld, en dit in een tijd dat elke overheid op elk niveau met bijzonder krappe begrotingen kampt. Een echt belangrijke groei van het EG-budget zit er niet in. Men zal eerder moeten snoeien in sommige categorieën (landbouw) om andere domeinen te kunnen spijzen. Achter de cijfers staan fundamentele beleidskeuzen. Dat zal het politieke spel in de Europese Gemeenschap

beheersen in 1992 en 1993. De Europese Commissie heeft begin 1992 de opningszet geplaatst ⁵.

TABEL I
Financiële vooruitzichten (miljarden Ecu, 1992)

	1987	1992	1997
Vastleggingen			
1. CAP (landbouw)	32,7	35,3	39,6
2. Structuurbeleid (cohesie- en structuurfondsen)	9,1	18,6	29,3
3. Intern beleid (vervoer, milieu, sociaal beleid...)	1,9	4	6,9
4. Externe initiatieven (niet Lomé, wel voedselhulp, Oost-Europa...)	1,4	3,6	6,3
5. Administratie (inclusief terugbetalingen)	5,9	4,0	4,0
6. Reserve	0	1,0	1,4
Totaal vastleggingen	51,0	66,5	87,5
Totaal betalingskredieten	49,4	63,2	83,2
als % van BNP	1,05	1,15	1,34
plafond als % van BNP	geen	1,20	1,37

Bron: EG-Commissie (1992), *From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions*, Com(92) 2000.

Het Maastrichtverdrag legt een strakke kalender op. Bovendien kijkt men nu al uit naar volgende constitutionele rondes. De belangrijkste thema's zijn de evolutie van buitenlands en veiligheidsbeleid en de uitbreiding van het lidmaatschap.

(5) Com(92) 2000, *From the Single Act and Beyond: The Means to Match Our Ambitions*.

N.B. Gemiddelde jaarlijkse groei van BNP:

- 87-92: 3,1%

- 92-97: 2,5% (prognose).

De kalender van Maastricht tot het jaar 2000

Maart 1992	ondertekening van de verdragen
Juni 1992	Europese Raad van Lissabon over financiële perspectieven voor de volgende vijf jaar (1993-1997)
Eind 1992	nieuwe financiële perspectieven
1 jan. 1993	interne markt-programma uitgevoerd; start Europese Economische Ruimte
Begin 1993	vroegste datum voor onderhandelingen met kandidaat-leden (EVA-landen) over toetreding
Eind 1993	asielrecht al dan niet EG-zaak
31 dec. 1993	einddatum voor de oprichting van het cohesiefonds en de herziening van de structuurfondsen (1993-1997)
1 jan 1994	start Fase II van EMU met oprichting van het Europees Monetair Instituut
Juni 1994	verkiezingen Europees Parlement
1 jan 1995	nieuwe Europese Commissie
Eind 1995	mogelijke toetreding EVA-landen; mogelijke onderhandelingen over toetreding van Hongarije, Tsjechoslovakije en Polen
1996	nieuwe IGC voor herziening van buitenlands beleid, veiligheid en defensie
1 jan 1997	vroegste datum voor de start van fase III van de EMU
1 juli 1998	laatste datum oprichting Europese Centrale Bank
1998	WEU-verdrag vervalt
1 jan 1999	laatste datum start fase III van EMU
2000?	mogelijke toetreding Hongarije, Tsjechoslovakije en Polen

II. Interne markt

Volgens het Cecchini-rapport van 1988, een opdracht van de EG-Commissie, zou een eengemaakte markt een gigantische besparing voor de economie opleveren. Het BBP zou een eenmalige toename kennen van ongeveer 4,5% (standaardfout van 1,5%). Dat is allicht een voorzichtige schatting, en bovendien houdt het geen rekening met langtermijnige voordelen.

Eind 1991 is het gros van het regulerende werk achter de rug, al moet er nog heel wat op het terrein zelf uitgevoerd worden. Het interne markt programma stelt vier prioriteiten. Een eerste grote betrachting is de afschaffing van de grenscontroles. Cecchini voorspelde een besparing van ongeveer 0,4% van het BBP, enerzijds voor handel en industrie doordat wachttijden verdwijnen en voor de overheid doordat de douanebureaucratie wordt afgeslankt. De tweede prioriteit is de openstelling van de overheidsaanbestedingen voor alle EG-burgers. Goedkopere leveringen zouden een directe besparing moeten opleveren, aangevuld met een indirecte besparing als gevolg van opener competitie: goed voor naar schatting 0,5% van het BBP. Een nog grotere winst verwacht men van het opengooien van de markt voor financiële diensten. Niet alleen de prijs van de financiële diensten, maar ook de interesten en dus de leningskosten voor overheid en industrie zouden naar omlaag moeten gaan: een verwachte injectie voor het BBP van 1,5%. De vierde grote doelstelling bestaat uit grotere supply-side effecten: een stringer com-

petitiebeleid moet monopolies tegengaan en verdere schaaffecten moeten de economie efficiënter maken. De groeibonus zou hier rond 2,1% schommelen.

A. Stand van zaken in de interne markt

Luxemburg en Nederland zaten respectievelijk tijdens de eerste en tweede helft van het jaar de ministerraad voor. Ze werkten flink door aan de realisering van de interne markt. Ze loodsten elk een uitzonderlijk hoog aantal maatregelen door de ministerraad (respectievelijk 61 en 74).

De meeste nieuwe maatregelen kwamen bovenop die uit het Witboek, dat immers enkel het minimumpakket bevat. Eind 1991 was ruim 82% van de bepalingen uit het Witboek van de EG-Commissie aangenomen. De Europese Raad van december 1990 had de ministerraad evenwel opgedragen het hele pakket tegen eind 1991 goed te keuren. Dat zou de lidstaten in staat gesteld hebben alles tegen 1 januari 1993 uit te voeren. Europa heeft dat streefdoel dus niet gehaald.

Zowel de ministerraad als de Commissie houden de score nauwgezet bij. Maar ze tillen niet zo zwaar aan het feit dat waarschijnlijk niet alle 282 richtlijnen tegen eind 1992 zullen aangenomen zijn. Er zijn belangrijker problemen, zoals de Commissie in haar periodieke rapporten over de vooruitgang naar de interne markt aanwijst. Ze noemt er drie op.

Vooreerst zitten nog een aantal essentiële, maar politiek gevoelige dossiers in de ijskast. Sommige sleutelmaatregelen staan zelfs niet in het Witboek. De ministerraad gaf dertien maatregelen buiten het Witboek de hoogste prioriteit in de laatste versie van zijn "Rolling Action Programme" (december 1991), een chronologisch overzicht van de vooruitgang in de interne markt.

Fiscale harmonisatie (zowel BTW als accijnzen) en de voedingssector zijn de gevoeligste sectoren. Maar er liggen ook nog andere belangrijke dossiers op tafel zoals in vervoer (cabotage op zee, en het derde pakket voor de liberalisering van de luchtvaart), geneesmiddelen, levensverzekering, intellectuele eigendom, en de laatste richtlijn inzake overheidsaanbestedingen. Over de laatste vier bereikte de Raad op de valreep nog een principieel akkoord (gemeenschappelijke positie) in december. Ze worden waarschijnlijk formeel aangenomen in de eerste maanden van 1992. Tabel II geeft de situatie weer op 16 maart 1992.

Het grootste probleem is nog steeds de tijdige omzetting van de richtlijnen in de nationale wetgeving, al noteerde de Commissie enige verbetering. Gemiddeld 72% van de richtlijnen bleek omgezet, maar dat percentage verschilde sterk van het ene land tot het andere. Italië is aan een opmerkelijke remonte bezig: van 43% eind mei 1991 (laatste) naar 51% eind december 1991 en naar 73,4% halfweg maart 1992 (vijfde). De beste leerlingen bleven zoals in 1990 Denemarken (87,5% in maart 1992), Frankrijk (79,9%) en het Verenigd Koninkrijk (76,3%). Daar kwam nu ook Griekenland bij (74,5%). Duitsland is recent wat achtergebleven, al wordt dat vermoedelijk snel rechtgezet; het implementatie-percentage viel terug van 79% eind mei 1991 tot 76% eind december 1991 en 69,3% in maart 1992. Het zijn de Benelux-landen die zich in de loop van 1991 standvastig naar de allerlaatste rij bewogen. De hekkensluiters volgens de cijfers van maart 1992 waren dus Nederland met 68% (71,7% eind mei 1991 en 73,3% eind december 1991), België met 64,7% (74,2% in mei en 71% in december) en Luxemburg met 61,6% (68,6% in mei en 66,6% in december) ⁶.

(6) *Europe-Bulletin quotidien d'Europe*, Brussel, 3 april 1992; British Foreign Affairs, *Developments in the European Community in 1991*, London: HMSO (twee volumes).

TABEL II
Stand van zaken in de implementatie van het Witboek over de
Interne Markt op 16 maart 1992

	GESTEMD IN RAAD	VOORSTEL IN RAAD	TOTAAL
Fysieke grenzen	82	17	99
goederencontrole (o.m. veterinair)	75	16	91
controle op personen	7	1	8
Technische belemmeringen	131	31	162
vrij verkeer personen	11		11
sectoren (o.m. voeding, geneesmiddelen, motorrijtuigen)	59	*8	67
openbare aanbestedingen	5	*1	6
vrij verkeer werknemers	10	*3	13
vrij verkeer diensten (o.m. banken, verzekeringen, transport)	33	*8	41
vrij verkeer kapitaal	3		3
ondernemingsrecht	4	4	8
intellectuele eigendom	3	5	8
ondernemingsbelasting	3	2	5
Fiscale belemmeringen	7	9	16
BTW	4	7	11
accijnzen	3	2	5
niet gerangschikt		5	5
TOTAAL	219	63	282

*17 "gemeenschappelijke posities" in de Ministerraad

Bron: Mededeling van de EG-Commissie, DG III, op 15 april 1992. *Europe-Bulletin quotidien d'Europe*, 16 april 1992, blz.7-8.

De Commissie heeft haar toezicht op de implementatie verstrakt. Ze is haar diensten aan het herorganiseren, waarbij afdelingen die interne marktmaatregelen voorbereiden nu overschakelen naar het beheer van de interne markt. Soms worden nieuwe beheersorganen opgericht; zo zal een veterinair agentschap de 63 richtlijnen uit het Witboek opvolgen. Verder ontwikkelt de Commissie nieuwe beheersmechanismen, waarbij instrumenten om systematisch en snel informatie te vergaren en te verspreiden hoog op de prioriteitenlijst staan. Ze heeft ook meer geld uitgetrokken voor uitwisselingsprogramma's. Ambtenaren uit de lidstaten kunnen daardoor een tijdje in de administratie van de EG-Commissie komen werken. Tenslotte identificeert ze de domeinen waar verdere regulering nodig is⁷.

(7) *Europe*, 10/11 februari 1992.

De EG-Commissie heeft bijvoorbeeld al een tijdje in de milieusector een nauwgezet systeem voor de opvolging van EG-beslissingen lopen. Er zijn een viertal mechanismen. Het eerste heeft te maken met de eigenlijke implementatie en is bilateraal. Nog voordat een richtlijn formeel is aangenomen, bezorgt de Commissie de lidstaten de tijdstabel (uiterste datum voor omzetting) en vraagt hen gedetailleerde informatie over de betrokken nationale juridische bepalingen. Drie maanden voor de uiterste datum voor omzetting stuurt de Commissie een tweede brief. Daarin geeft ze een overzicht van de situatie en maant ze de overheid aan om actie te nemen. Tijdens het hele proces kunnen de nationale autoriteiten de Commissie om uitleg vragen over technisch-juridische problemen. Daarnaast organiseert de Commissie multilaterale bijeenkomsten met ambtenaren uit de lidstaten om de verschillende bepalingen in een richtlijn te verduidelijken, hen op de hoogte te houden over de vooruitgang in de omzetting, en te herinneren aan de tijdstabel. Ten derde is de Commissie in 1990 begonnen met zogenaamde "package" bijeenkomsten. Daarin praat ze met de centrale, regionale of lokale autoriteiten van een lidstaat over alle mogelijke problemen inzake milieurichtlijnen: feitelijke of juridische aspecten van zogenaamde inbreuken, klachten of omzettingvragen. In het eerste werkjaar hebben verscheidene landen van die mogelijkheid gebruik gemaakt: Spanje (tweemaal), Portugal, Griekenland (tweemaal), Duitsland, België, Ierland en Nederland⁸. Het laatste mechanisme is de formele procedure volgens Artikel 169 van het verdrag, waarbij de Commissie uiteindelijk de lidstaat voor het Europees Hof van Justitie kan dagen.

Het derde probleem betreft de interpretatie van de maatregelen door de lidstaten. Het volstaat niet dat de lidstaten de belemmeringen juridisch wegnemen. De grenscontroles moeten ook in de praktijk helemaal verdwijnen. "*Simply retaining even one control at internal borders would suffice to give citizens-especially economic operators-the feeling of having been duped*" (Commissie).

Een zeer gevoelig punt blijkt het vrij verkeer voor personen te zijn. Het betreft hier vooral de interpretatie van artikel 8A van de Europese Eenheidsakte, dat de interne markt omschrijft als een zone zonder interne belemmeringen waarin het vrij verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal verzekerd is *in overeenstemming met de bepalingen van dit Verdrag*. Het Verenigd Koninkrijk en in mindere mate Denemarken menen, zeer tegen de zin van de Commissie, dat dit artikel hen niet verbiedt om toch nog bepaalde controles te behouden na 1 januari 1993, bijvoorbeeld in het kader van terrorisme-bestrijding. Een andere manier om de bepalingen te omzeilen, is om de grenscontroles te vervangen door versterkte binnenlandse controleschema's. De EG-Commissie heeft een lijst met de nog bestaande grenscontroles in de verschillende lidstaten opgesteld en staat met deze informatie de lidstaten bij om te zien wat nog kan en wat niet.

B. Het Europa van de burger

Alle maatregelen uit het Witboek zijn in principe aangenomen. Reizen binnen de Europese Gemeenschap werd opnieuw een stukje aangener. Vanaf 1 juli mogen reizigers voor 600 Ecu (in plaats van 390 Ecu) belaste goederen uit een lidstaat meenemen naar een andere lidstaat. En in december elimineerde de Raad bagagecontrole voor reizigers binnen de Europese Gemeenschap (behalve in het kader van terrorisme- en drugsbestrijding). In juli keurde de Raad eindelijk het

(8) EC-Commission (1991), *Eight Annual Report to the European Parliament on Commission Monitoring of the Application of Community Law-1990*, 91/C 338/01 31.12.1991.

Europees rijbewijs goed, waardoor iemand die naar een andere lidstaat verhuist zijn rijbewijs niet meer moet inruilen voor een exemplaar van het nieuwe land van verblijf. De maatregel gaat pas in vanaf 1 juli 1996. Anderzijds wacht het Commissie-voorstel van 1985, om stelselmatige grenscontroles bij privé-verplaatsingen te vervangen door steekproefcontroles, nog altijd op goedkeuring.

Heel wat aandacht ging uit naar ordehandhaving. Op 18 juni nam de Raad een richtlijn aan over de controle op wapenaankoop en -bezit met een aantal minimum-standaarden voor de wapenwetgeving. Ook drugs prijkte vooraan op de agenda. In juni gaf de Europese Raad zijn principiële akkoord over de plannen van de Commissie om een Europees centrum voor de controle van drugs (EDMC-European Drugs Monitoring Centre) en een Europees informatienetwerk op te zetten. De details moeten nog uitgewerkt worden.

Twee andere brandende problemen, asielrecht en immigratie, kwamen geregeld aan bod. Alhoewel de rol van de Europese Gemeenschap beperkt is, nam de Commissie twee communicaties voor de Raad en het Europees Parlement aan. Inzake immigratie, een nationale aangelegenheid, stelde ze een strategie voor op drie niveaus, namelijk de opname van immigratie in het extern beleid van de Gemeenschap, gecoördineerde controle op de migratiestromen en de integratie van legale immigranten in het gastland. Wat het asielrecht betreft, een zaak voor intergouvernementele samenwerking, kreeg de Commissie bijna haar zin. De Minister-raad raakte het nagenoeg eens over de zogenaamde External Frontiers Convention, die de lidstaten ertoe zou verbinden om aan de buitengrenzen gemeenschappelijke controlestandaarden te gebruiken en hun visabeleid te harmoniseren. Maar het Verenigd Koninkrijk en Spanje geraakten het niet eens over de toepassing van de Conventie op Gibraltar. De twee problemen lagen op tafel in Maastricht. Duitsland en de Benelux pleitten sterk voor een meer uitgesproken EG-benadering. Maar vooral het Verenigd Koninkrijk lag dwars.

Andere belangrijke beslissingen voor het Europees burgerschap waren o.m. de principiële goedkeuring in december van een (eerder zwak) stelsel voor de erkenning van beroepsopleidingen en, in Maastricht, van het stemrecht voor EG-burgers in lokale en Europese verkiezingen.

C. Een Europa zonder fiscale grenzen

De Europese Gemeenschap forceerde een doorbraak inzake indirecte belastingen. De afschaffing van de interne grenzen maakte een zekere harmonisering van de BTW-tarieven en de accijnzen noodzakelijk. De grote principes van de harmonisering lijken nu algemeen aanvaard. De eerste maatregelen zijn goedgekeurd en verscheidene andere zijn bijna klaar voor goedkeuring. Maar over enkele concrete produkten mag men in 1992 nog harde onderhandelingen verwachten.

De Commissie had jarenlang een beperkt aantal minimum- en maximum tarieven verdedigd, maar moest dat idee laten varen. Zowel voor BTW als voor accijnzen kwamen de ministers uiteindelijk uit op de vastlegging van enkel minimale tarieven. Zelfs daarop liet men veel uitzonderingen toe.

In juni spraken de ministers af om vanaf 1 januari 1993 hun basisvoet op minstens 15% te brengen. De lidstaten hebben ook recht op één of twee verminderde tarieven niet lager dan 5% voor een nog goed te keuren lijst van goederen. Ze kunnen hun zeer lage of nultarieven tijdens de overgangperiode behouden, al heeft alleen het Verenigd Koninkrijk aangekondigd dat te zullen doen. Het werd een politieke afspraak, geen juridisch bindende overeenkomst, omdat het Verenigd Koninkrijk dit stukje nationale fiscale soevereiniteit weigerde af te staan.

In december namen de lidstaten een richtlijn aan die het systeem voor de inning van BTW in de overgangsperiode tot 1 januari 1997 op punt stelt. Vanaf 1 januari 1993 verdwijnen de BTW-heffingen aan de binnengrenzen. De taks wordt in principe geheven in het land van bestemming mits enkele afwijkingen. Er kwam ook een compromis over controle, waar de lidstaten een veel strengere lijn aanhielden dan de Commissie.

Vanaf 1997 moet de Europese Gemeenschap in principe overschakelen naar een systeem waarin de BTW in het land van oorsprong wordt geheven. De lidstaten zouden dan hun transakties laten lopen via een soort gemeenschappelijke verrekenkamer. De ministers moeten het akkoord evenwel tegen die datum unaniem goedkeuren. De zuidelijke landen en het Verenigd Koninkrijk zijn er momenteel niet erg voor te vinden. Omdat ze meer importeren dan exporteren, zou die regeling budgettair nadelig voor hen uitvallen.

Voor accijnzen zijn regelingen volgens gelijkaardige principes in de maak. De concrete maatregelen voor elk produkt en het hele systeem van inning worden vermoedelijk begin 1992 formeel goedgekeurd.

Voor de vennootschapsbelasting liet de Commissie al in 1989 het idee van een uniform stelsel varen. Ze streeft sedertdien een onderlinge coördinatie van de nationale stelsels na, wat heel wat gemakkelijker loopt. De belangrijkste beslissingen vielen in 1990. De Commissie heeft in januari de twee laatste grote ontwerpen ingediend, het ene over de verliezen van een dochteronderneming in een ander land en het tweede over de afschaffing van de roerende voorheffing op interesten en royalties uitgekeerd in groepsverband. Weze nog vermeld dat sommigen het idee van een Europese vennootschapsbelasting (voor internationale ondernemingen) niet ongenegen zijn. Het zou de Europese Gemeenschap een echte "Europese" inkomstenbron geven.

Tegen de filosofie van de interne markt in blijft het belastingvrij winkelen voor reizigers binnen de EG alvast tot juni 1999 bestaan (beslissing van de Raad in november).

D. Een Europa zonder fysieke, technische en juridische grenzen

Het administratief eenheidsdocument voor het handelsverkeer binnen de EG verdwijnt vanaf 1 januari 1993. De Ministerraad schafte het op 21 maart af. Het werd in 1988 ingevoerd en verving toen 130 verschillende nationale documenten. De nieuwe verordening vult een andere basisverordening van 1990 aan, die de communautaire douanedoorgang reglementeert.

De afschaffing van de douanecontrole aan de binnengrenzen en de uniformisering aan de buitengrenzen scheppen heel wat problemen. Douanediens-ten vervullen talrijke administratieve opdrachten zoals BTW- en accijnshelling, fyto-sanitaire controle, controle op afval, drugs of wapenimport, inzameling van statistische gegevens enz. Al die activiteiten moeten nu opnieuw georganiseerd worden, en vragen ten dele een harmonisatie op EG-vlak. De Raad nam al enkele toepassingsverordeningen aan. Bovendien werkt de Commissie aan een Communautair Douaneboek, dat de bestaande douanewetgeving zal codificeren en stroomlijnen. Het statistisch staartje aan de afschaffing van het eenheidsdocument zal de bedrijven niet gelukkig stemmen: de handelscijfers die de douane vroeger van dit document kon afgelezen, moeten nu rechtstreeks van de bedrijven komen. Een verordening richt Intrastat op, het alternatief systeem voor de verzameling van handelsstatistieken, en verplicht de bedrijven op straffe van sanctie om mee te werken. Om de onrust bij de douaneambtenaren op te vangen, keurde de Raad in

juni het Matthaeus programma goed, dat de ambtenaren wil aanleren hoe ze het nieuwe EG-douaneregime eenvormig kunnen toepassen en hoe de nationale administraties kunnen samenwerken. Misschien komt er ooit een Europese douanedienst.

Iedereen verwacht belangrijke besparingen van een eengemaakte financiële markt. Ook hier heeft de Commissie gekozen voor de "bottom-up" benadering: de lidstaten erkennen in principe elkaars nationale standaarden zodat banken en verzekeringsinstellingen zich vrij over de grenzen kunnen uitbreiden, en de EG vult dit aan met een minimum aan Europese standaarden. Landen met strenge standaarden benadeligen dus hun eigen sector. Zowel de financiële sector als de verzekeringssector zijn al in belangrijke mate vrijgemaakt.

In juni nam de Raad een opmerkelijke richtlijn over het witwassen van druggeld aan. Daarnaast keurde hij een aantal financiële harmoniseringmaatregelen goed of kwam hij dicht bij een akkoord, zoals over het eigen vermogen van kredietinstellingen en over grote bankrisico's. Het grote knelpunt lijkt de zogenaamde "clearing systems". Momenteel is het duur om geld van de ene lidstaat naar de andere over te dragen; het gaat ook traag. Dat komt volgens de EG-Commissie omdat de banken nog altijd hun munten nationaal verrekenen in plaats van Europees. De Commissie zou die verrekening minstens doorzichtiger willen maken; op termijn zou ze de nationale door een Europese verrekening vervangen willen zien. De banksector is tegen, wellicht mede omdat het huidige systeem hen een extra-winst oplevert, die bovendien weinig zichtbaar is voor de verbruiker.

De verzekeringsmarkt is al voor een groot deel vrij. De Europese Commissie probeerde in 1991 de derde fase erdoor te duwen. Die bestaat uit drie richtlijnen: harmonisering van boekhoudkundige standaarden, een eenvormige licentie voor levensverzekeringen en een gelijkaardige licentie voor niet-levenspolissen (auto, brand, ziekte enz.). De eerste van het drieluk keurde de Raad op 19 december goed (ingang vanaf 1995). Over de tweede bereikte de Raad een gemeenschappelijke positie. Als alles volgens plan verloopt, mogen de verzekeraars, op basis van hun nationale vergunning en onder het wakend oog van het thuisland, vrij hun produkten verkopen in de andere lidstaten. Een gelijkaardige regeling voor de levensverzekeringen stuit nog op flink verzet.

Het dossier overheidsaanbestedingen, één der gevoeligste sectoren, is bijna rond. De laatste richtlijn inzake de liberalisering van dienstencontracten voor de overheid kreeg in december het principiële fiat mee van de Raad.

De Ministerraad boekte enige vooruitgang in het moeilijk domein van vervoer. De blikvangers zijn harmoniseringsmaatregelen in het luchtvaartvervoer, een cabotageregime voor de binnenscheepvaart, enkele stappen naar een vrijer gecombineerd transport (trein-vrachtwagen/auto) en een beperkte liberalisering van de toegang tot het spoorwegennet.

De Commissie diende in september het zogenaamde derde pakket voor de liberalisering van de luchtvaart in. Het voorziet in uniforme vergunningen voor cargo's, vrije markttoegang voor cargo's met vergunningen (cabotage), en een verregaande vrije prijsvorming voor cargo's en passagiersvervoer. Het Verenigd Koninkrijk, de Benelux en Ierland steunen de Commissie-voorstellen, maar landen zoals Duitsland, Frankrijk, Italië en Spanje - de grote overheidsmaatschappijen - beloven hevig verzet.

De Raad voor de interne markt geraakte op kruissnelheid in de sectoren landbouw en gezondheid, al liggen nog een aantal belangrijke beslissingen op de plank.

III. Begroting en financiën

De begroting van 1992 was de laatste onder het vijfjarig financieel akkoord tussen het Europees Parlement, de EG-Commissie en de Raad der Ministers. In 1992 moeten de drie instellingen opnieuw voor vijf jaar een akkoord onderhandelen over de financiële vooruitzichten: de grote beleidsopties, groei en plafond van het globale budget, richtinggevende financiële toebelingen (met plafonds) naar de verschillende beleidsdomeinen, inkomstenstructuur, en de spelregels in het begrotingsproces. De begroting van 1992 werd een voorzichtig budget.

A. Aanpassing en uitvoering van de begroting van 1991

De Europese Gemeenschap had de begroting van 1991 op de valreep bijgestuurd om met de Duitse eenmaking en de Golfcrisis rekening te houden. Toch moest men de begroting in de loop van het jaar nog verder naar boven aanpassen (1% toename in betalingen en 1,4% in vastleggingen).

De bijkredieten kwamen er vooral onder druk van internationale gebeurtenissen. De EG verleende technische hulp aan de (toenmalige) Sovjetunie (400 miljoen Ecu niet-geplande uitgaven), financiële hulp aan Israël en de bezette gebieden (87,5 miljoen Ecu), noodhulp aan de Koerden in Irak (100 miljoen Ecu), en speciale voedselhulp voor Afrika (140 miljoen Ecu méér dan begroot). Ook de verhuis van de EG-administratie uit de Berlaymont, de terugbetalingen aan Spanje en Portugal en de EG-waarborg voor EIB-leningen aan drie Oosteuropese landen slopten enig extra-geld op.

B. De begroting van 1992

De begroting voor 1992 bedraagt 66.117,9 miljoen Ecu aan vastleggingskredieten en 62.827,6 miljoen Ecu aan betalingskredieten. Het Europees Parlement nam het op 12 december aan na een ongewoon harde machtsstrijd tussen de drie instellingen. Daarenboven legde het parlement een buitengewone reserve aan van 1.660 miljoen Ecu. Dat bedrag blijft buiten de eigenlijke begroting.

De begroting stijgt in lopende prijzen vergeleken met de aangepaste begroting van 1991 met 11,4% voor de vastleggingen of 12,0% voor de betalingen. De EG legt daarvoor beslag op 1,15% van het BBP, waarmee ze ruim beneden het plafond van 1,2% in de financiële vooruitzichten blijft. Dat is een bescheiden stijging in vergelijking met 1991. De niet-verplichte uitgaven, waarover het parlement het laatste woord heeft, veroveren opnieuw een klein stukje terrein op de verplichte uitgaven (hoofdzakelijk landbouw): hun aandeel neemt lichtjes toe van 40,5% tot 42% in vastleggingen of van 37% tot 39% in betalingen.

Zoals vorig jaar gaan de landbouwuitgaven (garantie) lichtjes achteruit tot 53% van de begroting (in vastleggingen). De absolute en relatieve toename van de niet-verplichte uitgaven is bijna helemaal op rekening te schrijven van de vaste meerjarige programma's; veel ruimte voor nieuwe beleidskeuzen is er dus niet. De structuurfondsen, die volgens de hervorming van 1988 tegen 1992-1993 verdubbeld worden, nemen daar de grootste hap uit: nu 27,2% van het totale EG-budget (een stijging van 21,7% in vergelijking met 1991). Een andere belangrijke stijger is, onder druk van het parlement en tegen de zin van de Raad, onderzoek met 24% méér dan in 1991, nu vier procent van het totale budget. Anders dan bij de structuurfondsen ligt die toename wel hoger dan nodig is binnen de bestaande programma's. Dat zou voor Commissie en parlement ruimte creëren voor

nieuwe initiatieven. Het budgettaire steekspel tussen Commissie, parlement en Raad valt het meest op in de financieel marginale categorieën van de "andere beleidsdomeinen", vaak ook de nieuwere Europese bevoegdheden. De voornaamste uitkomsten in dalende volgorde van budgettair belang (samen minder dan 1 miljard Ecu) zijn onderwijs en jeugdbeleid (+23%), energie (+11%), transport (+18%), "andere sociale maatregelen" (+34%), "andere regionale maatregelen" (+18%), informatie (+34%), consumentenbescherming (+41,56), cultuur (+25%). De vierde blikvanger, eigenlijk een onderdeel van "andere beleidsdomeinen", is externe betrekkingen. Voor 1992 staat 1,015 miljoen Ecu (1,5% van het budget) ingeschreven voor Midden- en Oost-Europa *zonder* de "Sovjetunie". Ook Azië en Latijns-Amerika (590 miljoen : +23%) en het Middellands Zeegebied (430 miljoen : +31,5%) halen meer binnen. Een deel van dit extra-geld wordt betaald door verschuivingen tussen de verschillende posten binnen externe relaties. (De schrapping van de post Golfoorlog maakt 500 miljoen Ecu vrij.) Een deel moet van vers geld komen. Daarrond heeft het budgettaire conflict zich afgespeeld.

Vijf jaar geleden hebben de drie instellingen de grote budgettaire lijnen (financiële perspectieven) vastgelegd, d.i. de evolutie van het globale budget (minimum en maximum) en de evolutie binnen de grote categorieën (minimum en maximum). Dat stopt de Europese Gemeenschap in een strak financieel keurslijf. De uitgaven liggen immers grotendeels vast. Bij onvoorziene *tijdelijke* gebeurtenissen, zoals de Golfoorlog of plotse hongersnood, moeten de drie instellingen opnieuw rond de onderhandelingstafel gaan zitten, waarbij ze uitzonderlijk van de financiële perspectieven kunnen afwijken. Het jaar daarop vervallen die conjuncturele fondsen; het vermogen om het budget sluipend te laten kapitaliseren op vroegere beslissingen is dus erg beperkt. Een wijziging in de structuur van de financiële perspectieven heeft de instemming van de drie partijen nodig. Het is bijgevolg moeilijker om de begroting structureel aan te passen aan onvoorziene *blijvende* uitdagingen, zoals Midden- en Oost-Europa of de Sovjetunie. Anderzijds beperkt, of althans kanaliseert, het vijfjarig financieel plan in belangrijke mate het conflict tussen het Europees Parlement, de Commissie en de Raad. Zelfs als sommige van de drie partijen de vastgelegde spelregels willen veranderen, blijft het interinstitutioneel akkoord een bijzonder dwingend referentiekader. Dat laatste is nog maar eens gebleken voor de begroting van 1992. Het conflict sleepte aan tot februari-maart 1992, maar de oplossing bleef uiteindelijk binnen de spelregels van het interinstitutioneel akkoord.

De Commissie en het Europees Parlement grepen het budget aan om te volgen de plotse uitbreiding van de EG-bevoegdheden te consolideren. Daarvoor moesten ze de Raad tot een structurele herziening van de financiële perspectieven dwingen. De onmiddellijke inzet was de begroting voor de hulp aan de Sovjetunie en, in mindere mate, gelden voor de verhuis uit het Berlaymontgebouw en de aanwerving van meer EG-ambtenaren. In 1990 en in 1991 had de Europese Gemeenschap aanzienlijke bijkredieten toegestaan voor de niet-verplichte uitgaven. Meestal hadden die te maken met de groeiende EG-inmenging op de internationale scene. In 1991 overschreden de bijkredieten daardoor ruim de financiële vooruitzichten voor de categorie "andere beleidssectoren". Als de EG haar internationale rol wilde handhaven, moest ze ofwel haar budget optrekken (standpunt van Commissie en parlement) ofwel haar uitgaven in andere sectoren terugschroeven (standpunt van de Raad).

De Commissie constateerde dat er geen budgettaire ruimte was voor een hulppakket aan de Sovjetunie en evenmin voor de administratieve werking. Ze allocerde enkel een symbolische 40 miljoen voor de Sovjetunie. In september

stelde ze voor om daarom het financieel plafond voor "andere beleidsdomeinen" op te trekken van 4.204 tot 4.924 miljoen Ecu. De Ministerraad verwierp dat idee. Hij snoeide drastisch in de niet-verplichte uitgaven om *binnen de financiële vooruitzichten* 400 miljoen hulp aan de Sovjetunie te financieren. Ook schroefde hij de administratiekosten terug. Het Europees Parlement maakte de beslissingen van de Ministerraad over de niet-verplichte uitgaven dan weer ongedaan: de niet-verplichte uitgaven botsten daarmee tegen het plafond van de financiële perspectieven. Het parlement nam de begroting in december aan zonder één Ecu voor de Sovjetunie. Daarnaast legde het een aparte reserve aan van 1.660 miljoen Ecu, gefinancierd door nationale bijdragen, waaruit het de onvermijdelijke bijkredieten zou putten. Ongeveer 860 miljoen daaruit zou naar de "landen uit Centraal- en Oost-Europa" gaan. De Ministerraad dreigde ermee het parlement voor het Hof van Justitie te dagen. Eind 1991 zaten de EG-instellingen in een impasse.

In februari 1992 zouden de drie instellingen dan toch een akkoord bereiken, waarbij de begroting netto 470 miljoen Ecu zou stijgen in plaats van 1.660 miljoen. Het akkoord houdt de begroting beneden het globaal financieel plafond, maar verschuift gelden van sommige categorieën (vooral research & development en landbouw) naar andere. De categorie van "andere beleidsdomeinen en externe betrekkingen" stijgt met 500 miljoen Ecu, waaronder 450 miljoen voor de Sovjetunie. Kortom, de Raad heeft gedaan gekregen dat het totale plafond, zoals in 1988 afgesproken, niet is overschreden. Hij heeft ook Commissie en Parlement laten beloven om dezelfde budgettaire discipline aan de dag te leggen als de lidstaten. De Commissie en het Parlement hebben de niet-verplichte uitgaven binnen de jongere EG-bevoegdheden bijna helemaal gevrijwaard, en bovendien een deel van de nieuwe externe opdrachten geconsolideerd.

Door dat akkoord is de hemel voorlopig opgeklaard voor de onderhandelingen over het volgende vijfjarig interinstitutioneel akkoord voor de begroting (het zogenaamde Delors II-pakket).

De inkomsten voor 1991 kwamen van allerlei landbouwheffingen (4,9%), douaneheffingen (22,7%), de BTW-bijdrage (54%) en de "vierde inkomstenbron", gebaseerd op het BNP (13,2%). In 1992 wordt die laatste goed voor 22,7%, terwijl de landbouw- en douaneheffingen snel achteruit gaan.

IV. Buitenlandse betrekkingen

De Golfoorlog was zes dagen oud toen Jacques Delors het werkprogramma van de Commissie aan het Europees Parlement voorstelde. De Gemeenschap had geen goede beurt gemaakt. "*But, to be brutally honest, public opinion sensed that Europe was rather ineffectual.*" Ondanks het feit dat de Europese Gemeenschap sinds 1989 steeds meer aandacht besteedt aan haar relaties met de buitenwereld, handelt ze met weinig slagvaardigheid en bovendien was ze in 1991 weinig succesvol.

A. Midden- en Oost-Europa

De Commissie bleef de multilaterale hulp van de Groep van 24, in 1989 opgericht op EG-initiatief, coördineren. De leden van de Groep moeten voor een open markteconomie kiezen en de democratische beginselen aanhangen. In april liet de Groep haar bezwaren tegen Roemenië varen, en in september liet ze Albanië en de drie Baltische republieken toe. Joegoslavië werd in november voorlopig uit de boot gezet.

De Groep is vooral in het leven geroepen om het lange herstructureringsproces te begeleiden. Toch was de eerste opdracht er één van korte termijn: de Europese Gemeenschap kende voor bijna 1 miljard Ecu leningen toe om de betalingsbalansen van de landen te ondersteunen. De kernactiviteit van de Groep is evenwel het hulpprogramma PHARE⁹. In 1991 werd 785 miljoen Ecu naar de Midden-Oosteuropese landen verdeeld, een heel bescheiden bedrag voor hun enorme problemen. Phare financiert vooral herstructureringsprogramma's. In 1991 lag de klemtoon op industrie: breken van monopolies, privatisering, herstructurering van genationaliseerde ondernemingen, steun aan kleine- en middelgrote ondernemingen, verbeteringen in de financiële sector enz. Daarnaast besteedde Phare voor het eerst geld aan projecten voor regionale samenwerking tussen de landen onderling, o.m. inzake statistische informatie, standaarden, douane, openbaar bestuur en milieu.

In december sloten Tsjechoslovakije, Hongarije en Polen associatieovereenkomsten af met de EG. De zogenaamde "Europa-overeenkomsten" scheppen een gemeenschappelijk kader met daarbinnen speciale bepalingen voor elk land. Het zijn meerjarige programma's waarbij de drie landen geleidelijk hun bestuurs- en economisch systeem idealiter zouden modelleren naar dat van de landen in de Europese Gemeenschap. Er zijn bepalingen over politieke hervormingen; vrij verkeer van kapitaal, diensten en arbeid; een stapsgewijze vrijmaking van de handel over tien jaar (althans voor industriële producten—niet voor landbouw); de aanpassing van hun wettelijk kader; samenwerking op alle terreinen, ook op cultureel vlak. Volgens de drie landen gaan de handelsbepalingen helemaal niet ver genoeg. Vooral de zuidelijke lidstaten van de EG zijn beducht voor de concurrentie uit Oost-Europa. Het akkoord besteedt heel wat aandacht aan een nauwe "politieke dialoog": ambtenaren van de drie landen en de EG komen regelmatig bijeen, en er zijn jaarlijkse ontmoetingen op ministerieel niveau. Daarmee probeert de EG de drie landen, die hun veiligheid bedreigd zien door de toenemende nationalistische spanningen in de regio, tegemoet te komen. In december begon de EG verkennende gesprekken over Europa-overeenkomsten met Bulgarije en Roemenië.

De contacten met de andere ex-communistische landen staan nog niet zover. De problemen zijn er ook veel groter. De EG stuurde verscheidene ladingen voedsel naar Albanië. De andere grote afnemer was de Sovjetunie / Gemenebest van Onafhankelijke Staten, die van de EG technische steun kreeg in de vorm van sterk gedecentraliseerde programma's (400 miljoen Ecu) en voedselhulp (450 miljoen). De EG nam ook één derde van een kredietlijn van zes miljard Ecu van de Groep van Zeven op zich.

De hulpprogramma's zijn voor een deel trilateraal, d.b. dat de EG geld geeft of leent aan één Oost Europees land om voedsel of medicijnen te kopen in andere Oosteuropese landen.

B. *Europese Economische Ruimte*

Sinds juni 1990 proberen de EG en de landen van de Europese Vrijhandelsassociatie (Zweden, Finland, Noorwegen, IJsland, Oostenrijk, Zwitserland, Liechtenstein) een akkoord te sluiten over een open markt. In oktober geraakten de par-

(9) PHARE staat voor "Pologne et Hongrie-Aide pour la Restructuration Economique". Het werd al snel uitgebreid tot andere landen, maar de naam bleef dezelfde.

tijen het eens, maar het Europees Hof van Justitie stak in december stokken in de wielen.

De Europese Economische Ruimte (EER) vertrekt van de bestaande EG-wetgeving rond de vier vrijheden. Het gaat om zo'n 1.500 bepalingen. De meeste EG-bepalingen uit het interne marktprogramma zijn normaal vanaf 1 januari 1993 van kracht. De laatste struikelblokken waren het transitvervoer door Oostenrijk en Zwitserland (milieu), visquota's en een cohesiefonds voor de vier minst ontwikkelde EG-landen¹⁰ (ter waarde van anderhalf miljard Ecu zachte leningen over tien jaar en 500 miljoen Ecu toelagen over vijf jaar).

De institutionele structuur is een lichte doorslag van de EG-structuur: een Raad, die beslist welke nieuwe stukken EG-regelgeving ook voor de EER gelden; een orgaan met bevoegdheden zoals de EG-Commissie voor de controle op de competitieregels en staatssteun; een speciale Kamer van vijf EG-rechters en drie EVA-rechters, functioneel geïntegreerd met het Hof van Justitie, om de EER regels te interpreteren en af te dwingen. Vooral dit nieuwe rechtslichaam bracht het Europees Hof van Justitie ertoe om het akkoord onverenigbaar met de EG-verdragen te verklaren. Volgens het Hof is er een fundamenteel verschil tussen de Europese Economische Ruimte en de Europese Gemeenschap. Het eerste creëert louter een vrijhandelszone. Het tweede wil méér en roept een constitutie in het leven, waaraan de lidstaten soevereiniteit afstaan en waaraan de lidstaten en hun burgers ondergeschikt zijn. Het nieuwe rechtslichaam zou "verwarring" scheppen, want rechters van het Europees Hof zouden verplicht worden dezelfde bepalingen (o.m. inzake competitie) nu eens met EER-concepten of methoden dan weer volgens de EG-benadering te interpreteren¹¹. Begin 1992 zou het Hof zich uiteindelijk bij een wat bijgeschaafde versie neerleggen.

De EVA-landen kunnen niet positief meebeslissen over nieuwe EG-bepalingen; ze kunnen alleen de negatieve beslissing nemen om sommige nieuwe EG-regels af te wijzen. Dus niet alleen het *acquis communautaire* van de EER is een *fait accompli* (in de EG), ook de toekomst van de EER zal dat in grote mate zijn. De zeven landen worden enkel via een ingewikkeld consultatiesysteem bij de voorbereiding betrokken ("decision-shaping" in plaats van "decision-making"). Mede daarom willen een aantal landen meteen maar volledig EG-lidmaatschap: na Oostenrijk in 1990, heeft Zweden in juli een officiële aanvraag ingediend. Zwitserland en Finland hebben aangekondigd dat ze ook een formele aanvraag voorbereiden. In Noorwegen doet het debat de oude tegenstellingen van de beginjaren 1970 al herleven.

C. Verenigde Staten, Japan en andere industrielanden

De vrees voor "fortress Europe" zit er diep in bij de niet-Europese handelsnaties. De Europese Gemeenschap is nu al veruit de grootste handelsmacht: in 1989 goed voor 2299,5 miljard dollar tegenover 1199,6 miljard voor de Oost Aziatische landen en 1145,1 miljard voor Noord-Amerika. De EER zal naar schatting 40% van de wereldhandel vertegenwoordigen¹². Als dan later ook Midden- en Oost-Europa

(10) Dit staat los van het cohesiefonds dat in Maastricht werd toegezegd aan Spanje, Portugal, Griekenland en Ierland.

(11) Opinie van het Europees Hof voor Justitie 1/91 van 14 december. (*EG-Bulletin*, 12-1991, 1.7.18.)

(12) *Financial Times*, 18 december 1991.

binnen de EG-invloedsfeer worden gezogen, gaat de deur misschien wel dicht. Nogal wat Amerikaanse en Japanse ondernemingen proberen dan ook een voet in huis te krijgen vooraleer het misschien zover komt.

De handelsrelaties tussen de Verenigde Staten, Japan en de Europese Gemeenschap worden sterk getekend door wederzijds wantrouwen. In april publiceerde de Commissie een rapport over Amerikaanse handelsbelemmeringen, dat de oude klachten herhaalde. De EG had ondermeer bezwaren tegen "Buy American" beperkingen voor openbare aanbestedingen, clausules als "nationale veiligheid" om buitenlandse investeringen te beperken, extraterritoriale effecten in de Amerikaanse wetgeving, en de fragmentatie van de Amerikaanse markt wat betreft standaarden, certificaten en financiële diensten. Concrete conflicten waren er ondermeer in verband met burgerluchtvaart, haventaksen en bepaalde landbouwprodukten. Sommige daarvan bespraken de EG en de Verenigde Staten bilateraal, andere stuurden ze naar de Gatt-bemiddelaar.

De relaties met Japan verbeterden enigszins, vooral omdat de Europese Gemeenschap en Japan in juli een akkoord rond kregen over de invoer van Japanse wagens na 1992. Tot 1999 belooft Japan de directe invoer constant te houden op 1,23 miljoen voertuigen voor de hele Europese Gemeenschap, met aparte plafonds voor de Britse, Franse, Spaanse, Portugese en Italiaanse markten. Maar er zijn blijkbaar geen beperkingen op de output uit de Japanse assemblagefabrieken in Europa, en evenmin op de invoer van Japanse wagens uit de Verenigde Staten. Het laatste woord over dit akkoord is echter nog niet gesproken. Europa en Japan houden er al afwijkende interpretaties op na. Volgens de letter van de tekst zou de EG haar markt tegen 1999 volledig geliberaliseerd moeten hebben, maar velen zijn sceptisch. In 1990 namen Japanse wagens 30% van de markt in de EVA-landen voor hun rekening. In de EG was dat 10%. Maar dat veel lagere cijfer is uitsluitend te wijten aan sterke invoerbeperkingen in de EG: Japanse wagens bezetten slechts 5,6% van de "beperkte" Europese markten, maar 30% van de "open markten"¹³.

De Europese Gemeenschap en Japan begonnen verder in juli 1991 regelmatige consultaties op ministerieel niveau. Dat systeem bestaat sinds 1990 met de Verenigde Staten en Canada.

D. Uruguayronde of GATT

Op 26 februari werden de Gatt-onderhandelingen, die in december 1990 waren afgesprongen, hervat. Het struikelblok bleef de landbouwexportsubsidies van de Europese Gemeenschap. De Verenigde Staten, gesteund door de Cairns-groep, eisten dat de subsidies afgeschaft werden. In augustus riep Gatt-voorzitter Dunkel op om de "politieke retoriek aan te vullen met een snuif politieke moed". De boodschap was vooral gericht tot de EG en de Verenigde Staten.

De zaak zat evenwel muurvast, tot in oktober Duitsland zijn positie over landbouw versoepelde. De Duitse regering aanvaardde principieel dat de prijssubsidies zouden vervangen worden door directe inkomenscompensaties en verklaarde tegelijk dat het absoluut een akkoord wou in de Gatt-onderhandelingen. Daarmee stonden Frankrijk en Ierland geïsoleerd in de EG.

Voorzitter Dunkel gaf zijn zeven werkgroepen tot 1 november de tijd om de zaak rond te krijgen. Toch bleef ook nu het landbouwdossier de zaak blokkeren. De VS eiste nog steeds dat de landbouwsubsidies met 75% tot 90% verminderd

(13) *Financial Times*, 18 december 1991.

werden, terwijl de EG hoogstens 30% wou toestaan. Ze waren het wel eens om alle importkwota's door tarieven te vervangen.

Op een topontmoeting tussen de Amerikaanse president Bush en EG-onderhandelaars begin november scheen de VS de percentages van de EG te aanvaarden. Maar de betekenis van die percentages hangt af van vier punten: (1) de basisperiode waartegen de verminderingen gemeten worden, (2) tijdstabel voor de implementatie, (3) de standaarden waarmee kwantiteit of kwaliteit van de export gemeten wordt, (4) of directe inkomenssteun al dan niet als een vorm van export-subsidie beschouwd werd. Die horden konden de onderhandelaars niet nemen. Vooral het laatste punt lag gevoelig.

Voorzitter Dunkel zag zich daarom verplicht om zelf voorstellen ter tafel te leggen. In zijn totaalpakket van 20 december nam hij grotendeels de EG-percentages over, maar hij rekende de directe inkomenssteun aan als een vorm van steun aan de productie. Op 23 december kwam er een scherpe reactie van de EG-ministerraad. Het document zou de basis zelf van de Europese gemeenschappelijke landbouwpolitiek in vraag stellen. Toch bleken alleen Frankrijk en Ierland het document compleet te verwerpen; de meeste andere staten, onder leiding van het Verenigd Koninkrijk en Duitsland en gesteund door de Commissie, wilden het document als basis voor verdere discussies aanvaarden. Uiteindelijk gaf die laatste lijn de doorslag.

Op 13 januari 1992 werden de onderhandelingen voor de zoveelste keer hervat. Deze keer hoopte men de zaak rond te krijgen vòòr Pasen. Nochtans had men nog niets ten gronde opgelost. Om de onderhandelingen over het landbouwdossier vlot te trekken moest de EG noch min noch meer de Gemeenschappelijke Landbouwpolitiek hervormen. Maar zelfs als de EG die krachttoer zou waarmaken, bleven de standpunten van de VS en de EG nog ver uiteenliggen (vooral rond directe inkomenssteun). Bovendien zou de aandacht dan verschuiven naar de vele andere belangenconflicten zoals in de dienstensector of over het intellectueel eigendom.

E. *Ontwikkelingsbeleid*

Op 1 september ging de vierde Lomé-conventie van start. De Commissie en het Europees Parlement moesten de Raad herhaaldelijk aanporren om van de ratificatie werk te maken.

Lomé IV zet 4,4 miljard Ecu opzij voor een periode van vijf jaar. Een deel zijn schenkingen, een deel risicodragend kapitaal. Het geld wordt toegewezen volgens een soort partnership-formule. De EG-Commissie legt samen met de staat en met de Europese Bank voor Investerings (beter bekend onder het Engels acroniem EIB) de richtlijnen voor hulpverlening voor de volgende vijf jaar vast. Op basis daarvan stellen de partners dan de indicatieve programma's op.

De EG-Commissie had tegen de datum van de inwerkingtreding de indicatieve programma's voor de meeste landen al klaar of bijna rond, zodat de Raad ze snel kon goedkeuren. Niettemin moest ze de overgangsmaatregelen van 1990 tweemaal verlengen.

Het jaar 1991 was het eerste werkjaar van Lomé IV. Voor Stabex, het systeem voor de stabilisatie van de exportinkomsten van de aangesloten landen, trok de Commissie 383,7 miljoen Ecu uit (plus 100 miljoen Ecu extra uit het intergouvernementeel fonds). Eigenlijk hadden de 33 in aanmerking komende ACP-landen recht op 1.241 miljoen. Vooral de barslechte cacao- en koffieprijzen zorgden voor extreme onevenwichten.

Stabex vertegenwoordigt normaal gemiddeld 17% van de totale hulp binnen Lomé. Het grootste deel van het geld gaat naar projecten voor financiële en technische ontwikkeling. Het is nog te vroeg voor een evaluatie. In maart publiceerde de Commissie wel het rapport over de hulp onder de Lomé-conventies in 1989. Daaruit bleek dat de hulp blijkbaar traag geabsorbeerd wordt en dat liefst 60 van de 72 programma's vertraging opliepen. Die achterstand had in veel gevallen te maken met de slechte economische en politieke toestand. De tijden zijn niet goed voor Afrika.

In december besliste de Raad om bepaalde Centraalamerikaanse landen preferentiële toegang tot de EG-markt te geven voor bepaalde produkten.

F. Europese Politieke Samenwerking

De Golf, Joegoslavië en de Sovjetunie waren de drie grote uitdagingen voor de lidstaten van de Europese Gemeenschap.

In de nacht van 16 op 17 januari vielen de geallieerden de Iraakse troepen in het ingelijfde Koeweit aan. De golfcrisis was geen voorbeeld van succesvol gemeenschappelijk Europees optreden. Begin januari weigerde de Iraakse minister van Buitenlandse Zaken Tariq Aziz om de Europese trojka te ontmoeten. Een tweede kaakslag aan EPS kwam van Frankrijk, dat in de nacht van 14 januari zonder overleg met zijn Europese partners nog een ultieme poging deed om de oorlog te voorkomen. De Franse solotoer viel vooral in slechte aarde omdat het diezelfde dag twee kansen om zijn partners op de hoogte te brengen niet had benut. President Mitterrand zweeg op een lunch met de Britse premier John Major, en de Franse minister voor buitenlandse zaken bleef afwezig op een extra-bijeenkomst van zijn EG-collega's.

De Europese Politieke Samenwerking maakte een betere beurt tegenover de tragiek van de Koerden. Op de Europese top van Luxemburg in april stelde het Verenigd Koninkrijk zijn plan voor om de Koerden een "safe haven" te geven. In opdracht van de Europese Raad trok de Europese Commissie 100 miljoen Ecu uit, aangevuld met 50 miljoen van de lidstaten.

Aan de onmiddellijke buitengrenzen van de Europese Gemeenschap degenererde de Joegoslavische crisis van een dispuut tussen deelstaten over een beperkt gewapend conflict tot een volledige burgeroorlog. De deelrepublieken startten eind maart onderhandelingen over constitutionele hervormingen. Op 25 juni riepen Slovenië en Kroatië hun onafhankelijkheid uit. Er braken meteen schermutselingen uit tussen Slovenië en het Servisch-Joegoslavisch leger, maar de partijen bereikten snel een staakt-het-vuren. Nadien verschoof het geweld naar Kroatië. Een eerste verzoeningsmissie van de EG-trojka vertrok op 28 juni naar Joegoslavië, de eerste van een lange reeks. Op 7 september startten onder EG-auspiciën vredesonderhandelingen in Den Haag. Maar op 3 oktober grepen Servië en zijn bondgenoten de volle macht in het presidium van Joegoslavië. Daarop verbrak Kroatië de laatste banden met de federatie. Alle pogingen van de EG om een duurzaam bestand te vestigen stootten vooral op Servisch verzet.

Alhoewel de EG-lidstaten het onderling niet eens waren over de juiste houding, slaagden ze er toch in solo-optredens in te dammen. Volgens Duitsland moest de EG zo snel mogelijk de Sloveense en Kroatische onafhankelijkheid erkennen. Frankrijk en Italië hielden ook naar dat standpunt over. Maar vooral het Verenigd Koninkrijk bleef lange tijd de soevereiniteit van Joegoslavië verdedigen, terwijl Griekenland uit vrees voor ongenoegen in zijn Macedonische provincie de

Servische kaart trok. In december dreigde Duitsland ermee dan maar alléén Slovenië en Kroatië te erkennen.

Op 16 december sloten de Twaalf een compromis, waarbij ze de Joegoslavische crisis plaatsten in het kader van de hertekening van de staatsgrenzen in het hele voormalige communistische gebied. De Twaalf namen een reeks voorwaarden (vooral mensenrechten en garanties voor minderheden) aan waaraan kandidaat-staten die door de EG-lidstaten diplomatiek willen erkend worden, moeten voldoen. Tegelijk stelden ze de erkenning uit tot na nieuwjaar.

Op de desintegratie van de Sovjetunie keken de Twaalf machteloos toe. In hun verklaringen beklemtoonden ze consistent het respect voor de mensenrechten, dialoog, en de nood aan democratische en markteconomische hervormingen. Vanaf begin 1991 steunden de Twaalf de politieke evolutie in de Baltische republieken. Op 28 augustus erkenden ze de onafhankelijkheid van Letland, Estland en Litauen.

V. Landbouw

Voor de landbouwpolitiek was 1991 een kritiek jaar. Zowel interne (Duitse éénmaking, falend marktbeheer) als externe (Gatt) druk brachten de Commissie ertoe om in februari een radicale hervorming ter tafel te leggen ¹⁴.

A. Landbouwprijzen voor 1991-1992

In februari werd de Commissie gealarmeerd door stijgende uitgaven en overschotten. De verslechtering in 1990 was gedeeltelijk te wijten aan bijzondere tegenslagen zoals de droogte, ziektes, het embargo tegen Irak, Duitse vereniging, Oost-Europa. Bovendien tuimelden de wereldprijzen in verscheidene produkten omlaag in 1990. De devaluatie van de dollar dreef de kosten van het landbouwbeleid verder de hoogte in. Maar de hoofdoorzaak lag volgens de Commissie bij de structurele onevenwichten in de meeste markten. De grootste problemen lagen in de markten voor granen, oliezaden, suiker, diervoeder, melk, runder- en kalfsvlees en schapevlees. Zonder extra-maatregelen stevende de EG af op een stijging van de landbouwuitgaven in 1991/92 met 7.900 miljoen Ecu, of 32% méér dan in 1990. Ook de uitgaven van 1990/91 dreigden over de financiële richtlijn voor landbouw te duikelen.

In mei, en voor granen pas in juni, kwam de Ministerraad voor landbouw tot een akkoord voor de landbouwprijzen voor 1991/92. De Raad realiseerde uiteindelijk een besparing voor 1990 van 463 miljoen Ecu en voor 1992 van 1.276 miljoen Ecu; dat betekent dat de EG-landbouwsteun gemiddeld met 6% verminderde. De ministers bevroren globaal de institutionele prijzen op het niveau van 1990/91. Ze verstrakten het interventiesysteem voor melk en rundsvlees. In de dure graansector probeerden ze de overschotberg te doen slinken door de boeren aan te sporen 15% van hun land voor één jaar braak te laten liggen. Daarnaast schaften ze de laatste monetaire compenserende bedragen voor Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk af en schroefden de MCB's voor Griekenland, Spanje en Griekenland flink terug. In 1989 slorpten de MCB's nog ruim 14% van het landbouwbudget op. In 1992 zouden ze tot 0,2% moeten teruggevallen zijn.

(14) EC-Commission (1991), *Bulletin of the European Communities. The Development and Future of the Common Agricultural Policy*. Supplement 5/91.

B. De plannen van McSharry

In februari luidde de Commissie de alarmklok. De hervorming van 1988 was er niet in geslaagd om in bepaalde markten het evenwicht te bewaren. Sommige voorraden namen opnieuw onrustwekkend toe en de kosten rezen de pan uit. Intensieve landbouw was een zware belasting voor het milieu. Bovendien slorpt landbouw nog altijd heel veel geld op, en dat terwijl het inkomen van de meeste kleine en middelgrote landbouwbedrijven stagneert en het aantal mensen tewerkgesteld in de landbouw voortdurend afneemt.

Volgens de Commissie moet een hervorming Europa in staat stellen een voldoende aantal familiebedrijven te laten overleven, het leefmilieu beter te beschermen en het platteland helpen te ontwikkelen. Anders gezegd, ze wil het accent verschuiven van productie naar natuurbehoud en van grote bedrijven naar kleine familiedoeningen. Het nieuwe landbouwbeleid zou daarom productie en welvaarts-ondersteuning ontkoppelen: geen inkomenssubsidie door de prijzen op peil te houden, maar wel directe inkomenssteun. Nederland en het Verenigd Koninkrijk in het bijzonder leverden scherpe kritiek op de plannen, omdat het kleine inefficiënte landbouwbedrijven zou bevoordelen.

In juli stelde EG-commissaris voor landbouw Ray McSharry de definitieve plannen voor. Vooreerst zouden de prijzen van de belangrijkste produkten tussen 1993 en 1996 flink dalen: graan met 35%, rundsvlees en boter met 15% en melk met 10%. De hervorming staat of valt met een belangrijke prijsvermindering voor graan, en zo ook de landbouwonderhandelingen in de Uruguayronde. Ten tweede zou de productie drastisch verminderd worden door allerhande schema's: braakliggende gronden voor de graansector, kleinere melkkwota's e.d. Kleinere boeren zouden hiervoor compensaties krijgen. Ten derde zouden landbouwers vanaf 55 jaar op pensioen kunnen gaan. De EG zou dit pensioenplan helpen financieren. Ongeveer 4,5 miljoen van de tien miljoen landbouwers in de EG zijn 55 jaar of ouder. Tenslotte zou er een pakket begeleidende maatregelen komen om landbouw en milieu met elkaar te verzoenen. Steun zou afhangen van het gebruik van extensieve produktiemethodes, herbebossing, milieuvriendelijke landinrichting, milieubeheer.

Dit plan zou volgens de Commissie nauwelijks het inkomen van de landbouwers beïnvloeden. Naar verluidt zou voor de sector granen enkel 4% van de graanproducenten, samen goed voor de helft van de productie in de EG, inkomensverlies lijden. Verder zouden de prijsdalingen ook de prijzen in de winkel omlaag drukken. De nieuwe landbouwpolitiek zou milieuvriendelijker zijn en zou niet langer de prijzen op de wereldmarkt scheeftrekken. De hervorming zou aanvankelijk méér geld vragen dan het huidige systeem. In 1997 zou het nieuwe plan naar schatting al een besparing van 8% tegenover het bestaande systeem opleveren.

VI. Mededinging en industrie

De Franse president Mitterrand wou in Maastricht een grotere rol voor de Europese Gemeenschap in het industriebeleid uit de brand slepen. Hij kreeg daarvoor de steun van Spanje, Portugal en Italië. Het Maastricht-verdrag heeft een nieuw hoofdstuk voor industrie, maar een Duits-Britse alliantie (traditioneel gesteund door Nederland) zorgde ervoor dat de bepalingen met een eerder liberale pen werden geschreven. De tegenstelling tussen een overheid die voluntaristisch tussenkomt in de economie en een overheid die de vrije concurrentie in de markt

bewaakt, loopt al langer doorheen het beleid van de Europese Gemeenschap. Meer zelfs, ze loopt dwars doorheen de Commissie zelf.

A. Competitie

De Europese liberale waakhond is het Directoraat-Generaal voor competitie (DG IV) binnen de Commissie. Het toetst grote fusies of overnames en staatssteun aan de competitie-regels. Twee veranderingen hebben de Commissie aanzienlijk meer armslag gegeven.

In maart 1991 deed het Europees Hof van Justitie uitspraak in de zaak over de richtlijn voor competitie in de markt van telecom terminals. Daarin erkende het Hof het recht van de Commissie om, zelfs tegen de zin van een lidstaat in, maatregelen te nemen tegen nationale monopolies in strijd met de competitie-regels of met het principe van non-discriminatie op basis van nationaliteit¹⁵. De uitspraak zou in de toekomst grote gevolgen kunnen hebben, omdat het potentieel zware beperkingen oplegt aan nationale monopolies. Frankrijk had de zaak bij het Hof aanhangig gemaakt. Het werd gesteund door België, Duitsland en Griekenland.

Het tweede nieuwe wapen was de fusieverordening, die in september 1990 was goedgekeurd door de Raad. Die heeft de macht van de Commissie om fusies tussen grote ondernemingen te controleren, aanzienlijk uitgebreid. De Commissie kreeg 61 gevallen voorgeschoteld, waarvan ze er vijf aan een gedetailleerd onderzoek onderwierp omdat ze "ernstig betwijfelde" of de fusies met de competitie-regels verenigbaar waren. Eén ervan ging vrijuit. Drie fusies werden goedgekeurd mits ze zekere voorwaarden nakwamen. (Om een te dominante positie in de markt te vermijden moesten ze ondermeer banden met bepaalde ondernemingen verbreken.) De Commissie blokkeerde evenwel in oktober de overname van de Canadese vliegtuigbouwer de Havilland door de Frans-Italiaanse coalitie Aérospatiale-Alenia, respectievelijk nummer twee en nummer één in de wereld. De fusie zou "*a powerful and unassailable dominant position in the market for commuter aircraft*" gecreëerd hebben¹⁶.

Uit een rapport van de EG-Commissie bleek dat in 1990 het aantal fusies tussen partners van verschillende EG-lidstaten voor het eerst groter was dan het aantal nationale fusies. Tegelijk bleek ook het aantal EG-bedrijven dat aan ondernemingen van buiten de EG werd verkocht, verdubbeld. Het rapport nam ook de staatssteun onder de loep. Staatssteun was goed voor naar schatting 2,8% van de totale Europese economie in 1990.

Meer nog dan bij fusies of kartels komt de Commissie op politiek erg gevoelig terrein bij de controle van staatssteun. Ook het Europees Hof van Justitie speelt een cruciale rol. In 1991 lagen een aantal moeilijke dossiers voor. In maart bijvoorbeeld deed het Europees Hof uitspraak in de zaak Alfa Romeo, waarbij het bedrijf verplicht werd om 500 miljoen dollar aan Italiaanse staatsleningen terug

(15) Uitspraak van 19 maart 1991, Case C-202/88, Frankrijk versus de Commissie. (Richtlijn 88/301/EEG.) Meerbepaald stelde het Hof dat Artikel 90 van het EEG-verdrag de Commissie een algemene bevoegdheid gaf om, in richtlijnen, bepalingen inzake de verplichtingen van de lidstaten onder dat artikel vast te leggen. (Zie voor een korte interpretatie: *EG-Bulletin*, 4-1991, 1.7.26.)

(16) Volgens de Commissie zou de combinatie 50% van de wereldmarkt, in de vliegtuigvaartbouw voor "commuters", in handen hebben, en zelfs 67% in de Europese Gemeenschap. (*EG-Bulletin*, 10-1991, 1.2.24.)

te betalen. De Commissie hanteert strengere criteria in de meer welvarende regio's dan in armere, perifere regio's.

Vooraf de controle op staatssteun aan openbare bedrijven is moeilijk. Om een beter zicht te hebben op de relaties tussen de twee voerde de Commissie in juli een nieuw rapporteringssysteem in voor industriële overheidsondernemingen met een omzet boven 250 miljoen Ecu. De overheid moet jaarlijks de geldstromen gedetailleerd documenteren. Daarop past de Commissie de "test van een commerciële investeerder" toe om te zien of een aandeelhouder uit de privésector op dezelfde manier zou gehandeld hebben. De Commissie is van plan gelijkaardige regels te ontwikkelen voor noodlijdende bedrijven.

B. *Industrieel beleid*

Zoals DG IV geacht wordt de liberale visie uit te dragen, wordt DG III vaak bestempeld als de interventionistische arm van de EG.

De Commissie bracht lijvige communicaties uit over telecommunicatie, biotechnologie, de maritieme industrie, textiel en kleding. De eerste twee zijn koninginnestukken in de industriële strategie van de Commissie. Ze pleit voor een "open, horizontale en offensieve" benadering. Daarin ligt de nadruk op de creatie van een ondernemingsvriendelijke omgeving met een brede waaier van ondersteunende initiatieven. Voor de telecommunicatiesector houdt dit o.m. in dat de overheid de vraag stimuleert. De ambitieuze Commissieplannen voor transeuropese netwerken passen hierin perfect. Verder moet de overheid onderzoeksmogelijkheden scheppen en het onderzoek enigszins richten. Ten derde neemt ze verantwoordelijkheden voor training op zich. Ze probeert goede internationale randvoorwaarden te scheppen door met de Amerikaanse en de Aziatische concurrenten te onderhandelen. Binnen de Gemeenschap moeten de normen gestandaardiseerd worden en handelsprocedures eenvormig gemaakt worden. Daarbij is het belangrijk dat het beleid gemaakt en uitgevoerd wordt door een zo gevarieerd mogelijk aantal betrokkenen: EG, nationale, regionale en lokale overheden, grote en kleine bedrijven enz. Die "brede benadering" contrasteert met de vroegere verticale benadering: toegespitst op één sector (staal, textiel), direct interveniërend in de markt, beperkt tot sectorspecifieke beleidsinstrumenten, en meer unilateraal¹⁷. De EG-Commissie wil niet de indruk geven dat ze "Europese industriële kampioenen" aan het creëren is, ter vervanging van de vroegere nationale industrieën met hun geprivilegieerde banden met de nationale overheid.

VII. Economische en sociale cohesie

Even zag het er naar uit dat het dossier over economische en sociale cohesie Maastricht zou doen mislukken. Enerzijds dreigde Spanje het akkoord te blokkeren als er geen duidelijke verbintenis kwam om méér geld naar de armere lidstaten te sluisen. Dat moest gebeuren via de structuurfondsen en een nieuw op te richten cohesiefonds. Anderzijds weigerde het Verenigd Koninkrijk het Sociaal Handvest, dat een minimaal niveau van sociale voorzieningen en rechten in de Europese Unie zou vastleggen, in het verdrag te laten opnemen. Het eerste is een eis van het armere Europa; het tweede wordt vanuit de rijkere regio's gepatroneerd.

(17) EC-Commission (1991), *Bulletin of the European Communities. European Industrial Policy for the 1990s*, Supplement 3/91.

A. *Structuurbeleid en regionaal beleid*

In 1991 werd het vijfjarenplan van de structuurfondsen verder uitgevoerd. Eind december keurde de Commissie de tweede reeks Communautaire Bestekken (1992-93) voor doelstelling 2 (gebieden met industriële achteruitgang) goed. Zestig regio's verdelen onder elkaar 2,8 miljard Ecu. De EG-Commissie keurde ook een hele reeks Communautaire Bestekken voor doelstelling 5b (plattelandsonwikkeling) goed. De uitvoering van die doelstelling was wat achterop geraakt.

Het structuurfondsenplan van 1988 had natuurlijk niets voorzien voor de Duitse Länder. Daarom maakte de EG drie miljard Ecu extra vrij van de algemene begroting. In maart keurden de partners (Commissie, Bonn, Duitse Länder) de Communautaire Bestekken voor 1991-1993 en de overeenkomstige operationele programma's goed. Na 1993 worden de vijf Länder gewoon in het algemene systeem ingeschoven. Ze zullen dan beroep kunnen doen op de fondsen voor achtergestelde regio's (doelstelling 1) zoals het grootste deel van Spanje en heel Portugal, Ierland en Griekenland.

Zeer tegen de zin van de lidstaten in kan de Commissie ook buiten de Communautaire Bestekken eigen zogenaamde Communautaire initiatieven lanceren. Omdat die buiten de goedgekeurde programma's vallen, hebben de lidstaten er weinig controle over. Financieel zijn ze klein bier vergeleken met de financiële stroom langs de Communautaire Bestekken; in 1991 werd er voor 703,5 miljoen Ecu aan vastleggingen goedgekeurd. Nieuwe initiatieven in 1991 waren Prisma (voorbereiding op interne markt in de armste regio's), Telematique (gebruik van telecommunicatie in de armste regio's) en Leader (bedoeld om activiteiten voor plattelandsonwikkeling in verschillende regio's met elkaar te verbinden). Ruim 35% van het geld was evenwel bestemd voor het zeer succesvolle Interreg, bedoeld om economische en andere samenwerking tussen grensregio's te bevorderen. Het Europees regionaal beleid versnelt en kanaliseert het groeiende en steeds complexer wordende netwerk van directe communicatie en activiteiten tussen de regio's. En dat gebeurt vaak buiten de nationale staten om.

De drie structuurfondsen gingen in 1991 verbintnissen aan voor 13.889 miljoen Ecu. Daarvan kwam 6.712 miljoen Ecu van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling, 4.799 miljoen van het Europees Sociaal Fonds en 2.378 miljoen van het Landbouwfonds.

B. *Werkgelegenheid en sociaal beleid*

In 1989 gingen elf van de twaalf lidstaten, het Europees Parlement, de Commissie en de Sociaaleconomische Raad akkoord met het Sociaal Handvest. De Commissie is volop bezig met op basis daarvan een sociaal actieprogramma op te stellen. Van de 47 maatregelen waren er eind 1991 35 voorstellen klaar; de Raad had over 19 daarvan een akkoord bereikt.

In december keurde de Raad na lange onderhandelingen een richtlijn goed over de gezondheid en veiligheid van zwangere vrouwen op het werk. Andere goedgekeurde richtlijnen of verordeningen betroffen ondermeer bewijs van tewerkstelling, gezondheids- en veiligheidsaanduidingen op het werk, minimale gezondheids- en veiligheidsvoorschriften op tijdelijke en mobiele werkplaatsen, toekenning en berekening van de pensioenen voor gastarbeiders, uitbreiding van het Petra-programma (actieprogramma voor beroepstraining van jongeren). De Raad besliste ook dat van 1 maart 1992 tot 28 februari 1993 het Europees Jaar van de Veiligheid, de Hygiëne en de Gezondheid doorgaat.

Het Verenigd Koninkrijk (soms gesteund door andere landen) bleef de uitvoering van enkele gewichtige maatregelen tegenhouden, waaronder de richtlijn over Europese arbeidsraden, een verordening over de regulering van de arbeidstijd (zondagwerk) en een andere over de arbeidsduur (48-uren week).

Terwijl de situatie in de politieke regionen geblokkeerd zat, kende de sociale dialoog tussen werkgevers en werknemers een goed jaar. Op 31 oktober bereikte een gemengde commissie een akkoord over de verwoording van het hoofdstuk over sociaal beleid in het verdrag voor Politieke Unie. Het zou arbeid en management toelaten om deel te nemen aan de besluitvorming over sociale zaken op EG-niveau en om, als ze dat willen, bindende Europese collectieve overeenkomsten af te sluiten. Uiteindelijk kwamen de paragrafen niet in het EPU-verdrag. Ze staan wel in het Sociaal Protocol.

VIII. Andere sectoren

A. *Research & Development*

In 1991 werden bijna alle vijftien programma's in het derde kaderprogramma voor de periode 1990-1994 goedgekeurd. Het totaalpakket is goed voor 5,7 miljard Ecu, minder dan 5% van wat de lidstaten zelf aan onderzoek en ontwikkeling besteden. Binnen die programma's kunnen ondernemingen dan projecten indienen. De Brusselse lobbies zijn erg actief wanneer de projecten worden toegekend¹⁸.

De eerste programma's werden pas formeel in juni 1991 aangenomen. De vertraging kwam er doordat de Commissie en de Raad het aanvankelijk niet eens konden worden over de uitvoering van de nieuwe programma's. De Commissie dreigde ermee om vijf programma's in te trekken, maar op 17 april werden de meningsverschillen gladgestreken.

Ondertussen is de Commissie al het volgende kaderprogramma aan het voorbereiden. De accenten zullen liggen op milieu, agro-industrie en agro-voeding, gezondheidstechnologie, transport en maatschappelijke aspecten (de integratie van technologie in het sociale leven).

Telecommunicatie en informatie-industrieën prijken bovenaan op de agenda van de Europese Gemeenschap. De vrije markt voor telecommunicatie is al gevorderd. (Zie interne markt en competitie.) Raad en Commissie hebben in 1991 een aantal belangrijke standaarden afgesproken. Van eerder marginaal belang was bijvoorbeeld de november-afpraak om vanaf 1993 overal in de EG dezelfde internationale telefooncode te gebruiken: 00. Economisch belangrijker en allicht daarom ook politiek gevoeliger was de keuze van de exclusieve standaard voor HDTV (High Definition Television). De televisiereuzen Philips en Thompson schoven elk een andere standaard naar voren. In juni haalde de Commissie een alternatief voorstel boven. Bestaande diensten kunnen nog in de huidige standaarden uitzenden, maar nieuwe diensten moeten vanaf 1995 de transmissie-standaard D2-MAC gebruiken. Na lange debatten stemde de Raad in december in.

(18) Zo gaf ook een ambtenaar van het Directoraat-Generaal XII voor Wetenschap en O&O toe in een interview met *Trends*. Zie D. Denoyelle (1991), "EG-Onderzoek: prestigieus visitekaartje?" *Trends*, 26 december 1991. (Themanummer van *Trends*: "1992, de laatste etappe".)

De Europese informatie-industrie ¹⁹ stelt het niet goed. De meeste grote computer- en semiconductor-bedrijven lijden verlies. Ze zijn te klein : de Europese groten Siemens, Philips en SGS Thompson bijvoorbeeld produceren slechts 10% van de wereldproductie in chips ; net geen 50% is van Japanse makelij ²⁰. In 1991 lanceerde de Commissie een programma om de zwalpende industrie een stevig zetje te geven (zie industrie). Ze hecht daarbij veel belang aan de uitbouw van transeuropese netwerken en gecomputerizeerde telecommunicatieverbindingen tussen administraties en andere diensten van algemeen belang. Het verdrag van Maastricht bevat een uitgebreide nieuwe titel over transeuropese netwerken, d.i. aaneengeschakelde infrastructuur in de sectoren vervoer, telecommunicatie en energie. In november beaamden zowel de Raad als het Economisch en Sociaal Comité het Commissie-standpunt. Volgens Ecosoc had de sector een gemeenschappelijke industriële politiek nodig.

B. Leefmilieu

Leefmilieu had in Maastricht één van de beleidsdomeinen moeten worden waar de besluiten voortaan bij gekwalificeerde meerderheid konden genomen worden. Spanje heeft er zich met succes tegen verzet. De reden is geld. Sinds de Eenheidsakte moeten alle EG-maatregelen en alle door de EG gesteunde projecten doorgevoerd worden op hun gevolgen voor het milieu. Van de zwakkere economieën vraagt dit vaak zware inspanningen. Spanje ligt bijvoorbeeld bij de projecten binnen de structuurfondsen vaak overhoop met de EG-Commissie. Eén van de twee doelstellingen van het nieuwe cohesiefonds wordt dan ook de ondersteuning van projecten voor de verbetering van het leefmilieu.

Dure maatregelen inzake leefmilieu kunnen de concurrentie binnen de interne markt verstoren. Daarom ook worden ze op de Europese agenda meer en meer ernstig genomen. In 1991 nam de Raad ondermeer drie zware beslissingen. Hij keurde in juni een richtlijn goed die drievoudige katalysatoren en loodvrije benzine voor bijna alle nieuwe personenwagens vanaf 1993 verplicht maakt. In oktober kwam hij strengere normen overeen voor de uitlaat van dieselvrachtwagens en bussen. Volgens een richtlijn van juni moeten de lidstaten hun bevolkingscentra van behoorlijke installaties voor het opvangen en zuiveren van afvalwater voorzien. Ze hebben daarvoor tijd tot 1998 of 2005 (naargelang het geval). Andere beslissingen hebben meer een symbolisch belang, zoals een facultatief EG-eco-label voor milieuvriendelijke producten (december).

De scheidingslijn tussen landbouw en milieu begint te vervagen...langzaam. De Raad bereikte in juni een akkoord over een belangrijke richtlijn die nitraatbezoedeling van het grond- en oppervlaktewater door de landbouw moet vermijden. De onderhandelingen sleepten al jaren aan. In de hervormingsplannen van landbouwcommissaris Ray McSharry zouden milieubescherming en landschapszorg nieuwe prioriteiten worden voor de Europese landbouw : de aandacht (en het budget) zou massaal verschoven worden van het gedoodverfde landbouwbeleid naar de nieuwe milieusektor. Het plan leek zo radicaal dat weinigen zouden voorspeld hebben dat zijn plannen in mei 1992 zouden goedgekeurd worden.

(19) In de electronica- en informatie-industrie onderscheidt men drie categorieën : componenten (zoals microprocessors); computers (hardware, software, printers, robots...); consumenten-electronica (TV, CD-spelers...).

(20) *The Financial Times*, 18 december 1991.

In december geraakte de Raad het eens om een fonds voor milieu, LIFE, op te richten, dat gedeeltelijk bestaande initiatieven bundelt. Het is bedoeld voor initiatieven zowel binnen als buiten de Gemeenschap. Het fonds kreeg voor 1991 nog een bescheiden 65 miljoen Ecu toegewezen ; voor 1992 wordt dat 75 miljoen. (Ter vergelijking : de Commissie wil voor het geplande cohesiefonds voor milieu en transeuropese netwerken in vier EG-landen anderhalf miljard Ecu uittrekken enkel voor 1993.)

Op internationaal vlak hielp de Commissie als vertegenwoordiger van de lidstaten het hele jaar door de Rio-wereldconferentie over milieu en ontwikkeling (juni 1992) voorbereiden. In juni knikte de Europese Raad instemmend toen de Commissie haar plannen bekendmaakte om, in samenwerking met de Wereldbank en de Braziliaanse autoriteiten, een pilootproject voor de bescherming van het regenwoud op te zetten. De Europese Raad wees het project een EG-bedrag van 15 miljoen dollar toe en riep de lidstaten op om hun bijdragen daaraan toe te voegen.

C. Energie en transport

Op 17 december ondertekenden 45 staten en organisaties (waaronder de Europese Gemeenschap) een Energiecharter. Voor West-Europa is het naar verluidt de sleutel tot de onmetelijke grondstoffen in de voormalige Sovjetunie : 35 tot 40% van de wereldvoorraden in aardgas en zowat de helft van de steenkool- en olie-reserves. Oost en West-Europa zullen nauw samenwerken om de energiemarkten te herstructureren en te liberaliseren. Het politiek akkoord, een prioriteit van het Nederlandse presidentschap, moet nog in juridisch bindende overeenkomsten vertaald worden. Er komen sectoriële protokols inzake zuinig energiegebruik, kernenergie, olie en gas.

In de Europese Gemeenschap zelf nam de Raad in oktober het SAVE-programma aan, dat Europa tot spaarzaam energieverbruik moet bekeren. De Commissie had het in 1990 in volle golfcrisis gelanceerd. Ze heeft ondertussen al een aantal maatregelen ter uitvoering van SAVE voorbereid. In december bereikten de milieu-ministers een principiële akkoord om vanaf 1993 een energieconsumptietaks in te voeren, bedoeld om tegen 2000 het gehalte CO₂ in de uitlaatgassen op het niveau van 1990 te stabiliseren. Het Verenigd Koninkrijk vond wel dat de EG van zijn handelspartners dezelfde verbintenis moest eisen.

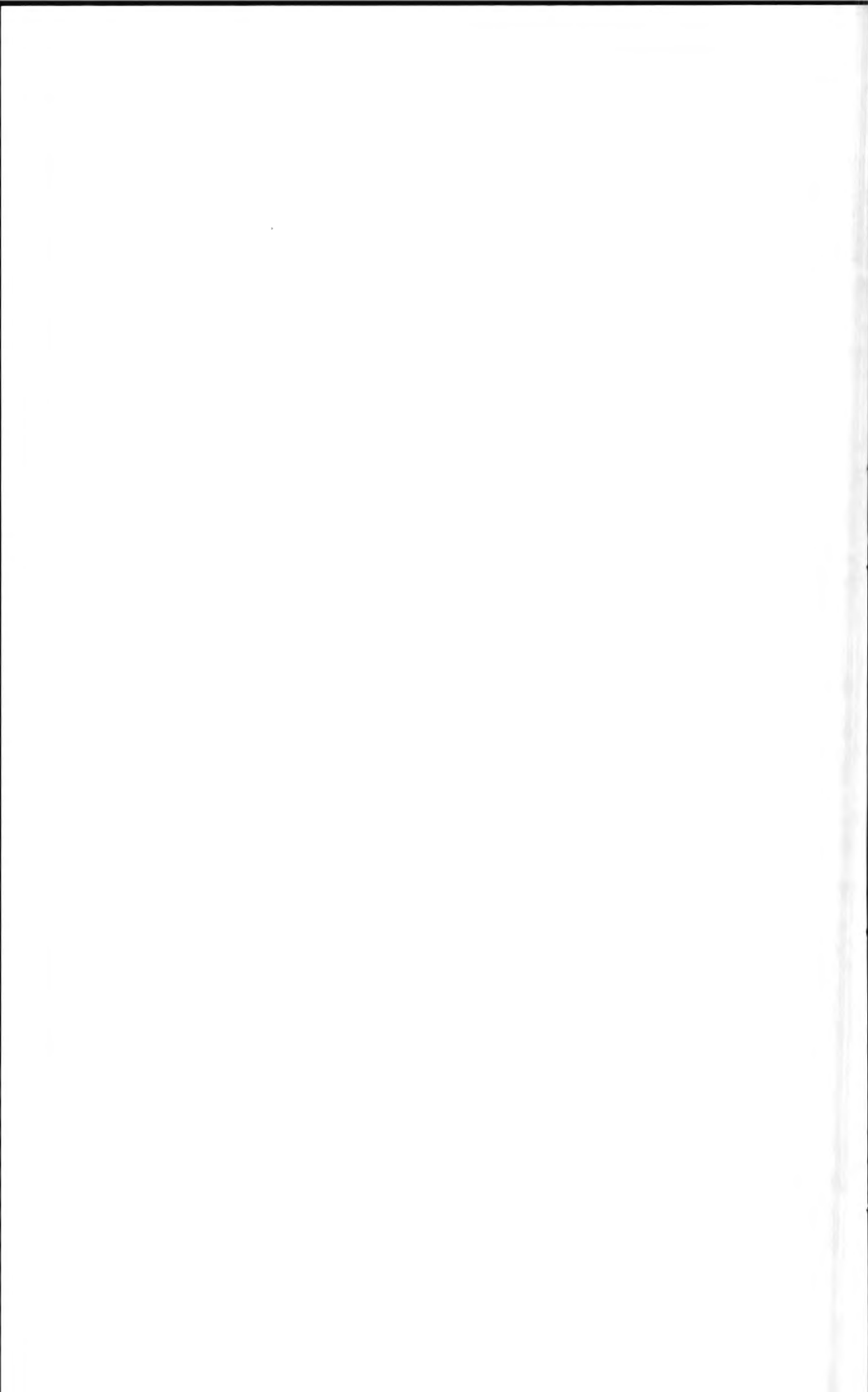
De andere grote doelstelling is de liberalisering van de energiemarkt. Eind mei aanvaardde de Raad een richtlijn op de transit van gas, de derde van een pakket uit 1989 en de laatste in "de openingsronde" voor de echte liberalisering. In oktober maakte de Commissie haar plannen bekend. Eerst zou ze de drie richtlijnen (gas, elektriciteit, prijsdoorzichtigheid) in de nationale wetgevingen doen omzetten. Tussen begin 1993 en begin 1996 zouden de exclusieve rechten geleidelijk opgeheven worden. Ze zou vooreerst voorstellen om productie en constructie van gas- of elektriciteitslijnen vrij te maken, vervolgens om gescheiden beheer voor verscheiden activiteiten in geïntegreerde bedrijven in te voeren, en tenslotte om de netwerken gedeeltelijk voor derden open te stellen.

De Commissie heeft van een vrije energiemarkt een topprioriteit gemaakt. Hetzelfde geldt voor vervoer. Beide sectoren werden tot voor kort volkomen gedomineerd door "nationale kampioenen", die een comfortabel monopolie genoten in hun marktsegment. Sommige waren staatsbedrijven, andere wettelijk beschermde privé-ondernemingen.

Die privileges beginnen ook in het vervoer af te brokkelen, zowel bij de spoorwegen als bij de luchtvaart. Dat gebeurt ten dele omdat de krappe staatskassen de snel oplopende kosten niet langer kunnen dragen. In juli nam de Transportraad de sleutelrichtlijn over de ontwikkeling van de spoorwegen in de EG aan. Het doel is om de relaties tussen de spoorwegen en de overheid doorzichtiger te maken. De maatschappijen moeten voortaan gescheiden boekhoudingen aanleggen voor infrastructuur en het passagiers- of goederenvervoer. Bovendien krijgen internationale spoorwegcombinaties automatisch toegang op het net. Zo mag een Duits-Britse spoorcombinatie het Belgische net gebruiken. Wat de luchtvaart betreft, heeft de Commissie in september het derde pakket liberaliseringsmaatregelen bekend gemaakt.

Summary: 1991 Overview of European Community Politics and Policy

The Twelve Member States agreed in December 1991 in Maastricht on an Economic Monetary Union, including a single currency and an autonomous European central bank by the turn of the century, and on "an ever closer union among the peoples of Europe". The structure of the European Political Union resembles a temple with three pillars: more powers for the European Parliament on a wider range of policy issues (European Communities), a separate framework for a common foreign and security policy, and intergovernmental cooperation on justice and internal affairs. The new Treaty will replace the Treaty of Rome only after ratification in all twelve member states. While EMU and EPU dominated the public agenda, the internal market programme was drawing to a close with nearly all White paper measures adopted. Emphasis shifted to implementation problems. The prolonged conflict between Commission, Parliament and Council on the 1992 budget gave a taste of increasing tensions on budgetary issues, especially between "northern" and "southern" interests. That divide will deepen with or without ratification of the Maastricht Treaty. The budgetary battle of 1991 was partly on external relations. The external activities of the EC were all but successful in 1991: disparate conduct in the Gulf War, failure to contain conflict in Yugoslavia, near-collapse of negotiations with the EFTA-countries, deadlock in Gatt-talks and the threat of a trade war between the three trade blocks. The European Common Agricultural Policy remained a major stumbling block in the Gatt-talks. The Commission proposed a radical reform package for CAP, fiercely opposed by France until the end of the year.

STATISTICAL REVIEW OF THE POLITICAL YEAR 1991

Table of contents

I.	Politics and government	409
	A. Legislative assemblies	409
	B. Executives / Cabinets	413
	C. Legislation	415
	D. Elections	417
	E. Civil service	418
II.	Policy	419
	A. Public finances	419
	B. Economics	423
	C. Employment and unemployment	426
III.	Indices of legitimacy	429
	A. Public opinion	429
	B. Cabinet stability	435
	C. Membership: political parties and trade unions	436
	D. Protests: strikes in 1990 and 1991	437

STATISTIQUE DE L'ANNEE POLITIQUE 1991

Table des matières

I.	Politique et gouvernement	409
	A. Assemblées législatives	409
	B. Exécutifs	413
	C. Législation	415
	D. Elections	417
	E. Administration	418

II.	Politique	419
	A. Finances publiques	419
	B. Economie	423
	C. Emploi et chômage	426
III.	Indices de légitimité	429
	A. Opinion publique	429
	B. Stabilité gouvernementale	435
	C. Adhésion : partis politiques et syndicats	436
	D. Protestations : grèves en 1990 et 1991	437

Statistical review of the political year 1991

by Mieck VOS,

Research assistant at the Section of Political Sociology of the Catholic University of Leuven.

I. Politics and government

A. Legislative assemblies

1. Parliamentary elections of November 24, 1991

Political parties ¹	Chamber		Senate	
	Voting strength(%)	Change (1987-1991)	Voting strength(%)	Change (1987-1991)
CVP	16.8	-2.6	16.8	-2.4
PSC	7.7	-0.3	7.9	-0.1
SP	12.0	-3.1	11.9	-2.8
PS	13.5	-2.2	13.3	-2.4
PVV	12.0	+0.4	11.7	-0.4
PRL	8.1	-1.3	8.1	-1.1
VU	5.9	-2.2	6.0	-2.2
Agalev	4.9	+0.4	5.1	+0.2
Ecolo	5.1	+2.5	5.3	+2.5
FDF	1.5	+0.3	1.4	+0.1
Vlaams Blok	6.6	+4.7	6.8	+4.8
Rossem	3.2		3.2	
NF-FN	1.1		1.0	

(1) Christian democratic parties : CVP (Christelijke Volkspartij), PSC (Parti Social Chrétien); Socialist parties : SP (Socialistische Partij), PS (Parti Socialiste); Liberal parties : PVV (Partij voor Vrijheid en Vooruitgang), PRL (Parti Réformateur Libéral); Nationalistic Flemish party : VU (Volksunie), Green parties : Agalev (Anders Gaan Leven), Ecolo (Ecologistes); FDF (Front Démocratique des Bruxellois Francophones), Extreme right : Vlaams Blok ; Rossem (Libertarian party / Radicale omvormers en sociale strijders voor een eerlijker maatschappij).

2. Composition of the political institutions by language and political party

2.1. Chamber

Political parties	Chamber				Total	
	Dutch Language Members		French Language Members		Before Elections	After
	Before Elections	After	Before Elections	After		
CVP	43	39				
PSC			18	18	61	57
SP	31	28				
PS			40	35	71	63
PVV	25	26				
PRL			23	20	48	46
VI.Blok	2	12			2	12
VU	16	10			16	10
Agalev	6	7				
Ecolo			3	10	9	17
FDF			3	3	3	3
Rossem	0	3			0	3
NF-FN			0	1	0	1
Indep.	1	0	1	0	2	0
TOTAL	124	125	88	87	212	212

a. Resignation and succession of the members of the Chamber²

- Etienne Bertrand succeeded Paul Henrotin, (October 9, 1990).
- Stefaan De Clerck succeeded Antoon Steverlynck, CVP (October 9, 1990).
- Patrick Hostekint succeeded Roger Van Steenkiste, (October 2, 1991).

(2) The date between brackets is the date of publication in "Het Belgisch Staatsblad".

2.2. Senate

Political Parties	Senate				Total	
	Dutch Language Members		French Language Members		Before Elections	After
	Before Elections	After	Before Elections	After		
CVP	39	36				
PSC			16	16	55	52
SP	29	26				
PS			36	30	65	56
PVV	18	22				
PRL			21	18	39	40
VU	13	8			13	8
Agalev	5	8				
Ecolo			3	11	8	19
FDf			2	2	2	2
Vl.Blok	1	6			1	6
Rossem	0	1			0	1
TOTAL	105	107	78	77	183	184

b. Resignation and succession of the Senators²

- Lydia Maximus succeeded Hugo Adriaensens, SP (November 8, 1990).
- Patrick Allewaert succeeded Frans Baert, VU (January 30, 1991).
- Leonard Quintelier succeeded Clement Prieels, CVP (Jun 27, 1991).
- Willy Michiels succeeded Hans De Belder, VU (July 12, 1991).

2.3. Flemish Community Council

Political Parties	Members	
	Before Elections	After
CVP	65	59
SP	48	42
PVV	36	39
VU	24	15
Agalev	9	12
Vl.Blok	3	17
Indep/Rossem	1	4
Total	186	188

2.4. Walloon Regional Council

Political Parties	Members	
	Before Elections	After
PSC	25	24
PS	51	47
PRL	25	20
Ecolo	2	13
FDf	1	0
Total	104	104

2.5. French Community Council

Political Parties	Members	
	Before Elections	After
PSC	27	27
PS	60	53
PRL	35	29
FDF	4	4
Ecolo	5	16
Indep/FN-NF	1	1
Total	132	130

2.6. German-Language Community Council³

Political Parties ⁴	Members
CSP	8
PDB	4
PFF	5
SP	4
Ecolo	4
SEP	0
Total	25

2.7. Brussels Regional Council⁵

Political parties	Members ⁶	Political parties	Members ⁶
Language group of the Flemish Community Commission		Language group of the French Community Commission	
CVP	4 (1)	PS	18 (2)
PVV	2	PRL	15
SP	2 (1)	FDF-ERE	15
VU	1 (1)	PSC	9 (1)
Vl.Blok	1	Ecolo	8
Agalev	1	FN-NF	2
Total	11 (3)	Total	64 (5)

3. Index of fractionalization

$$\text{Index of fractionalization} = 1 - (\sum_i^n S_i^2),$$

S_i^2 is expressed as a percent of the strength of the parties in the legislative assembly.

(3) Elections of October 28, 1990.

(4) CSP (Christlich Soziale Partei), PDB (Partei der Deutschsprachigen Belgier), PFF (Partei für Freiheit und Fortschritt), SP (Sozialistische Partei), Ecolo (Ecolo), SEP (Solidarität und Partizipation).

(5) Council elections of the Brussels Region of June 18, 1989.

(6) The Flemish Community Commission has 14 members (11 active members and 3 successors). The French Commission has 69 members (64 active members and 5 successors). The successors of the ministers and state-secretaries of the Brussels Regional Government are authorized to participate in the Brussels Regional Council and the Community Commissions. The successors are mentioned between parentheses.

The range runs from 0 to 1. A large index of fractionalization means that many political parties are represented in the legislative assembly.

Legislative assembly	Index	
	Before elections	After elections
Chamber	0.8619	0.8811
Senate	0.8542	0.8700
Flemish Community Council	0.7546	0.7810
Walloon Regional Council	0.6434	0.6898
French Community Council	0.6789	0.7245
German-Language Community Council		0.7424 ³
Brussels Regional Council		0.8455 ⁵

B. Executives/cabinets

1. National Government (Martens IX) (29.09.91 - 07.03.92⁷)

National government Martens VIII.

See: M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1990. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, p. 436.

a. the government reshuffle

As a result of a political crisis on September, 29, 1991 the government Martens VIII split up. The Volksunie, as a member of the coalition, left the government and chose for an opposition-term.

A forming of the cabinet Martens IX started immediately with the other coalition-partners: CVP-PSC-SP-PS.

Political Parties	Ministers		Secretaries of State		Total	
	Dutch language	French language	Dutch language	French language	Dutch language	French language
CVP	5		3		8	
PSC		3		1		4
SP	4		1		5	
PS		5		3		8
Total per language group	9	8	4	4	13	12
Total		17		8		25

(7) As a result of the dissolution of parliament at October 18, 1991, the government Martens IX becomes a government of current affairs until the formation of the new government Dehaene I (07.03.92).

The total of Ministers in the new cabinet is thereby being reduced from 27 to 25 Ministers and Secretaries of State.

- On September 29, 1991, Wivina Demeester (CVP) - former Secretary of State of Financial Affairs in the government Martens VIII - was named Minister of Budget and Scientific Affairs. She replaces Hugo Schiltz - former Vice-President and Minister of Budget and Scientific Affairs.

- Eric Derycke (SP) - former Secretary of State for Scientific Affairs in the government Martens VIII - became Minister of Development Coöperation and Adjunct-Minister for Scientific Affairs, replacing André Geens, former Minister of Development Coöperation (September 29, 1991).

b. cabinet experience of the national government ministers from 1981 to 1991
See III, B: Cabinet stability p. 435.

2. Flemish Community Executive

Political parties	Ministers
CVP	4
SP	3
VU	1
Total	8

4. Walloon Regional Executive

Political parties	Ministers
PS	4
PSC	3
Total	7

6. Brussels Regional Executive

Political parties	Ministers		Secretaries of State	
	Dutch language	French language	Dutch language	French language
PS		1		1
SP	1			
CVP	1			
PSC		1		
FDf		1		1
VU			1	
Total	5			3

3. French Community Executive

Political parties	Ministers
PS	3
PSC	1
Total	4

5. German-language Community Executive

Political parties	Ministers
CSP	1
PFF	1
SP	1
Total	3

C. Legislation

1. Proceedings of the Chamber and the Senate during the 1990-1991 session

	Chamber	Senate
1. Public session		
Number of plenary meetings	71	82
- morning	19	17
- afternoon	52	61
- evening	-	4
2. Legislative activities		
a) Government bills		
Introduced	68	39
Passed by Senate/Chamber	64	93
Amended by Senate/Chamber	7	-
Total received	139	132
Accepted	140	130
Rejected or revoked	2	-
Total examined	142	130
b) Parliamentary bills		
Introduced	229	111
Accepted	34	19
Rejected or revoked	73	34
Total examined	107	53
Under consideration	122 ⁸	58
3. Control activities		
a) Interpellations		
Introduced	378	93
Discussed	317	91
Revoked	31	2
Introduced motions	119	11
b) Questions		
In writing	2318	1929
Verbally	247	233
Urgent questions	-	-
Clarification	1	-
4. Commission activities		
a) Permanent commissions		
Number of meetings	574	570
b) Particular commissions		
Number of meetings	97	

Source: Chamber, *Parliamentary proceedings*.

Senate, *Documentation Service, Internal document*.

(8) This relatively high number of parliamentary bills under consideration is a consequence of the dissolution of Parliament on October 18, 1991.

2. Passed, ratified and promulgated laws during the parliamentary sessions 1982-1983 to 1990-1991, by initiator⁹

Session	Government initiative		Parliamentary initiative				Total
	N	%	Chamber	Senate	Total		N
			N	N	N	%	
1982-1983	145	89.5	12	5	17	10.5	162
1983-1984	163	95.3	5	3	8	4.7	171
1984-1985	115	74.7	22	17	39	25.3	154
1985-1986	53	81.5	8	4	12	18.5	65
1986-1987	113	86.3	12	6	18	13.7	131
1987-1988	25	92.6	1	1	2	7.4	27
BZ 1988	47	95.6	2	-	2	4.1	49
1988-1989	110	86.6	12	5	17	13.4	127
1989-1990	104	81.9	15	8	23	18.1	127
1990-1991	89	79.5	12	11	23	20.5	112
1968-1991	2889	87.2			424	12.8	3313

3. Passed, ratified and promulgated material laws¹⁰ during the parliamentary sessions of 1982-1983 to 1990-1991, by initiator¹¹.

Session	Government initiative		Parliamentary initiative		Total
	N	%	N	%	N
1982-1983	44	72.1	17	27.9	61
1983-1984	59	88.1	8	11.9	67
1984-1985	45	53.6	39	46.4	84
1985-1986	14	53.8	12	46.2	26
1986-1987	57	76.0	18	24.0	75
1987-1988	4	66.7	2	33.3	6
BZ 1988	10	83.3	2	16.7	12
1988-1989	38	69.1	17	30.9	55
1989-1990	43	65.2	23	34.8	66
1990-1991	61	72.6	23	27.4	84
1968-1991	1238	74.6	422	24.0	1660

Source: Year-report of the Belgian Chamber, Parliamentary proceedings 1990-1991.

(9) For the period from 1968 to 1981-1982, see: M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, p.240.

(10) Material laws are formal laws without budgets, ratifications of international acts, declarations, constitutional amendments and assessments of armed forces.

(11) For the period from 1968 to 1981-1982, see: M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, p.241.

D. Elections

1. Parliamentary elections of November 24, 1991.

See : W. FRAEYS, Les élections législatives du 24 novembre 1991. Analyse des résultats. *Res Publica*, 1992, n° 2, p. 131-153.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Parlementsverkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van 24 november 1991. Elections législatives. Résultats des élections du 24 novembre 1991*. Brussels, 1992.

2. Provincial elections of November 24, 1991.

See : M. BRANS, De provincieraadsverkiezingen van 24 november 1991. *Res Publica*, 1992, n° 2, p. 245-262.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Provincieraadsverkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van 24 november 1991. Elections provinciales. Résultats des élections du 24 novembre 1991*. Brussels, 1992.

3. Municipal elections of October 9, 1988.

See : J. ACKAERT, De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, p. 359-384.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Gemeenteraadsverkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van 9 oktober 1988. Elections communales. Résultats des élections du 9 octobre 1988*. Brussels, 1989, 176p.

4. European elections of June 18, 1989.

See : W. FRAEYS, Les élections européennes de 1989. Analyse des résultats pour la Belgique. *Res Publica*, 1989, n° 4, p. 551-564.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Verkiezing van het Europees Parlement. Officiële uitslagen van 18 juni 1989. Election du Parlement Européen. Résultats officiels du 18 juin 1989*. Brussels, 1989, 494 p.

5. Council elections of the Brussels Region of June 18, 1989.

See : M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1990. *Res Publica* 1991, n° 3-4, 442-443.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Verkiezing van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. Officiële uitslagen van 18 juni 1989. Election du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale. Résultats officiels du 18 juin 1989*.

6. Elections of the German-language Community Council of October 28, 1990.

See : M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1990. *Res Publica* 1991, n° 3-4, p. 444.

Basic results : *Wahlen der Deutschsprachigen Gemeinschaft vom 28. Oktober 1990. Offizielle Ergebnisse* (Rat der Deutschsprachigen Gemeinschaft).

7. Social elections of 1991.

See : G. TEGENBOS, De sociale verkiezingen van 1991. *Res Publica* 1991, n° 2, p. 263-274.

Basic results : Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid/Ministère du Travail et de l'Emploi, *Resultaten van de sociale verkiezingen 1991. Elections sociales. Resultats des elections de 1991*. Brussels, 165p. + 54p.

E. Civil service

Sector/Department	Number of persons employed on March 31, 1991
1. Ministries	
Prime Minister	556
Internal affairs and civil service	2298
Foreign affairs, foreign trade and development cooperation	1759
Finance	32082
Justice	6106
Economic affairs	3533
Agriculture	1070
Middle class	279
Trafic	1481
Education	60
Labor	1514
Social welfare	777
Health care and environment	1309
Defense	4219
Total	57043
2. Particular bodies	
Judicial order	9314
Council of State	253
Provincial governors, district commissioners, etc.	303
Military personnel	54333
Gendarmerie	17178
Scientific organizations of the State	3106
Total	84487

3. Communities and Regions	
Ministries	23.640
Institutions for the public utilities	40.339
Teaching personnel	278.624
Total	342.785
4. Local powers	
Municipalities	119.046
Agglomerations	2.437
Societies for public welfare	78.145
Intercommunales	22.062
Provinces	16.070
Total	237.760
5. Institutions for the public utilities	158.121
6. Legislative branch	1.925
TOTAL	882.121

Source : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt, *Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector. Toestand op 30 juni 1991 en 31 december 1991, 1992*, Brussel.

II. Policy

A. Public Finances

1. National budget of revenues and expenses of 1991 (in billion Bfr.)

Revenues	
Current revenues	1118,1
Capital revenues	4,1
TOTAL	1122,2
Expenses	
Current expenses	1413,0
Capital expenses	70,7
TOTAL	1483,7
Balance	
Balance of current transactions	-294,0
Balance of capital transactions	-66,6
Net balance	-360,6
Balance of treasury transactions	-32,9
Net financing balance	-393,5
Repayments of public debt	302,0
Cross-financing balance	-695,5

2. National budget of revenues and expenses of 1991 and 1992 by ministry (in million Bfr.)

a. Revenues

See : M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1991. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, p. 446-447.

With the fall of the government Martens IX, October 4 1991, a new 1992 budget has been introduced into Parliament¹². This financial law is composed of two main parts :

- the 1991 (adapted) budget ;
- the 1992 (initial) budget, made up of provisional credits (concerning a maximal period of four months).

Consequently no recent numbers are available about the 1992 assumed revenues.

b. Expenses

	1991 ¹³ (initial)	1991 (adapted)	1992
I. Current/Capital expenses			
A. Major departments	292,362.0	313,170.4	94,509.5
Grants	9,698.5	9,698.2	2,424.6
Prime Minister	21,885.6	26,290.2	7,760.7
Justice	27,526.2	28,645.4	8,902.8
Internal affairs	14,598.6	15,648.2	4,104.2
Foreign affairs	10,857.0	12,857.5	4,555.1
Development cooperation	16,238.8	16,468.8	4,142.4
Defense	101,700.7	114,883.0	34,020.5
Gendarmerie	22,650.1	23,503.4	7,342.1
Finance	106,206.5	65,175.7	21,257.1
B. Social area	503,152.7	483,290.1	127,547.0
Pensions	239,687.2	198,959.2	55,381.2
Middle class	6,962.8	6,962.8	1,762.8
Labor	35,871.2	35,871.2	9,138.6
Social welfare	193,850.2	193,816.6	48,514.6
Particular allowance/no payment	-21,000.0	-	-
Health care	47,781.3	47,680.3	12,749.8
C. Economic affairs	155,011.0	165,662.5	43,850.8
Agriculture	14,341.1	15,987.9	4,163.9
Economic affairs	39,990.2	42,128.1	12,360.6
Traffic	87,141.0	94,007.8	23,941.6
PTT	13,538.7	13,538.7	3,384.7

(12) Publication in "Het Belgisch Staatsblad", November 15, 1991.

(13) See comment II.A.2.

D. Incidental expenses	4,552.0	-	-
BALANCE OF CURRENT AND CAPITAL EXPENSES	955,077.7	962,123.0	265,907.3
<hr/>			
II. Repayments of debt			
Total repayments (a.o public debt)	1406,716.3	1299,949.0	416,804.1
<hr/>			
III. TOTAL	2361,794.0	2259,249.6	682,005.5

3. Public debt (in billion Bfr.)

1985	4,914.6
1986	5,418.3
1987	5,872.5
1988	6,362.3
1989	6,788.2
1990	7,224.6
1991 January	7,326.7
February	7,461.0
March	7,581.0
April	7,549.6
May	7,662.9
June	7,765.1
July	7,709.0
August	7,734.7
September	7,757.8
October	7,745.8
November	7,749.5
December	7,751.0

4. The 92-Budget of the Flemish Community, the French Community and the Walloon Region (in million Bfr.)

a. Revenues

	Flemish Community	French Community	Walloon Region
Current revenues	393,740.4	191,062.3	95,348.6
Capital revenues	11,244.1	877.2	5,922.2
TOTAL	404,984.5	191,939.5	101,270.8

b. Expenses¹⁴

	Flemish Community ¹⁵	- French Community ¹⁶	Walloon Region ¹⁷
I. Current/Capital Expenses			
A.			
Grant to the Council	537.7	215.0	292.5
Central Services, Cabinet Expenses and Finance ¹⁸	21,968.3	16,315.3	20,466.8
Relations with the French Community	-	-	2,413.6
Local Governments	43,526.0		34,784.7
B. Economic Area	41,412.9		28,048.5
Employment	18,455.9		13,008.0
Economic Affairs	22,570.8		14,638.6
External Relations	386.2		401.9
C. Environment and Infrastructure ¹⁹	43,358.1		27,438.8
D. Environmental Planning and Housing	21,420.5		7,020.0
E. Education and Scientific Policy	203,101.7	154,656.1	
F. Social Area	60,688.1	26,056.9	
Welfare	39,320.6	10,805.7	
Health Care	5,696.7	4,944.1	
Cultural Policy	15,670.8	10,307.1	
TOTAL BALANCE OF CURRENT CAPITAL EXPENSES	440,084.4	197,243.3	120,808.9
II. Repayments of Debt	3,823.0	1,438.2	344.0
III. TOTAL	443,907.4	198,681.5	121,152.9

(14) The expenses are the sum of non-divided credits and the divided credits-budgetary commitments.

(15) See: "Stukken van de Vlaamse Raad, stuk 16, Buitengewone zitting 1992", april 24, 1992.

(16) Publication in "Belgisch Staatsblad", june 27, 1992.

(17) Internal document, publication in "Belgisch Staatsblad" expected in september 1992.

(18) Includes all kinds of general expenses such as wages (civil service), rent of buildings, ...

(19) Includes expenses for public works, natural resources and energy.

B. Economics

1. Gross National Product²⁰

	GNP (market price in real prices)		GNP (market price in prices of 1985)	
	Absolute numbers (in thousand million BF)	Growth percentage	Absolute numbers (in thousand million BF)	Growth Percentage
1985	4,792.8	6.7	4,792.8	0.6
1986	5,068.2	5.7	4,888.7	2.0
1987	5,311.0	4.8	5,014.8	2.6
1988	5,637.4	6.1	5,240.0	4.5
1989	6,127.4	8.8	5,447.6	4.0
1990	6,520.6	6.4	5,651.0	3.4

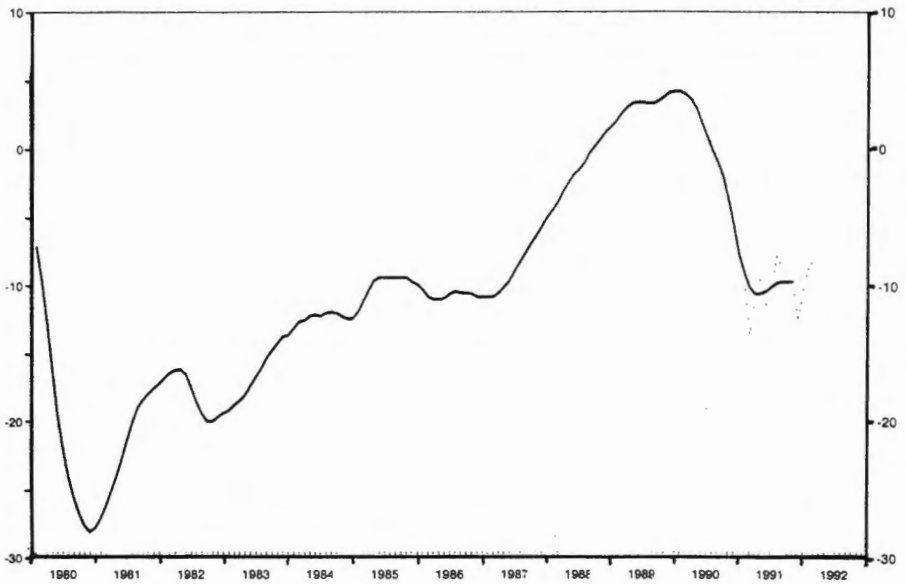
2. Graph of economic performance of the National Bank of Belgium

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
January	-11.9	-10.3	-10.8	-4.5	2.0	4.2	-9.2
February	-11.1	-10.8	-10.8	-3.9	2.6	4.0	-10.1
March	-10.3	-11.0	-10.5	-3.1	3.0	3.6	-10.6
April	-9.6	-11.0	-10.1	-2.5	3.3	2.9	-10.6
May	-9.4	-10.9	-9.6	-1.9	3.4	1.9	-10.4
June	-9.4	-10.6	-8.9	-1.4	3.4	0.9	-10.1
July	-9.4	-10.4	-8.2	-1.0	3.3	-0.1	-9.8
August	-9.4	-10.5	-7.6	-0.3	3.3	-1.0	-9.7
September	-9.4	-10.5	-7.0	0.3	3.5	-2.0	-9.7
October	-9.4	-10.6	-6.3	0.7	3.8	-3.7	-9.7
November	-9.7	-10.8	-5.7	1.2	4.1	-5.7	(1)
December	-9.9	-10.8	-5.0	1.6	4.2	-7.0	(1)

(1) Recent numbers are not yet available.

(20) Numbers from 1991 are not yet available.
Source : NIS, *Statistical Journal*.

FIGURE I
Graph of economic performance of the National Bank of Belgium

Source : *Conjunctuuronderzoekingen, vernieuwing van de synthetische conjunctuurcurve. Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, 1992, n° 4, p. 10-13.

3. Gross index of industrial production (1985 = 100)

	Flanders	Wallonia	Brussels	Belgium
1985	100	100	100	100
1986	101.5	96.0	111.5	101.0
1987	103.9	99.6	105.3	102.9
1988	110.3	105.2	120.2	110.0
1989	116.0	109.7	115.2	114.2
1990	125.2	112.4	138.8	126.1
1991 January	122.8	112.7	119.3	120.6
February	108.9	101.5	104.4	107.0
March	128.2	123.7	126.2	126.8
April	123.5	125.4	123.7	124.1
May	116.3	118.8	114.9	117.0
June	124.9	123.0	124.6	123.9
July	87.4	82.4	79.9	85.2
Augustus	108.5	107.1	105.5	107.5
September	126.7	125.7	131.4	126.6
October	136.2	133.4	135.4	135.0
November	123.4	118.7	109.1	120.1
December	108.4	108.4	95.4	105.8

Source : NIS, *Industrial Statistics, Weekly Report*, n° 2436, 1992.

4. Consumer price index numbers (1988 = 100)

	General index		Food products	Non-food products	Services	Rent
	1988 = 100	1981 = 100				
1985	96.00	129.87	98.51	99.70	90.79	89.19
1986	97.25	131.56	100.42	97.79	95.52	92.53
1987	98.76	133.60	100.00	98.88	98.50	96.48
1988	100.00	135.15	100.00	100.00	100.00	100.00
1989	103.01	139.35	103.13	103.38	102.56	103.69
1990	106.56	144.16	106.95	107.02	105.84	107.01
1991 January	108.89	147.31	108.30	109.81	108.53	107.03
February	109.25	147.69	108.87	109.87	109.03	107.84
March	108.80	147.18	107.87	108.95	109.20	108.47
April	108.86	147.27	107.48	109.10	109.35	108.89
May	109.25	147.79	107.57	109.71	109.67	109.20
June	109.74	148.46	108.75	109.86	110.19	109.54
July	110.34	149.27	109.70	109.94	111.29	109.74
August	110.68	149.73	110.38	110.17	111.60	109.98
September	110.60	149.62	108.67	110.94	111.35	110.24
October	111.01	150.17	109.17	111.45	111.63	110.57
November	111.29	150.55	109.97	111.59	111.73	111.05
December	111.09	150.28	109.81	110.95	111.92	111.34

C. Employment and unemployment

1. Average gross hourly earnings in industry²¹

	October 1980 = 100	January 1990 = 100
1985	129.1	87.9
1986	131.2	89.4
1987	134.1	91.3
1988	135.7	92.4
1989	141.6	96.5
1990 January	146.8	100.0
April	149.1	101.6
July	149.6	101.9
October	151.2	103.0
1991 January	154.3	105.1
April	158.1	107.7
July	158.7	108.1
October	159.2	108.4

2. Employed persons in the primary, secondary and tertiary sector^{22 23}

	Primary sector	Secondary sector	Tertiary sector	Total domestic employment	Re-employment programmes ¹⁸
1985	109.006	1.061.391	2.390.370	3.560.767	114.517
1986	107.177	1.047.758	2.428.865	3.583.800	129.134
1987	104.484	1.026.971	2.468.679	3.600.134	117.299
1988	102.337	1.021.496	2.529.511	3.653.334	121.119
1989	100.962	1.046.333	2.564.532	3.711.827	120.486
1990	100.013	1.056.065	2.608.022	3.764.100	128.249

Source: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. *De beroepsbevolking in België. Deel 1. Toestand op 30 juni 1990, 58p.*

(21) Results of the limited quarterly survey on the evolution of the gross hourly earnings of the adult employees in industry.

(22) These data are different from early published data (cfr. Statistical Reviews in the Political Yearbooks 1985 to 1988) because the Labor Ministry changed the method of calculating the series.

(23) Each time the situation on June 30. Data for 1991 are not yet available.

(24) Including special employment programs as: "Bijzonder Tijdelijk Kader, Derde Arbeidsdossier, Tewerkgestelde Werklozen, Jongerenstages and Gesubsidieerde Contractuelen". This category is added only as a reminder because the data have already been included into the other three categories.

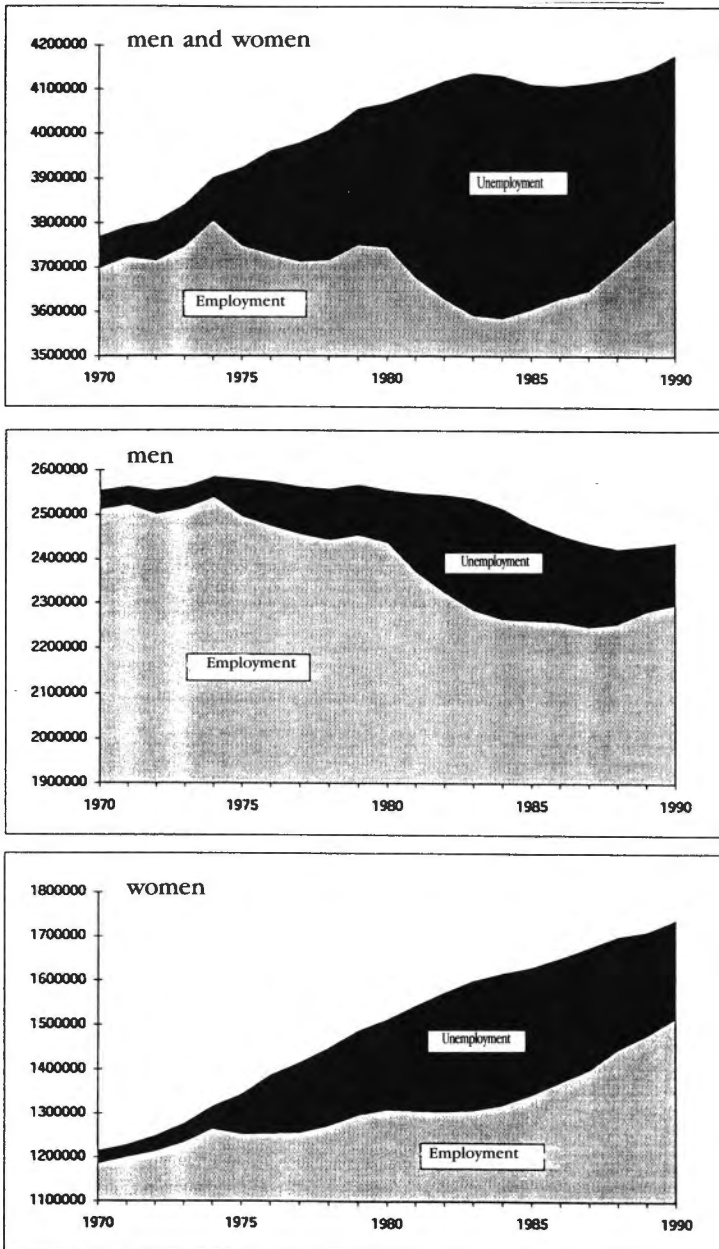
3. Number of unemployed persons entitled to benefits²⁵

	Flemish Region	Walloon Region	Brussels Region	Belgium
1985	252.438	170.938	53.878	477.464
1986	225.124	167.004	50.220	442.348
1987	219.133	170.268	45.313	434.714
1988	193.771	160.654	43.439	397.864
1989	166.054	155.679	42.204	363.937
1990	152.622	153.796	41.513	347.931
1991 January	161.536	164.978	42.707	369.221
February	163.586	164.481	43.850	371.917
March	159.917	162.683	43.275	365.875
April	156.189	161.604	43.461	361.254
May	151.426	159.201	43.770	354.397
June	150.428	157.968	43.491	352.337
July	162.371	165.057	45.399	372.827
August	164.301	167.930	46.849	379.080
September	158.047	165.539	45.329	368.915
October	161.847	164.872	46.019	372.738
November	162.011	162.786	47.918	372.715
December	168.967	166.262	48.281	383.510

Source : NIS, *Statistical Journal*.

(25) Number of unemployed persons "entitled to benefits", excluding the elder unemployed persons who receive benefits but whom, at their request, are not registered as job-seekers.

FIGURE II
Evolution of working population, employment and unemployment

Source : Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, *De beroepsbevolking in België. Toestand op 30 juni 1990, 1991*, Brussel, p. 19.

III. Indices of legitimacy

A. Public Opinion

1. Voting intentions according to the opinion polls

a) Flanders

Elections/ Opinion polls	CVP	SP	PVV	VU	Aga- lev	Vlaams Blok	Other
Parliamentary elections 1991 ²⁶	27.0	19.9	19.0	9.3	8.0	10.3	6.4 ²⁸
European elections 1989	34.0	20.2	16.8	8.6	12.2	6.3	1.9
MARKETING UNIT ²⁷							
March 1990	29.9	22.0	18.6	8.0	11.1	6.6	3.8
June 1990	28.1	22.1	20.0	8.1	10.9	6.6	4.2
September 1990	28.1	22.2	21.0	8.1	11.4	4.7	4.5
December 1990	28.0	21.5	21.0	8.4	13.3	6.4	3.4
March 1991	27.8	21.4	21.5	9.1	10.9	6.5	2.8
June 1991	28.2	21.1	21.5	9.3	10.9	7.0	2.0
September 1991	27.7	21.8	20.4	10.1	10.6	6.4	3.0
DIMARSO							
September 1990	28.1	24.1	19.5	9.2	10.8	4.7	3.6
October 1990	28.0	23.3	19.8	9.4	12.0	3.5	4.0
November 1990	27.8	21.7	20.4	8.8	9.9	8.2	3.2
January 1991	28.3	22.7	19.1	10.7	9.5	6.2	3.5
February 1991	26.5	23.3	20.9	11.1	10.9	4.4	2.9
March 1991	27.5	22.5	21.0	11.3	10.8	4.3	2.6
April 1991	26.7	22.2	21.9	10.2	11.1	4.7	3.2
May 1991	28.1	21.5	20.2	10.1	10.1	6.4	3.6
June 1991	26.9	21.4	20.0	10.4	10.5	5.8	5.0
July 1991	26.7	20.3	19.9	10.9	11.1	7.8	3.3
August 1991	27.6	21.0	20.6	10.2	11.0	5.3	4.3
September 1991	25.5	20.3	19.2	13.9	11.7	5.9	3.5
October 1991	23.6	19.4	19.6	16.5	10.4	6.1	4.4
November 1991	24.4	21.1	21.7	13.1	9.3	6.3	4.1

(26) Flemish electoral cantons.

(27) Because of the Parliamentary elections of November 24, 1991, the seasonal barometer of December 1991 is not registered.

(28) About 5.2 % are votes for the Rossem party (see IA.1).

FIGURE III
Voting intentions in Flanders
Opinion poll Marketing Unit

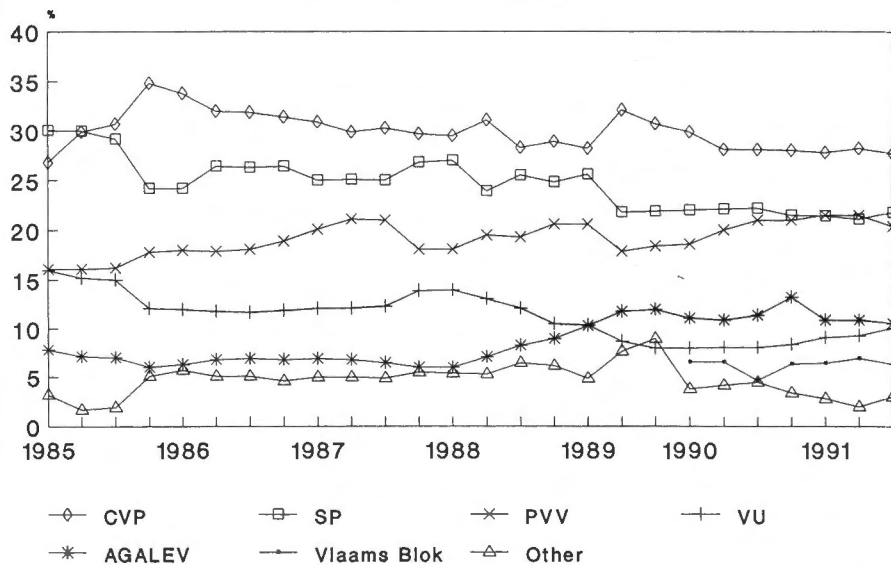
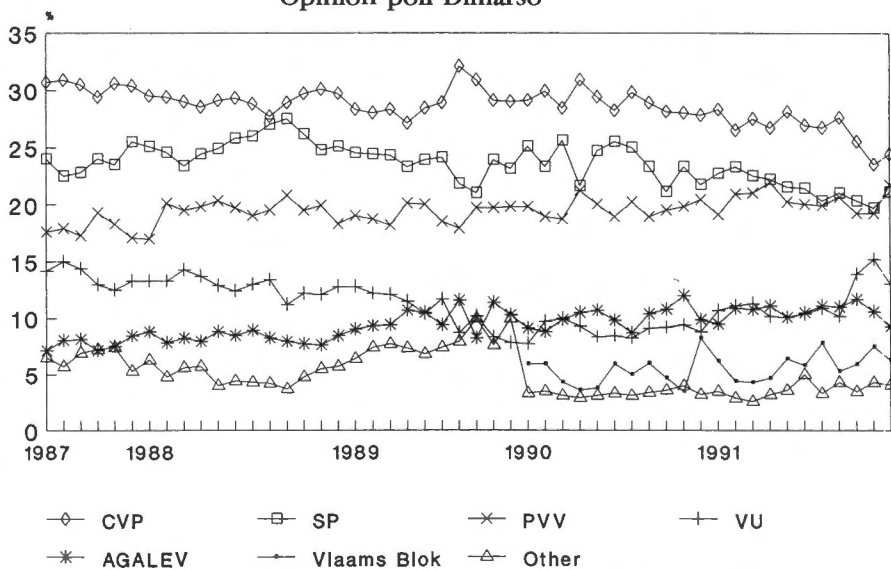

FIGURE IV
Voting intentions in Flanders
Opinion poll Dimarso

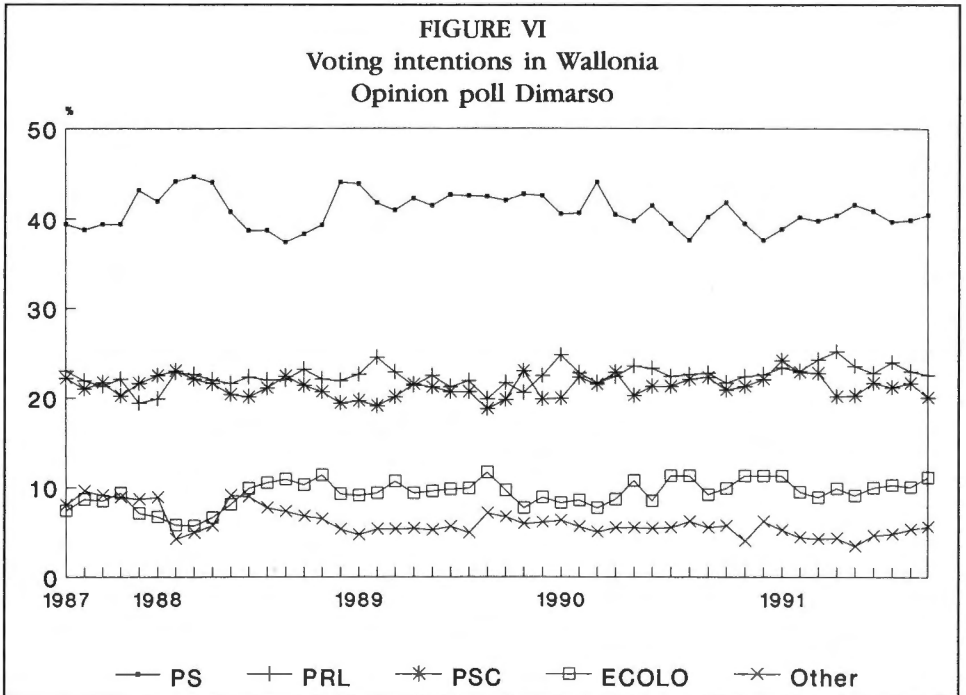
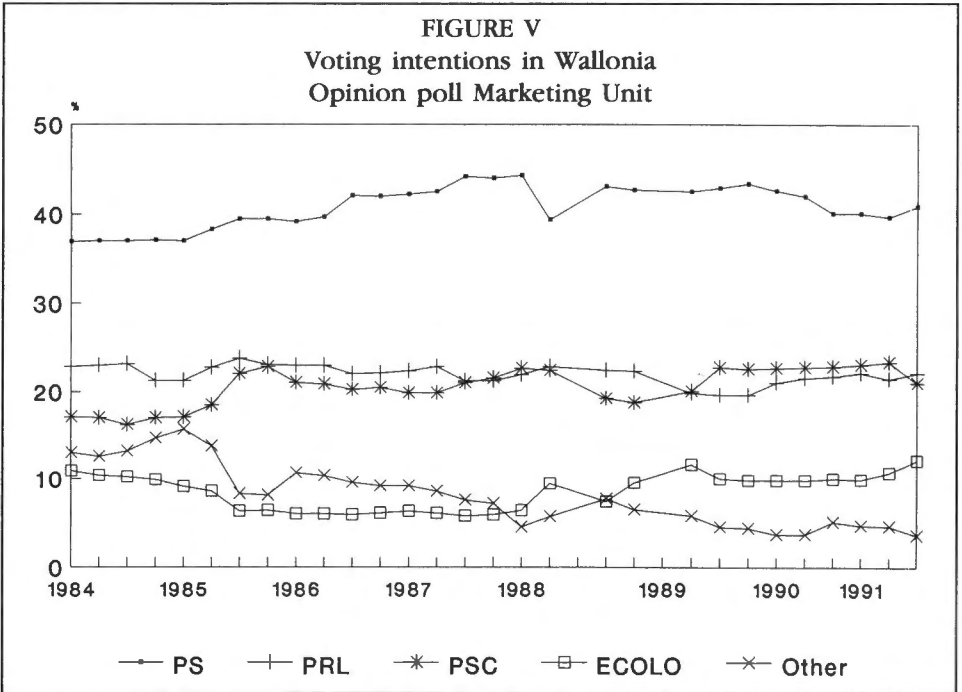

b) Wallonia

Elections/ Opinion polls	PS	PRL	PSC	Ecolo	Other
Parliamentary elections 1991 ²³	39.2	19.8	22.5	13.5	5.0
European elections 1989	41.5	17.0	23.2	16.0	2.3
MARKETING UNIT ²⁴					
March 1990	43.4	19.7	22.6	9.9	4.4
June 1990	42.6	21.1	22.7	9.9	3.7
September 1990	42.0	21.6	22.8	9.9	3.7
December 1990	40.1	21.8	22.9	10.1	5.1
March 1991	40.0	22.2	23.1	10.0	4.7
June 1991	39.7	21.5	23.4	10.8	4.6
September 1991	40.9	22.2	21.1	12.2	3.6
DIMARSO					
September 1990	41.8	21.7	20.9	9.9	5.7
October 1990	39.5	22.4	21.3	11.3	5.5
November 1990	37.6	22.6	22.1	11.3	6.2
January 1991	38.9	23.4	24.2	11.3	5.2
February 1991	40.2	23.0	22.9	9.5	4.4
March 1991	39.8	24.3	22.8	8.9	4.2
April 1991	40.4	25.2	20.2	9.9	4.3
May 1991	41.6	23.6	20.3	9.1	5.4
June 1991	40.9	22.8	21.7	10.0	4.6
July 1991	39.7	24.0	21.2	10.3	4.8
August 1991	39.9	23.0	21.7	10.1	5.3
November 1991	40.5	22.6	20.1	11.2	5.6

(29) Walloon electoral cantons.

(30) Because of the Parliamentary elections of November 24, 1991, the seasonal barometer of December 1991 is not registered.

c) Brussels

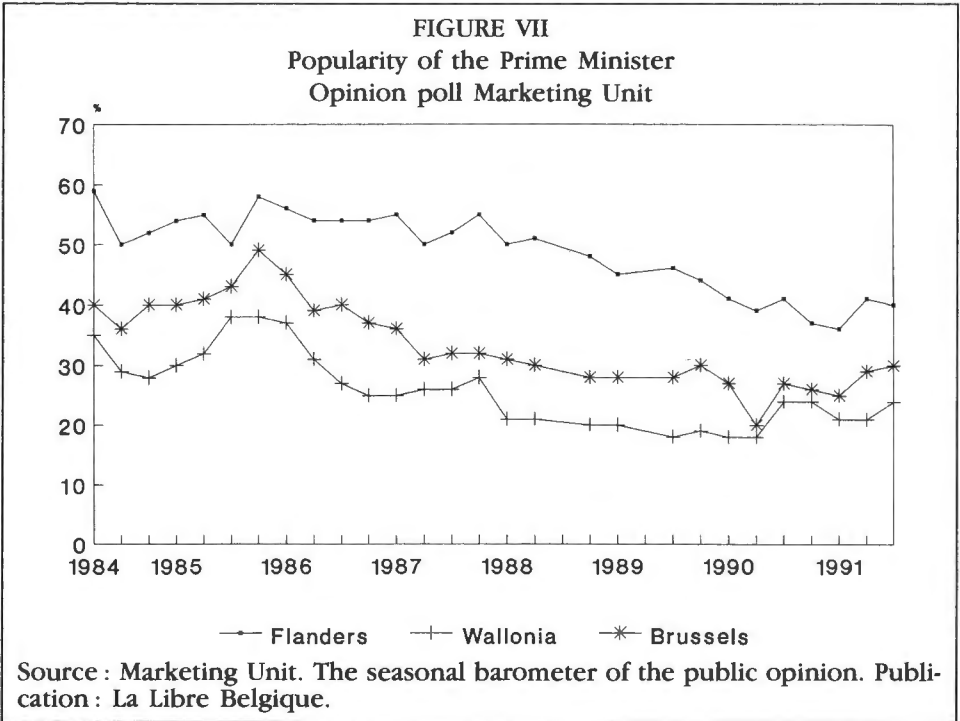
Elections/ Opinion polls	PS	PRL	PSC	Ecolo
MARKETING UNIT				
March 1990	18.3	17.7	7.9	6.1
June 1990	18.5	18.1	8.2	6.7
September 1990	18.5	18.1	8.7	7.0
December 1990	18.2	17.9	8.9	7.1
March 1991	18.7	17.4	9.0	6.8
June 1991	18.1	16.8	9.0	7.0
September 1991	16.2	17.1	7.3	7.5

Elections/ Opinion polls	CVP	SP	PVV	VU	Aga- lev	Vl. Blok	Other
MARKETING UNIT							
March 1990	11.9	9.8	9.9	5.1	3.0	2.9	1.5
June 1990	10.4	9.7	9.8	5.1	3.1	3.0	1.4
September 1990	10.4	9.4	9.5	5.1	3.0	3.8	0.5
December 1990	10.3	9.2	9.7	5.2	3.3	3.1	1.0
March 1991	10.2	9.0	9.6	5.5	3.0	3.0	1.5
June 1991	12.0	8.4	8.2	5.0	2.9	3.0	1.1
September 1991	12.6	7.1	9.5	4.6	3.0	2.8	2.9

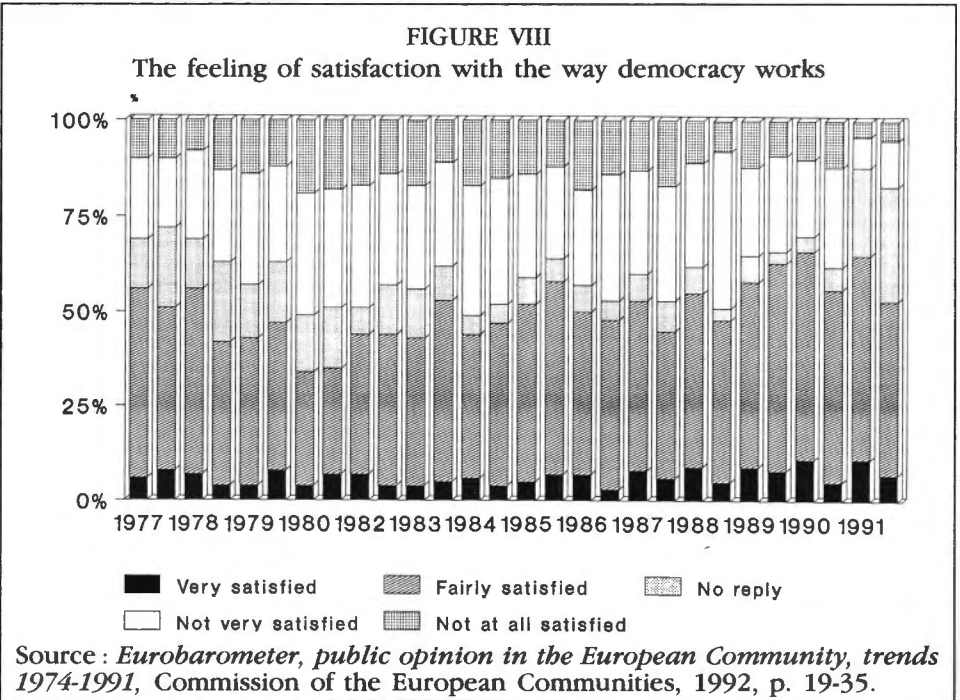
2. Popularity of the Prime Minister³¹

	Flanders	Wallonia	Brussels
March 1989	45	20	28
Sept. 1989	46	18	28
Dec. 1989	44	19	30
March 1990	41	18	27
June 1990	39	18	20
Sept. 1990	41	24	27
Dec. 1990	37	24	26
March 1991	39	21	25
June 1991	41	21	29
Sept. 1991	40	24	30

(31) Percentage of respondents who want Wilfried Martens to have an important influence during the coming months.

3. The feeling of satisfaction with the way democracy works

B. Cabinet stability

Valid and important indications pointing to cabinet stability or instability are the number of governments and the permanence or circulation of Ministers within the Cabinet (their persistence or alternation in particular).

Continious and cumulative experience measure more precisely the degree of permanent participation of Ministers to the national government.

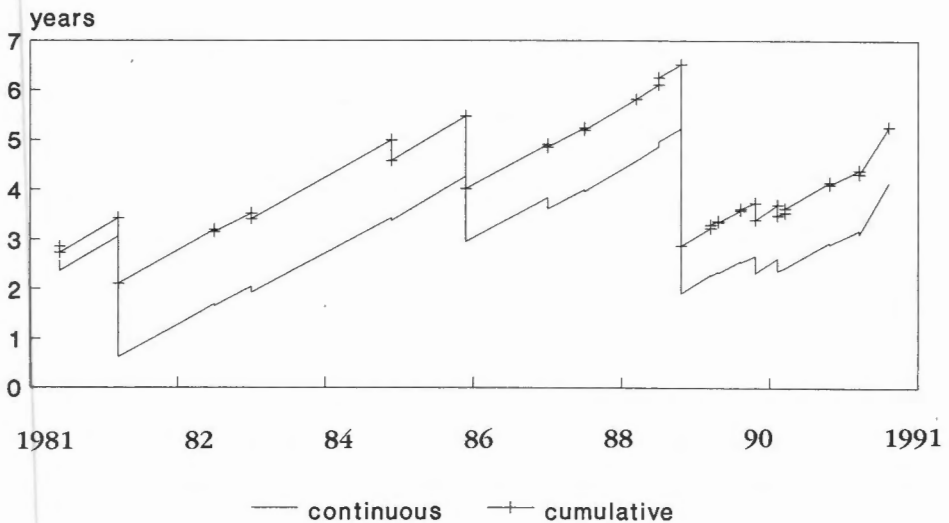
Two different indicators, *continious experience* and *cumulative experience* are being used.

-Continious experience indicates the average amount (in years) of uninterrupted service of all Ministers and State secretaries.

-Cumulative experience indicates the average amount of the total service of all Ministers and State secretaries.

FIGURE IX

Cabinet stability and cabinet experience of the national government ministers (1981-1991)

Previous figures of the continious and cumulative cabinet experience in : M. HODGES, *The Belgian political elite: a study of the composition and transformations of the political elite in Belgium since the end of World War Two*. Ann Arbor, 1971 ; W. DEWACHTER, *Instabilité gouvernementale et stabilité ministérielle en Belgique*. In : *Pouvoirs. Revue Française d'études constitutionnelles et politiques*. 1990, p. 37-49 and in M. VERMINCK, *Statistical review of the political year 1990. Res Publica*, 1991, n° 3-4, p. 437.

Continuous and cumulative cabinet experience
of the national government ministers from 1985 to 1991

Cabinets	Duration of the Cabinet	Beginning	Continuous Experience		End	Beginning	Cumulative experience		End	Interim adaptation
			Interim adaptation	Before			After	Interim adaptation		
Martens VI	22 months	1082				1470				
1985-1987	24 days		1406	1322			1794	1773		
			1464	1448			1915	1898		
					1674				2124	
Martens VII	6 months	1674				2124				
1987-1988	20 days		1779	1815			2229	2282		
					1911				2378	
Martens VIII	40 months	702				1051				
1988-1991	21 days		834	830			1183	1206		Sept. 18, 1988
			860	849			1236	1226		Oct. 18, 1988
			939	930			1316	1326		Jan. 16, 1989
			975	850			1371	1246		March 2, 1989
			959	865			1355	1276		June 19, 1989
			887	888			1298	1329		July 11, 1989
			1079	1062			1520	1503		Jan. 18, 1990
			1166	1139			1607	1581		May 3, 1990
					1519				1924	Sept. 29, 1991

C. Membership: political parties and trade unions

1. Political parties

a. Flemish political parties

	CVP	SP	PVV	VU	AGALEV	VL.BLOK
1987 ³²	139.398	103.778	75.393	49.134	1.375	4.213
1988 ³³	133.688	-	75.327	47.582	1.800	-
1989	125.768	99.112	75.390	43.898	-	-
1990 ³⁴	131.719	-	71.051	40.779	2.130	-

b. Walloon political parties

	PSC	PS	PRL	FDF	ECOLO
1987	42.838	154.000	76.298	13.488	
1988	43.284	155.300	45.824		945
1989 ³⁵	43.353	157.000	45.430	10.587	1.609
1990	43.322	153.400	(1)	(1)	1.280
1991 ³⁶	43.283	155.100			1.375

(1) precise and recent numbers are not available.

2. Trade Unions

	ACV	ABVV	ACLVB
1970	965.208	836.963	123.210
1975	1.201.681	1.062.604	160.903
1980	1.318.848	1.126.814	199.455
1985	1.363.919	1.097.594	210.936
1986	1.381.377	1.036.028	211.048
1987	1.389.096	1.029.074	212.672
1988	1.388.586	1.019.462	211.114
1989	1.424.471	1.014.065	213.019
1990	1.430.571	1.075.444	213.098
1991	(1)	(1)	213.083

(1) Recent numbers are not yet available.

(32) M. MAES, *De ledenaantallen van de politieke partijen in België, 1945-1987. Een documentaire studie*. Leuven, Afdeling Politologie, 1988, 172 p.

(33) M. VERMINCK, Morphologie van de politieke partijen in 1987 en 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, p. 385-440.

(34) M. VERMINCK, Morphologie van de politieke partijen in 1989 en 1990. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, p. 523-584.

(35) M. VERMINCK, Morphologie des partis politiques francophones de 1988 et 1989. *Res Publica*, 1990, n° 2-3, p. 313-348.

(36) M. VOS, Morphologie des partis politiques francophones de 1990 et 1991. *Res Publica*, n° 3-4, p. 448-485.

Source: ACV: *Activiteitsverslagen ACV. 1981-1984, 1985-1988, 1989-1991.*

ABVV: *Internal document.*

ACLVB: *Internal document.*

D. Protests: strikes in 1990 and 1991

	Disputes	Number of establishments involved	Strikers	Working days lost
1989	33	38	10.266	102.754
1990 January	6	6	966	11.253
February	2	2	78	6.043
March	2	2	3.344	14.109
April	7	12	735	15.688
May	4	4	2.385	20.568
June	3	3	2.428	25.344
July	1	1	162	738
August	1	1	160	2.998
September	3	3	292	1.235
October	1	1	144	2.600
November	1	1	31	2.103
December	1	1	16	16
1991 January	6	6	794	5534
February	11	11	2435	7338
March	12	12	1973	23242
April	4	4	456	5287
May	5	5	1779	7721
June	2	2	1649	7134
July	1	1	135	3321
August	4	4	276	1345
September	5	5	653	2284
October ³⁷	—	—	—	—
November	2	2	550	845
December	3	3	301	1469

Source: NIS, *Statistical Journal*, 1992, n° 4, p.45.

(37) Figures for October 1991 are not available.

Les relations Belgo-Africaines en 1991.

A la recherche d'une diplomatie des droits de l'homme?

par Jean-Claude WILLAME

Chargé de cours aux Universités d'Anvers et de Louvain-la-Neuve, Directeur-adjoint du CEDAF.

Comme la précédente, l'année 1991 ne fut pas de tout repos pour la diplomatie belge en Afrique. Plusieurs dossiers et "affaires" défrayèrent la chronique cette année-là: arrestation "par erreur" d'un des leaders de l'opposition zaïroise, Etienne Tshisekedi, par la police de l'aéroport de Zaventem – "une affaire Khaled à l'envers", comme le titra *Le Soir*¹; fuite d'un rapport confidentiel d'entretien entre le président de la Conférence épiscopale zaïroise, Mgr. Monsengwo, et l'ambassadeur de Belgique, André Adam, à propos de la "perte totale de crédit" du chef de l'Etat zaïrois dans son pays; annoncé par le ministre Eyskens qu'il allait demander au gouvernement d'augmenter l'aide militaire au Rwanda, alors que la Belgique avait participé à l'élaboration d'un texte sur le cessez-le-feu entre les autorités rwandaises et le FPR (Front patriotique rwandais); refus du gouvernement belge de modifier la conditionnalité politique de son aide avec le Zaïre et de répondre positivement à une reprise de l'aide indirecte; enfin intervention militaire dans le cadre d'une opération de rapatriement "volontaire" des ressortissants belges à la suite des pillages survenus dans les principales agglomérations du Zaïre en septembre 1991.

Dans cet article, deux lignes de force seront développées au travers des différentes péripéties qui marquèrent les relations belgo-africaines: la fin d'un ère marquée par des liens traditionnellement considérés comme privilégiés d'une part, la difficile mise en place d'une diplomatie axée sur la démocratisation et les droits de l'homme d'autre part.

I. Les relations avec le Zaïre

Le dossier zaïrois continua d'être le plus difficile et le plus passionné. Il est opportun de rappeler ici que le gel des relations de coopération entre la Belgique depuis le mois de mai 1990 constitua un temps fort des options belges en matière de politique africaine. Il marque en fait le point d'orgue d'une détérioration progressive des relations entre les deux pays, nonobstant une ultime réconciliation survenue dans la foulée des accords de Rabat². La condition mise à un retour à la normalisation – "toute la clarté doit être faite sur les événements de

(1) *Le Soir*, 19 février 1991. Mr. Tshisekedi tombait sous le coup d'un arrêté ministériel de 1988 qui lui interdisait l'entrée en Belgique, arrêté qui n'avait pas été rapporté.

(2) Sur les différentes péripéties ayant précédé cet accord, voir G. DE VILLERS, J.C. WILLAME, Belgique-Zaïre, Le grand affrontement. *Les Cahiers du CEDAF*, 1990 n° 1-2.

Lubumbashi par le biais d'une enquête internationale indépendante" – était totalement inhabituelle pour une diplomatie habituée jusqu'ici à maintenir un profil bas face au langage et au comportement peu orthodoxe du régime zaïrois dans ses rapports avec la Belgique. Celle-ci a voulu souligner avec force son attachement au respect des droits de l'homme quand bien même cette exigence n'était pas formellement inscrite dans les nouveaux accords de coopération du mois de mars 1990³. Rappelons que, considérant qu'il y avait ingérence flagrante dans ses affaires intérieures, rappelons qu'à titre de rétorsion, le Zaïre avait ordonné le départ de tous les coopérants belges, la fermeture des consulats dans les grandes villes et la réduction des fréquences des vols de la Sabena vers le Zaïre ainsi que l'annulation "définitive de la commission mixte".

A. *Rétroactes*

La dureté de la conditionnalité belge s'expliquait sans doute par le discrédit dont était l'objet le régime zaïrois, surtout au sein des institutions financières internationales et des clubs de créanciers, mais aussi et en premier lieu par le fait que le Zaïre avait cessé d'être un enjeu financier et commercial important depuis plusieurs années déjà. Le décompte des intérêts belges peut être rapidement fait. Ne restent plus en ligne que ceux de la Sabena (dont les pertes occasionnées par l'interruption de ses vols en direction et en provenance du Zaïre ne représentaient qu'une fraction modeste de son déficit global), ceux de la Banque Belgoise (dont les assises financières étaient cependant ébranlées par des opérations zaïroises risquées : sur-évaluation des gages et propriétés des "barons" du régime, non remboursement de prêts...), et ceux d'une poignée d'hommes d'affaire belges établis au Zaïre.

La Société générale de Belgique a opéré un retrait quasi-définitif dans ses derniers bastions zaïrois : revente de ses sociétés agro-industrielles réunies dans le groupe AGRICOM à un entreprise américaine, démantèlement de sa société de trading (General Trading) suite à des pertes de l'ordre de 3 milliards en 1989. Ses intérêts miniers jadis puissants se sont singulièrement amenuisés au fil des ans ; les pertes d'emploi dans ce secteur, les restructurations répétées et la fusion de MHO (Métallurgie Hoboken) avec d'autres sociétés à vocation minière en 1989 en sont les indices les plus marquants. Un seul secteur offre encore un intérêt pour le holding, celui du diamant zaïrois. Une des sociétés de la Générale, la SI-BEKA, qui détient encore 20% de la Minière de Bakwanga (MIBA) au Zaïre, fait partie d'un vaste réseau international fortement intégré couvrant l'amont et l'aval du secteur et dans lequel on trouve la multinationale De Beers et la CSO (Central Selling Organisation). Toutes ces sociétés sont des partenaires incontournables dans la commercialisation du diamant zaïrois, que ceux-ci proviennent de la MIBA ou des nombreux comptoirs privés.

Aucune des connections particulières qui demeurent entre la Belgique et le Zaïre ne suffisent cependant à faire du dernier une place forte des intérêts de la première. De l'ancien "empire" colonial belge, il ne reste plus donc que des lambeaux épars – "nous n'avons plus d'investissements significatifs au Zaïre", avait déclaré le président de la Générale, Etienne Davignon, au plus fort de la crise belgo-zaï-

(3) Le texte de la convention générale régissant les relations entre le Zaïre et la Belgique de mars 1990 se contenait de poser comme *attendu* une réaffirmation de l'attachement des deux pays aux droits fondamentaux de l'homme et aux principes de la Charte des Nations-Unies.

roise de 1989 – et une créance publique de quelque 40 milliards de FB, objet d'un contentieux financier accumulé depuis 1965 et qui ne sera sans doute jamais totalement réglé.

En ce qui concerne la coopération au développement, les liens se sont eux-aussi distendus au fil des ans. Entre 1987 et 1990, la part des dépenses réelles de coopération bilatérale avec le Zaïre s'est effondrée de 22 à 10% du total de l'APD (Aide aux Pays en Développement), alors qu'elle représentait encore près de 40% en 1980. Des facteurs belgo-belges expliquent en partie cette contraction. L'APD belge s'est en effet diluée sur plus d'une centaine de pays. Les tensions communautaires ont joué ici un rôle déterminant ; la flamandisation progressive de la coopération (au niveau du processus de décision) a, en effet, renforcé les liens avec des pays où la langue officielle n'était pas le français. Un autre élément d'explication réside dans les difficultés croissantes de gestion au sein de l'administration chargée de la coopération au développement (l'AGCD). Depuis 1983, celle-ci ne parvient en fait qu'à dépenser la moitié ou au mieux les 2/3 de son budget, le solde des engagements étant chaque année reporté par la mécanique de la non-annalité budgétaire du Fonds de la coopération dans lequel 80% des montants de l'APD sont inscrits ⁴.

B. Les réactions belges face à la crise zaïroise

La Belgique n'étant donc plus demandeur de liens privilégiés avec son ex-colonie, ce sont surtout les autorités zaïroise qui vont émettre les signaux les plus marqués en faveur d'une normalisation des rapports entre les deux pays. A la fin du mois de février 1991, le secrétaire d'Etat à l'Information, venu en visite privée à Bruxelles, rencontre la presse devant laquelle il fait état des progrès accomplis en matière de démocratisation : "Nous avons accompli un grand pas en avant depuis le 24 avril 1990 ⁵, déclara-t-il à cette occasion. Je n'en veux pour preuve que notre Parlement (...) dont les membres se montrent extrêmement critiques tant envers le pouvoir qu'à l'égard du parti (unique). On a vécu des débats très violents à propos du budget mais aussi par exemple sur les événements qui se sont produits à Lubumbashi" ⁶. Sur ce dernier point, le secrétaire d'Etat précisa qu'un procès public se tiendrait prochainement et qu'un délégué de la commission des droits de l'homme des Nations-Unies avait été invité à y participer. Il ajouta enfin que le Zaïre avait déjà donné un signal d'assouplissement en réautorisant la Sabena à reprendre ses vols sur Kinshasa ⁷.

L'offensive de charme se poursuit avec le discours du nouveau premier ministre zaïrois, Mulumba Lukoji, dont les liens avec la Société générale et les organisations financières internationales étaient notoires. Une poignée de main appuyée fut à nouveau tendue à la Belgique dont les réalisations de la période co-

(4) Sur l'état de la coopération belge, voir J.C. WILLAME, La communautarisation de la coopération au développement, *Courrier hebdomadaire*, Bruxelles, CRISP, n° 1280-1281, 1990 et *Pile et Face, Bilan de la Coopération belgo-zaïroise*, Bruxelles, CNCD – *La Revue Nouvelle*, 1989.

(5) Date du discours célèbre au cours duquel le président zaïrois annonça un multipartisme limité.

(6) *La Libre Belgique*, 26 février 1992.

(7) Il s'agissait d'une mesure prise par le gouvernement zaïrois en décembre qui accordait à la compagnie aérienne belge une autorisation d'atterrissage jusqu'au 15 janvier.

loniale étaient mises en exergue, tandis qu'un programme d'austérité devant séduire les bailleurs de fonds était annoncé.

Un autre geste fut effectué au mois de mai : le procès sur le massacre de Lubumbashi s'est en effet ouvert le 8 mars à Kinshasa. Le 17 mai, des peines de dix à quinze ans de prison sont prononcées à l'encontre de hautes autorités administratives locales impliquées directement dans les événements. Etrange procès au cours duquel certaines libertés ont été prises en matière de procédures : changement soudain dans la notification des accusations par le procureur sans que la chose ait été annoncée aux avocats, reconnaissance dans le réquisitoire de ce que l'enquête n'est pas close, absence d'audition de certains témoins... Le procès avait-il une dimension politique ? La qualité des personnes sanctionnées, toutes proches du régime zaïrois, et la lourdeur inhabituelle des peines prononcées étaient-elles une manière de répondre ne fut ce que partiellement aux conditions mises par la Belgique pour la normalisation des rapports belgo-zaïrois ? En tout cas, quatre jours après la fin du procès, une note du gouvernement zaïrois – et non du président Mobutu comme la presse belge le laissa entendre – était remise à la Belgique par l'intermédiaire de l'ambassadeur zaïrois à Bruxelles. Dans cette note qui formulait une "proposition d'amélioration des relations belgo-zaïroises", le Zaïre voulait faire état de sa bonne foi. La note confirmait formellement que la mesure de réduction des vols de la Sabena était levée ; elle précisait que tous les autres points litigieux (mesures à l'encontre de la coopération, fermeture des consulats, allègement de la dette) pourraient être discutées dans le cadre de la commission mixte qu'il conviendrait de réunir ; elle ajoutait surtout que plus rien ne s'opposait désormais au retour des coopérateurs-volontaires et des ONG (organisations non gouvernementales) au Zaïre.

La réponse du gouvernement belge sera globalement négative. Si la question des rapports avec le Zaïre a bien été discutée à deux reprises au conseil des ministres, les éventuelles hésitations belges ne portèrent pas sur la nature de la réponse à donner, mais bien sur la manière dont les objections seraient formulées. Pour la Belgique, le principal point d'achoppement à la reprise de la coopération est et restera l'affaire de Lubumbashi : le gouvernement estima en effet que toute la lumière n'avait pas été faite sur cette affaire, l'arrêté de la cours suprême de justice zaïroise qui clôturait la procédure judiciaire ne reposant sur aucun support ni aucun élément quelconque provenant de l'enquête internationale exigée par la Belgique. Celle-ci fit par ailleurs remarquer que l'enquête menée par le rapporteur spécial de la commission des droits de l'homme des Nations-Unies était toujours en cours⁸. Ainsi donc, le gouvernement belge ne voulut tenir aucun compte du travail réalisé par les trois commissions zaïroises qui s'étaient succédées à Lubumbashi et dont la troisième – celle des élus régionaux du Shaba – avait rédigé un rapport qu'aucune enquête internationale n'était susceptible d'améliorer sauf peut-être sur un point : les responsabilités directes des autorités de Kinshasa. En outre, la décision d'attendre les résultats de l'enquête de la commission des droits de l'homme des Nations-Unies – ceux-ci ne seront connus que plus tard, est-il affirmé dans le communiqué du conseil des ministres – était quelque peu vaine : le rapporteur de la commission, Mr. Amos Wacko, n'avait séjourné à Lubumbashi que du 8 au 11 mai.

Par ailleurs, si le gouvernement belge reconnaissait que le Zaïre avait confirmé par écrit la levée des restrictions imposées à la Sabena et au fonctionnement de la commission mixte, il ajouta que les autres mesures (coopération, consulats et

(8) Agence Belga, Communiqué du Conseil des ministres, 31 mai 1991.

allègement de la dette) n'avaient pas été formellement levées contrairement à ce que réclamait la Belgique.

Mais le point le plus embarrassant pour la Belgique était la proposition zairoise relative à la levée des restrictions sur l'aide humanitaire, c'est à dire sur le retour des volontaires des ONG au Zaïre. La position belge sur ce sujet était en effet inconfortable. Selon l'interprétation donnée par le ministre de la coopération. A. Geens, la note zairoise du 22 juin 1990 signifiant à la Belgique la rupture de la coopération belge tant directe qu'indirecte sanctionnait le renvoi de tous les coopérateurs, donc également celui du personnel jouissant du statut de volontaire. La conséquence directe de cette interprétation fut que le personnel ONG expatrié du rentrer en Belgique sous peine de perdre son statut de volontaire. Or, si les autorités zairoises avaient bien signifié leur fin de mandat à tous les coopérateurs de l'AGCD, il n'en avait pas été de même pour ces volontaires. En outre, les ONG belges faisaient valoir ici que la coopération via les projets d'ONG était une coopération "de peuple à peuple qui ne devait pas épouser les vicissitudes des relations entre deux gouvernements" et que la subsidiarité des actions de développement menées par les ONG était une affaire purement intérieure à la Belgique⁹. Comme comptaient le plaider les avocats des ONG saisis du dossier, il y avait donc rupture unilatérale de contrat entre les ONG et le ministre de la coopération.

Au moment où la Belgique reçut la note zairoise, les ONG s'abstinrent toutefois de toute prise de position : à cette époque, leurs représentants négociaient avec le ministère de la coopération un nouveau mode de fonctionnement des relations entre ONG et administration de la coopération. Seules deux associations indépendantes œuvrant dans le domaine médical (Médecins sans Frontières et Memisa) lancèrent un appel au gouvernement belge pour que "soient mis de côté les états d'âme et les calculs" et pour que l'on "achemine d'urgence une aide humanitaire vitale aux Zaïrois"¹⁰. Deux partis politiques, le PSC et le SP, s'étaient d'ailleurs catégoriquement opposés à l'idée d'un retour des ONG au Zaïre. "Op dit moment is het uitgesloten dat wij ook maar de minste geste tegenover Zaïre doen. We moeten niet met ons voeten laten spelen", déclarait abruptement le président du SP, tandis que Gérard Deprez (PSC) "invitait le gouvernement et les ONG belges à ne rien dire ou faire qui puisse apparaître aux yeux de l'opinion publique zairoise comme un soutien au régime actuel"¹¹. Les interventions des ONG sont par ailleurs l'objet d'une remise en cause par les instances officielles de la coopération. Un rapport d'enquête sur les ONG travaillant au Zaïre rédigé en décembre 1990 par la section belge de coopération à Kinshasa et un "policy paper" ultérieur du cabinet du ministre Geens firent ainsi état de l'"amateurisme" des actions d'ONG, de leur inertie et de l'"incertitude quant aux résultats et à la viabilité de leurs interventions sur le terrain"¹².

Le silence relatif des ONG, les "injonctions" de certains partis et les discrètes remises en cause de l'efficacité de l'aide indirecte vont donc laisser les mains libres à la majorité gouvernementale pour justifier son attitude sur la relance de l'aide

(9) A. LERUTE, Zaïre : qu'est ce qu'un fait nouveau ?, *Le Soir*, 4 janvier 1991.

(10) *La Libre Belgique* et *Le Soir*, 31 mai 1991.

(11) *De Standaard*, 24 mai 1991 et *La Libre Belgique*, 28 mai 1991.

(12) Voir à ce sujet *De Belgische NGO's in Zaïre*, Ambassade van België, Samenwerkingssectie, Kinshasa, december 1990 ; *Rapport au cabinet du ministre de la coopération*, Bruxelles, s.d.

humanitaire. Encore fallait-il motiver diplomatiquement le refus. C'est alors qu'une nouvelle conditionnalité politique fut avancée par la Belgique dans sa réponse à la demande zaïroise. "Le gouvernement belge, était-il précisé dans le communiqué du conseil des ministres, se préoccupe fortement du sort de la population zaïroise et de ses conditions de vie (...). L'opinion publique zaïroise met beaucoup d'espoir dans une conférence nationale largement représentative de tous les courants de la société zaïroise et qui sera – nous l'espérons – rapidement convoquée afin de concrétiser le processus de démocratisation au Zaïre. S'il apparaissait que, dans un tel contexte, cette conférence exprimait clairement le désir de voir retourner les ONG au Zaïre en vue d'accomplir des missions humanitaires, le gouvernement belge est prêt à examiner favorablement une telle requête" ¹³.

Faire dépendre la reprise effective de l'aide humanitaire d'une institution politique était un pari fort risqué, pari qui fut d'ailleurs en partie perdu ¹⁴. En effet, les travaux préparatoires de la conférence nationale, finalement reconnue par une ordonnance présidentielle le 11 avril, s'enlisaient déjà à cette époque dans d'interminables querelles de procédure qui n'auguraient guère de l'issue de ce forum national. Il apparût, dès l'ouverture de la conférence en août 1991 d'ailleurs, que le nombre de participants (plus de 4.000 au début) la rendait ingérable. A la fin de 1991, les travaux de la conférence n'avaient toujours pas démarré.

Quoiqu'il en fut, le fait de privilégier la conférence nationale comme interlocuteur privilégié revenait à jeter ici aussi un discrédit sur toute autorité zaïroise constituée. Cette manière de concevoir l'ingérence démocratique procédait d'un calcul audacieux, celui de la chute inéluctable et imminente du régime Mobutu. Les autorités belges se sentaient par ailleurs confortées par les encouragements qu'elles recevaient d'un des principaux partis d'opposition, le PDSC (Parti démocratique et social-chrétien) dont plusieurs délégués se trouvaient à Bruxelles à l'époque où la note zaïroise était transmise au gouvernement. Au cours de visites rendues à des personnalités belges du monde chrétien (les bureaux du CVP et du PSC, le ministre des Affaires étrangères, le président de la Chambre et le premier ministre), les principaux dirigeants de ce parti zaïrois avaient clairement signifié que "toute reprise de l'aide au Zaïre serait comprise par la population comme un appui au régime, comme un soutien à un dictateur" ¹⁵. La fermeté des partis socio-chrétiens belges se trouvait ainsi légitimée. L'hostilité traditionnelle du SP et d'une majorité de la VU au régime Mobutu acheva de souder la coalition gouvernementale autour d'une position univoque.

Dès cette époque sans doute, on se prépara au pire. Le ministre des Affaires étrangères, M. Eyskens, multiplia les déclarations alarmistes sur les développements politiques et économiques au Zaïre, jusque et y compris l'annonce de ce que "la Belgique était prête à tout moment pour évacuer ses ressortissants au Zaïre" ¹⁶. Quant au ministre de la Coopération, il fit savoir, dans une note au conseil

(13) Agence Belga, *op.cit.*, p. 4.

(14) Devant l'impossible démarrage de la conférence nationale laquelle avait été suspendue en janvier 1992 par le premier ministre Nguza, on recourut en définitive à une astuce : la demande en question fut émise par le président provisoire de cette conférence, Mgr. Monsengwo, dans une lettre adressée le 24 février au gouvernement belge.

(15) *De Standaard*, 28 mai 1991.

(16) Cette annonce avait été faite en néerlandais au cours d'une émission de la BRTN (Radio 1). Son contenu fut démenti le jour même dès sa diffusion en français par l'agence Belga. M. Eyskens prétendit qu'il avait parlé de plans d'évacuation qui concernaient tous ./..

des ministres, que si l'on voulait à l'avenir reprendre une coopération bilatérale avec le Zaïre, il faudrait trouver des moyens supplémentaires ailleurs. "Een hervatting van onze hulprelaties met Zaïre zal gevoelige budgettaire gevolgen hebben, die door herschikking van de voorzieningen voor 1992 niet zullen kunnen opgevangen worden. Wij gaan er weliswaar vanuit (...) dat alle verplichtingen opgenomen t.o.v. Zaïre in het verleden, door de unilaterale opzegging dd. 22 juni 1990 van onze samenwerkingsakkoorden, volledig en definitief zijn geschrapt. Een hervatting van onze relaties inzake ontwikkelingssamenwerking zal so wie so een miljardnota worden, ook indien onze hulp op een totaal nieuwe leest kan geschoeid worden"¹⁷.

L'anticipation des troubles était correcte, encore que la manière dont le mécontentement populaire s'exprima surprit tout le monde et accrédita immédiatement l'idée d'une manipulation par un régime jugé à bout de souffle. Les 22 et 23 septembre, des pillages et saccages furent déclenchés sur une grande échelle par des unités d'élite d'une armée en pleine décomposition et "parachevés" par la population. Pratiquement toutes les villes zaïroises furent touchées. Les mises à sac, conduites dans une ambiance de fête populaire, visèrent non seulement tous les établissements et dépôts commerciaux, mais aussi les habitations des Européens. Le gouvernement belge se retrouva ainsi, comme en 1960 (mutinerie de la Force publique) et comme en 1978 (guerre du Shaba) devant le scénario d'un rapatriement rapide de ses ressortissants.

Au fil des quatre semaines que dura l'opération baptisée *Blue Beam* – elle fut menée rondement et la coordination avec les unités françaises fut efficace en dépit de certaines appréhensions belges¹⁸ – on enregistra un certain nombre d'hésitations sur la conduite à tenir. Dès les premières heures, les déclarations gouvernementales furent sans doute on ne peut plus claires : pour le ministre de la Défense, G. Coëme, *Blue Beam* était et devrait rester une opération humanitaire qui devait inciter les Belges à quitter le Zaïre. Au ministère des Affaires étrangères, on prit bien soin de préciser que l'intervention militaire belge ne pouvait en rien signifier un quelconque appui au régime zaïrois¹⁹. Mais la question ne tarda pas à se poser : fallait-il prolonger l'opération militaire pour assurer un semblant d'ordre en attendant qu'un nouveau gouvernement zaïrois²⁰ prenne les choses en main ; fallait-il rester pour assurer l'acheminement d'une aide humanitaire à la population urbaine : pouvait-on réellement "abandonner le Zaïre à son sort"? Cette fois, des appréciations divergentes se firent jour. Pour les entreprises belges restés au Zaïre et qui étaient les plus directement concernées par la destruction de l'appareil économique, il fallait que l'outil – ou plutôt ce qu'il en restait – soit protégé : c'est en leur nom que l'administrateur délégué de la FEB (Fédération des Entreprises Belges) adressa une lettre au premier ministre dans laquelle il demandait que "la présence des troupes belges soit suffisamment longue pour prendre

./. les postes diplomatiques et consulaires belges à l'étranger et dont le caractère opérationnel était régulièrement testé. Voir *La Libre Belgique* et *le Soir*, 3-4 août 1991.

(17) *Nota aan de Ministerraad*, 24 juillet 1991.

(18) Aux premières heures de l'intervention, le premier ministre belge déclara à un chef de groupe parlementaire qu'une nouvelle fois, la France n'avait pas vraiment consulté la Belgique.

(19) *De Standaard*, 27 septembre 1991.

(20) Les ambassadeurs américain, français et belge exerçaient à cette époque une pression maximale sur le président zaïroise pour qu'il nomme un gouvernement de transition ayant à sa tête un représentant de l'Union sacrée de l'opposition.

en compte tant la protection de nos ressortissants que nos intérêts économiques”²¹. De leur côté, le NCOS (Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking) insista pour que les troupes belges restent pour aider à l’acheminement de l’aide humanitaire.

Une fois le rapatriement des Belges terminés, le gouvernement opta pour une voie moyenne : d’une part, le retrait d’une compagnie de 140 hommes fut décidé le 4 octobre ; d’autre part, le ministre de la Défense autorisa le reste des troupes (environ 800 hommes) à demeurer au Zaïre pour une période indéterminée “afin d’éviter le retour des troubles et ce sans immixtion dans les affaires politiques intérieures du pays” et pour “protéger les convois d’aide humanitaire”.

Deux faits vinrent cependant remettre en question l’idée d’une prolongation de l’intervention belge. Tout d’abord, l’acheminement du premier convoi d’aide alimentaire sous protection militaire belge ne peut avoir lieu. Le 7 octobre, le gouvernement avait autorisé du bout des lèvres la protection d’un convoi d’une firme privée belge. Orgaman, qui amenait des denrées alimentaires importées. Une condition avait été mise : cette “aide” serait fournie à prix coûtant sur les marchés de Kinshasa. Arrivé au port de Matadi, les officiers belges furent cependant pris à partie par des officiers de la DSP (Division spéciale présidentielle) qui déclarèrent vouloir assurer eux-mêmes la protection du convoi. Les Belges se gardèrent d’insister d’autant plus que des incidents les avaient déjà opposés aux éléments de la DSP qui se montraient généralement méfiants à l’égard de cette “troupe d’invasion étrangère”.

Deuxièmement, il semble bien que Belges et Français n’étaient plus tout à fait sur la même longueur d’onde. La France manifestait une volonté de retrait total et rapide de ses troupes. Officiellement, elle entendait ne pas accorder “la moindre caution à un régime à bout de souffle” ; officieusement, elle ne souhaitait pas s’enliser dans une situation politique qu’elle ne maîtrisait absolument pas et préférait ne pas prendre de risques dans le court terme.

Il y eut pourtant un espoir d’éclaircie avec la nomination le 15 octobre d’Etienne Tshisekedi comme premier ministre. Le ministre Eyskens s’empressa de crier victoire : “pour la première fois de son histoire, déclara-t-il, le Zaïre a un gouvernement pluraliste et composé de nouveaux visages”. Le ministre annonça que plus aucun retrait de militaires belges n’interviendrait dans l’immédiat et plaida pour un “devoir d’ingérence humanitaire” par le biais d’une présence militaire. “Après avoir poussé ce pays à se démocratiser, ajouta-t-il, on ne peut le laisser tomber. Il va donc falloir reprendre les accords de coopération belgo-zaïrois”²². L’enthousiasme du ministre fut de courte durée. En effet, du côté du gouvernement, M. Eyskens s’attira un commentaire acide du ministre de la Coopération qui fit valoir que l’aide au développement était de sa compétence et qu’il fallait à tout le moins une concertation au sein du gouvernement sur une éventuelle reprise de la coopération. D’autre part, E. Tshisekedi fut révoqué une semaine à peine après sa nomination ce qui vint mettre un terme aux espoirs belges. Le 25, le gouvernement se décida à rapatrier tous les militaires (sauf une dizaine qui s’installèrent dans une ambassade complètement barricadée) et invita les quelques 400 belges restés au Zaïre à rentrer “aussi vite que possible”. L’évacuation quasi-totale des Européens n’était pas sans rappeler l’exode de juillet 1960. A une différence pour-

(21) *Le Soir*, 1er octobre 1991.

(22) *Le Soir*, 16 octobre 1991.

tant : aucun expatrié n'avait réellement été inquiété par les événements de septembre-octobre.

II. Les relations avec le Rwanda et le Burundi

Les derniers soubresauts dans les relations entre la Belgique et le Zaïre contrastent avec le *modus-vivendi* qui s'est installé dans les rapports avec un autre pays où l'aide belge était importante : le Rwanda. Dans ce cas-ci, un *a-priori* favorable existait à l'égard de ce petit pays où les droits de l'homme étaient pourtant mis à mal et où un régime autoritaire, encore que moins flamboyant que celui du Zaïre, était également en train de chanceler. Depuis le début des incursions, à partir de l'Uganda voisin, du Front patriotique rwandais composé essentiellement d'exilés tutsi (octobre 1990), les tensions politiques internes avaient été ravivées. Sur le *qui-vive*, le pouvoir, monopolisé par quelques grandes familles originaires du Nord-Est du pays, avait tenté d'anticiper les revendications politiques en procédant à des arrestations massives de présumés opposants (tutsi aussi bien que hutu) de même que bon nombre d'étrangers (Ugandais) résidant illégalement ou légalement dans le pays.

Plus grave était la succession de "massacres" commis sur la population tutsi à partir d'octobre 1990, massacres qui étaient parfois encouragés ou tolérés par les autorités locales : 300 morts au Nord-Ouest en octobre 1990, 300 éleveurs Bagogwe en janvier-février 1991, 150 à 170 habitants tutsi plus au sud du pays²³.

Contrairement à ce qui s'était passé avec le Zaïre, la Belgique traita le dossier rwandais avec mansuétude et compréhension. Dans ce cas, les allusions à la violation des droits de l'homme furent plus rares et la cordialité des relations avec le régime en place ne se démentit point. La thèse belge ne fut guère différente de celle des autorités rwandaises : le Rwanda faisait l'objet d'une invasion extérieure. Au cours d'une longue et aventureuse mission de bons offices menée, assez curieusement, par trois des principaux ministres belges (premier ministre, ministre de la Défense et ministre des Affaires étrangères) en octobre 1990, il ne fut question que d'un compromis à trouver entre les parties (Etats) en présence (Uganda, Rwanda et Tanzanie), au travers du prisme de la problématique des quelques 2 millions de réfugiés aux frontières, et non de la démocratisation intérieure. C'est ce conditionnement étatiste du problème qui permit au ministre M. Eyskens de proposer en avril 1991 une assistance militaire supplémentaire à une armée de 15.000 hommes que le pouvoir rwandais se proposait de faire passer à 30.000. Au cours de la réunion annuelle de la commission mixte belgo-rwandaise (août 1991), il n'y eut aucune allusion à la répression rampante (harcèlement des tenants d'une opposition naissante, de journalistes, d'avocats et de prêtres). Les autorités rwandaises ayant fort opportunément annoncé à la veille de la commission mixte l'avènement du multipartisme. Pour le ministre de la Coopération, A. Geens, le Rwanda continuait à "traverser des moments difficiles". Plus que jamais, c'était la thèse d'une attaque venant de l'extérieur qui continuait à prévaloir. "A cause d'une agression organisée en dehors de son territoire, déclara-t-il aux participants de la commission mixte, le Rwanda n'a malheureusement pas pu entamer (des

(23) Voir à ce sujet AFRICA WATCH, *Rwanda. Talking Peace and Waging War. Human Rights since October 1990 Invasion*. Washington, February, 27, 1990.

réformes politiques et économiques), déjà délicates en soi, dans un climat de sérénité et d'unité nationale que cette réflexion nécessite" ²⁴.

Plusieurs motifs interdépendants expliquent la différence d'attitude de la Belgique dans le dossier Rwandais. Premièrement, il était évident que la "déstabilisation" politique au Rwanda était très inquiétante pour le gouvernement belge qui venait tout juste d'adopter un profil radical à l'égard du pays voisin, le Zaïre. La situation politique au Burundi étant également incertaine, la Belgique devait s'efforcer de "tenir" dans l'ilôt rwandais à peine de voir son influence géo-politique disparaître dans cette partie de l'Afrique. Deuxièmement, le Rwanda avait été choisi par le ministère de la Coopération comme un pays pilote dans le cadre de nouvelles pratiques de coopération bilatérale (co-gestion, décentralisation dans les procédures etc...); celles-ci étaient sensées servir de modèle pour d'autres pays avec lesquels la Belgique entretenait des rapports de coopération importants. Troisièmement, l'image que le milieu politique belge avait du Rwanda, souvent considéré comme la vitrine de la coopération, a toujours reposé sur le prisme (déformant) d'un pays ayant entrepris dans les années 60 une révolution authentique de "paysans" (hutu) contre des "seigneurs" (tutsi). Une absence de suivi et de prise en compte des tendances lourdes et des évolutions politiques profondes n'a pas manqué de prendre de court la Belgique officielle qui se sentit quelque peu désarmée devant la "panne rwandaise" ²⁵. Dans ce même contexte, il faut également tenir compte de la prégnance de la "corporation coopérante", comme l'appelle A. Hanssen ²⁶, corporation qui est fortement liée au monde de la démocratie chrétienne belge. L'occupation de l'assistance étrangère y est particulièrement forte: aucun pays africain ne compte autant de coopérants (458), de volontaires (305) et de missionnaires (128) proportionnellement à sa superficie ²⁷. Le sociologue français A. Guichaoua s'étonnait à ce propos que "plus que dans d'autres pays, on est frappé de voir à quel point les jugements (sur le Rwanda) reflètent le discours et la perception des seuls interlocuteurs expatriés" ²⁸.

Enfin, si minimes que soient les intérêts économiques belges au Rwanda, on doit tout de même mentionner le fait que la coopération avait accepté depuis 1989 d'intervenir dans la réalisation et le suivi de deux grands projets pour lesquels la Belgique pouvait escompter des retombées non-négligeables: la construction d'un grand hôpital de référence à Kigali et la mise en route d'une radio-télévision nationale (que la Belgique s'engagea à défendre devant la Banque Mondiale).

En ce qui concerne le Burundi voisin, l'année 1991 marqua la consolidation des bonnes relations entre les deux pays après une période de méfiance et même de tension diplomatique suite aux attaques du régime de J.B. Bagaza contre l'Eglise catholique (1985-86) puis aux massacres de Ntega et Marangara (août 1988). En 1990, mise en confiance par la politique d'ouverte et de réconciliation ethnique du nouveau président Buyoya, la Belgique avait décidé de doubler pratiquement le montant de l'aide à ce pays (de 720 millions de FB. à 1.359 millions)

(24) Allocution du Ministre Geens, Commission mixte de la coopération au développement entre la Belgique et le Rwanda, Procès-verbal, Kigali, 26 août 1990, annexe 1, p. 31.

(25) Voir J.C. WILLAME, La panne rwandaise, *La Revue Nouvelle*, 1990, n° 12.

(26) A. HANSSSEN, *Le désenchantement de la coopération. Enquête au pays des milles coopérants*, Paris, L'Harmattan, 1989.

(27) Les chiffres entre parenthèses sont ceux de 1988.

(28) A. GUICHAOUA, Isolement et méconnaissance, en l'Afrique des Grands Lacs, *Revue Tiers-Monde*, 1986, n° 106, p. 249.

et ce en dépit de doléances émises par la coopération belge sur les lenteurs de l'administration burundaise et certaines contre-performances d'une économie fortement étatisée ²⁹.

Ici aussi, la diplomatie et la coopération belges adoptèrent un profil bas face à la tension politique et la vague de répression qui s'abattit sur le pays à partir de juillet 1991 et qui culmina dans d'importants massacres perpétrés dans trois provinces du Burundi en novembre et décembre 1991 ³⁰. Dans un premier temps, le ministre belge des Affaires étrangères se contenta d'exprimer "l'inquiétude de la Belgique" et de regretter "les irrégularités qui pourraient compliquer le processus de démocratisation" ³¹. A la fin décembre, M. Eyskens choisit de désigner surtout ceux qui avaient déclenché les troubles "de manière irresponsable" – il s'agissait d'une attaque armée assez dérisoire lancée par des éléments armés d'un parti interdit (le Palipehutu) – plutôt que la répression violente qui avait suivi. Coupant court à une polémique sur le nombre de victimes et ignorant la teneur d'une commission d'enquête d'ONG belges, hollandaise et allemande, le ministre déclara faire confiance à la politique de réconciliation menée par le président de la République et se réjouit de ce que le Burundi avait décidé de créer une commission de hauts magistrats burundais chargés d'enquêter sur les événements ³².

On ne pouvait mieux mesurer la différence de traitement (et de sanction) que la Belgique avait mis en oeuvre dans les dossiers burundais et zaïrois. Dans un cas, celui de Lubumbashi, il n'était accordé aucun crédit à des rapports d'enquête nationaux et locaux qui avaient pourtant mis à jour le déroulement précis et l'origine des événements ; dans le cas du Burundi, elle se félicitait de la création d'une enquête nationale sur des massacres de grande ampleur dont on connaissait mal les origines et les responsabilités exactes.

III. En guise de conclusion

La valorisation d'une diplomatie de la démocratisation et des droits de l'homme, mise à l'honneur dans les années 90, semble en définitive connaître des débuts difficiles en Belgique. On peut en attribuer la cause à deux raisons. La première est la longue tradition mercantile qui a pesé et pèse encore sur la politique extérieure. La manière dont évoluent les relations belgo-africaines le montrent. La diminution en chute libre des intérêts commerciaux et financiers belges en Afrique centrale ainsi que la croissance exponentielle des dysfonctionnements de la coopération bilatérale ont induit, par défaut et non sans une certaine précipitation, une diplomatie désormais centrée sur des exigences de démocratisation et de respect des droits de l'homme. Toutefois, lorsqu'elle réalisa toute l'ampleur du désastre de la "gouvernementalité" africaine et en particulier dans les deux bastions belges subsistant en Afrique, cette diplomatie voulut nuancer et atténuer toujours dans

(29) Voir entre autre le Procès verbal de la commission mixte entre la République du Burundi et le Royaume de Belgique, Bujumbura, 17-19 juin 1991. Ces plaintes relayaient celles émises par la Banque mondiale : voir BANQUE MONDIALE, *Rapport d'achèvement des crédits d'ajustement structurels 1986-1989, novembre 1990, Partie I*.

(30) Pour un compte-rendu détaillé sur ces massacres, voir B. ERLER, F. REYNTJENS, *Les événements de novembre-décembre 1991 au Burundi, Rapport d'une mission d'enquête*. Bruxelles, 17 février 1992.

(31) *Le Soir*, 28 novembre 1991.

(32) *La Libre Belgique* 31 décembre – 1er janvier 1992.

la précipitation, les conditions politiques qu'elle avait imposées au Zaïre. La cohérence des choix était réelle dans le premier cas, moins évident dans les deux autres.

La seconde raison, plus instrumentale, est intimement liée à la première. La Belgique, en privilégiant la relation économique comme principal vecteur d'intervention dans les affaires étrangères, a été peu motivée à se doter (ou à renforcer) des instruments de surveillance, de contrôle et de connaissance du "terrain" sur lequel elle entendait agir. Non seulement les "études africaines", dans son sens large, sont tombées dans une profonde léthargie, mais il n'a jamais existé d'institutions parlementaires ou autres permettant un suivi de matières nouvelles (démocratie, droits de l'homme) qu'elle devait désormais affronter. La connaissance de l'Afrique est et reste réduite au cycle court des contacts diplomatiques, des visites protocolaires et de courtoisie de personnalités (oppositionnelles ou non), ou des jugements de notables Belges qui inspirent directement des choix et des décisions. Dans le champ clos de la coopération, cette Afrique n'est vue qu'à travers le prisme de dossiers (de plus en plus volumineux et complexes), de pratiques de lobbying, de rapports d'experts techniques et parfois du regard filtrant d'ONG institutionnelles se posant en défenseurs de "sociétés civiles" qui leur sont radicalement étrangères.

Ceci dit, on peut se demander quelle pourrait être la physionomie des relations belgo-africaines de demain. A défaut d'une certaine maîtrise — réelle dans les années de la décolonisation — d'évolutions politiques complexes et sinueuses et du fait du désinvestissement signalé plus haut, le champ hégémonique belge en Afrique centrale risque bien de se rétrécir fortement. Ce scénario est d'autant plus probable que la Belgique nouvelle en est toujours à se chercher une identité internationale originale, tout en se repliant sur elle-même. Le fil ténu qui relie la Belgique au Zaïre tient davantage aujourd'hui à une "demande" zaïroise qu'à une "offre" belge.

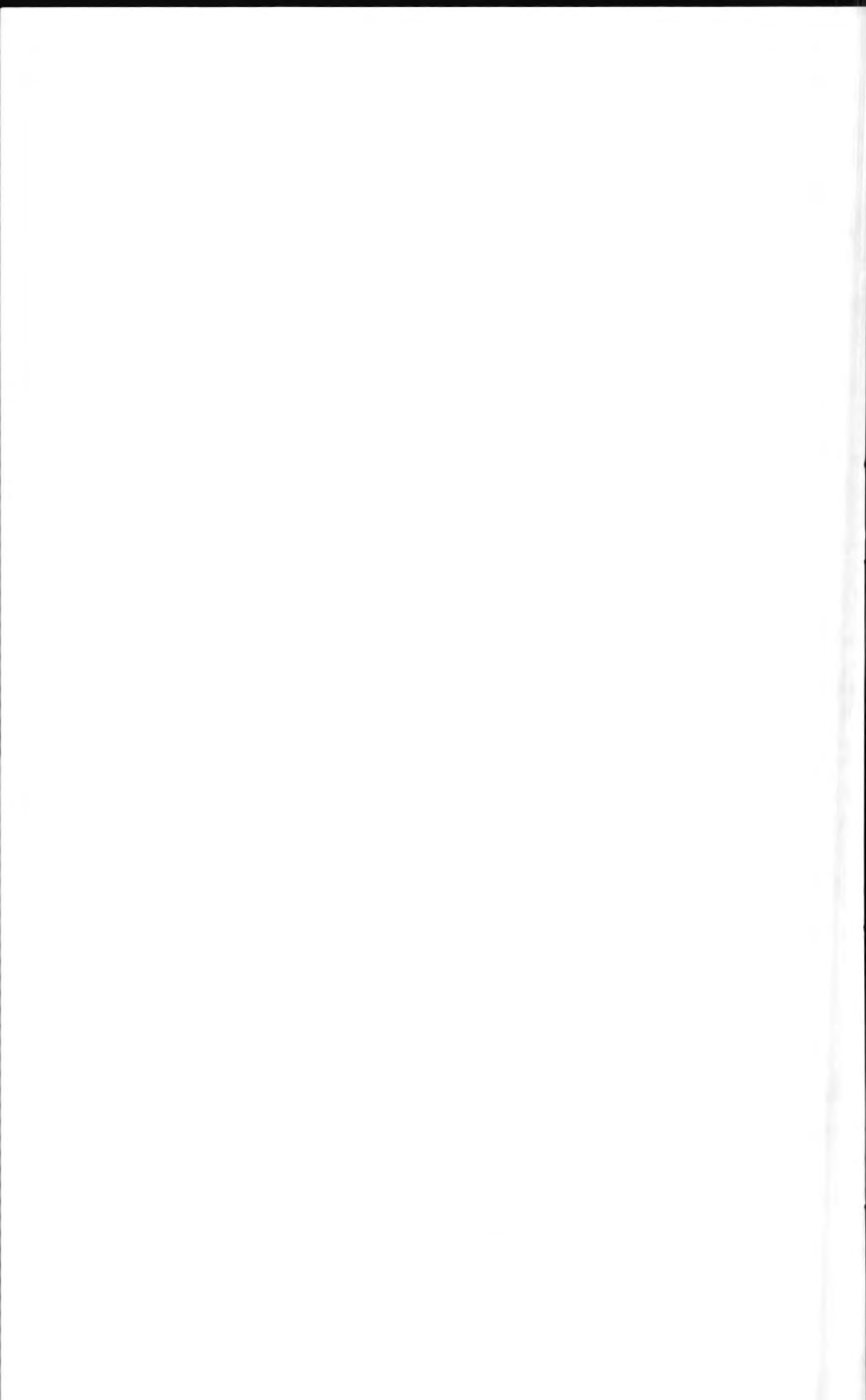
Par ailleurs d'autres acteurs internationaux se profilent à l'horizon. De nouvelles recompositions géo-politiques en cours laissent apparaître le rôle central que pourrait jouer l'Afrique du Sud, cette moyenne puissance qui est en train de retrouver une respectabilité internationale et avec laquelle le Zaïre et le Burundi ont tissé des liens commerciaux longtemps inavoués. Et puis, il y a la montée en force des grands "parrains" que sont les Etats-Unis et la Banque mondiale. Tous deux ont une politique et une diplomatie cohérente même si elles peuvent être contestées ; tous deux opèrent de concert pour établir et renforcer leurs réseaux propres en s'appuyant sur la promotion de la "gouvernance" et d'une dose raisonnable de "droits de l'homme".

Summary: Belgo-African relations in 1991.

The implementation of a diplomacy that could put more emphasis on democracy and human rights was not an easy process in Belgium. Treatment of these matters have taken a different perspective in Zaïre, Rwanda and Burundi, Belgium's three most important African partners.

Reasons for that are twofold. Fore one thing, the Belgian foreign affairs service has always been overloaded by mercantile preoccupations. Secondly, knowledge on Africa has been limited to short circle diplomatic contacts while no instruments were ever implemented that could have ensured some following up of the African civil society at large.

In the future, the continuation for a slow process of disengagement might be foreseeable. New "partners" might come to the forefront such as South Africa while the U.S. and international financial organisations will definitely try to impose "good governance" together with a reasonable dose of human rights.

Morphologie des partis politiques francophones en 1990 et 1991

Rédigée par Mieck VOS,

Assistante à la Section de Politologie
de la Katholieke Universiteit Leuven,
en collaboration avec les
secrétariats nationaux des partis politiques.

Dans la polyarchie moderne, le parti politique occupe une place importante et fortement fonctionnelle quant aux prises de décisions politiques. Certaines polyarchies assignent même un rôle prépondérant aux partis politiques face aux autres institutions et organisations ; elles sont dès lors qualifiées de participaties. La Belgique présente clairement les caractéristiques d'une participatie¹.

Eu égard à l'importance des partis politiques, il y a lieu de s'étonner que les études, voire les informations pures et simples, concernant ces organisations de pouvoir, soient plutôt maigres, peu ordonnées et assez souvent auréolées de mystère. Une information plus systématique à propos de l'organisation et du fonctionnement des partis politiques s'impose donc. Sous le titre de *Morphologie des partis politiques belges*, chaque année, dans l'Année politique, une information étendue en ce domaine est fournie. L'objectif est de donner un aperçu des organes et des structures des partis, des informations sur les dirigeants et sur la façon dont les partis s'inscrivent dans la vie politique, et des références aux moyens de communications qu'ils mettent en oeuvre. Etant donné la mobilité et la dynamique dans l'organisation et dans le fonctionnement des partis politiques, il est impératif de rechercher les changements survenus au cours de l'année écoulée. Pour des raisons pratiques les partis francophones et flamands sont groupés et traités alternativement, couvrant dès lors deux années pour chaque groupe.

La présente édition concerne les grands partis francophones du pays : le PS, le PRL, le PSC, ECOLO et le FDF.

La rédaction tient à remercier sincèrement les secrétariats des partis francophones pour leur collaboration patiente et bienveillante.

En particulier, nous voulons remercier M. R. Gailliez du Parti Socialiste, M. F. Burstin du Parti Réformateur Libéral, Mme A. Desutter du Parti Social Chrétien, Mme S. Ronval d'Ecolo, Mme B. Blondeel du Front Démocratique des Bruxellois Francophones et M. Van Engeland de la RTBF pour l'empressement qu'ils ont témoigné inlassablement. Nous remercions également les autres collaborateurs pour leurs contributions informatives.

Nous espérons avoir communiqué les informations importantes de la façon la plus précise et la plus accessible qui soit, de sorte que citoyen et chercheur puissent en faire un instrument pratique.

(1) Voir le numéro spécial de Res Publica sur la participatie, 1981, n° 1. Egalement W. DEWACHTER, Changes in a Participatie : the Belgian Party System from 1944 to 1986, pp. 285-363 in : H. DAALDER (ed.), *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands and Belgium*. Londres, 1987.

La Section de Politologie recevra avec gratitude toutes les remarques, suggestions ou critiques que cette édition de la *Morphologie des partis politiques belges* pourrait occasionner.

Tableau synoptique des Morphologies 1970-1985

W. DEWACHTER, e.a. Morfologie van de Belgische politieke partijen 1970-1985 / Morphologie des partis politiques belges 1970-1985. *Res Publica*, 1988, n° 4, pp. 481-698.

Partis francophones

I. VANPOL, Morphologie des partis politiques francophones en 1983. *Res Publica*, 1984, n° 4, pp. 503-540.

I. VANPOL, Morphologie des partis politiques francophones en 1984 et 1985. *Res Publica*, 1986, n° 4, pp. 503-541.

M. VERMINCK, Morphologie des partis politiques francophones en 1986 et 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, pp. 311-343.

M. VERMINCK, Morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989. *Res Publica*, 1990, n° 2-3, pp. 313-348.

Partis flamands

I. VANPOL, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1982. *Res Publica*, 1983, n° 2-3, pp. 417-472.

I. VANPOL, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1983 en 1984. *Res Publica*, 1985, n° 2-3, pp. 311-367.

M. VERMINCK, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1985 en 1986. *Res Publica*, 1987, n° 3, pp. 449-508.

M. VERMINCK, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, pp. 385-440.

M. VERMINCK, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1989 en 1990. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, pp. 523-584.

PARTI SOCIALISTE (PS)

1. Le Congrès

Dates et lieux des congrès organisés

Congrès statutaire, Seraing, 15 septembre 1990.

Congrès administratif, Bruxelles, 19 janvier 1991.

Congrès, La Louvière, 25 mai 1991.

Congrès statutaire, Gembloux, 26 octobre 1991.

L'ordre du jour

Seraing, 15 septembre 1990 : Congrès de rentrée politique.

Bruxelles, 19 janvier 1991 : L'élection du Président du parti, le rapport du Secrétaire général, la ratification de l'élection des deux vice-Présidents, l'élection des membres effectifs du Bureau.

La Louvière, 25 mai 1991 : "Le militantisme socialiste, demain".

Gembloux, 26 octobre 1991 : Congrès de rentrée politique / Programme électoral.

Participants

Seraing, 15 septembre 1990 : ± 650 personnes.

Bruxelles, 19 janvier 1991 : ± 650 personnes.

La Louvière, 25 mai 1991 : ± 800 personnes.

Gembloux, 26 octobre 1991 : ± 700 personnes.

Elections

La présidence du Parti

Président du Parti : Spitaels Guy.

Date du congrès : 19 janvier 1991.

Nombre de membres ayant participé à l'élection : 542.

Nombre de candidats : un seul, Spitaels Guy.

Résultats de l'élection : 457 oui,
82 blancs et nuls,
3 non.

Elections des membres effectifs du Bureau

Date du congrès : 19 janvier 1991.

Participation : 542.

Résultats de l'élection : 527 votes valables
15 blancs et nuls.

Sont élus sur la base de la première répartition, c'est-à-dire un représentant des 14 fédérations plus un représentant de la régionale de langue allemande :

	Nom	Voix
1.	Ph. Busquin (*)	524
2.	G. Coeme (*)	502
3.	J.-B. Delhayé	483
4.	R. Delizée (*)	481
5.	M. Debaucque	476
6.	Ph. Moureaux (*)	473
7.	R. Urbain (*)	464
8.	B. Anselme (*)	453
9.	G. Mathot	452
10.	W. Burgeon	450
11.	E. Deworme (*)	436
12.	V. Feaux (*)	412
13.	Y. Ylieff (*)	395
14.	A. Demazy	224
15.	J.-F. Crucke	171

Sont élus sur la base de la deuxième répartition, c'est-à-dire les 7 candidats ayant obtenu le plus de suffrages :

	Nom	Voix
1.	J.-Cl. Van Cauwenberghe	461
2.	Cl. Durieux	451
3.	A. Van Der Biest (*)	450
4.	A. Baudson (*)	433
5.	R. Lallemand	427
6.	M. Daerden	335
7.	J. Happart	305

Est élue sur la base du quota bruxellois :
M. R. Dury avec 297 votes.

Sont élus sur la base du quota femmes :

	Nom	Voix
1.	L. Onkelinx	298
2.	A.-M. Lizin (*)	285
3.	C. Burgeon	155
4.	Cl. Tixhon	119

(*) = à remplacer lors du Conseil général

Sont élus sur la base du quota jeunes :

	Nom	Voix
1.	B. Van Dyck	151
2.	R. Demotte	141
3.	Th. Heyerick	130

Ne sont pas élus :

	Nom	Voix
1.	N.-H. Pecriaux	268
2.	W. Taminiaux	249
3.	A. Lahaye	118
4.	J. Buttazoni	72
5.	M.-Cl. Keuvez	48

Elections des membres du Bureau suppléants

Date du Conseil général : 19 janvier 1991.

Participation : 296 votants, 289 votes valables.

Résultats d'élection : 296 votants, 289 votes valables et 7 votes nuls.

Sont élus sur la base de la première répartition, pour remplacer les membres effectifs représentant les fédérations et détenant un mandat ministériel :

	Nom	Voix
1.	J. Marchal	281
2.	R. Denison	266
3.	J. Santkin	255
4.	M. Bayenet	252
5.	A. Grosjean	252
6.	H. Mouton	233

Sont élus sur la base de la deuxième répartition, c'est-à-dire les six candidats ayant obtenu le plus de suffrages :

	Nom	Voix
1.	N.-H. Pecriaux	263
2.	W. Taminiaux	261
3.	J.-P. Henry	208
4.	E. Tomas	197
5.	G. Hofman	193
6.	R. Henneuse	180

Ne sont pas élus :

	Nom	Voix
1.	D. Donfut	161
2.	E. Glinne	161
3.	J. Collart	160
4.	E. Di Rupo	145

2. Le Conseil Général

Dates et lieux des Conseils généraux

Bruxelles, 19 janvier 1991.

Bruxelles, 2 mars 1991.

Bruxelles, 16 décembre 1991.

L'ordre du jour

Bruxelles, 19 janvier 1991 : L'élection des membres suppléants du Bureau.

Bruxelles, 2 mars 1991 : "Un projet socialiste pour une éducation de l'avenir".

Bruxelles, 16 décembre 1991 : L'élection des sénateurs cooptés.

Participants

Bruxelles, 19 janvier 1991 : ± 350 personnes.

Bruxelles, 2 mars 1991 : ± 500 personnes.

Bruxelles, 16 décembre 1991 : ± 350 personnes.

3. Le Bureau

Composition

Situation 1990-1991

Statuts : Art. 28

1. Des membres avec voix délibérative :

- 4 membres de droit :

- le Président

- les deux vice-Présidents

- le Secrétaire général

Spitaels Guy

Collignon Robert

D'Hoogh Christian

Gailliez Roger

- membres élus par les délégués du Congrès administratif et les suppléants par le Conseil général :

Bayenet Maurice
Bolland Paul
Burgeon Willy
Daerden Michel
Debauque Michel
Delhayé Jean-Baptiste
Demazy André
Denison Robert
Durieux Claude
Dury Raymonde
Flahaut André
Grosjean André
Henry Jean-Pol
Hofman Gustave
Lallemand Roger
Lambertz Karl-Heinz
Marchal Jacky
Mathot Guy
Mouton Henry
Pécriaux Nestor
Santkin Jacques
Taminiaux Willy
Toussaint Théo

En plus de ces membres et si cela s'avère nécessaire, seront successivement déclarés élus :

- un ou des représentants de la fédération de Bruxelles afin que le Bureau compte au moins 3 membres élus de celle-ci :

Moureaux Serge
Burgeon Colette
Onkelinx Laurette
Tixhon Claudine
Debry Brigitte
Demotte Rudy
Van Dyck Bernard

- une ou des femmes, un ou des jeunes afin que le Bureau compte, conformément à l'article 6, au moins 5 femmes et jeunes :

2. Des membres avec voix consultative:

- le Secrétaire général adjoint :
- le Directeur du Centre d'Etudes et de l'Institut E. Vandervelde :
- le Président, ou s'il est élu direct un représentant des groupes parlementaires socialistes :

Pirot François
Jacobs Viviane
Biefnot Yvon
Eicher Bernard
Eerdekens Claude
Glinne Ernest
Paque Gaston

- les Ministres et Secrétaires d'Etat :
 - Anselme Bernard
 - Baudson André
 - Busquin Philippe
 - Coeme Guy
 - Delizee Roger
 - Deworme Elie
 - Feaux Valmy
 - Hismans Edgard
 - Hotyat Robert
 - Lizin Anne-Marie
 - Mottard Gilbert
 - Moureaux Philippe
 - Picqué Charles
 - Urbain Robert
 - Van der Biest Alain
 - Ylieff Yvan
- deux représentants du Mouvement des Jeunes Socialistes (un par région):
 - Harrison Jorge
 - Ficheroulle Paul
- deux délégués des Comités interentreprises :
 - Deville Pascal
 - Vandoren Jules
- les délégués des mouvements de l'Action commune :
 - Appelmans Anne-Marie (FGTB)
 - De Backer Bernard (UNMS)
 - Fostier Jacques (FGTB)
 - Janssens François (FGTB)
 - Lemaire Henri (FEBECOOP)
 - Massart Ivan (UNMS)
 - Ramaekers Roger (FEBECOOP)
- la déléguée aux Droits de la femme :
 - Jacobs Viviane
- le représentant du Collège des Secrétaires fédéraux désigné par celui-ci :
 - Debury Jean-Pierre
- Ministre d'Etat :
 - Cools André

Fréquence des réunions: hebdomadaire.

4. L'Exécutif

Composition

Statuts : Art. 33

- le Président :
- les vice-Présidents :
- le Secrétaire général :
- le Secrétaire général adjoint :
- les Présidents des groupes parlementaires socialistes :
- le Directeur du Centre d'Etudes et de l'Institut E. Vandervelde

Situation 1990-1991

- Spitaels Guy
- Collignon Robert
- D'Hoogh Christian
- Gailliez Roger
- Pirot François
- Eerdekens Claude
- Lallemand Roger
- Biefnot Yvon
- Jacobs Viviane

5. Le Président

Pendant les années 1990 et 1991, le président du PS est Guy Spitaels. Pour l'élection du Président : voir le Congrès.

6. Membres du parti

Le PS avait 153.400 membres en 1990 et 155.100 en 1991. Nombre de sections locales reconnues : ± 884.

7. Le personnel du parti²

Le Secrétaire général et le Secrétaire général adjoint.

8. Comptes déclarés par le parti³

cf. la loi du 4 juillet 1989 sur le financement des partis politiques.

Les données figurant dans le rapport financier sont le résultat des activités enregistrées dans les comptes couvrant la période du 1er janvier 1990 au 31 décembre 1991 (de l'ASBL FONSOC et l'ASBL CAD).⁴

<i>Recettes :</i>	<i>1990</i>	<i>1991</i>
produits courants :	87.479.799	146.973.802
résultats financiers :	4.418.771	4.823.694
résultats exceptionnels :	3.119.392	-
<i>Dépenses :</i>		
charges courantes :	93.602.785	151.081.961
<i>Résultat :</i>	+ 1.415.177	+ 715.535

(2) Le personnel pris en compte est limité aux cadres. Le personnel administratif et technique n'est pas pris en considération. Le personnel de cadre travaille (à mi-temps ou plein temps) pour le parti et est payé par celui-ci. Toutes formes de mise à l'ouvrage qui ont pour but l'absorption du chômage ne sont pas prises en considération. Le cadre est restreint au niveau national du parti.

(3) En tenant compte des conclusions de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques : "Les mesures nécessaires seront prises, éventuellement après concertation avec l'Institut des réviseurs d'entreprises, afin d'assurer à l'avenir l'*uniformité nécessaire* quant au contenu et à la forme des rapports financiers".

(4) Assemblées Législatives, 1401 (1990-1991) (Sénat) / 396/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), *Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques*, p. 11 / p. 9.

9. Dépenses électorales pour la campagne de 24 novembre 1991⁵

au niveau national :	45.732.187
au niveau des arrondissements :	6.491.599
TOTAL :	52.223.786

10. Publications

Périodiques

a) Parti Socialiste :

- *En direct* (hebdomadaire, tirage : 10.000 exemplaires).

b) Mouvement des Jeunes Socialistes :

- *JS Action* (mensuel, tirage : 500 exemplaires).

- *Contact JS* (bimestriel, tirage : 4.000 exemplaires).

c) Institut Emile Vandervelde :

- *Socialisme* (bimestriel, tirage : 1.500 exemplaires).

d) Centre de formation "Freddy Terwagne" :

- *Bulletin d'Information et de documentation* (bimestriel, tirage : 1.000 exemplaires).

e) Fédération des Institutions Socio-Culturelles :

- *J 2000* (mensuel, tirage : 600 exemplaires).

11. Organigramme

Etant donné qu'il ne s'est pas produit de modification par rapport à la situation de 1983, nous renvoyons à l'organigramme publié dans la "Morphologie des partis politiques francophones", *Res Publica*, 1984, n° 4, p.511.

(5) Assemblée législative, 365/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), "Les dépenses électorales des partis politiques et des candidats pour les élections législatives et provinciales du 24 novembre 1991".

PARTI SOCIAL CHRETIEN (PSC)

1. Le Congrès

Dates et lieux des congrès organisés

Marche, 21 avril 1990.
Soignies, 23 mars 1991.
Namur, 9 octobre 1991.

L'ordre du jour

Marche, 21 avril 1990: "Objectif Terre", Congrès Environnement.
Soignies, 23 mars 1991: "Le non-marchand".
Namur, 9 octobre 1991: Congrès pré-electoral.

Participants

Marche, 21 avril 1990: 1.200 personnes.
Soignies, 23 mars 1991: 1.700 personnes.
Namur, 9 octobre 1991: 1.200 personnes.

2. Le Conseil général

Mons, 5 janvier 1992 (400 personnes): Approbation des exécutifs régionaux et communautaires.

3. Le Comité Directeur

Composition

Situation 1990-1991

Membres avec voix délibérative :

- le Président National
- un représentant de chaque arrondissement désigné par le Comité d'arrondissement :

Arlon
Ath
Bastogne
Bruxelles
Charleroi
Dinant
Huy
Liège

Deprez Gérard

Arens Josy
Lenfant Pierre
Petit Guy
Jonnart Pierre
Esgain Philippe
Wagemans Bruno
Taton Albert
Pirmolin Jacques

Marche	Ledoux Jean-Paul
Mons	Liénard Albert
Mouscron	Detremmerie Jean-Pierre
Namur	Doumont Michel
Neufchâteau	Poncelet Jean-Pol
Nivelles	Van Campenhoudt Marc
Philippeville	Delwart Joseph
Soignies	Vivier Léon
Thuin	Dewasme Francis
Tournai	Gois Jean-Claude
Verviers	Schyns René
Virton	Graisse Christian
Waremme	Bruyninx Guillaume
- les chefs de groupes PSC
des assemblées législatives :	Wingens Pierre (Sénat)
	Langendries Raymond (Chambre)
de 'T Serclaes Nathalie (C.C.F.)
	Lefèvre Jacques (C.R.W.)
	Harmel Dominique (C.R.B.)
- deux membres du Sénat
et deux membres de la Chambre
choisis par leur groupe
respectif :	
a) Sénat	Flagothier Georges
	Pouillet Edouard
b) Chambre	Grimberghs Denis
	Hiance Guislain
deux Ministres choisis par
leurs pairs :	Wathelet Melchior
la Présidente des Femmes PSC :	Lebrun Michel
le Président des Jeunes PSC :	Bribosia Michèle
le Président de l'Association
des Mandataires Locaux :	Fournaux Richard
	Lebrun Michel

Fréquence des réunions: hebdomadaire.

4. Le Président

Deprez Gérard.

5. Membres du parti*

Le PSC avait 43.322 membres (60% hommes et 40% femmes) en 1990 et 43.283 (60% hommes et 40% femmes) en 1991.

Nombre d'arrondissements : 23.

Nombre de sections locales : 296.

6. Le personnel du parti

La Présidence

Président :	Deprez Gérard
Vice-présidents :	Wintgens Pierre Lecleir Danièle Herman Fernand
- Secrétaire particulière du Président :	Dubuisson Chantal

Le Secretariat général

Secrétaire politique :	Scharff Pierre
Secrétaire général :	Foncoux Jean
Administrateur général :	Colette Jean-Marie
Secrétaire général aux affaires internationales :	Saur Léon
Attachée de presse :	Desutter Anne
Service membres :	Sevrin Véronique
PSC services :	Deparadis Claudine

7. Comptes déclarés par le parti⁶

cf. la loi du 4 juillet 1989 sur le financement des partis politiques.

Les données figurant dans le rapport financier sont le résultat des activités enregistrées dans les comptes couvrant la période du 1er janvier 1990 au 31 décembre 1991 (de l'ASBL Action solidaire et l'ASBL Centre 2000).⁷

<i>Recettes :</i>	1990	1991
produits courants :	61.091.582	104.002.225
<i>Dépenses :</i>		
charges courantes :	40.192.753	101.482.744
résultats financiers :	2.861.737	582.496
résultats exceptionnels :	9.947.152	157.712
<i>Résultat :</i>	+ 8.089.940	+ 1.779.273

(6) Voir remarques dans note 3.

(7) Assemblées Législatives, 1401 (1990-1991) (Sénat) / 396/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques, p. 12-13 / p. 11.

8. Dépenses électorales pour la campagne de 24 novembre 1991⁸

au niveau national :	25.454.611
au niveau des arrondissements :	18.360.469
TOTAL :	43.815.080

9. Publications

Périodiques

- a) Parti Social Chrétien :
Temps Nouveaux (mensuel, tirage : 35.000 exemplaires).
- b) Jeunes PSC :
L'Enjeu (trimestriel, tirage : 7.000 exemplaires).
- c) Centres d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales (CEPESS):
La Revue Politique (bimestriel).
Chronique CEPESS (mensuel):
- Ephémérides ;
 - Situation sociale ;
 - La vie politique en Belgique ;
 - Situation financière ;
 - Situation internationale ;
 - Situation économique.

Dossiers CEPESS (mensuel).

Publications programmatrices

Cahiers CEPESS :

"Le budget de l'état dans la Belgique fédérale" (1990, n° 1).

"La coopération au développement, c'est aussi notre affaire !" (1991, n°2).

Monographies :

"Et si on osait une politique culturelle ?" (1990).

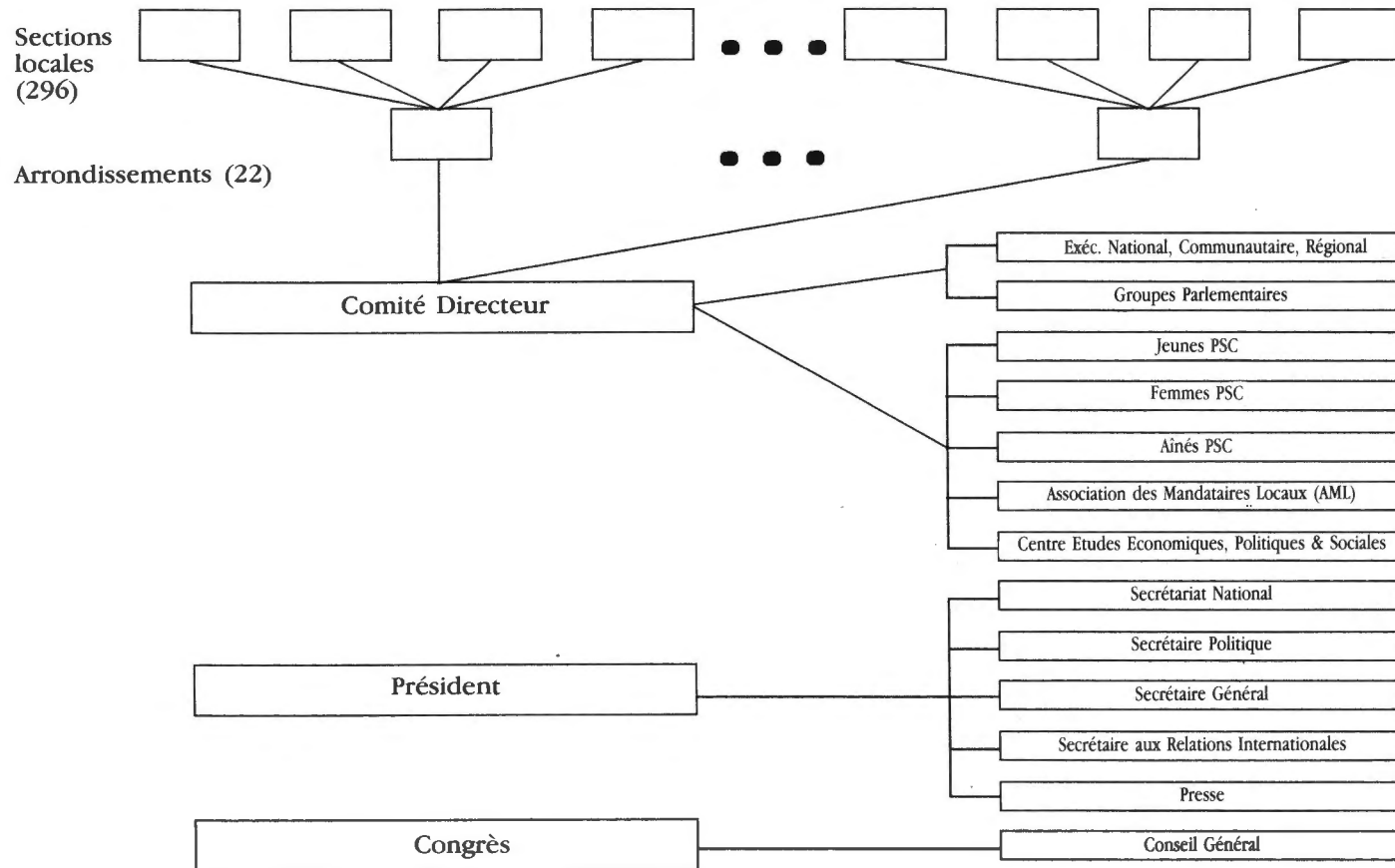
"L'Enseignement à la Une ! Radioscopie d'une crise" (1991).

Co-éditions :

"La réforme de l'état : la constitution et ses lois d'exécution".

(8) Assemblées législatives, 365/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), "Les dépenses électorales des partis politiques et des candidats pour les élections législatives et provinciales du 24 novembre 1991".

Organigramme du Parti Social Chrétien

PARTI REFORMATEUR LIBERAL (PRL)

1. Le Congrès

Dates et lieux du Congrès

Bruxelles, le 19 octobre 1991.

L'ordre du jour

Bruxelles, le 19 octobre 1991 : approbation du programme électoral et Fête de la liberté.

Participants

Bruxelles, le 19 octobre 1991 : ± 1.000 personnes et 5.000 personnes pour la Fête de la liberté.

2. Le Comité Permanent

Dates et lieux du Comité Permanent

Bruxelles, le 21 avril 1990.

Bruxelles, le 16 mai 1990.

Durbuy, le 23 juin 1990.

Kraainem, le 27 septembre 1990.

Bruxelles, le 1er décembre 1990.

Gembloux, le 23 février 1991.

L'ordre du jour

Bruxelles, le 21 avril 1990 :	Politique générale.
Bruxelles, le 16 mai 1990 :	Enseignement.
Durbuy, le 23 juin 1990 :	Politique étrangère.
Kraainem, le 27 septembre 1990 :	Communauté française.
Bruxelles, le 1er décembre 1990 :	Politique générale.
Gembloux, le 23 février 1991 :	Dignité nationale.

Participants

Bruxelles, le 21 avril 1990 :	+/- 150 personnes.
Bruxelles, le 16 mai 1990 :	200
Durbuy, le 23 juin 1990 :	200
Kraainem, le 27 septembre 1990 :	250
Bruxelles, le 1er décembre 1990 :	150
Gembloux, le 23 février 1991 :	500 personnes (réunion élargie).

3. Le Bureau

Composition ()⁹*

- 1) Président
- 2) Vice-Président
- 3) Président de
la Régionale de Bruxelles
- 4) Ancien Présidents
- 5) Secrétaire général politique
- 6) Secrétaire général-adjoint
- 7) Président de la Commission de
Conciliation et d'Arbitrage
- 8) Secrétaire de la Commission
Conciliation et d'Arbitrage
- 9) Parlementaires
Députés

Situation 1990-1991

Duquesne Antoine*
 Ducarme Daniel*

 De Decker Armand*
 Damseaux André*
 Gol Jean*
 Michel Louis*
 Descamps Pierre*
 Hasquin Hervé*
 Poswick Eric

 Henrion Robert*

 Rion Pierre

 Bertouille André*
 Cornet d'Elzius Charles
 D'Hondt Denis
 Draps Willem
 Dubois André
 Foret Michel
 Hazette Pierre
 Henrotin Paul
 Klein Edouard
 Knoops Etienne
 Kubla Serge
 Mundeleer Georges*
 Neven Marcel
 Nols Roger
 Olivier Louis*
 Pivin Jacques
 Poswick Charles
 van Weddingen Eric

(9) Les noms marqués d'un (*) désignent des membres du Bureau pouvant être repris à plus d'un titre dans la liste. Ils ne sont cependant mentionnés qu'une seule fois.

Sénateurs

Aubecq Charles*
 Barzin Jean
 Bock Jean
 Boël Pol
 Clerdent Pierre
 de Clippele Jean-Pierre
 Declety Arnaud*
 Delruelle-Ghobert Janine
 Evers Alfred
 Glibert Lucien
 Hatry Paul*
 Houssa Joseph
 Mayence Jacqueline*
 Monfils Philippe*
 Petitjean Charles
 Saulmont Guy
 Simonet Henri
 Vandenhautte Jacques

10) Parlementaires européens

de Donnée François-Xavier
 Defraigne Jean

11) Députés permanents

André Jean-Marie
 Liberts Georges
 Mathieu Gérard
 Pire Georges
 Rober Didier
 Severin Jean-Marie
 Wathelet Philippe
 Wauthier Michel

12) Secrétaire administratif

-

13) Trésorier

Forêt Michel

14) Trésorier-adjoint

Robert Claude

15) Présidents des Fédérations
d'Arrondissement

Andre Jean-Marie
 Aussems Pierre
 Bertrand Etienne
 Cherton Justin
 Demuyter Albert
 Fontaine Philippe
 Forêt Michel
 Goffinet Jean
 Léonard Charles
 Lizin Jean
 Marchand Bernard
 Moreau Ernest
 Olivier Louis

- 16) Ministres d'Etat
- 17) Membres élus par le Comité Permanent
- 18) Membres cooptés par le Bureau
- 19) Représentantes des femmes PRL
- 20) Représentants des JRL
successeur
successeur
- Perin Jean-Claude
Petillon Jean-Pierre
Picron Jean
Pierard Guy
Pinget Jean-Claude
Porignaux Roger
Chreder Philippe
Soudant André
Tromont Pierre
Defraigne Jean
Henrion Robert
Descamps Pierre
Toussaint Michel
Andre Anne
Brassine Jacques
Van Espen Jean-Marie
Simonet Jacques
Cools Marc
Liebin Bernard
Borsus Willy
Gerlache Thérèse
Drèze Pierre
Syne José
Bacquelaine Yves
Vandermeulen Lucien
Carion Alain
Tilmans Dominique
Deville Francine
Tonnon Marie-Claire
Leclercq Christian
Schepmans Françoise
André Martine
André Eric
Chastel Olivier
Plas Virginie
Leblicq Jacqueline
Debouverie Patrick
Lemesre Marion
Godinache Marie-Thérèse
Audin Alain
Herzet Jacqueline
Cambier Josette
Crucke Jean-Luc
Mathen Denis
Philippe Deman
Vierendeels Olivier
Janssen Frédéric

21) Représentant de la périphérie	Wauquez Gabriel
22) Délégué du Centre Paul Hymans	Reynders Didier
23) Délégué SLFP	Foerster Robert
24) Délégué Mutualités libérales	Valentin Roger
25) Délégué Ligue des Pensionnés libéraux	Berck Suzanne

4. Le Comité Exécutif

Crucke Jean-Luc
 Damseaux André
 De Decker Armand
 de Donnée François-Xavier
 Declety Arnaud
 Delruelle Janine
 Demuyter Albert
 Descamps Pierre
 Draps Willem
 Ducarme Daniel
 Duquesne Antoine
 Gentges Bernd
 Gol Jean
 Hasquin Hervé
 Henrion Robert
 Herzet Jacqueline
 Kubla Serge
 Michel Louis
 Monfils Philippe
 Poswick Charles

5. Le Président

Election de MM. Duquesne et Ducarme.
 Date d'élection : 16 décembre 1989.
 Collège électoral : tous les membres.
 Date d'entrée en fonction : 20 janvier 1990.
 Autres candidats : Barzin Jean et Herzer Jacqueline.

Résultat de l'élection:

Participation : 7.389 membres.

Blancs et nuls : 1,2% (89 sur 7.389).

Duquesne-Ducarme : 80,7% (5.888 sur 7.300).

Barzin-Herzet : 19,3% (1.412 sur 7.300).

6. Membres du Parti

Le PRL avait "environ 40.000 membres en 1990 et en 1991".

7. Le personnel du Parti

Chef de Cabinet du Président : Brassine Jacques

Chef de Cabinet du Vice-Président : Miller Richard

Attaché de Presse : Hachez Benoît

Conseillers-Secrétariat

8. Comptes déclarés par le parti¹⁰

cf. la loi du 4 juillet 1989 sur le financement des partis politiques.

Les données figurant dans le rapport financier sont le résultat des activités enregistrées dans les comptes couvrant la période du 1er janvier 1990 au 31 décembre 1991 (de l'ASBL GESTION ET ACTION LIBERALE et l'ASBL IDEES ET ACTION)

<i>Recettes :</i>	<i>1990</i>	<i>1991</i>
produits courants :	56.061.336	106.040.112
résultats financiers :	80.997	277.947
résultats exceptionnels :	—	1.624.347
 <i>Dépenses :</i>		
charges courantes :	48.511.150	122.777.335
résultats financiers :	—	—
résultats exceptionnels :	13.715.503	—
 <i>Résultat :</i>	— 6.084.320	+ 14.083.929

(10) Voir remarques dans note 3.

(11) Assemblées Législatives, 1401 (1990-1991) (Sénat) / 396/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques p. 12 / p. 10-11.

9. Dépenses électorales pour la campagne de 24 novembre 1992¹²

au niveau national :	39.102.458
au niveau des arrondissements :	9.099.829
TOTAL	48.202.287

10. Publications

Publications programmatrices

La différence libérale (documents thématiques par sujets politiques).

Périodiques

a) *Centre Paul Hymans*

à partir de 1990 : *Libéralisme* (trimestriel, tirage : 1.000 exemplaires).

b) *Jeunes réformateurs Libéraux*

Réformes et libertés (trimestriel, tirage : 7.000 exemplaires).

c) *Solidarité - Groupement social féminin libéral*

Informations sociales (trimestriel, tirage : 1.000 exemplaires).

d) *Délipro*

Libertés (trimestriel, tirage : 25.000 exemplaires).

e) *ILFAC*

Ilfac Info (trimestriel, tirage : 500 exemplaires).

f) *Groupe Interparlementaire*

Voies Libérales (bimestriel, tirage : 4.000 exemplaires).

g) *Besace*

Besace Echo/Sport-Tourisme-Loisirs (trimestriel, tirage : 3.000 exemplaires).

h) *Reform*

Reform - Recherches et formation socio-culturelles (trimestriel, tirage : 3.000 exemplaires).

i) *Coopération et Progrès*

Cap Tiers Monde (trimestriel, tirage : 700 exemplaires).

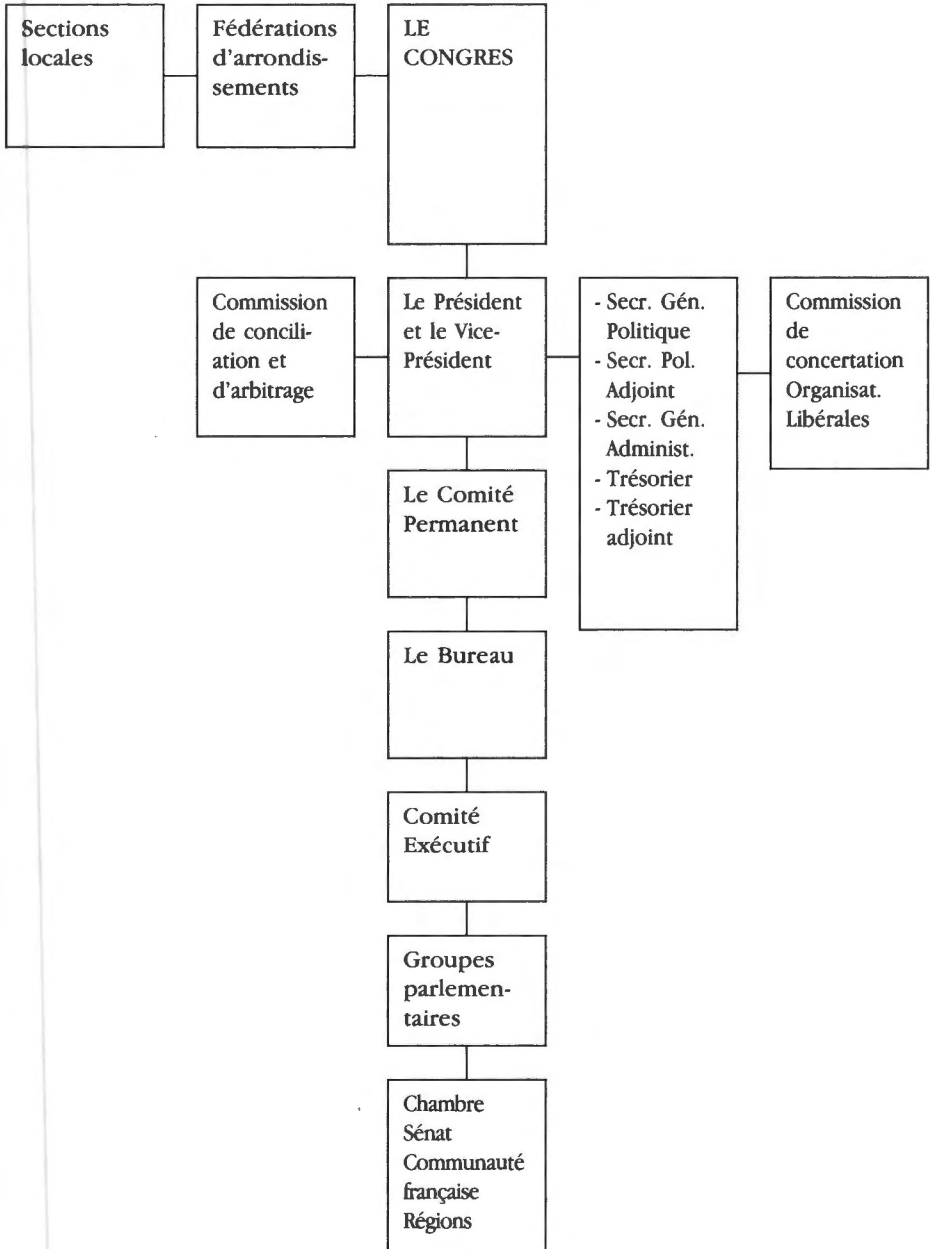
j) *CLARA*

Clara - Infos (trimestriel, tirage : 2.800 exemplaires).

(12) Assemblées législatives, 365/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), "Les dépenses électorales des partis politiques et des candidats pour les élections législatives et provinciales du 24 novembre 1991".

11. Organigramme

Organigramme du Parti Réformateur Libéral

ECOLO

1. L'Assemblée générale

Articles III.1 à III.3 des statuts ¹³.

Dates et lieux des Assemblées générales

Namur, 11 mars 1990.

Louvain-la-Neuve, 29 avril 1990.

Marche-en-Famenne, 26 mai 1991.

Namur, 29 septembre 1991.

L'ordre du jour

Namur, 11 mars 1990 : Manipulations génétiques et "technologies du vivant".

Louvain-la-Neuve, 29 avril 1990 : 1) Rapport d'activités, révision des statuts, élection du secrétariat fédéral, élection du comité d'Arbitrage, désignation des commissaires au comptes ; 2) socio-économique : "1988-1990, les inégalités sociales se sont encore aggravées".

Marche-en-Famenne, 26 mai 1991 : 1) Rapport d'activités, approbation des comptes 1989 et 1990, désignation des commissaires au comptes, révision des statuts ; 2) Relations internationales.

Namur, 29 septembre 1991 : Approbation du programme électoral en vue des élections législatives du 24 novembre 1991.

Participants: non communiqué.

2. Le Conseil de fédération

Articles V.2.1. à V.2.7. des statuts.

Composition

Les délégués des 15 régionales du Mouvement. Le nombre de délégués étant fonction du nombre de membres de chaque régionale.

Fréquence des réunions

Une fois par mois, au moins.

*Bureau du Conseil de fédération*¹⁴

Hadelin de Beer de Laer

Yves Gobert

Claude Defossez

(13) Les statuts connaîtront des modifications lors de l'A.G. statutaire du 10 mai 1992.

(14) Le Conseil de Fédération de mai 1992 procédera à l'élection de son nouveau Bureau.

3. Le Secrétariat fédéral

Articles V.3.1. à V.3.6. des statuts.

Les 5 secrétaires fédéraux

Daniel Burnotte
Vincent Decroly
Claude Adriaen
Didier Paternotte
Salvatore Miraglia

Membres avec voix consultative

- Les parlementaires (situation après le 24 novembre 1991):

CHAMBRE

Cheron Marcel
Simons Henri
Winkel Xavier
Dallons Philippe
Detienne Thierry
Morael Jacky
Viseur Jean-Pierre
Defeyt Philippe
Dejonckheere René
Brisart José

SENAT

Liesenborghs Jacques
Vaes Jean-François
Meesters Jan
Daras José
Dufour Germain
Benker Joseph
Snappe Jean-Paul
Bougard Claude
Dardenne Martine
Jonckheer Pierre

Nélis Denise

EUROPE

Lannoye Paul

Ernst Brigitte

- Elus communautaires et régionaux:

CONSEIL DE LA COMMUNAUTE FRANÇAISE (CCF)

Elus directs de la Chambre et du Sénat.

RAT DER DEUTSCHEN GEMEINSCHAFT (RDG)

Kirchfink-Heinen Leonie

Jaegers Lambert

Schöffers-Braun Anne-Marie

CONSEIL REGIONAL WALLON (CRW)

Elus directs de la Chambre et du Sénat en Région wallonne.

CONSEIL DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE (CRB)

Nagy Marie (chef de groupe)

Adriaens Alain

Debry Philippe

Drouart André

Duoncelle Michel

Huytebroeck Evelyne

De Ville Annick

Galand Paul

- Les membres du Bureau du Conseil de fédération;

- Le Secrétaire général (Sondag Pierre);

- Les animateurs des commissions de travail.

Les réunions sont également ouvertes aux membres effectifs et aux membres du personnel.

4. Les membres effectifs

Nombre de membres

ECOLO comptait 1280 membres en 1990 et 1375 en 1991. Il s'agit des membres reconnus effectifs par le Mouvement (en ordre de cotisation) et disposant du droit de vote et d'éligibilité.

En plus, ECOLO compte 170 sections locales reconnues.

5. Le personnel

Secrétaires fédéraux

Burnotte Daniel

Decroly Vincent

Administration

Sondag Pierre (Secrétaire général)

Sandjakedine Smail (Comptabilité-fichier)

Ronval Sabine (Secrétaire administrative)

Delvaux Brigitte (Secrétaire-dactylo)

Badoux Aimée (Photocopie-économat)

Service de presse

Leens Alain (Attaché de presse)

Radoux Simonne (Secrétaire service de presse)

Brône Irène (Adjointe attaché presse)

Conseil de Fédération

Toussaint Pascale (Attachée au Bureau du Conseil de Fédération)

Attachés groupes parlementaires

Terwagne Marc (Attaché Sénat)

Pironet Maryvonne (Attaché Chambre)

Vanopdenbosch Brigitte (Attaché CCF)

Libois Boris (Attaché CCF)

Castagne Didier (Attaché groupe CRW)

Secrétaires parlementaires

Carpet Danièle

Desprez Nadine

Janssens Béatrice

Joachim Jerry

Maréchal Nicole

Mathy Marie-Pierre

Partoune Christine

Voet Philippe

Malaise Isabelle

Desgain Xavier
 Doulkeridis Christos
 Dupriez Ygaëlle
 Hoelle Christine
 Hublet Dominique
 Lakhak Abdel
 Schlessler Katalin
 Smeets Dany
 Thiry Nicole

Europe

Verheertbruggen Jean-Marie (Coordination "Europe")
 Kутten Jean-Marie (Secrétaire)
 Drion Claudine et Kemeul Jean-Pierre (Secrétaires B. Ernst)
 Denil Maria (Secrétaire P. Lannoye)

Centre d'Etudes et de Formation à l'Ecologie (CEFE)

Mullenders Martial (Eco-conseiller)
 Ninane (Bibliothécaire documentaliste)
 Delvaux Brigitte (Secrétaire CEFE)
 Badoux Aimée (Photocopie-économat)

6. Comptes déclarés par le parti¹⁵

cf. la loi du 4 juillet 1989 sur le financement des partis politiques.

Les données figurant dans le rapport financier sont le résultat des activités enregistrées dans les comptes couvrant la période du 1er janvier 1990 au 31 décembre 1991 (du Parti ECOLO (Secrétariat Fédéral) ainsi que de l'ASBL ECODOTA).¹⁶

<i>Recettes :</i>	1990	1991
produits courants :	35.920.074	37.050.405
résultats exceptionnels :	-	546.639
<i>Dépenses :</i>		
charges courantes :	29.556.480	38.769.671
résultats financiers :	645.747	328.566
<i>Résultat :</i>	+ 5.717.847	+ 1.501.193

(15) Voir remarques dans note 3.

(16) Assemblées Législatives, 1401 (1990-1991) (Sénat) / 396/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques, p. 14 / p. 11.

Dépenses électorales pour la campagne de 24 novembre 1991¹⁷

au niveau national :	5.029.446
au niveau des arrondissements :	2.716.574
TOTAL :	7.746.020

8. Publications

Périodiques

- Ecolo-infos : "moniteur interne", mensuel, tirage : 2.300 exemplaires (chiffre au 01.04.92).
- Ecolo en actions : journal d'information externe, mensuel, tirage : 18.500 exemplaires.

Publications programmatrices

- Plan d'urgence pour la restauration du patrimoine et la protection des écosystèmes et de la santé, 1990.
- Programme électoral 1991.
- Nombreuses conférences de presse.

9. Organigramme

Etant donné qu'il ne s'est pas produit de modification par rapport à la situation de 1989, nous renvoyons à l'organigramme publié dans la "Morphologie des partis politiques francophones", *Res Publica*, 1989, n° 2-3, p.344.

(17) Assemblées législatives, 365/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), "Les dépenses électorales des partis politiques et des candidats pour les élections législatives et provinciales du 24 novembre 1991".

FRONT DEMOCRATIQUE DES BRUXELLOIS FRANCOPHONES (FDF)

1. Le Congrès

Pas de congrès en 1990 ni en 1991.

2. Le Conseil général

Nombre de membres : 301.

Fréquence des réunions : 4.

3. Le Bureau permanent

Composition

- . le Président
- . le vice-Président
- . le Secrétaire général
- . les parlementaires

- . parlementaire de l'ancienne législature
- . les Bourgemestres non-parlementaires

- . le chef de groupe FDF du Conseil provincial du Brabant
- . le Président des Jeunes FDF
- . la Présidente de l'Association des Femmes
- . le Président du Centre d'Etudes Jacques GeorGIN
- . le responsable de la Commission propagande
- . le Trésorier général
- . premier suppléant au Sénat
- . premier suppléant à la Chambre (Brabant Wallon)

Situation 1990-1991

Clerfayt Georges
 Payfa Martine
 Cornelissen Jean-Pierre
 Désir Georges
 Desmedt Claude
 Clerfayt Georges
 Lagasse André
 Spaak Antoinette

Lagasse André

Dept Robert
 Payfa André
 Lietar Christian

Mergam Eric
 Bisset Alain

Simon Gilberte
 Risopoulos Basile

Wauthier Chantal
 Caron Danielle
 d'Oreye de Lantremange Arnold

Colon Danielle

Ministre de la région bruxelloise	Gosuin Didier
Secrétaire d'état à la région bruxelloise	Van Eyll Didier
les Conseillers régionaux	Cornellissen Jean-Pierre Payfa Martine Maingain Olivier Carton de Wiart Françoise Maison Jacques de Patoul Serge Smal Christian Govers Pascale Dereppe Nicole Dupuis Ghislaine Clerfayt Bernard Roelants du Vivier François Nicolas Christian
1 délégué des jeunes FDF	
1 déléguée de l'Association des Femmes	Lefèvre Marie-Louise
2 délégués des Aînés Francophones	Cornette Jacques Debongnie Berthe
membres cooptés	Carnoy Francis Preud'homme Paulette
délégués des sections :	
Anderlecht	Boelpaepe Jean-Jacques
Auderghem	Lemans Ghislain
Berchem-Ste-Agathe	Boucq Albert
Bruxelles	Van Baerlem Marceline Moureau Jacques
Etterbeek	Sanglier Albert Laroche Daniel
Evere	Bodet Michel
Forest	Dubois François Finkelstein Frédéric
Ganshoren	Faveyst Claude
Ixelles	Remy Christiane Penalosa Anita
Jette	Vermout Marcel
Koekelberg	Eloy Emile
Molenbeek	Bastienier Dominique
Saint-Gilles	Jamotte Didier
Saint-Josse	Renard Jean
Schaerbeek	De Herde Michel Dultes Betsy
Uccle	Van Lanckere Eddy Zuyten Myriam

Watermael-Boitsfort	Bronsart Robert
	Rosignol Fernand
Woluwe-St-Lambert	Baiwy Nicolas
	Bott Eric
Woluwe-St-Pierre	De Rouck Etienne
	Persoons Caroline
Crainhem	Capart René
Rhode	Lascotte André
Sterrebeek/Wezenbeek-Oppem	Van Acker Richard
Beauval-Vilvorde	D'Haenens Josette
Beersel	Van De Walle Georges
	Petit Nicole
Overijse	Carnoy Norbert
Leeuw-St-Pierre	Parent Robert
Brabant Wallon	Milhoux André
- membre de droit	Riche Véronique

4. Le Bureau permanent élargi

Les membres du Bureau permanent, plus :

Auderghem	Defosset Georges
	Melery Anne
	Lobet Jean-Luc
	Noel Bernard
Berchem-Ste-Agathe	Jonet Paul
Bruxelles	Lambot Albert
Etterbeek	Sanglier Lila
	Desmet Francis
	Braconnier M.C.
Forest	Juramie Monique
Ixelles	Didion Guy
Jette	De Kock Josianne
	Degroodt Léon
Molenbeek	Thiebaut Roger
Uccle	Loor Anne-Marie
	Dupont Georges
Watermael-Boitsfort	Colson Michel
Woluwe-St-Lambert	Delvenne Vivianne
	Hoessen André
	Hanson Denise
	Willems Jean
Woluwe-St-Pierre	Bonnert Christian
Sterrebeek/Wezenbeek-Oppem	Courteille Charles
Beauval-Vilvorde	Messemaekers Eugène

Beersel-Dilbeek	Schubert Charles
Overijse-Hoeilaart- Leeuw-St-Pierre-Tervueren	Caluwaerts Alain
Grimbergen	Zauwen Georges
Wemmel	Tuts Daniel
Zellik	Boulogne Georges
Schaerbeek	Dozo Vincent
	Vincken Bernard
Association Femmes	Martou Ghislaine
	Debel Francine
Aînés Francophones	Debongnie Paul
Jeunes FDF	Carlier Françoise

5. Le Président

Pendant les années 1990 et 1991, le président du FDF est Georges Clerfayt.

6. Membres du parti

En 1989 le FDF comptait 10.587 membres.

En 1990 et 1991 : nombre non communiqué.

Nombre de sections locales reconnues : 33.

7. Le personnel du parti

Six personnes travaillent pour le FDF et le Centre d'Etudes Jacques Georgin.

8. Comptes déclarés par le parti¹⁸

cf. la loi du 4 juillet 1989 sur le financement des partis politiques.

Les données figurant dans le rapport financier sont le résultat des activités enregistrées dans les comptes couvrant la période du 1er janvier 1990 au 31 décembre 1991 (du Parti FDF (secrétariat national) ainsi que de l'ASBL ACTION BRUXELLOISE).¹⁹

Recettes :	1990	1991
produits courants :	18.055.052	23.219.840
résultats financiers :	7.430	464.317
résultats exceptionnels :	36.497	105.375

(18) Voir remarques dans note 3.

(19) Assemblées Législatives, 1401 (1990-1991) (Sénat) / 396/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), *Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques*, p. 14-15 / p. 13.

<i>Dépenses :</i>		
charges courantes :	23.225.874	30.243.890
<i>Résultat :</i>	- 5.126.918	- 6.454.358

9. Dépenses électorales pour la campagne de 24 novembre 1991²⁰

au niveau national :	4.531.709
au niveau des arrondissements :	12.196.359
TOTAL :	16.728.068

10. Publications

Périodiques

- *Espace Francophone*: mensuel, tirage : 13.000 exemplaires.
- *FDF-Info*: mensuel, tirage : 800 exemplaires.

Réservé aux cadres du parti FDF, c'est-à-dire mandataires et membres des comités.

Publications programmatrices

- Programme pour les élections législatives. Programme du 24 novembre 1991.

11. Organigramme

Etant donné qu'il ne s'est pas produit de modification par rapport à la situation de 1989, nous renvoyons à l'organigramme publié dans la "Morphologie des partis politiques francophones", *Res Publica*, 1989, n° 2-3, p.340.

(20) Assemblées législatives, 365/1 (S.E. 1991-1992) (Sénat), "Les dépenses électorales des partis politiques et des candidats pour les élections législatives et provinciales du 24 novembre 1991".

ANNEXE

Thèmes et participants aux débats télévisés de la RTBF en 1990 et 1991

1990

Date	Thème	PS	PRL	PSC	Ecolo	FDF	Autres partis	Gouvernement ²¹
14-01	L'automobile : quelles années 90?				Ph. Defeyt			J.-L. Dehaene
21-01	Deux ans d'opposition PRL : comment revenir aux affaires		A.Dusquesne					
28-01	Le précompte est bon?							Ph. Maystadt
04-02	Retrait Belge de RFA... sur champ de mines?							G. Coëme
11-02	Pensions de salariés : réforme ratée ou compromis honorable							A. Van Der Biest
18-02	Belgique 20 ans après.. la longue marche du fédéralisme						L.Tindemans (EVP)	Ph. Moureaux
25-02	Vers une clinique homeopathique?							Ph. Busquin
04-03	La Wallonie en marche.. fini la Belgique à deux vitesses?							B. Anselme
11-03	Dix milliards de moins... quelle "sécu" de- main?							Ph. Busquin
18-03	Une heure pour l'Europe	Cl. Desama						
25-03	Auto, on serre la ceinture				X. Winkel		H. De Croo (PVV)	J.-L. Dehaene
01-04	Polices et sûreté sous quel contrôle?							L. Tobback Ph. Moureaux
22-04	Une heure pour l'Europe	E. Glinne	J. Defraigne		P. Lannoye		K. Pinxten (EVP)	J.-L. Thys
29-04	Cools : de vrais adieux?							A. Cools
06-05	Une communauté viable?		D. Ducarme					V. Féaux
13-05	Une heure pour l'Europe							M. Eyskens

(21) Il s'agit aussi bien du Gouvernement national que de l'Exécutif wallon et de l'Exécutif de la Communauté française

20-05	Misère de l'enseignement...pauvre communauté française							Y. Ylief
27-05	Quelles réponses PSC aux difficultés de demain ?			G. Deprez				
10-06	Wilfried Martens : l'été de toutes les vérités							W. Martens
24-06	De Kinshasa à Dublin : quelle politique étrangère ?							M. Eyskens
02-09	Guy Spitaels : il reste du coeur sur la planche	G. Spitaels						
09-09	Demain, la crise ?		P. Hatry		P. Lannoye			W. Claes
16-09	Une heure pour l'Europe	E. Di Rupo					W. De Clercq (PVV)	
23-09	Réforme de l'Etat... jamais deux sans trois							Ph. Moureaux J.-L. Dehaene
30-09	Crise de golfe : la Belgique fait-elle ce qu'elle doit ?		S. Kubla		D. Nelis	G. Clerfayt		G. Coëme
07-10	Le gouvernement sur tous les fronts !							W. Martens
21-10	Du Rwanda au parlement : mission-piège ?							G. Coëme M. Eyskens
28-10	Parlement responsable : "majorité contre opposition ?"	Cl. Eerdekens	J. Deiruelle	P. Wintgens	M. Dardenne	G. Clerfayt		
04-11	Philippe Maystadt : comment éponger l'ardoise sans impôts nouveaux ?							Ph. Maystadt
25-11	Etat, communauté: l'argent, toujours l'argent !		A. Dusquesne					Ph. Moureaux M. Wathelet
02-12	Wilfried Martens : encore un an sauf si...							W. Martens
16-12	La sécu pressée de toutes parts							Ph. Busquin
23-12	Une heure pour l'Europe	R. Dury	F.-X. de Donnée	F. Herman	P. Lannoye			

Date	Thème	PS	PRL	PSC	Ecolo	FDF	Autres partis	Gouvernement ⁶
06-01	Une heure pour l'Europe - Bilan Européen 1990							M. Eyskens
13-01	Que fera la Belgique si la guerre éclate?							M. Eyskens G. Coëme
20-01	Les Belges et la guerre du golfe	G. Spitaels	A. Dusquesne	G. Deprez	J. Moraël	G. Clerfayt		
10-03	Une heure pour l'Europe	E. Di Rupo						
17-03	Philippe Moureaux : réforme balisée... gouvernement bloqué?							Ph. Moureaux
24-03	Ecole : à quel rythme ?							J.-P. Grafé
21-04	L'après-golfe... salaires menacés?							W. Claes
28-04	Tchernobyl : 5 ans après...				P. Lannoye			L. Tobback A.-M. Lizin
05-05	Ce que le CVP veut...						H. Van Rompuy (CVP)	
16-05	Immigration : la poudrière							Ch. Picqué
26-05	Enseignement : qui va payer?							Y. Ylief J.-P. Grafé
02-06	Fonction publique : un nouveau souffle?		A. Dusquesne		J. Daras			R. Langendries
09-06	Une heure pour l'Europe							J.-L. Dehaene
16-06	Maystadt : dans l'oeil du cyclone?							Ph. Maystadt
23-06	Blouses blanches et "sécu" : qui doit payer?							Ph. Busquin
30-06	TGV : en bonne voie?		P. Clerdent					A. Liénard Ch. Picqué
07-07	Une heure pour l'Europe	R. Dury	F.-X. de Donnée	F. Herman	P. Lannoye			J. Dupré
14-07	Wilfried Martens : avant la tempête?							W. Martens
28-07	Les agriculteurs et nous : un contrat de confiance							P. De Keersmaecker G. Lutgen
01-09	Rentrée politique de Jean Gol		J. Gol					
08-09	Guy Spitaels sur tous les fronts	G. Spitaels						
15-09	Candidats réfugiés : quel accueil?							L. Tobback M. Wathelet A. Damseaux

22-09	L'industrie wallonne passée par les armes ?						J. Gabriels (VU)	R. Urbain
06-10	Triumphalisme Wallon ?	G. Spitaels		G. Deprez				
27-10	La Wallonie qui gagne : mythe ou réalité ?		A. Declety		Ph. Defeyt			B. Anselme A. Dalem
03-11	Le fond de l'air est chlorophylle		L. Michel		J. Daras			E. Hismans G. Lutgen D. Gosuin
10-11	L'immigration : comment la contrôler ?	R. Hotyat	H. Hasquin	M. Demaret	J.-F. Vaes	G. Désir		
17-11	La communauté française : pour qui chante le cocq ?	V. Féaux	D. Ducarme	J.-P. Grafé	H. Simons	A. Spaak		
01-12	Immigrés : coupable ou bonc émissaire ?	R. Lallemand	J. Gol		H. Simons			M. Wathélet
15-12	La Belgique ligotée par l'Europe ?		F.-X. de Donnée		Ph. Defeyt			Ph. Maystadt A.-M. Lizin
22-12	L'alcool au violant : arrêter le massacre ?							J.-L. Dehaene

**BELGIAN POLICY. CLASSIFICATION SCHEME FOR THE
BIBLIOGRAPHY AND FOR THE INVENTORY OF OPINION
POLLS.**

**LA POLITIQUE BELGE. SCHEMA DE CLASSIFICATION POUR LA
BIBLIOGRAPHIE ET POUR L'INVENTAIRE DES SONDAGES
D'OPINION.**

**BELEID IN BELGIE. CLASSIFICATIESCHEMA VOOR DE
BIBLIOGRAFIE EN DE INVENTARIS VAN DE OPINIEPEILINGEN.**

A. Foreign policy:

1. UNO and other world organizations
2. European policy
3. Policy vis-à-vis the developing countries
4. Policy vis-à-vis East-West relations
5. Defence policy
6. International relations
7. Foreign policy of other countries
8. Domestic policy of other countries

A. Politique étrangère:

1. ONU et autres organisations mondiales
2. Politique européenne
3. Politique vis-à-vis des pays en voie de développement
4. Politique relative aux rapports Est-Ouest
5. Politique de défense
6. Relations internationales
7. Politique étrangère des autres pays
8. Politique intérieure des autres pays

A. Buitenlandse politiek:

1. UNO en andere wereldorganisaties
2. Europese politiek
3. Politiek ten overstaan van de ontwikkelingslanden
4. Politiek ten overstaan van de betrekkingen Oost-West
5. Defensiepolitiek
6. Internationale betrekkingen
7. Buitenlandse politiek van andere landen
8. Binnenlandse politiek van andere landen

B. Social policy:

1. Labour system
2. Employment policy
3. Professional organizations
4. Social security
5. Family policy and demographic policy
6. Public health
7. Housing
8. Social planning
9. Consumption

B. Politique sociale:

1. Régime du travail
2. Politique de l'emploi
3. Organisations professionnelles
4. Sécurité sociale
5. Politique familiale et démographique
6. Santé publique
7. Logement
8. Programmation sociale
9. La consommation

B. Sociale politiek:

1. Regime van de arbeid
2. Tewerkstellingsbeleid
3. Beroepsorganisaties
4. Sociale zekerheid
5. Familiale en demografische politiek
6. Volksgezondheid
7. Huisvesting
8. Sociale programmatie
9. Het verbruik

10. Environmental protection (including urban planning)	10. Protection de l'environnement (y compris l'aménagement du territoire)	10. Leefmilieubescherming (met inbegrip van ruimtelijke ordening)
11. Welfare	11. Bien-être	11. Welzijn

*C. Economic policy:**C. Politique économique:**C. Economische politiek:*

1. Property	1. La propriété	1. De eigendom
2. Organization of the economy	2. Organisation de l'économie	2. Organisatie van de economie
3. Prices policy	3. Politique des prix	3. Prijzenpolitiek
4. Subsidization policy	4. Politique des subsides	4. Subsidiepolitiek
5. Policy regarding economic cycles	5. Politique conjoncturelle	5. Conjunctuurpolitiek
6. Energy policy	6. Politique énergétique	6. Energiebeleid
7. Infrastructure - transport and communications	7. Infrastructure - transport et communications	7. Infrastructuur - vervoer en communicaties
8. Regional development	8. Développement régional	8. Streekontwikkeling
9. Industrial policy	9. Politique industrielle	9. Industriële politiek
10. Trade policy	10. Politique commerciale	10. Handelspolitiek
11. Agricultural policy	11. Politique agricole	11. Landbouwpolitiek
12. Policy vis-à-vis the middle classes and the self-employed	12. Politique relative aux classes moyennes et aux indépendants	12. Politiek ten overstaan van de middenstand en de zelfstandigen

*D. Financial policy:**D. Politique financière:**D. Financiële politiek:*

1. Investments and savings	1. Investissements et épargne	1. Investerings en sparen
2. Budget policy	2. Politique budgétaire	2. Budgettaire politiek
3. Fiscal policy	3. Politique fiscale	3. Fiscale politiek
4. Monetary and credit policy	4. Politique monétaire et du crédit	4. Munt- en kredietpolitiek

*E. Domestic policy:**E. Politique intérieure:**E. Binnenlandse politiek:*

0. Chronicles	0. Chroniques	0. Kronieken
1. Organization of the state	1. Organisation de l'Etat	1. Organisatie van de staat
2. National institutions	2. Institutions nationales	2. Nationale instellingen

3. Regional institutions	3. Institutions régionales et communautaires	3. Regionale en communautaire instellingen
4. Provincial and local institutions	4. Institutions provinciales et locales	4. Provinciale en lokale instellingen
5. Political parties	5. Partis politiques	5. Politieke partijen
6. Elections	6. Elections	6. Verkiezingen
7. Rights and liberties	7. Droits et libertés	7. Rechten en vrijheden
8. Administration of justice	8. Assistance juridique	8. Rechtsbedeling
9. Linguistic problems and minorities	9. Problèmes linguistiques et minorités	9. Taalproblemen en minderheden
10. Maintenance of public order	10. Maintien de l'ordre	10. Handhaving van de orde
11. War recovery	11. Séquelles des guerres	11. Nasleep van de oorlogen
12. Problems concerning aliens	12. Problèmes des étrangers	12. Vreemdelingenproblemen
13. Moral conceptions	13. Conceptions de la vie	13. Levensbeschouwelijke problemen
14. Church-State relations	14. Rapport entre l'Etat et les églises	14. Verhouding staat en kerken

F. Cultural policy:

1. Education
2. Scientific research
3. Adult education
4. Leisure
5. Emancipation of women
6. Youth
7. Art
8. Mass communication
9. Cultural autonomy
10. Tourism
11. Sports

F. Politique culturelle:

1. Enseignement
2. Recherche scientifique
3. Education populaire
4. Politique des loisirs
5. Emancipation des femmes
6. La jeunesse
7. Arts
8. Communication de masse
9. Autonomie culturelle
10. Tourisme
11. Sport

F. Cultuurpolitiek:

1. Onderwijs
2. Wetenschappelijk onderzoek
3. Volksopvoeding
4. Vrijtijdsbesteding
5. Vrouwenemancipatie
6. Jeugd
7. Kunst
8. Massacommunicatie
9. Cultuurautonomie
10. Toerisme
11. Sport

Liste des revues recensées

Arbeidsblad
Administration Publique
Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid
Bevolking en Gezin
Bulletin de Documentation du Ministère des Finances
Bulletin de la Fondation André Renard
Cahiers Economiques de Bruxelles
Cahiers Marxistes
Contradictions
Courrier Hebdomadaire du CRISP
De Gids op Maatschappelijk Gebied
De Nieuwe Maand
Economisch en Sociaal Tijdschrift
Fédéralisme
Journal des Tribunaux
Kultuurleven
La Revue Générale
La Revue Nouvelle
La Revue Politique
Libéralisme
Nieuw Tijdschrift voor Politiek
Ons Erfdeel
Recherches Economiques de Louvain
Recherches Sociologiques
Rechtskundig Weekblad
Reflets et Perspectives de la Vie Economique
Revue Belge de Sécurité Sociale
Res Publica
Septentrion
Socialisme
Socialistische Standpunten
Streven
Studia Diplomatica
Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht
Tijdschrift voor Economie en Management
Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen
Tijdschrift voor Sociologie
Vlaams Marxistisch Tijdschrift
Vlaanderen Morgen
Wallonie

Bibliographie de l'année politique 1991

Etablie par Wladimir S. PLAUSIC,

Licencié en Journalisme et Communication sociale.

A. POLITIQUE ETRANGERE

1. ONU et autres organisations mondiales.

DEBAERE P., Een dun laagje supranationaliteit. Enkele lessen uit twintig jaar I.M.F.-geschiedenis voor de Verenigde Naties. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, Nr. 8-9, blz. 685-694.

2. Politique européenne.

ABRAHAM F., Building Blocks of Europe's Single Market. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 4, blz. 395-415.

BANGEMANN M., The process of European unification. *Studia Diplomatica*, 1991, nr. 4, pp. 21-30.

BARON CRESPO E., La nouvelle dimension de l'Europe dans un monde en rapide évolution. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 17-28.

BERGER F., Le secteur des assurances à l'anbe du marché unique. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 4, pp. 231-236.

BRITTAN L., Political and disunion in Europe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 4, pp. 31-36.

CHENAUX PH., Les démocrates chrétiens et la construction de l'Europe (1947-1957). *La Revue Politique*, 1991, n° 1, pp. 87-101.

CHRISTOPHERSEN H., Developments in Eastern and Central Europe : a new challenge for the Community. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 57-66.

CRESPINET A., L'Europe Sociale, alibi du Grand Marché intérieur. *Socialisme*, 1991, n° 223, pp. 55-61.

CRIJNS L.H.J., De Europese Gemeenschap en de sociale zekerheid. Stand van zaken en toekomstperspectieven. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 1, blz. 7-32.

DECLERCQ T., DE JONGHE E., Het nationaliteitenvraagstuk in Europa. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 361-369.

DE GUCHT K., KEUKELEIRE S., Time and tide wait for no man. The changing European geopolitical landscape, London, Praeger, 1991, X + 240 p.

DELARUE R., Europees collectief overleg : tussen euroforie en eurofobie. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 12, blz. 1083-1094.

DERSIN A., Implications administratives de l'intégration économique : le cas des Communautés européennes. Approche approximative. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 219-240.

- DE ZWAAN J.W., Le Collège d'Europe, pionnier de l'éducation européenne. *Septentrion*, 1991, n° 4, pp. 17-22.
- EYBEN D. et JAMAR J., Les instruments communautaires en faveur des entreprises. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 349-356.
- HERMAN F., Maastricht. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 19-24.
- J. HERMANS e.a., Leidraad bij de geschiedenis van de Europese integratie, *Alkmar (E.P.N.O.)*, 1991, 207 p.
- HOOGHE L., De Natie-Staat voorbij. Culturele verscheidenheid en politieke eenheid in Europa. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 64-71.
- HOOGHE L., Het politiek gebeuren in de Europese Gemeenschap in 1990. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, blz. 396-431.
- HULOT J.-F., Attentes et limites d'une nouvelle, réforme de la politique agricole de la Communauté. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 4, pp. 263-274.
- INGELAERE F., De regionale dimensie van de Europese Politieke Unie. *Vlaanderen Morgen*, 1991, nov-dec., blz. 5-14.
- JANSSEN R., De Europese elektronica- en informatica-industrie : illustratie van de vergeten dimensie van Europa '92. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 837-841.
- KORTLEVEN J., Enkele externe aspecten van de Europese interne markt. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juni 1991, pp. 141-209.
- KORTLEVEN J., De huidige stand van de uitvoering van het witboek over de interne markt : een beknopt overzicht. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1991, pp. 29-131.
- LANNOO K., Welke Europese Gemeenschap? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 8-9, blz. 718-722.
- MARTENS L., De Europese Gemeenschap : een pygmeë in de politieke arena. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 335-347.
- MARTENS W., De evolutie van de Europese Gemeenschap. *Studia Diplomatica*, 1991, nr. 4, pp. 3-12.
- MATTHIJS H., Het uitgavenbeleid van de Europese Gemeenschappen. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1991, pp. 137-195.
- MOCK A., L'Europe face aux nouveaux défis. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 3-11.
- NIHOUL P., Chronique sur l'union européenne. *Journal des Tribunaux*, 23 novembre 1991, pp. 733-736 ; 30 novembre 1991, pp. 757-762.
- REY J.-J., Indépendance et responsabilité: le projet de Banque centrale européenne. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 3, pp. 147-160.
- PIERARD G., L'Euregio Meuse-Rhin : une autre approche transfrontalière. *Wallonie*, 1991, n° 14-15, pp. 17-20.
- PETKOVIC R., Anatomie de la crise yougoslave. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 13-29.
- PFLIMLIN P., Quarante ans après l'appel de Robert Schuman. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 29-40.
- PONNET G., De omzetting van E.G.-richtlijnen in Belgisch Recht. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 3, blz. 14-23.
- SANTER J., L'Europe après Maastricht. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 4-17.
- SCHEPERS S., La droit fédéral en Europe : un essai historique. *Bruxelles, Bruylant*, 1991, 138 p.

- SOETE L., De (des)integratie van Vlaanderen in Europa. *Vlaanderen Morgen*, 1991, nov.-dec., blz. 17-23.
- STEURS G. en KESTELOOT K., Economische achtergronden van de Europese onderzoeksprogramma's. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 2, blz. 155-178.
- TUYTTENS B., E.G.: een ongedane zaak. Europese eenmaking. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 53-62.
- VAN DEN WYNGAERT C., De internationale strafrechtelijke samenwerking bij de bestrijding van de E.E.G.-fraude. *Rechtskundig Weekblad*, 30 november 1991, blz. 417-424.
- VAN EVERCOOREN D., Het Europees economisch Eenrichtingsdenken. Europees economisch beleid. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 3, blz. 47-56.

3. Politique vis-à-vis des pays en voie de développement.

- DE LOMBAERDE Ph., Over de effecten van de voltooiing van de Europese eenheidsmarkt voor het Afrikaanse continent. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 3, blz. 289-295.
- DOOM R., Noord-Zuid vanuit wereldperspectief bekeken. Ontwikkelingssamenwerking. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 41-51.
- DUMONT H., Overbevolking en onderontwikkeling. De "beschaving" van de Derde Wereld. *Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 50-56.
- ERREYGENS G., Minder schulden in ruil voor meer natuur over economie en milieu in de derde wereld. *Streven*, april 1991, blz. 587-600.
- FERNANDES W., Milieubelangen. Het Westen en de Derde Wereld. *Streven*, oktober 1991, blz. 67-74.
- NAISSE L., L'approche "menu": de nouveaux instruments pour réduire l'endettement du Tiers-Monde. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 1, pp. 43-53.
- POPPE G., Rwanda vanuit Rwanda. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 2, blz. 15-22.
- POPPE G., Zaïre. "C'est un peu foutu, patron". *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 6, blz. 2-9.
- VANDEN BILCKE C., Van het Bruntlandrapport naar de U.N.O.-konferentie over milieu en ontwikkeling. *Studia Diplomatica*, 1991, nr. 3, pp. 71-78.
- VANDERHEIDEN E., Ontwikkelingswerk, ook mijn en uw bekommernis! *Cepess bladen*, 1991, nr. 2, 122 blz.
- YAKEMTCHOUK R., Une démocratie pour l'Afrique. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 2, pp. 5-126.

4. Politique relative aux rapports Est-Ouest.

- MARTENS L., Tussen familie-album en kompas. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 317-333.
- ROTHSCHILD R., Intégrer l'Europe de l'Etat dans le monde démocratique? *La Revue Générale*, 1991, n° 12, pp. 7-11.
- SUINEN Ph., Régions et nouvelles démocraties en Europe. *Wallonie*, 1991, n° 13, pp. 14-20.
- UNGERER W., European perspectives and Central Europe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 4, pp. 41-51.

WIECK H.G., The Soviet Union in transition. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 59-68.

5. Politique de défense.

A.C.W.-werkgroep. Een nieuw Europa – een nieuw veiligheidsmodel. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 383-389.

BRAILLARD Ph., DJALILI M.-R., TANNER F., L'Europe à la recherche de sa sécurité: les acquis de Rome et de Maastricht. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 25-43.

DE MICHELIS G., Défense européenne et défense de l'Europe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 4, pp. 37-40.

ELST M., De bescherming naar internationaal humanitair recht van journalisten in oorlogszone. *Studia Diplomatica*, 1991, nr. 4, pp. 59-95.

GEERAERTS G., Progress and its problems in the study of war. *Res Publica*, 1991, nr. 2, pp. 327-343.

GÜLCHER E., Het Belgisch leger morgen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 803-827.

HEIRMAN M., De wedloop tussen oorlog en vrede. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 280-285.

HEIRMAN M., De ontwapeningswedloop. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 854-859.

HEIRMAN M., Van Europese veiligheid gesproken. *Streven*, december 1991, blz. 247-258.

JAUMOTTE A.L., Vers des armes intelligentes. *La Revue Générale*, 1991, n° 6-7, pp. 27-33.

JOS. Bedenkingen rond een nieuw veiligheidsconcept voor Europa. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 349-352.

KEUKELEIRE S., DE GUCHT K., The European Security Architecture, *Studia Diplomatica*, 1991, n° 6, pp. 29-90.

MANIGART P. and MARLIER E., Belgians and security issues: a trend analysis (1970-1990). *Res Publica*, 199, nr. 3-4, pp. 503-522.

PAUWELS A., Juridische aspecten van de gevolgen van de Golfcrisis voor België. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 7, blz. 441-447.

SERFATY S., A new Trans-atlantic bargain: vision and common sense. (Repenser l'O-TAN, Faire l'Europe). *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 75-83.

VAN EEKELLEN W.F., European security in a European union. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 41-57.

VAN WAMBEKE H., De C.V.S.E. (Conferentie over de Veiligheid en Samenwerking in Europa) en de nieuwe orde in Europa. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 4, blz. 353-359.

6. Relations internationales.

BEN YAHIA H., Risques et enjeux pour les relations Europe-Maghreb dans le contexte des mutations internationales. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 31-39.

DANNEELS G., Le rôle de l'Eglise dans l'ordre international. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 3-15.

DUMOULIN A., Premiers enseignements militaires de la guerre du Golfe. *Socialisme*, 1991, n° 224, pp. 125-145.

- EL KOUHENE M., La Souveraineté entre "ordres anciens" et "ordres nouveaux". *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 63-69.
- GINIEWSKI P., Il y a 72 ans, sionistes et arabes signaient la paix. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 5, pp. 67-74.
- HARMEL P., De l'indépendance à l'interdépendance. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 4, pp. 13-19.
- HEARN M., La France et la guerre du golfe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 53-62.
- HEARN M., Les conséquences politiques de la crise du golfe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 4, pp. 53-58.
- HEIRMAN M., Een hel van vuur en staal. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 2, blz. 164-170.
- HENNEKAM B.M.J., Benelux in de jaren '90. *Studia Diplomatica*, 1991, nr. 5, pp. 45-56.
- MAES M., "België erkent geen regeringen, enkel staten". Het geval Cambodja 1979-1991. *Res Publica*, 1991, nr. 2, blz. 255-302.
- REMACLE E., Un projet pour la paix au Moyen-Orient : Réflexions sur la Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Méditerranée et au Moyen-Orient. *La Revue Politique*, 1991, n° 3, pp. 55-60.
- VAN DE VOORDE W., Belgian bilateral investment treaties as a means for promoting and protecting foreign investment. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 88-112.
- VAN HEUKELOM J., Het verstandigste gedrag ten opzichte van Zuid-Afrika. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 7, blz. 13-17.
- WILLAME J.-Cl., Affaires étrangère, étranges affaires. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 9, pp. 124-129.

7. Politique étrangère des autres pays.

- HEARN M., La Grande-Bretagne et la crise du golfe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 3, pp. 41-51.
- KOVACS L., A new Hungary in a new Europe. *Studia Diplomatica*, 1991, n° 1, pp. 69-76.

B. POLITIQUE SOCIALE.

1. Régime du travail.

- CAPEAU B., Aan ieder wat hem toekomt. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 1, blz. 39-65.
- DE KEYSER V., Nouvelles technologies et ergonomie. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 191, pp. 5-16.
- DERIJCKE L., Personeelsbeleid: een zaak van mensen. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 137-149.
- DE WITTE H., Over de verburgerlijking van de arbeidsklasse. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 563-584.
- DUCHAINE A., La nouvelle classe ouvrière ira-t-elle au paradis? *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 7-8, pp. 28-33.
- HAMELINCK L., Steek een PUMA in je dienst... Enkele O.E.S.O.-ideeën over de openbare diensten in de jaren '90. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 12, blz. 1067-1081.

- MEYNEN A., Lange golven en cycli in de klassenstrijd. Enkele methodologische aantekeningen. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 67-104.
- PEEMANS-POULLET H., Autres temps, autre travail. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 9, pp. 87-93.
- PIRENNE P. e.a., Sociaal strafrecht : repressie of afschrikking? *Arbeidsblad*, 1991, nr. 2, blz. 5-94.
- SILVER B.J., De klassenstrijd en de kondratieff. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 42-66.
- SIMON A., Van werkloosheidsuitkering naar arbeidsmarkt. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 31-36.
- VAN DAMME K., Propere arbeid geeft propere handen. Een arbeidsekologische visie. *Socialistische standpunten*, 1991, nr. 2, blz. 23-30.
- VITS G., De paria's van de arbeidsmarkt. Verloning van de ambtenaren. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, avril 1991, pp. 121-132.
- VAN DONGEN W., An integrated analysis of the individual and societal division of Ca-bon. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 1, blz. 53-76.

2. Politique de l'emploi.

- BONTE H., De toekomst van de werkloze. Nieuwe werkloosheidsmaatregelen. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 1, blz. 3-15.
- CANIVET M., Travailler et laisser travailler. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 4, pp. 65-77.
- CROMBE C., De collectieve benadering (gezin en arbeid : de moeilijke verzoening). *Arbeidsblad*, 1991, nr. 4, blz. 59-70.
- DENEVE C., Deeltijdse arbeid om aan de werkloosheid te ontsnappen. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 71-74.
- DEGIMBE N., Reglementering versus werkloosheidsstatistieken. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 21-30.
- DEGIMBE N. en SIMON A., Vrouwenarbeid : activiteitsgraad en deeltijdse arbeid. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 4, blz. 12-20.
- DE GOLDS M. e.a., Individuele maatregelen met het oog op het harmoniseren van het beroeps- en het gezinsleven. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 4, blz. 37-58.
- DECHAMPS I., L'éthique de la mise au travail. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 5-6, pp. 55-68.
- DENEVE C., De werkloosheidsverzekering en de begeleiding van de beroepsloop-baan, een juridische benadering. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 11-20.
- DEQUANT J., Onbeschikbaarheid en inkomenszekerheid in het kader van artikel 143. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 67-70.
- DUBOIS A., Le marchand et le domestique. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 4, pp. 78-82.
- FRANSEN G., Evolutie op de arbeidsmarkt : spanningen tussen het arbeidsaanbod en de vraag. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 37-42.
- GEORIS P., Les années 80 : la décennie de l'insertion professionnelle? *La Revue Nou-velle*, 1991, n° 7-8, pp. 34-43.
- HEENE A., De strategische dimensie van vorming, training en opleiding. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 461-474.
- HUYS J., De weerslag van het tewerkstellingsbeleid ten aanzien van personen met een handicap in België op hun arbeidsmarktpositie in de open arbeidsmarkt : in-

- tegratie of regregatie. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 10-11-12, blz. 595-629.
- LEBRUN I., **Modèle de déséquilibre en concurrence imparfaite : analyse de la structure du chômage par région belge.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 129, pp. 73-112.
- LEROY F., **Voor een Vlaamse E.E.A. Tewerkstellingsbeleid voor achtergestelde groepen.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 5, blz. 37-42.
- LEROY F., BONTE H., **De pre-historie van de werkloze. Trends in tien jaar werkloosheidsverzekering.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 2, blz. 33-42.
- MARTENS A. en DENOLF L., **Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt : de ethnische determinant.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 443-467.
- OUZIEL J., **15 jaar strijd tegen de werkloosheid : tussen sociaal beleid en economisch ingrijpen.** *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 47-57.
- REA A., **Les politiques d'insertion professionnelle des jeunes (1981-1990).** *Centre de Recherche et d'Information socio-politiques (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1306-1307, 65 p.
- REMAN P., **Emploi et chômage, nouvelles versions.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 4, pp. 41-48.
- ROBILLARD G., **Photographie du sous-emploi.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 4, pp. 49-60.
- VANHEERSNYNGHELIS A., **Du neuf dans l'emploi ?** *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, n° 182, pp. 47-53.
- VERLY J., **Travail précaire et protection sociale.** *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 105-119.

3. Organisations professionnelles.

- BEIRNAERT W., **Les accords interprofessionnels en Belgique.** *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 2, pp. 101-106.
- BILLIET J., **Een derde adem voor de christelijke werknemers zuil ?** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 975-998.
- BLAISE P., **La préparation des élections sociales de juin 1991.** *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1314, 30 p.
- CARTON A., **Réflexions d'un syndicaliste.** *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 182, pp. 13-37.
- CONSTANDT J., GEVERS P., **Wie zwijgt wordt niet gehoord : bedenkingen omtrent het kadersyndicalisme op de vooravond van de sociale verkiezingen.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 1, blz. 33-47.
- COPPE M., **Syndicalisme : pari pour un nouvel espoir.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 194, pp. 39-44.
- DE CRUYENAERE L., **Maatschappijverandering vanuit het middenveld.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 885-905.
- FAUST A., **Trois perspectives ou priorités syndicales ?** *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 182, pp. 39-45.
- JOYE P. e.a., **Les grèves de 1960-1961.** *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 177, pp. 9-94.
- LINDEMANS I., **Jef Houthuys vanuit de Gids op Maatschappelijk Gebied bekeken.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 207-208.
- MAES M., **De Christelijke Arbeidersbeweging : van recent verleden naar nieuwe uitdagingen.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 2, blz. 145-150.

- MAMPUYS J., De christelijke vakbeweging en het Belgisch vakbondspluralisme in historisch perspectief. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 467-492.
- NOCKELS R., Relations collectives du travail. *Reflète et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 2, pp. 107-112.
- PASTURE P., Le bras politique du mouvement ouvrier chrétien. Historique d'une relation turbulente. *La Revue Politique*, 1991, n° 5, pp. 7-29.
- PLATEL M., Jef Houthuys 1922-1991, homme de pouvoir. *Septentrion*, 1991, n° 3, pp. 90-91.
- STALLAERTS R., Werknemersinvesteringsfondsen: mogelijk en wenselijk? *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 499-516.
- VAN DYCK R., Het middenveld onder druk. Actuele uitdagingen en opdrachten voor de christelijke werknemersorganisaties. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 907-921.
- VANEMPTEN A., Middenveld en inkomensverdeling. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 923-938.

4. Sécurité sociale.

- ARCQ E., La Banque-carrefour de la sécurité sociale et les interlocuteurs sociaux. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1315, 37 p.
- CLOTUCKE G., Sécurité sociale: quel avenir? *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 182, pp. 55-65.
- COPPE M. et VERDIN J., Le dossier brûlant de la sécurité sociale. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 192, pp. 37-44.
- DE COCK J., De wettelijke pensioenstelsels. Verleden en toekomst. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 767-785.
- DELEECK H., De sociale zekerheid en 1992. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 313-347.
- DETHEE M., De interregionale transferten inzake sociale zekerheid in België, 1985 en 1989. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 105-125.
- DETIEGE L., Hoe ouder hoe vrouw. De evolutie van pensioenen. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 1, blz. 45-51.
- DU BLED S., Het conventioneel brugpensioen. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 58-66.
- FRANSSSEN A., De la légitimité de l'Etat-providence: crise et mutation. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 133-148.
- JUSTAERT M., Vrije (aanvullende) sociale verzekering. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 967-973.
- JUSTAERT M., Het sociaal statuut van de vergoede informele zorgers. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 12, blz. 1095-1099.
- KIEKENS J., Het arbeidsverbod en het recht op sociale uitkeringen. *Rechtskundig Weekblad*, 12 januari 1991, blz. 660-668.
- LUYTEN D., Niet alle armen zijn gelijk voor het O.C.M.W. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 415-439.
- PALSTERMAN P., L'avenir de l'assurance-chômage. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 4, pp. 83-88.
- PERL G., De interpretatie van de samenorderingsinstrumenten van de sociale zekerheid. De procedure tot regeling van geschillen. De juridische bescherming van

- de betrokkenen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 8-9, blz. 475-495.
- PERRIN G., Inleiding tot het internationaal sociaal zekerheidsrecht. Samenordering van de nationale wetgeving. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 1-2, blz. 3-62.
- PIETERS D., Centralisation, décentralisation et fédéralisme dans la sécurité sociale : une typologie. *La Revue Politique*, 1991, n° 1, pp. 7-26.
- SZABO F., De evolutie van de uitgaven voor werkloosheid. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 1, blz. 43-46.
- TIMMERMANS P., Kritische analyse van de financiering van de Belgische sociale zekerheid in de periode 1960-1989 : Impakt op de openbare financiën en implicaties naar de toekomst toe. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1991, pp. 197-379.
- TIMMERMANS P., Enkele methodologische aspecten en empirische bevindingen betreffende de elasticiteitscoëfficiënt van de sociale zekerheidsbijdragen. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1991, pp. 113-174.
- URBANETZ H., Modaliteiten voor het behoud van de rechten en de berekening van de prestaties in het Europees Verdrag inzake sociale zekerheid en andere samenorderingsinstrumenten. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 6-7, blz. 359-387.
- VAN DER LINDEN B., Diminution des cotisations patronales à la Sécurité Sociale et création d'emplois en Belgique. *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 1, pp. 33-60.
- VAN LANGENDONCK P., De nieuwe wet op de ziekenfondsen. *Rechtskundig Weekblad*, 19 januari 1991, blz. 689-695.
- VAN RAEPENBUSCH S., Gelijke behandeling van onderdanen en niet-onderdanen inzake Sociale Zekerheid. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 5, blz. 241-271.
- WAMPACH R. en HENRIET G., De Europese benadering van de arbeidsveiligheid. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 3, blz. 24-29.

5. Politique familiale et démographique.

- BEETS G., 20 jaar Bevolking en Gezin. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 3, blz. 75-81.
- CANTILLON B., Socio-demographic changes, income distribution, and poverty. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 1, blz. 95-122.
- CLIQUET R.L., De tweede demografische transitie : feit of fictie? *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 2, blz. 1-42.
- CLIQUET R.L. e.a., De 5e Enquête Gezinsontwikkeling, 1991, conceptueel en analytisch referentiekader. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 3, blz. 21-49.
- DECROLY J.-M., GRIMMEAU J.-P., La démographie à l'échelle locale. Une géographie de la population de la Belgique dans les années 80. *Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1308-1309, 58 p.
- DEVEN F., Living arrangements in Flanders in the eighties. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 1, blz. 39-51.
- DE NEEVE P.W., Problemen van de demografie van de oudheid. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 2, blz. 43-53.

- DE VOS D., Het werk en het gezin, en... de vrouw. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 4, blz. 21-36.
- DOOGHE G. en PAULU D., Demografische analyse van de zelfmoord van ouderen in België. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 2, blz. 55-80.
- DUBOIS A., Les prestations familiales et le droit de l'enfant. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques (CRISP), Courier hebdomadaire*, 1991, n° 1312-1313, 53 p.
- DUMON W., Family policy in the E.C. countries : a general overview. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 1, blz. 1-16.
- KEIRSE E., Eerste opvang na perinatale sterfte en na sterfte. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 3, blz. 51-73.
- KUTY O., Maisons de repos (MR-MRS) privées et publiques : acteurs d'une politique gérontologique. *Wallonie*, 1991, n° 14-15, pp. 21-26.
- LESTHAEGHE R., De demografische problematiek : Perspectieven op langere termijn. *Vlaanderen Morgen*, 1991, juli-aug., blz. 7-20.
- MARCOEN A., Pensioen : afscheid, overgang en nieuw begin. *Kultuurleven*, 1991, nr. 3, blz. 48-55.
- MEULEMANS B. en MARANNES F., Het vermogen van de Belgische huishoudens in 1988. Enkele verdelingsaspecten. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 367-414.
- MOORS H., VAN NIMWEGEN N., Young Europeans and changing living arrangements : some social and demographic effects. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 1, blz. 17-38.
- PETIT B.F., Et si on répartissait autrement les subsides pour la garde des enfants? *La Revue Générale*, 1991, n° 2, pp. 15-20.
- SAUSSEZ E., Une politique sociale : la retraite. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 121-132.
- SIEBENGA J., Cumulatief register Bevolking en Gezin 1972-1991. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 3, blz. 83-116.
- SOSSON J., Les politiques familiales des Etats Membres de la Communauté Européenne. Modèles familiaux et droit civil : la filiation et ses effets. *La Revue Politique*, 1991, n° 5, pp. 63-69.
- VAN DER AA M., VERSTRAETEN J., CANTILLON B., BUSQUIN Ph., Herdenking van 60 jaar kinderbijslag. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1991, nr. 3-4, blz. 137-161.
- VAN RIE H., Pleegzorg... ooit van gehoord? *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 88-91.

6. Santé publique.

- ARCQ E. et BLAISE P., Structure de propriété et réseaux des institutions de santé en Belgique. *Centre de Recherche et d'Information socio-politiques (CRISP), Courier hebdomadaire*, 1991, n° 1338, 39 p.
- CALAHAN D., Les priorités dans les soins de santé. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 7-8, pp. 13-27.
- DEOM D. et QUERTAINMONT Ph., L'évolution récente du droit de la santé et de la législation hospitalière en Belgique. *Administration publique*, 1991, T. 3, pp. 219-237.
- GROSEJEAN R., Blootstelling aan chemische agentia op de werkplaatsen. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 3, blz. 40-46.

- HENDRICKX K., Insektenbestrijding op grootmoeders wijze? *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 50-55.
- HOOGE M., La guerre des savants. Montagnier, Gallo en het aids-virus. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 8, blz. 10-15.
- HUNTER W.J., De Commissie van de Europese Gemeenschappen en de bescherming van de gezondheid en de veiligheid van de werknemers. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 3, blz. 8-13.
- JANS J., "Voorwaardelijke zwangerschap": verantwoord ouderschap? *Streven*, november 1991, blz. 115-122.
- LAMOTTE J.-M., De gezondheid van de werknemers: een Europese sociale dimensie. *Arbeidsblad*, 1991, nr. 3, blz. 30-34.
- LEMMENS M., Technologies nouvelles, santé et médecine du travail. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 189, pp. 5-15.
- POLUS C. en LOUCKX F., Sociale ongelijkheid en gezondheid. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 469-511.
- REMAN P., L'extension de la sphère marchande dans le domaine de la santé. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 31-45.
- SCHOTSMANS P., EGGERMONT E., VERMYLEN J., De dood ingaan met open ogen... Over palliatieve geneeskunde. *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 6-17.
- SONDA C., Matériaux nouveaux et santé des travailleurs. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 192, pp. 23-36.
- WATERBLEY P., Le financement de la biologie clinique: une odyssée du "total base budgeting" et de la "zero quality". *La Revue Politique*, 1991, n° 1, pp. 55-85.

8. Programmation sociale.

- VAN LIEDEKERKE L., Intergenerationele rechtvaardigheid in een groeimodel. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 1, blz. 67-87.

9. La consommation.

- BOURGOIGNIE Th., La publicité comparative et la protection des intérêts du consommateur en Europe: concilier l'inconciliable? *Journal des Tribunaux*, 26 octobre 1991, pp. 649-655.

10. Protection de l'environnement (y compris l'aménagement de territoire).

- BOCKEN H., Naar een algemeen kaderdecreet inzake milieuhygiëne? *Rechtskundig Weekblad*, 8 juni 1991, blz. 1399-1402.
- BRONDERS B., Over de monsterneming in het milieurecht: demystificatie van een bijzondere wijze van bewijsvoering? *Rechtskundig Weekblad*, 25 mei 1991, blz. 1321-1332.
- DECALUWE C., Spanningsveld "open ruimten-uitbreiding industrieterreinen". *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 787-801.
- DE POTTER B., Vlaams Reglement voor de Milieuvergunningaanzet tot syndicale actie. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 833-836.

- DE WAELE T., **Hinderlijke inrichtingen.** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht*, 1991, nr. 3, blz. 160-170.
- FORIER B., **Tempels en monsters. Reeks huisvesting: interview met W. Kennis.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 2, blz. 47-55.
- JACOBS R., **Diepte-ecologie: een filosofie voor de 21ste eeuw?** *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 4, blz. 364-399.
- JANS H., **Afrika stortplaats voor westers afval.** *Streven*, april 1991, blz. 637-650.
- KOVALOVSKY I., **Le pouvoir réglementation des communes en matière de protection de l'environnement.** *Annales de droit de Louvain*, 1991, 3-4, pp. 351-404.
- LAGASSE D., NIKOUK P., **Le contrôle juridictionnel et l'évaluation des incidences (sur l'environnement) en Région wallonne.** *Administration publique*, 1991, T. 1, pp. 59-78.
- LIPIETZ A. e.a., **La guerre de l'environnement. Série d'études. Cahiers Marxistes**, 1991, n° 180, pp. 5-115.
- MILTZ D., **Environmental Benefits Estimation Techniques.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 2, blz. 179-206.
- NELEN L., **Geld alleen maakt niet proper. De financiering van het milieubeleid.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 23-31.
- SCHOKKAERT E., **Economie en Ecologie. Over de bijdrage van economen tot het milieudebat.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 5, blz. 48-57.
- SMETS P.F., **La réconciliation de l'homme et de la terre.** *La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 27-38.
- SMETS P.F., **Ecologie et industrie: l'initiative contre la défensive.** *La Revue Générale*, 1991, n° 6-7, pp. 35-46.
- VERMEYLEN P., **Extension de la sphère marchande et aménagement du territoire.** *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 69-79.
- WOLLAST R., **Pluralité des sciences de l'environnement.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 62-65.

11. Bien-être.

- CANTILLON B., DELEECK H., MEULEMANS B., VAN DEN BOSCH K., **Inkomen, welvaart en armoede in België, 1985-1988.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 293-338.
- CANTILLON B., **Ongelijkheden in crisisperioden.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 339-365.
- LAMMERTYN F. en VERHOEVEN J.C., **Sociologie en sociale ongelijkheid. Een overzicht.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 257-290.
- LAMMERTYN F., **Het Vlaamse welzijnszorgbeleid in de jaren tachtig: een overzicht.** *Res Publica*, 1992, nr. 3-4, blz. 481-502.
- LEIRMAN W., **Wie is bang voor een grijze panter? De senioren in de jaren negentig.** *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 2, blz. 221-230.
- LELEU M., WELSH H., **Le loisir comme évènement. Un révélateur à propos de l'identité, de la reconnaissance et de la représentation sociale de la personne handicapée.** *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 47-63.
- LOOTS I. en MARYNISSEN R., **Vaste voet aan de grond: Sociale differentiatie en ruimtelijke segregatie in de grootstedelijke omgeving.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 585-605.

- MAES M., Tussen wel-zijn en niet zijn. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 1, blz. 53-56.
- TIMMERMANS S., Stervensbegeleiding, dat wordt hier niet gedaan. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 2, blz. 157-179.
- VAN BOSSUYT H., Affectief verwaarloosden. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 2, blz. 158-160.
- VAN OOTEGEM L., Altruïsme en vrijwillige giften aan solidariteitsacties. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 1, blz. 17-37.
- VRANKEN J. en HENDERICKX E., Over hoger en lager, eender en anders in de samenleving. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 243-253.

C. POLITIQUE ECONOMIQUE.

1. La propriété.

- DE FAUCONVAL J., L'O.P.A. sur la Société Générale de Belgique. *La Revue Générale*, 1991, n° 1, pp. 71-82.
- DONCKELS R., Familiale ondernemingen. *Kultuurleven*, 1991, nr. 7, blz. 64-71.
- NUCHELMANS D., PAGANO G., Les entreprises publiques autonomes. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1321-1322, 72 p.
- VERSTRAETEN J., Ethische bedenkingen bij bedrijfsovernames. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 1, blz. 93-107.

2. Organisation de l'économie.

- ARCQ E., La concertation sur la compétitivité. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1326, 42 p.
- BARHAM V., L'apport de la théorie des jeux à la théorie de la firme. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 2, pp. 75-86.
- BODSON J.-C., Revisorat-Enjeux-Conflits. *Socialisme*, 1991, n° 228, pp. 513-526.
- BOGAERTS A., Massa-productie van informatie en de nood aan innovatie. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 4, blz. 471-481.
- DE LEMBRE E. et COPPENS C., Evolution de la profession d'expert-comptable dans un milieu dynamique. *Refl et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 357-370.
- DE WOOT Ph., Les enjeux de la croissance externe – réseaux, technologies, mondialisation. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 2, pp. 65-73.
- DRUYLANS Ph., Le Groupement européen d'intérêt économique (G.E.I.E.), outil de coopération entre entreprises? *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 323-336.
- FELDBUSCH J.-P., Les entreprises coopératives en Europe. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 337-348.
- GAEREMYNC A., Boekhoudkundige signalen en de marktwaarde van de onderneming. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 2, blz. 141-154.
- HESPEL E. et KESTENS P., Commentaire des Séries Statistiques de Bruxelles. *Cabiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 539-551.

- HOLZER H.P., NORREKLIT H., Management Accounting and Control Systems.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 3, blz. 273-301.
- JULIENS A., Centre d'entreprises et centres d'affaires : nouveaux outils de développement économique ?** *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 279-295.
- KAPLAN R.S., New Systems for Measurement and Control.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 3, blz. 251-271.
- LAMBRECHT M., Topics in Operations Management.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 3, blz. 247-249.
- LEROY R., Une société réticulée par le marché.** *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 91-101.
- MAERTENS P., L'ancrage des entreprises.** *La Revue Politique*, 1991, n° 5, pp. 31-61.
- MARION P., Une politique économique à géométrie variable.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 9, pp. 130-133.
- MEERSMAN H., Voorspellen met macro-econometrische modellen : is er toekomst na de Lucas-kritiek ?** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 5-35.
- MONGIN Ph., Les anticipations rationnelles et la rationalité : examen de quelques modèles d'apprentissage.** *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 4, pp. 319-347.
- PARYS W., Verbannen door Samuelson & Nordhaus : dissidente economische stromingen.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 399-423.
- PLASSCHAERT S., Ontstaan en verval van de communistische planeconomie.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 519-534.
- SCHOKKAERT E., Economie en ethiek : een onderzoeksprogramma.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 1, blz. 7-16.
- SEGHIN A., Enquête sur le secret des services marchands et non marchands. L'emploi comme indicateur.** *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 4, pp. 201-229.
- VANDEPUTTE R., Enkele beschouwingen over de invloed van de koning in de Belgische economie.** *Res Publica*, 1991, nr. 1, blz. 131-133.
- VANDEWALLE G., Grenzen aan het neo-kapitalisme. Economisch beleid.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 45-52.

3. Politique des prix.

- BEGUIN J.M., Het nieuwe indexcijfer van de consumptieprijzen sedert 1 januari 1991.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 8-9, blz. 663-683.
- VERRUE J., Relatieve arbeidskosten : België gedurende 1970-1990.** *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 4, blz. 451-467.

4. Politique des subsides.

- DONY M., Les aides aux entreprises et le droit communautaire de la concurrence.** *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1316, 28 p.
- JORIS T., België en de Europese Gemeenschappen : geen goede partners wat onrechtmatige steun aan de ondernemingen betreft.** *Rechtskundig Weekblad*, 30 november 1991, blz. 435-439.

5. Politique conjoncturelle.

- CETTE G., TADDEI D., **Mixed Unemployment in an Open Economy. Basis and Limits of Economic Policies Over the Short Term.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 130, pp. 161-187.
- DAWANCE J.-P., **Conjoncture.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 191, pp. 17-27.
- DE WOLF A., **La cohérence des prévisions conjoncturelle des variables du commerce extérieur effectuées par les instituts de conjoncture européens (1978-1989).** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 461-483.
- GATTEI G., **Elke 25 jaar? Stakingsgolven en lange economische cycli.** *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 17-41.
- LEBRUN I., **Modèle de déséquilibre en concurrence imparfaite : analyse de la structure du chômage par région belge.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 129, pp. 73-112.
- SAVAGES R., **Chocs externes, structures productives et politiques d'ajustements : une relecture "dualiste" de la crise belge 1967-1988.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mai 1991, pp. 1-371.
- STALLAERT F., **Conjoncture : tendances générales.** *Bulletin de Documentatton du Ministère des Finances*, mars 1991, pp. 241-265.
- VAN EVERCOOREN D., **Het spookbeeld van de jaren '30. Het ekonomisch doemdenken.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 33-40.
- WEBER M., **Conjoncture : tendances générales.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1991, pp. 197-259.

6. Politique énergétique.

- JANSSEN E.R., **La crise du golfe, les marchés pétroliers et les prix.** *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 1, pp. 15-31.
- JAUMOTTE A.L., **La politique énergétique.** *La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 15-25.
- KNOOREN H., **De energiesektor liberaliseren? Energiebeleid.** *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 62-64.

7. Infrastructure – transport et communications.

- ANSOMS J., **De organisatie van het woon- werkverkeer.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 2, blz. 91-103.
- ANSPACH P., **La saga Sabena.** *La Revue Nouvelle*, 1991, nr. 12, pp. 18-21.
- CARTON V., **L'extension de la sphère marchande dans le domaine des déplacements.** *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 80-90.
- BLAUWENS G., **De logistieke keuze tussen weg en binnenvaart voor het containervervoer van en naar de zeehavens.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 445-459.
- COPPE M., **Les matériaux nouveaux font aujourd'hui l'avenir.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 192, pp. 5-22.
- DALEM A., **Un nouveau souffle pour le transport en Commun.** *Wallonie*, 1991, n° 16, pp. 13-15.

DEWIT W., **Financiering van een vrachtwagenpark.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 349-368.

MORONCINI A., **Des solutions aux problèmes du transport de personnes dans les villes moyennes.** *Wallonie*, 1991, n° 16, pp. 3-12.

8. Développement régional.

CAPRON H., ERLICH Z., JANSSEN D., THYS-CLEMENT F., **Modèle Wallonie : Conception théorique et modèle de simulation.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 129, pp. 27-49.

CAPRON H., HOSTELARD S., **Perspectives d'intégration régionale au marché intérieur.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 131, pp. 273-304.

DEPUYDT D., **Création d'entreprise et développement local.** *Reflète et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 315-321.

DE RYNCK F., **Een bestuurskundige benadering van de streekontwikkeling in Vlaanderen.** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 4, blz. 224-235.

DUCARME J.P., **De derde industriële revolutie in Wallonië.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 50-57.

GUILICK A. et BIREN P., **L'économie Wallonne : inquiétude ou optimisme?** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 192, pp. 45-50.

ILZKOVITZ F., **European Integration and Structural Adjustment : The Case of the Peripheral Countries.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 231-257.

LAUNOIS P. et SMETS P.F., **L'industrie chimique en Wallonie.** *Wallonie*, 1991, n° 14-15, pp. 3-10.

SANTKIN J., **L'avenir économique et financier de la Wallonie : reconstruction de l'emploi.** *Socialisme*, 1991, n° 223, pp. 35-39.

VAGMAN V., **Charleroi. Eléments d'une mutation post-industrielle.** *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1319, 32 p.

VANHAVERBEKE G., **De Gewestelijke Investeringsmaatschappij voor Vlaanderen : ook voor Vlaanderen?** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 6-7, blz. 602-610.

9. Politique industrielle.

CAPRON H., **L'impératif d'une stratégie industrielle.** *Wallonie*, 1991, n° 13, pp. 21-30.

DAEMS S., LANNOO G., SIMONS L., **Uitgeven nu : risico's van het bedrijf.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 5, blz. 6-15.

KESTENS C., **Une analyse empirique du modèle de Barro : le cas de la Belgique.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 130, pp. 219-237.

LONGDOZ F., **Panorama de la sidérurgie en Communauté européenne.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 193, pp. 5-47.

NELISSEN G., **Defensie-industrie : van ethisch naar sociaal probleem?** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 8-9, blz. 695-711.

10. Politique commerciale.

- BALLON G.L.**, Informatie aan de consument bij het aanbod van produkten en diensten : een mijnenveld voor de marketeer. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 477-497.
- BUSSENIERS A.M.**, Statistische analyse van de buitenlandse handel van de B.L.E.U. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 5-84.
- DAWANCE J.-P.**, Bruxelles, décembre 1990, échec des négociations du GATT. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 190, pp. 13-19.
- DAUTREBANDE B.**, Déspécialisation : concurrence entre banques et compagnies d'assurances. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 4, pp. 237-248.
- DEWAET A., VANDEN ABEELE P.**, Taal en reclame. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 4, blz. 433-449.
- GALAND P.**, GATT, des accords pour changer le monde ? *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 190, pp. 5-11.
- JANSSEN R., MICHEL E.**, Het wonderlijk herstel van de Belgische concurrentiepositie. Een kritiek op de wet op het concurrentievermogen. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 12, blz. 1100-1108.
- KESTENS P., HESPEL E.**, L'Economie belge entre le Golfe et la frontière Oder-Neisse. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 129, pp. 51-72.
- SCHONBERGER R.J.**, Chaims of Customers : Linking Operations to the Greater Enterprise. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 3, blz. 303-309.
- SWENNEN H.**, Europese en Belgische economische samenwerkingsverbanden. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 127-135.
- THARAKAN M.P.K.**, Has the Imperfect Competition Approach Led to a Paradigm Shift in International Trade Theory? *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 3, blz. 425-443.

11. Politique agricole.

- CARMELIET J.**, La réforme de la politique agricole commune. *La Revue Politique*, 1991, n° 5, pp. 71-95.
- THONON A.**, Les productions végétales : aspects spatiaux et temporels. *Wallonie*, 1991, n° 13, pp. 3-13.

12. Politique relative aux classes moyennes et aux indépendants.

- DONCKELS R., HOEBEKE K.**, KMO en groei. Wat mogen wij verwachten en waarom ? *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 4, blz. 417-432.

D. POLITIQUE FINANCIERE.**1. Investissements et épargne.**

- ARTUS P., BLEUZE E.**, Taux d'épargne des ménages, anticipations et incertitudes. *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 2, pp. 245-275.

- ARTUS P., Ratios de fonds propres et comportement des Banques. *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 2, pp. 189-204.
- BILDERBEEK J., BRUGGINK B., MICHON R., Zin en onzin van financiële ratio-analyses. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 615-634.
- BRUYNEEL A., La réforme financière de 1990. Livre I. *Journal des Tribunaux*, 21 septembre 1991, 549-567.
- DOMBRECHT M., Europese financiële eenmaking en het financieel beheer van ondernemingen in België. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 593-613.
- DURINCK E., Markante ontwikkelingen in financieringsleer en financieringspraktijk. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 577-590.
- GATHON H.J., GROSJEAN F., Efficacité productive et rendements d'échelle dans les banques belges. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 130, pp. 145-160.
- GILLET R., Introduction au processus d'évolution du prix des actions en temps continu et efficience du marché boursier. *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 1, pp. 77-93.
- GILLET R., Efficience informationnelle du marché boursier : vérification empirique et implications théoriques. *Recherches Economiques de Louvain*, 1991, n° 2, pp. 297-308.
- GILLET R., Efficience informationnelle du marché boursier : définitions, testempiriques et interprétation cohérente des résultats. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 373-413.
- JACKSON P.L., The Cumulation Flow Plot : Understanding Basic Concepts in Material Flow. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 3, blz. 311-344.
- KEMNA A., Gebruik van opties in het financieel beheer. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 659-674.
- KEPPENNE J.-P., STEMPNIERWSKY Y., La réforme financière de 1990. Livre II. *Journal des Tribunaux*, 28 septembre 1991, pp. 573-579.
- LAMBRECHT Ph., La réforme financière de 1990, Livre V. *Journal des Tribunaux*, 2 novembre 1991, pp. 671-675.
- LAVEREN E., Meer dan drie decennia denken over het vraagstuk van de optimale kapitaalstructuur. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 677-703.
- LENTZEN E., Les centres de coordination. *Centre de Recherche et d'Information socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1327-1328, 62 p.
- MEUNIER V., La réforme financière de 1990. Livre VI. *Journal des Tribunaux*, 9 novembre 1991, pp. 689-691.
- MICHIELS G., VAN OBERGEN G., Het woonsparen in België. *Bulletin de Documentation du Ministère de Finances, janvier-février 1991*, pp. 291-317.
- PALLAGE S.J., An Econometric Study of the Belgian Banking Sector in Terms of Scale and Scope Economics. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 130, pp. 125-143.
- PEETERS J., CORNELIS L., La réforme financière de 1990. Livre III. *Journal des Tribunaux*, 12 octobre 1991, pp. 609-613.
- QUADEN G., Indépendance et responsabilité des banques centrales : l'expérience des banques nationales. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 3, pp. 133-145.
- ROMAIN J.-F., La réforme financière de 1990. Livre IV. *Journal des Tribunaux*, 19 octobre 1991, pp. 629-632.
- SLUYS B., Un test du modèle d'arbitrage sur la Bourse de Bruxelles. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 431-459.

- STEVENS E., **Tarifering in de financiële sector.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 259-263.
- SWENNEN H., **Hervorming van de financiële markten : de wet van 4 december 1990.** *Rechtskundig Weekblad*, 23 februari 1991, blz. 865-874.
- VAN HOOFF L., **Joint ventures in Centraal- en Oost-Europa.** *Economisch en Sociaal Recht*, 1991, nr. 4, blz. 705-731.
- VAN HULLE C., **Overnameactiviteit in België : de gevolgen van veranderingen in omgeving en wetgeving.** *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 635-658.
- VUCHELEN J., **De beleggingen van de Belgische gezinnen 1960-1988.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 130, pp. 189-217.

2. Politique budgétaire.

- BOON A., **De begroting 1991.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars 1991, pp. 83-191.
- BUFFEL L., **Belangrijkste budgettaire gegevens uit de miljoenennota 1991.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars 1991, pp. 45-49.
- CORHAY, A., **Daily Seasonalities on the Brussels Spot Equity Market.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 415-430.
- LAGAE W., **Efficiëntievoorwaarden Voor Partiële Kwijtschelding van Buitenlandse Schuld.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 131, pp. 319-341.
- SPINNOY C., **Deelaspecten van de gedebugetteerde schuld.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1991, pp. 279-462.
- VUCHELEN J., **Besparingen en de sanering van de openbare financiën.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 473-504.

3. Politique fiscale.

- AVOUYI-DOVI S., LEGROS F., NICOLAI J.P. et LEROUX V., **Effets de la fiscalité sur l'investissement.** *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 132, pp. 485-537.
- BORGERS J., **De progressieve bestedingsbelasting.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juin 1991, pp. 15-115.
- COUTURIER J.-J., PEETERS B., **Goodwill en overprijs na de hervormingswet van 1989. Een stand van zaken op het boekhoudkundig en fiscaalrechtelijk vlak.** *Rechtskundig Weekblad*, 9 maart 1991, blz. 937-953.
- DEFEYT Ph., **La crise des finances publiques n'est pas finie : diagnostic et propositions.** *Reflète et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 1, pp. 3-14.
- DELODDERE E., **De evolutie van de accijnzen 1950-1970.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 125-217.
- DELVAUX J., **Une expérience de gestion intégrée : la mise au point et le fonctionnement quotidien du fichier informatisé des souscriptions au service de la dette publique.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juin 1991, pp. 117-124.
- DU VAL R., **Le chemin de croix de Saint-Fiscus. Impôt des sociétés.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 10-15.
- FRANK M., **L'harmonisation européenne s'engage-t-elle sur la voie de la désescalade "fiscale"?** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 189, pp. 23-30.

- HAMBENNE J. et CATTARUZZA J., L'évolution récente du droit des sociétés. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 279-295.
- HANIQUE P., La fiscalité de l'assurance-vie et du prêt hypothécaire. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1991, pp. 81-112.
- HEYMAN J., Juridische benadering van de heffingen op de waterverontreiniging, grondslag en berekening. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 11, blz. 714-723.
- HEYNELS B., De opcentiemen op de onroerende voorheffing en de aanvullende personenbelasting als financieringsbronnen van de Belgische gemeenten. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juin 1991, pp. 125-140.
- LIEVENS B., De aftrek van bedrijfsverliezen in de vennootschapsbelasting. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 4, blz. 733-743.
- MAYSTADT Ph., Pour un civisme fiscal. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, mars 1991, pp. 23-43.
- PEETERS E., Een fundamentele hervorming van de vennootschapsbelasting. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 6-7, blz. 593-601.
- PITTEVILS I., Een rol voor de nationale fiscaliteit in het milieubeleid. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1991, pp. 197-278.
- PLASMANS J., VANNESTE J., The Incidence of Corporate Taxation in Belgium on Employment and Investment. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 129, pp. 3-25.
- RODRIGUEZ V., La psycho-sociologie fiscale. Discipline à éclipses. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 319-376.
- STALLAERT F., Statistiques fiscales et l'élasticité de l'impôt des personnes physiques. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, avril 1991, pp. 11-76.
- VALENDUC C., La distribution des revenus disponibles de 1983 à 1986. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 377-472.
- VALENDUC C., Evolution de la base du produit de l'impôt des personnes physiques (Exercices d'imposition 1983-1989). *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, avril 1991, pp. 77-100.
- VALENDUC C., Distribution et redistribution des revenus dans les années 80. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1320, 41 p.
- VANHEUKELEN M., The Assignment of Corporate Tax Competences in the European Community. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 273-312.
- VUCHELEN J., Files en brandstofkosten. Over de interrelaties tussen indexering, olieprijzen en fiskale aftrekken. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1991, pp. 175-195.

4. Politique monétaire et du crédit.

- BUFFEL L., De hervorming van de Belgische openbare kredietsector. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, novembre-décembre 1991, pp. 3-80.
- DEBAERE P., Is het internationaal monetair systeem aan hervormingen toe? Pleidooi voor meer internationale coördinatie voor macro-economisch beleid. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 272-279.
- DE GRAUWE P., Costs and Benefits of a Monetary Union. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 2, blz. 213-233.

- DE MIDDELEER M.**, La communication financière et l'approche anglo-saxonne. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 3, pp. 181-197.
- EMBRECHTS R.**, Het Europees Monetair Systeem : huidige constructie en werking. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 219-229.
- JAILLET P., VISSOL Th.**, Pourquoi et comment renforcer l'écu. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 3, pp. 171-180.
- KEEREMAN F.**, Liberalisering van het kapitaalverkeer en financiële integratie in de Europese Gemeenschap. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 259-271.
- LIERMAN F.**, De solvabiliteitsvereiste van 8% doorkruist de bankstrategie. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 1, blz. 79-102.
- LÖWENTHAL P.**, De l'autonomie des autorités monétaires. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 3, pp. 161-169.
- MAES I.**, Monetaire integratie. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 189-216.
- VAES H.**, La liaison du franc belge au mark allemand. *La Revue Politique*, 1991, n° 1, pp. 27-53.

E. POLITIQUE INTERIEURE.

O. Chroniques.

- VAN ROOSBEEK J.**, Kronieken, De Gids op Maatschappelijk Gebied, 1991, nr. 1-12.

1. Organisation de l'Etat.

- ABICHT L.**, De illusie van de konfliktloze maatschappij. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 3-8.
- ALEN A.**, La fédéralisme à l'essai : les expériences fédérales de la Belgique. *Fédéralisme*, 1991, n° 1, pp. 1-11.
- ALEN A.**, België, quo vadis? *Federalisme*, 1991, nr. 3, blz. 155-181.
- ALEN A.**, "Procederen voor het Belgisch Grondwettelijk Hof: knelpunten in de bevoegdheid van het Arbitragehof (XVIIe Postuniversitaire lessencyclus Willy Delva, 1990-1991), *Kluwer Rechtswetenschappen, Antwerpen*, 1991, blz. 141-189. Samen met F. Meerschaut.
- ARCQ E., BLAISE P., LENTZEN E.**, Enjeux et compromis de la législation 1988-1991. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1332-1333, 74 p.
- BERCKX P.**, Statuten overheidspersoneel. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 2, blz. 91-99.
- DE BROUWER J.-L., VANDERNOOT P.**, Les principes généraux du statut de la fonction publique de l'Etat, des Communautés et des Régions ainsi que des organismes d'intérêt public qui en dépendent. *Administration publique*, 1991, T. 3, pp. 169-182.
- DESCHOUWER K.**, De vierde fase van de staats hervorming. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 4, blz. 30-32.
- DEWACHTER W., DAS E.**, Politiek in België: geprofileerde machtsverhoudingen, *Leuven, Acco*, 1991, 182 p.

- DIERICKX G.**, De politieke alienatie van de leidinggevende ambtenaren. *Res Publica*, 1991, nr. 2, blz. 183-204.
- DIERICKX G.**, Hogere ambtenaren in de Verenigde Staten, de Duitse Bondsrepubliek en België. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 1, blz. 5-12.
- DOUTRELEPONT R., JACQUEMAIN M., VANDEKEERE**, Identité sociale et fédéralisme. *Fédéralisme*, 1991, n° 2, pp. 93-113.
- GOVAERT S.**, Le débat sur le verzuiling en Flandre. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1329, 27 p.
- LEURQUIN-DE VISSCHER F.**, Les principes généraux du droit de la fonction publique et la réforme de l'Etat. *Annales de droit de Louvain*, 1991, 3-4, pp. 333-350.
- MAJERSDORF P., DIERICKX G.**, De marginalisering van de leidinggevende ambtenaren. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 10, blz. 642-652.
- RICQUIER J.-C.**, La revue face à quelques temps forts de notre vie publique. *La Revue Générale*, 1991, n° 1, pp. 11-18.
- RICQUIER J.-C.**, La troisième phase de la réforme de l'Etat : aux calendes grecques ? *La Revue Générale*, 1991, n° 5, pp. 37-41.
- SALMON J. et BOUVIER P.**, La notation des agents de l'Etat. *Administration publique*, 1991, T. 3, pp. 183-200.
- STEVERLYNCK J.**, Overheidsmanagement. De negentigerjaren : de grote doorbraak !? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 8, blz. 501-514.
- STRYCKERS H.**, De procesrechtelijke rechtsopvolging van de Staat door de Gemeenschappen en de Gewesten : de rechtzoekende van de regen in de drop ? *Rechtskundig Weekblad*, 7 december 1991, blz. 449-453.
- UYTTENDAELE M., COENRAETS Ph.**, Les accords de coopération. *Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1325, 42 p.
- VAN DE CASTEELE E.**, Het federalisme in België: naar de ultieme derde fase ? De vertolking van een bewogen en vooralsnog onvoltooid proces. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, (I) nr. 2, blz. 127-144 ; (II) nr. 3, blz. 241-258.
- VAN DEN ABBEELE G.**, De draagwijdte van het begrip "algemeen nut" in art. 11 van de Grondwet. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 4, blz. 217-224.
- VANDERMAELEN D.**, De politieke bomen in het bos van fase drie. Derde fase van de staats hervorming. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 3, blz. 3-9.
- VANDERNOOT P.**, La fonction publique et la procédure disciplinaire. *Administration publique*, 1991, T. 3, pp. 201-218.
- VAN IMPE H.**, De Belgische Bondsstaat of de kenmerken van het federalisme in België. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 7, blz. 437-441.
- VAN LOON F., COOLEN P., JANSSEN M.**, De (beleids)relevantie van de sociale statistieken in België. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 4, blz. 400-412.
- ZEEUWTS P.**, Staat en staat is twee. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 2, blz. 30-34.

2. Institutions nationales.

- ADRIAENSSEN J., Een nieuwe kans voor de Belgische diplomatie? *Vlaanderen Morgen*, 1991, nov-dec, blz. 25-31.
- ALEN A., MEERSCHAUT F., "Beschouwingen omtrent het wezen van het parlementaire onderzoeksrecht". *Liber Amicorum E. Krings, Story-Scientia*, Brussel, 1991, blz. 3-19.
- COUTTINIER I., Belgian Politics in 1990. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, pp. 356-373.
- DELPEREE F., Le Roi sanctionne les lois. *Journal des Tribunaux*, 5 octobre 1991, pp. 593-597.
- DELVA J., Staatsrechtelijk profiel van het Belgisch Arbitragehof. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 2, blz. 69-90.
- D'HAESE R., VAN DEN DRIESSCHE P., Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1990. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, blz. 374-395.
- FONTAINE J. e.a., Les faces cachées de la monarchie belge. *Contradictions*, 1991, n° 65-66, pp. 3-335.
- GEERTS P., Politieke benoemingen. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 8, blz. 6-9.
- GHYSELS J., De bevoegdheid van de Raad van State inzake onteigeningen. *Rechtskundig Weekblad*, 18 mei 1991, blz. 1294-1300.
- HARMEL P., Grandeur et servitudes royales. *La Revue Générale*, 1991, n° 3, pp. 7-17.
- HENDRICKX J., België's buitenlandse zaken. *Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 66-73.
- LENAERTS H., Cassatierechtspraak vandaag. *Rechtskundig Weekblad*, 5 oktober 1991, blz. 137-142.
- MADDENS B., De monarchie en de publieke opinie in België. *Res Publica*, 1991, nr. 1, blz. 135-176.
- MELOT E., La crise politique de mars-avril 1990. *La Revue Générale*, 1991, n° 3, pp. 29-40.
- QUERTAINMONT PH., UYTENDAELE M., VANDERNACHT P., La Cour d'arbitrage en 1989 et 1990. *Administration publique*, 1991, T. 1, pp. 27-58.
- RICQUIER J.-C., Auguste De Schryver (In memoriam). *La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 11-14.
- RICQUIER J.-C., Le "Broqueville" de Henri Haag. *La Revue Générale*, 1991, n° 6-7, pp. 51-55.
- RICQUIER J.-C., Le "phénomène" Martens. *La Revue Générale*, 1991, n° 10, pp. 7-10.
- RIMANQUE K., WOUTERS M., Het optreden van de koning in België, in het bijzonder tijdens regeringscrissen. *Res Publica*, 1991, nr. 1, blz. 105-129.
- SION G., L'écoute et l'attention (de nos Souverains). *La Revue Générale*, 1991, n° 3, pp. 19-28.
- SUETENS L.P., Het Arbitragehof in 1990. Beknopt overzicht van rechtspraak. *Rechtskundig Weekblad*, 18 mei 1991, blz. 1283-1293.
- STENGERS J., Evolution historique de la royauté en Belgique: modèle ou imitation de l'évolution européenne. *Res Publica*, 1991, n° 1, pp. 85-103.
- TEMMERMAN A., Het Rekenhof. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juin 1991, pp. 211-224.
- VANDE LANOTTE J., Bedenkingen bij de "onafhankelijkheid" van het openbaar ministerie. *Rechtskundig Weekblad*, 23 maart 1991, blz. 1001-1014.

- VAN DER HULST M., **Parlementaire onderzoekscommissies en hun verhouding tot de rechterlijke macht.** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 1, blz. 12-16.
- VAN DER HULST M., VANDER STICHELE A., **Is de herzieningsbevoegdheid van de Grondwetgever beperkt?** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 8, blz. 514-523.
- VERVAELE J., **Het openbaar ministerie in de strafrechtspleging. Vergt strafrechtsbeleid een nieuwe definitie van de trias politica?** *Rechtskundig Weekblad*, 23 maart 1991, blz. 1014-1023.

3. Institutions régionales et locales.

- ALEN A., DELPEREE F., **De residuaire bevoegdheden.** *Rechtskundig Weekblad*, 16 november 1991, blz. 345-349.
- ANSAY P., **L'associationnisme bruxellois. La croisée des chemins et des enjeux.** *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 177, pp. 103-122.
- CLEO et FAR, **Wallobaromètre.** *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 191, pp. 35-50.
- DE CLERCK L., DE BATSELIER N., VERHOFSTADT G., **Meer of minder Staat in Vlaanderen?** *Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 6-17.
- DE VUYST J., **Evolutie naar regionale sociale netwerken.** *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 507-521.
- DRUMAUX A., MAES C., THYS-CLEMENT F., **Bruxelles, les facteurs de l'équilibre budgétaire.** *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1310-1311, 48 p.
- EVERAET H., **Le profil social des conseillers communaux.** *La Revue Politique*, 1991, n° 2, pp. 19-45.
- HEMMERECHE K., COLLIGNON R., SCHILTZ H., **De Walen, Brussel en de Vlamingen.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 6-17.
- HENROTTE J., **Ville, Région, Communauté.** *Fédéralisme*, 1991, n° 2, pp. 51-78.
- JURION B., **Le financement des Communautés et des Régions dans la perspective du fiscal federalism.** *Fédéralisme*, 1991, n° 2, pp. 115-121.
- LETON A., **La gestion des intérêts régionaux: le mirage du consensus national.** *Fédéralisme*, 1991, n° 2, pp. 123-153.
- MARCHAL M.-F., **Les compétences du Gouvernement et des Exécutifs régionaux et communautaires lors de la dissolution des Assemblées législatives.** *Socialisme*, 1991, n° 228, pp. 505-511.
- PAGANO G., **Les effets des disparités inter-régionales de croissance sur le financement des régions.** *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1991, pp. 119-195.
- QUEVIT M., **Financement des matières communautaires et relations futures entre la Wallonie et Bruxelles dans l'Etat belge fédéralisé: éléments pour une solution équitable et durable.** *Wallonie*, 1991, n° 14-15, pp. 11-16.
- RICQUIER J.-C., **Les communautés et régions vont-elles être dotées de pouvoirs en matière internationale?** *La Revue Générale*, 1991, n° 3, pp. 55-59.
- RIMANQUE K., **Wordt de twintigjarige Vlaamse Raad meerderjarig?** *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 5, blz. 681-690.

- SEILER D.-L., La Wallonie existe : je l'ai rencontrée. Pour une anthropologie politique du phénomène identitaire. *Fédéralisme*, 1991, n° 2, pp. 79-92.
- STEVERLYNCK J., Een nieuwe blauwdruk voor de Vlaamse administratie. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 3, blz. 143-159.
- STROOBANTS E., Efficiëntie van de Vlaamse administratie. Utopie of werkelijkheid? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 10, blz. 637-641.
- SUYKERBUYK H., Vlaanderen en Nederland, twee regio's in Europa. *Vlaanderen Morgen*, 1991, juli-aug., blz. 23-30.
- VAN DAM D., Op zoek naar de Waalse identiteit. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 90-93.
- VAN ISTENDAEL G., Brussel, onoverzichtelijke, onvoorspelbare en boeiende bastaard. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 1, blz. 3-13.
- UYTTENDAELE M., COENRAETS Ph., Les accords de coopération. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1325, 42 p.
- WUYTS H., Het aspect vorming in de nieuwe Vlaamse administratie. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 5, blz. 303-306.

4. Institutions provinciales et locales.

- COOLS M., Evolution des finances communales depuis la fusion des communes. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 101-123.
- COPPENS A., Het ambt van gewestelijk ontvanger op de terugweg. *Rechtskundig Weekblad*, 26 oktober 1991, blz. 248-256.
- DE RYNCK F., Heeft Vlaanderen provinciebesturen nodig? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 11, blz. 724-727.
- DE RYNCK F., DEKIEN C., Atlas van de bestuurlijke gebiedsindelingen in Vlaanderen, *Afdeling bestuurswetenschappen K.U. Leuven*, 1991, 245 p.
- VAN LERBERGHE E., Antwerpen culturele hoofdstad 1993 "was" een succes. *Vlaanderen Morgen*, 1991, mei-juni, blz. 16-25.

5. Partis politiques.

- BALTHAZAR H., De Gentse wijklubs. Partijwerking historisch bekeken. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 53-59.
- BERVOETS W., De groenen in Wallonië. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 74-77.
- COLLIGNON R., Etre à la hauteur de nos potentialités. *Socialisme*, 1991, nr. 223, pp. 21-20.
- COLPAERT T., Socialisme op de drempel van de 21e eeuw. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 3, blz. 21-28.
- DESCHOUWER K., Omtrent Jean Pierre Rossem. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 8, blz. 26-27.
- DESCHOUWER K., Zolang ook de ideeën van de partij zijn. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 8, blz. 34-36.
- DURIEUX C., Privilégier le consensus, la logique et la cohérence. *Socialisme*, 1991, n° 223, pp. 27-31.
- FRANCO B., Cools, la passion du politique. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 11, pp. 86-93.
- GRALLER P., Het wetenschappelijke kapitalisme. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 6, blz. 20-24.

- LAMBERT G., De socialistische olifant. De positie van de Waalse Socialistische Partij. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 66-73.
- LEVAUX M., Julien Lahaut vivant. *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 177, pp. 95-100.
- ONKELINX L., Un objectif socialiste majeur. *Socialisme*, 1991, n° 223, pp. 43-50.
- RAES K., Verantwoord en verantwoordelijke socialisme. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 3, blz. 29-45.
- SEVERIJNS A., Oefening in toegepaste psychologie. Omtrent het boek "Over dromen en mensen" van Frank Vandembroucke. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 1, blz. 33-39.
- SPITAELS G., "Etre là quand on a besoin de nous, agir clairement et rapidement". *Socialisme*, 1991, n° 223, pp. 3-12.
- SPITAELS G., La générosité responsable. *Socialisme*, 1991, n° 224, pp. 79-85.
- SPITAELS G., Le projet socialiste. *Socialisme*, 1991, n° 225, pp. 169-189.
- SPITAELS G., "Si nous le voulons, l'avenir nous appartient". *Socialisme*, 1991, n° 228, pp. 483-494.
- SWYNGEDOUW M., Het socialisme van de twee snelheden. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 5, blz. 3-9.
- VAN MAERCKE L., De verkiezing van de C.V.P.-voorzitters in de jaren '80. *Res Publica*, 1991, nr. 2, blz. 229-254.
- VANDEBROUCKE F., Socialisten zijn radikale democraten. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 9-15.
- VAN GEYT L., Linkse politiek en nieuwe sociale bewegingen. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 3-9.
- VERMINECK M., Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1989 en 1990. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, blz. 523-584.
- WILLEME P., DE PELSMACKER P., The Determinants of Popularity of Political Parties in Flanders: A Market Share Approach. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 131, pp. 343-363.

6. Elections.

- DAS E., DEWACHTER W., *Overdadtig! Overtollig? De verkiezingscampagne van december 1987*. Leuven, Afdeling Politologie, 1991, 68 blz.
- ERNST M., Het verschil tussen de SP en SPA (rood). Reeks "politieke marketing". *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 27-33.
- FLAHAUT A., Elections du 24 novembre 1991: les bases fondamentales de notre action. *Socialisme*, 1991, n° 228, pp. 495-503.
- IKER-DE MARCHIN L., Le financement et le contrôle des dépenses électorales des partis. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1323-1324, 57 p.
- MABILLE X., LENTZEN E., BLAISE P., Les élections du 24 novembre 1991. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1335-1336, 54 p.
- MADDENS B., Holle verkiezingspropaganda. Pleidooi voor een nuchtere benadering. *Kultuurleven*, 1991, nr. 3, blz. 64-71.
- RICQUIER J.-C., 1991: un an de campagne électorale. *La Revue Générale*, 1991, n° 1, pp. 35-37.

- RICQUIER J.-C.**, Problèmes communautaires : péripéties électorales ou risques de rupture? *La Revue Générale*, 1991, n° 11, pp. 69-72.
- SAVAGE R.**, Un budget de campagne. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 6-9.
- THEVISSSEN F.**, Politieke pub : ijdele en dure kermis? Een blik op het fenomeen politieke marketing. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 3, blz. 10-20.
- TORFS K.**, Verschillen in stemgedrag bij gemeenteraadsverkiezingen en socio-economische kenmerken van gemeenten. *Res Publica*, 1991, nr. 2, blz. 205-227.
- VAN DYCK F.**, Terug naar de bron. "Reeks politieke marketing". *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 5, blz. 53-61.
- VAN DYCK F.**, Drie woorden en een beeld. "Reeks politieke marketing". *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 6, blz. 11-20.
- X.**, La préparation des élections législatives du 24 novembre 1991. *Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1334, 45 p.

7. Droits et libertés.

- ALEN A., LEMMENS P. (eds.)**, Gelijkheid en non-discriminatie/Egalité et non discrimination, *Kluwer Rechtswetenschappen*, Antwerpen, 1991, 228 p.
- BODSON J.-C.**, Du chauffeur à l'infirmière, travail subordonné et responsabilité. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 190, pp. 21-40.
- CAMERON S.**, Non-Monotomic Supply of Crime Functions : A replicatory Study. *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 1991, n° 131, pp., 305-317.
- DECLERCQ R.**, Voorlopige hechtenis en rechtsmiddelen. *Rechtskundig Weekblad*, 28 september 1991, blz. 105-117.
- DE MUNCK J.**, Réinventer le sujet de droit. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 2, pp. 54-65.
- DERUYCK F.**, De wet van 11 februari 1991 tot invoeging van een artikel 88bis in het Wetboek van Strafvordering betreffende het opsporen van telefonische mededelingen. *Rechtskundig Weekblad*, 7 september 1991, blz. 10-15.
- DOORNAERT M.**, De vrije markt, een voorwaarde maar niet noodzakelijk een zegen voor persvrijheid. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 3, blz. 379-386.
- DU JARDIN J.**, La loi du 20 juillet 1990, relative à le détention préventive. Bilan de quelques mois d'application. *Journal des Tribunaux*, 21 décembre 1991, pp. 825-835.
- FOCROULLE M.**, Le statut des miliciens. *Socialisme*, 1991, n° 224, pp. 87-98.
- FREDERIX L.**, Is de democratie van de rechtvaardigheid en de gelijkheid een alternatief voor de democratie van de vrijheid en de tolerantie? *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 43-58.
- GILLIAMS H.**, Het (Europese) Hof van Justitie en de gelijke behandeling van man en vrouw 1988-1990. *Rechtskundig Weekblad*, 1 juni 1991, blz. 1355-1370.
- HANIQUE P.**, L'adéquation du contentieux des comptables à l'égard de l'article 6 de la convention européenne des droits de l'homme. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, septembre-octobre 1991, pp. 3-11.
- MOMMEN A.**, Staat en burgerlijke samenleving in België: een Gramsciaanse analyse van een geblokkeerde revolutie. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 17-41.
- NYS H.**, De nieuwe wetgeving in zake zwangerschapsafbreking. *Rechtskundig Weekblad*, 27 april 1991, blz. 1189-1197.

- SEN A., **Individuele vrijheid als sociaal recht.** *Streven*, maart 1991, blz. 495-511.
- SERVAES J., **Informatierecht en mensenrechten.** *streven*, april 1991, blz. 601-609.
- TULKENS F., MOREAU Th., **La majorité civile à dix-huit ans et le droit de la protection de la jeunesse.** *Journal des Tribunaux*, 26 janvier 1991, pp. 53-65.
- VAN CROMBRUGGE H., **Vervroegde meerderjarigheid.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 66-73.
- VERSCHUEREN H., **De toegang tot de openbare dienst voor E.G.-onderdanen : macht en onmacht van het Europese gemeenschapsrecht.** *Rechtskundig Weekblad*, 30 november 1991, blz. 425-435.
- VOORHOOF D., **De wetgeving op de bekendmaking van opiniepeilingen herzien.** *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 12, blz. 785-790.
- WITTE E., **Een on-Belgische strijd. De liberalisering van de abortuswetgeving.** *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 4, blz. 33-39.

8. Assistance juridique.

- COOMANS C., **De voorzitter in kort geding : sportrechten bij uitstek?** *Rechtskundig Weekblad*, 15 juni 1991, blz. 1419-1431.
- DE BACKER J.-M., **Les nouveaux défis de la profession d'avocat.** *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 5, pp. 371-376.
- PEETERS P., **De bevoegdheidsverdeling en het recht van antwoord.** *Rechtskundig Weekblad*, 14 december 1991, blz. 481-484.
- SIMOENS D., **Recente Wetgeving ter bescherming van de persoon en de goederen van fysiek of mentaal gehandicapte persoon.** *Rechtskundig Weekblad*, 16 november 1991, blz. 350-356?
- VAN ORSHOVEN P., **De uitdrukkelijke motivering van administratieve rechtshandelingen.** *Rechtskundig Weekblad*, 14 december 1991, blz. 488-492.

9. Problèmes linguistiques et minorités.

- MATON J., **Vlaamse Beweging als zingevingssysteem.** *Vlaanderen Morgen*, 1991, maart-april, blz. 5-16.
- PAULIS C., **L'adoption et l'abandon d'enfants mineurs.** *Centre de Recherche et d'information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1337, 34 p.

10. Maintien de l'ordre.

- BASTENIER A., **La violence urbaine des minorités ethniques.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 7-8, pp. 3-12.
- FIJNAUT C., **De regering en het politievraagstuk.** *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 1, blz. 32-38.

11. Séquelles des guerres.

- DANTOING A., **La "collaboration" du Cardinal, l'Eglise de Belgique dans la Guerre 40.** *Bruxelles, De Boeck-Wesmael*, 1991, 466 p.

- HALKIN L.E., Cinquante ans après le témoignage d'un historien engagé. *La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 55-62.
- HUYSE L., Onverwerkt verleden : collaboratie en repressie in België 1942-1952. *Leuven, Kritik*, 1991, 312 p.
- VANWELKENHUYZEN J., Le cardinal Van Roey, collaborateur? *La Revue Générale*, 1991, n° 6-7, pp. 47-49.

12. Problèmes des étrangers.

- BILLIET J., CARTON A., HUYS R., Les déterminants sociaux de la xénophobie en Belgique. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 3, pp. 64-80.
- BIREN P., FELD S., MANCO A., L'intégration socio-économique des étrangers sur le marché du travail en Belgique. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 194, pp. 17-27.
- DESCHAMPS L., PAUWELS K., De begeleidingsdiensten voor migranten in Vlaanderen : situering en doorlichting. *Bevolking en Gezin*, 1991, nr. 2, blz. 81-105.
- LEMMENS P., VAN SCHOUBROECK L., Kiesrecht voor vreemdelingen als een fundamenteel recht. *Rechtskundig Weekblad*, 20 april 1991, blz. 1145-1158.
- LENTINI G., Points de repère pour l'immigration. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 194, pp. 5-16.
- MAES M., Evaluatie van het migrantenbeleid. Doe zo voort, en zie wel om. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 6-7, blz. 565-576.
- MANCO A., Stratégies "intégrées" et "non-intégrées" d'adaptation et attitude des jeunes issus de l'immigration. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 194, pp. 29-37.
- MARTENS A., De toekomst van het migrantenbeleid in België. *Streven*, mei 1991, blz. 685-697.
- NEELS A., DE MEYER M., Vluchten kan niet meer. Politieke vluchtelingen. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 5, blz. 11-19.
- RAMAKERS J., Nieuwe migraties. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 10, blz. 842-848.
- VANDEWALLE G., Een vlucht vooruit. Marokko en de migrantenproblematiek. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 5, blz. 27-35.

13. Conceptions de la vie.

- ANCION J., Nieuwe religieuze bewegingen en sekten in Wallonië. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 42-45.
- ARCQ E., BLAISE P., La nomination de l'évêque de Namur. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1330-1331, 55p.
- BASTENIER A., Sortie de la religion et nouvelle évangélisation. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 72-82.
- BOEL X., Moraal op school. De discussie over de niet-confessionele zedenleer. *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 34-41.
- BOUCKAERT L., Rerum Novarum, een bewogen tekst. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 6-7, blz. 549-555.
- COBBAUT J.-Ph. e.a., Le choix éthique. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 1, pp. 29-66.

- DANNEELS G., Tussen twee encyclieken: *Rerum Novarum* en *Centesimus Annus* (1841-1991). *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 6-7, blz. 557-564.
- DE CLERCQ B.J., De Islam op school. *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 42-45.
- DE LOCHT P., Christianisme et modernité. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 2, pp. 85-94.
- DESCHOUWER K., Intolerant intellectueel. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 1, blz. 24-26.
- DE TAVERNIER J., DRAULANS V., Christelijk-ethische bevraging van de Beweging. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 1029-1041.
- DE VISSCHER J., Jaap Kruithof, moralist et idéologue. *Septentrion*, 1991, n° 1, pp. 57-59.
- DE WACHTER F., Een ethiek zonder principes? *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 34-41.
- DUMONT Ch., Thomas Merton, moine et critique littéraire. *La Revue Générale*, 1991, n° 2, pp. 23-30.
- FOUREZ G., Les cours de religion et de morale. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 7-8, pp. 72-78.
- GERIN P., "Rerum novarum" et les catholiques belges: Rome parle, Rome a parlé. *La Revue Politique*, 1991, n° 3, pp. 21-30.
- GOFFINET Ph., REDING J., Cette Eglise qu'on ferme... *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 57-61.
- GROOTAERS J., Synode met de verborgen agenda. *Streven*, februari 1991, blz. 396-403.
- GROOTAERS J., Welke visie voor welk Europa? Een synode voor Europa? *Streven*, aug-sept. 1991, blz. 1032-1039.
- GULDIX E., De legiferering van bio-ethische problemen: "Haast U langzaam!" *Vlaanderen Morgen*, 1991, jan-feb., blz. 19-25.
- HELLA A., Laïcisme et laïcité. *La Revue Générale*, 1991, n° 1, pp. 65-70.
- HELLA A., Aujourd'hui comme hier, le pari de Pascal. *La Revue Générale*, 1991, n° 12, pp. 21-27.
- KERKHOF J., Christenen zonder kerk. *Streven*, mei 1991, blz. 675-684.
- KERKHOF J., Europa: Welk antwoord voor welke christenen? *Streven*, november 1991, blz. 99-108.
- KWANTEN G., *Rerum Novarum*, de sociale kwestie en de katholieken rond 1900. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 425-432.
- LAERMANS R., Het moeilijke midden tussen ethiek en esthetiek. Albert Westerlinck en de katholieke literatuur in Vlaanderen, 1945-1965. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 4, blz. 501-510.
- LAURENT G., N'éteignez pas la mèche qui fume. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 62-70.
- LINDEMANS I., Mijn ontmoetingen zowel als mijn colporteren met "sociale leer van de Kerk". *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 493-500.
- LOMBAERTS H., BULCKENS J., VERHAK I., Welk Godsdienstonderwijs? *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 6-17.
- MAERTENS A., Christen-democraten en conservatieven. Een toenadering onder voorwaarden. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1991, nr. 2, blz. 45-63.
- MARQUET J., Handicap et avortement thérapeutique ou l'impossible intégration. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 33-46.
- MORELLI A., Don Sturzo, un des maîtres à penser de la gauche catholique belge dans l'entre-deux-guerres. *La Revue Politique*, 1991, n° 2, pp. 67-75.
- NEFONTAINE L., Dans les pas d'un vénérable: Eugène Goblet d'Alviella. *La Revue Générale*, 1991, n° 2, pp. 41-46.

- OVERBEEKE A., Het eeuwige leven van godsdienst en moraal? *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 9, blz.; 565-580.
- PASTURE P., Het A.C.V. en de katholieke sociale leer. Hoe hemel en aarde verzoenen? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 447-465.
- POULAT E., La nomination des évêques. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 38-43.
- ROEFAERS H., Man en vrouw geschapen. Het huwelijk als project. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 32-39.
- ROODHOOF J., Schijnhuwelijken: het huwelijksinstituut misbruikt. *Rechtskundig Weekblad*, 19 oktober 1991, blz. 209-222.
- SALEMINK T., Honderd jaar katholieke sociale traditie: van leer naar engagement. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 5, blz. 433-446.
- SMALS N., Religieuze beleving in de literatuur. *Streven*, oktober 1991, blz. 4-12.
- SPANHOVE L., AELVOET W., DE MAHIEU W., Missionering voorbijgestreefd? *Kultuurleven*, 1991, nr. 7, blz. 6-17.
- TIHON A., Une Eglise "à la belge". *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 44-48.
- VAN BLADEL L., Christelijk geloof en religiositeit. *Streven*, maart 1991, blz. 483-494.
- VANDER GUCHT R., Une polarisation rampante (de l'Eglise en Belgique). *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 12, pp. 49-55.
- VAN PARIJS Ph., Het rendement van ethiek. Een uitstap in zakenmoraal. *Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 34-41.
- VERSTRAETEN J., De sociale leer van de Kerk van Rerum Novarum tot heden: krachtenlijnen van haar ontwikkelingsgeschiedenis. *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1991, nr. 3, blz. 7-19.
- VOYÉ L., Kerkelijkheid en Christendom in Wallonië. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 34-41.
- WEYNS W., Jodendom en westers rationalisme. Een studie van Webers "Das antike Judentum". *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 3, blz. 225-258.
- WITTE E., De politieke strijd rond de abortuswetgeving. Een overzicht. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 34-43.
- YPERMAN S., Naar een nieuwe religieuze taal. Catechese met volwassenen die zoeken te geloven. *Kultuurleven*, 1991, nr. 3, blz. 32-39.

14. Rapport entre l'Etat et les églises.

F. POLITIQUE CULTURELLE.

1. Enseignement.

- BEHEYDT L., Het Nederlands in de lift. Hoe Wallonië vandaag Nederlands leert. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 26-29.
- BLAISE P., Les acteurs dans le secteur de l'enseignement. *Centre de Recherche et d'Information Socio-politiques, (CRISP), Courrier hebdomadaire*, 1991, n° 1317-1318, 67 p.
- BOUILLON P., Le mouvement des enseignants francophones en 1990. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, pp. 467-480.
- BOUVERNE-DE BIE M., Spijbelen en ordeverstoring gedrag op school. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 2, blz. 158-175.

- BRUTSAERT H., Omvang van de basisschool en het welbevinden van de leerlingen : differentiële effecten naar geslacht. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 2, blz. 143-156.
- CARTON L., L'extension de la sphère marchande dans l'enseignement et la formation. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 4-16.
- CHARLIER Ph. e.a. Propositions pour une large autonomie des écoles et pour une responsabilisation des enseignants. *La Revue Politique*, 1991, n° 2, pp. 7-17.
- COLLA A., Economische aspecten van het onderwijs. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, janvier-février 1991, pp. 85-100.
- COLLIN M., GEVERS M., KWASCHIN J., Beau comme l'interdisciplinarité. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 55-61.
- CORNET J., Conserver des clients-élèves ou oser la qualité? *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 1, pp. 9-15.
- DEBROCK M., La situation actuelle du français en Flandre. *Septrenion*, 1991, n° 2, pp. 37-41.
- DECORTE J., VANHEESWIJCK G., Filosofie en onderwijs. Negen stellingen omtrent de invoering van filosofie in het middelbaar onderwijs. *Streven*, november 1991, blz. 145-150.
- DELCHAMBRE J.-P., La construction sociale du décrochage scolaire. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 65-87.
- DELMARTINO F., DEVREESE J., VANISTENDAEL F., Engels in onze universiteiten? *Kultuurleven*, 1991, nr. 3, blz. 6-15.
- DERSIN A. et OSSANDO M., Gratuité de l'école? Pistes pour une réflexion. Le coût de l'enseignement à charge des ménages. *Bulletin de Documentation du Ministère des Finances*, juillet-août 1991, pp. 3-49.
- DE SAINT-GEORGES P., Pédagogie, la science infuse. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 50-53.
- DE VILLÉ Ph., La crise de l'enseignement : le point de vue d'un économiste. *Reflets et Perspectives de la Vie Economique*, 1991, n° 1, pp. 33-41.
- DINGS J., Vertaling : machinewerk? *Kultuurleven*, 1991, nr. 7, blz. 50-57.
- DUYTSCHAEVER J., Hoe internationaal zijn onze universiteiten in Nederland en Vlaanderen? *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 4, blz. 519-528.
- GROOTAERS D., TILMAN F., Un prof en forme, un prof en formation. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 3, pp. 93-104.
- GUYOT J.-L., Problèmes institutionnels et problèmes organisationnels : le cas des perspectives de populations universitaires. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 89-103.
- HACHEZ T., La Tour d'ivoire assiégée. (L'Université). *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 45-49.
- HERNE C., L'enseignement aux enseignants? *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 179, pp. 123-138.
- HILLEWAERT H., De schoolkwestie en de Guimardstraat. *Vlaanderen Morgen*, 1991, jan.-feb., blz. 47-50.
- HOUARD J., Universiteit en industrie. Drie voorbeelden van snelle groei. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 58-61.
- LENAERS R., Over de zin van het onderwijs oude talen in Europa 1992. *Streven*, maart 1991, blz. 535-542.
- LENAERS R., Waarom een katholieke universiteit? *Streven*, juli 1991, blz. 908-920.

- MAES M., Leve de dubbele spelling. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 3, blz. 35-39.
- MAGITS M., VENY L., Juridische opmerkingen bij het voorontwerp van decreet betreffende de universiteiten in de Vlaamse Gemeenschap. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 5, blz. 291-302.
- MOLITOR M., Het universitair onderwijs in de Franse gemeenschap. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 62-63.
- MOLITOR M., Pas de politiques de l'autruche. (Université). *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 34-43.
- MOULIN L., L'université: une création spécifique du christianisme médiéval. *La Revue Générale*, 1991, n° 10, pp. 37-45.
- REUL T., Vlaams-Nederlandse samenwerking inzake het hoger onderwijs. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 1, blz. 47-53.
- SCHIEPERS G., Het universiteitsdecreet en artikel 17 van de Grondwet. *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1991, nr. 3, blz. 171-173.
- SPOELDERS M., Tweetalige opvoeding: Honni soit qui mal y pense. *Vlaanderen Morgen*, 1991, mei-juni, blz. 27-32.
- STEENHOUT O., Ideologie en onderwijs. Onderwijs als ideologische faktor. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 1, blz. 53-62.
- STRUYVEN L., DEBRABANDER K., NICAISE I., Het lappendeken van opleiding en vorming van volwassenen. Een plaats voor het Onderwijs Sociale Promotie? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 209-229.
- VAN CROMBRUGGE H., De huisleraar en de malaise in het onderwijs. *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 46-47.
- VANDENBROEKE C., Drie jaar onderwijs in autonoom beheer. Een evaluatie. *Vlaanderen Morgen*, 1991, mei-juni, blz. 5-12.
- VENY L., Het Lentedecreet: Een gemiste kans voor ontzuiling. *Vlaanderen Morgen*, 1991, jan-febr., blz. 5-16.
- VERSTEGEN R., Naar een Europese rechtsopleiding. *Rechtskundig Weekblad*, 12 januari 1991, blz. 657-660.

2. Recherche scientifique.

- ABICHT L., Amerikaan worden om europeaan te zijn? Twaalf stellingen over de "ver-amerikanisering" van het nieuwe Europa. *Streven*, juli 1991, blz. 878-886.
- BAJOIT G., Une mutation culturelle est en cours. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 161-170.
- BOGDANOR V., The constitutional monarchy in the United Kingdom. *Res Publica*, 1991, nr. 1, pp. 7-23.
- BONÉ E., Hominisatie en humanisatie. Zin en toekomst van de menselijke evolutie? *Streven*, juni 1991, blz. 800-815.
- CLOOTS A., Kinderen van het universum. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 80-83.
- DAALDER H., The monarchy in a parliamentary system. *Res Publica*, 1991, nr° 1, pp. 71-81.
- DE DIJN H., Postmodernismen: de vlag en de lading. *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 18-25.
- DE DIJN H., Integrale kwaliteitszorg, een waanidee? *Streven*, juni 1991, blz. 777-786.
- DEL COURT J., Les problèmes sociaux d'une société à risque. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 1-19.

- DELHAYE C., *Mode in de laatmoderne consumptiecultuur*. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 541-563.
- DELWIT P. et MORELLI A., e.a., *Actes du colloque Victor Serge*. *Socialisme*, 1991, n° 226-227, pp. 265-478.
- DENAYER W., *Hannah Arendt, de joden, het totalitarisme en de ontwikkeling van nieuwe politieke theorie*. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 2, blz. 117-142.
- DEPUYDT F., *Oude aard- en hemelglobes*. *Kultuurleven*, 1991, nr. 5, blz. 58-61.
- DE VISSCHER J., *Leo Apostel, een leven voor het onderzoek*. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 1, blz. 55-64.
- DUPRÉ A., *Kelvins vergissing. Het ontstaan van de relativiteitstheorie*. *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 50-57.
- DUQUESNE DE LA VINELLE L., *Christian de Duve: l'origine de la vie*. *La Revue Générale*, 1991, n° 10, pp. 53-55.
- FRANSSSEN A., *Trois semaines pour une mutation*. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 129-146.
- GILLIS P. e.a., *Le marxisme. Série d'études. Cahiers Marxiste*, 1991, n° 178, pp. 3-136.
- GODDIJN H., *Durkheims manifest van de sociologie*. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 4, blz. 323-345.
- GRALLER P., *Het Louis-Paul Boonsyndroom van de wetenschap*. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 1, blz. 27-31.
- GRALLER P., *De wetenschap na de val van de Muur*. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 2, blz. 23-26.
- GRALLER P., *De Nobelprijs natuurkunde*. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 3, blz. 14-19.
- HAMELINCK W., *De andere werelden*. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 56-59.
- HUBERT H., *L'approche constructiviste appliqué à la sociologie des problèmes sociaux: éléments d'un débat*. *Recherches Sociologiques*, 1991, n° 1-2, pp. 21-31.
- JIMENEZ DE PARGA M., *Le Roi d'Espagne: symbole et arbitre*. *Res Publica*, 1991, n° 1, pp. 61-70.
- KAARSTED T., *Denmark, a limited monarchy*. *Res Publica*, 1991, n° 1, pp. 41-48.
- KWASCHIN S., *La technique, un sujet aux commandes?* *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 3, pp. 105-120.
- LARSSON T., *Sweden, the Crown of the state*. *Res Publica*, 1991, n° 1, pp. 49-60.
- LAVAERT S., *Over idealisme en materialisme: Antonio Gramsci*. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1991, nr. 2, blz. 7-16.
- LIENARD G., *L'extension de la sphère marchande: facteurs culturels et sociaux*. *Contradiction*, 1991, n° 64, pp. 147-160.
- MALFIET K., *Recht en ethiek: een liefde-haathouding*. *Kultuurleven*, 1991, nr. 6, blz. 80-83.
- MANNING A., *De monarchie in Nederland*. *Res Publica*, 1991, nr. 1, blz. 25-40.
- MARTENS L., *Van bourgeois naar citoyen*. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 939-953.
- MASSCHELEIN J., *Vorming, identiteit en openbaarheid*. *Vlaanderen Morgen*, 1991, sept.-okt., blz. 7-13.
- MOMMEN E., *L'extension de la sphère marchande: le système est plastique*. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 102-127.
- PETRELLA R., *L'extension de la logique marchande dans la science, la recherche et la technologie*. *Contradictions*, 1991, n° 64, pp. 17-30.

- PLAVSIC W.S., *Bibliographie de l'année politique 1990. Res Publica*, 1991, n° 3-4, pp. 588-620.
- ROES F.L., *Effecten van verschillende groottes van samenlevingen. Een revolutionaire redenering. Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 4, blz. 346-363.
- SENTE C., *Henri de Man et la crise de la pensée socialiste européenne. Socialisme*, 1991, n° 224, pp. 147-161.
- UGEUX W., *Une aventure passionnante: les cartes perdues de Jean-Baptiste Nothomb. La Revue Générale*, 1991, n° 11, pp. 89-94.
- VAN DAMME B., *Over de aard en de oorsprong van het leven. Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 58-61.
- VAN DUN F., *Feiten in de media: "A little learning is a dangerous thing..." Vlaanderen Morgen*, 1991, sept.-okt., blz. 17-27.
- VAN GERWEN J., VANDEVELDE T., *Haalt het socialisme het jaar 2000? Streven*, oktober 1991, blz. 13-19.
- VAN HOUTT T., *Mentaliteitsgeschiedenis tussen droom en daad. Streven*, mei 1991, blz. 713-724.
- VERMINCK M., *Statistical review of the political year 1990. Res Publica*, 1991, nr. 3-4, pp. 432-465.
- WARRINNIER A., *Sacharov, het berekende geweten van de wetenschap. Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 56-59.
- WITTERS J., *Is de maan er ook als niemand kijkt? Een verhaal over quantum-logica. Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 48-55.

3. Education populaire.

- DE BLENDE H., *Leren: levenslang en levensbreed. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 12, blz. 1053-1065.
- DE MAESSCHALCK Y., *Het einde van de leescultuur. Kultuurleven*, 1991, nr. 7, blz. 18-25.
- DUTHOY W., *Het boek als lelijke eendje. Ons Erfdeel*, 1991, nr. 3, blz. 335-346.
- LEIRMAN W., *De educatieve taal van de Christelijke Arbeidersbeweging in de flexibiltijd. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 999-1010.
- MOLITOR A., *Pourquoi écrire? La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 71-72.
- POSSON G., *De stemmen van Manuel Ping. De trieste bolero van de onderontwikkeling. Streven*, april 1991, blz. 622-636.
- RAYMAEKERS B., *Lezen: rijden op een dubbelspoor. Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 16-23.
- VERREPT S., *Dat ik voor niets goed ben? Over taalbeheersing, bedrijf, overheid en (uiteraard) de burger. Ons Erfdeel*, 1991, nr. 1, blz. 101-106.

4. Politique des loisirs.

5. Emancipation des femmes.

BAUWENS E., VAN HAEGENDOREN M., **Mum's war. Vrouwelijke militairen in de Golfoorlog.** *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 7, blz. 19-21.

BODSON J.-C., **L'égalité des femmes n'est pas pour demain.** *Socialisme*, 1991, n° 224, pp. 99-109.

DEDECKER K. en WOODWARD A., **Vrouwen en mannen: differentiatie en ongelijkheid.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 3-4, blz. 513-540.

DE WIT J., **Gelijkheid van kansen. Bedenkingen bij de positieve discriminatie van vrouwen.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 66-73.

ELSKENS B., **Maar ze komen niet, de vrouwen! Een pleidooi voor Positieve Acties.** *Vlaanderen Morgen*, maart-april, blz. 19-27.

HUMBLET P., **Positieve actie voor vrouwen: een uitdaging voor het beleid.** *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1991, nr. 3, blz. 47-58.

VAN HAEGENDOREN M., BAUWENS E., **Sous les drapeaux, des femmes.** *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 9, pp. 98-105.

6. Problèmes de la jeunesse.

ALLEGAERT P., LACOMBE R., VANMARCKE L., **Gauw gedemodereerd. Dertig jaar verandering in het land van de jeugdtheorie.** *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 2, blz. 35-39.

WAEGE H., **De Vlaamse jeugd en haar minderheden.** *Tijdschrift voor Sociologie*, 1991, nr. 2, blz. 181-208.

7. Arts.

BEKAERT G., **Monumentenbeleid? Ons Erfdeel**, 1991, nr. 5, blz. 643-652.

BEKKERS L., **Michel Senpor a 90 ans: un Flamand devenu citoyen du monde.** *Sep-tembrion*, 1991, n° 1, pp. 51-55.

BROUWERS F., **Problemen en perspectieven voor de orkesten in België.** *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 2, blz. 243-246.

CAUDRON B., **Klanken en esthetocraten. Een pleidooi voor het onderzoek van de betekenis van muziek.** *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 3, blz. 259-277.

DEGEHEYN P., **De sociale en spirituele functie van de kunst.** *Streven*, oktober 1991, blz. 41-52.

DE HAES L., **De vorm als norm. De stukjes en beetjes van Charlotte Mutsaers.** *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 3, blz. 8-13.

DE ROECK J., **Tien jaar de Singel. Internationaal Kunstcentrum in Antwerpen.** *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 1, blz. 95-100.

DE VOS J., **Hoe duur is cultuur? De Nieuwe Maand**, 1991, nr. 2, blz. 7-9.

DROSTE F.G., **Het kunstige voor de kunst.** *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 18-25.

GEERTS L., **Literatuur en cultuurrelativisme.** *Streven*, 1991, blz. 887-896.

MANDERVELD M., **Het stripverhaal, de "negende kunst".** *Kultuurleven*, 1991, nr. 2, blz. 88-91.

- MERGEAI J., Pierre Nothomb (25 ans après la mort). *La Revue Générale*, 1991, n° 12, pp. 77-79.
- MUSSCHOOT A.-M., Gérard Walschap. Het gelijk van een bevlogene dwarsligger. *Ons Erfdeel*, 1991, nr. 3, blz. 355-361.
- OPDEBEECK C., Van oude dingen die blijven. SP-visie op monumentenzorg. *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 2, blz. 57-63.
- PAUWELS L., Kunst... vluchtheuvel of wegwijzer? *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 3, blz. 231-240.
- PETERS J.M., De verborgen kant van de beeldcultuur. *Kultuurleven*, 1991, nr. 5, blz. 16-23.
- VANHAVERBEKE W., Financiële problemen in de kunstsector. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1991, nr. 2, blz. 119-139.

8. Communication de masse.

- BLOMME J., Over David en Goliath, zappend door het audiovisueel auteursrecht. *Rechtskundig Weekblad*, 16 maart 1991, blz. 978-984.
- BOTTELBERGHS P., De toekomst van een.... Over "goede" en "slechte" televisie. *Kultuurleven*, 1991, nr. 4, blz. 18-25.
- BRAU Ph., Médias : la parole est d'argent. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 2, pp. 21-25.
- CAMMAER G., Kijkers tellen. Hoe komen de kijkcijfers tot stand? *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 24-27.
- DAS E., Political opinion polls in Belgium in 1990. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, pp. 621-640.
- GEERAERTS G., De politieke psychologie van communicatie en informatieverwerking. Een Leninistisch model. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1991, nr. 2, blz. 143-157.
- LIBOIS B., Pour l'audiovisuel service public. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 10, pp. 90-97.
- LIBOIS B., L'information, produit de consommation? *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 2, pp. 6-20.
- NOBRE-CORREIA J.-M., La presse écrite : son évolution et sa situation. *Bulletin de la Fondation André Renard*, 1991, n° 191, pp. 29-33.
- PAUWELS L., De media... meer visie gewenst. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 955-966.
- ROBBERECHTS D., Huis-aan-huis. Van mond tot mond. *De Nieuwe Maand*, 1991, nr. 9, blz. 17-21.
- RUYTERS M., Les jeunes cinéastes flamands. *Septentrion*, 1991, n° 1, pp. 60-63.
- SELLESLAGH G., Welke kant gaat het op met de televisie? *Socialistische Standpunten*, 1991, nr. 4, blz. 17-25.
- SNICK A., MASSCHELEIN J., Beeldcultuur. *Streven*, januari 1991, blz. 310-320.
- VAN DER BIESEN W., Zin en onzin van kijkcijfers. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 28-29.
- VAN GORP R., GOOSSENS C., NEELS L., Televisie als cultuurdrager. *Kultuurleven*, 1991, nr. 1, blz. 6-15.

9. Autonomie culturelle.

- BOUSSET H. e.a., La culture en Flandre. *La Revue Nouvelle*, 1991, n° 3, pp. 3-48.
- CLAES F., Wat is Belgisch-Nederlands? *Streven*, maart 1991, blz. 525-534.

CRUYSMANS P., Un grand seigneur des lettres belges. (Carlo Bronne). *La Revue Générale*, 1991, n° 6-7, pp. 67-72.

GERITS J., Cultuur: een eenzame bezigheid. *Streven*, mei 1991, blz. 725-730.

KLINKENBERG J.M., Een literatuur die haar plaats zoekt. Over de situatie van de Belgische Franstalige letteren. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 18-25.

LAUWERS J., Bewegen op het culturele middenveld. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, nr. 11, blz. 1019-1028.

ROSIER J.-M., L'engagement intellectuel en Wallonie. *Cahiers Marxistes*, 1991, n° 182, pp. 67-74.

VAN DAM D., Wallonië weerspiegeld in zijn musea. *Kultuurleven*, 1991, nr. 8, blz. 86-89.

VAN VLIERDEN B., Voyage d'étude: politique culturelle et carte de visite pour la Flandre? *Septentrion*, 1991, n° 4, pp. 71-72.

10. Tourisme.

11. Sport.

HELLA A., Le sport dans la société moderne. *La Revue Générale*, 1991, n° 4, pp. 63-69.

Political opinion polls in Belgium in 1991

by Erwin DAS,

Research assistant at the Section of Political Sociology of the Catholic University of Leuven

This annual review (since 1974) of political opinion polls in Belgium is classified according to the major policy sectors: foreign policy, social policy, economic policy, financial policy, domestic policy, and cultural policy. Polls that have little or nothing to do with politics as such are placed under the heading "other polls".

In the inventory, the title of each poll is given along with the main keywords, the institute that conducted the poll, the time of the polling, the size of the sample, the sponsor, and the bibliographical data of its publication. An X stands for confidential or unknown.

This inventory was compiled on the basis of the information provided by the "Steunpunt Sociopolitiek Systeem" at the University of Gent, for which we express our sincere appreciation.¹

A. FOREIGN POLICY.

2. European policy.

a) The attitude of the Brussels residents towards Europe

Keywords: Brussels / Europe / knowledge of languages / language teaching / immigrants.

ICSP. End of February 1991. Sample of 1,000 Brussels residents aged 18 and older. Sponsor: The Minister of the Brussels Region J. Chabert.

Publication: *Le Soir*, March 28, 1991, and *De Standaard*, March 30 and April 8, 1991.

b) The public opinion in the European Community in the spring of 1991

Keywords: European integration / agricultural policy / the Gulf War/ Political Union / Economic and Monetary Union / European Parliament / immigration in Europe.

SOBEMAP. March 4 - 28, 1991. Multi-stage random sample of 1,061 Belgians aged 15 and older. Sponsor: Commission of the European Communities.

Publication: *Eurobarometer No. 35*. Brussels, Commission of the European Communities, June 1991.

(1) Steunpunt Sociopolitiek Systeem, *De politieke opiniepeilingen in België 1974 - 1991*. Gent, 1992.

c) The public opinion in the European Community in the fall of 1991

Keywords : European Community / Maastricht Treaty / European taxation / European Parliament / Commission of the European Communities / agricultural policy / foreign policy.

MARKETING UNIT. October 15 - November 6, 1991. Multi-stage random sample of 1,006 Belgians aged 15 and older. Sponsor : Commission of the European Communities.

Publication : *Eurobarometer No. 36*. Brussels, Commission of the European Communities, December 1991.

d) See also poll F.6.b.

3. Policy vis-à-vis the developing countries

a) The attitude of the Flemish people towards the Third World

Keywords : Third World / development aid.

DIMARSO. October 29 - 30, 1991. Sample of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 7, 1991.

b) Belgian development aid for Zaïre

Keywords : development aid / conditions / Zaïre.

DIMARSO. November 5 - 6, 1991. National telephone survey (one question) of 1,002 voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 12, 1991.

c) See also poll A.8.a.

5. Defence policy

a) See poll A.2.b.

6. International relations

a) See polls A.2.b., A.2.c., and G.b.

8. Domestic policy of other countries

a) The Zaïrese question

Keywords : Zaïre.

DIMARSO. September 25, 1991. Telephone survey of 500 Belgians aged 18 and older. Sponsor : X.

Publication : *Het Laatste Nieuws*, September 26, 1991.

B. SOCIAL POLICY**2. Employment policy**

a) See polls F.6.b. and G.a.

4. Social security

a) See polls E.1.c. and E.6.g.

5. Family policy and demographic policy

a) See polls E.6.q. and G.a

6. Public health

a) See polls E.6.q., F.6.a., and G.a.

7. Housing

a) See poll G.a.

10. Environmental protection and urban planning

a) **Environmental pollution and environmental policy**

Keywords : environmental pollution / environmental policy.

DIMARSO. Spring of 1991. Sample of 1,269 residents of Flanders aged 18 and older. Sponsor : The Flemish Community Minister for the Environment Th. Kelchtermans.

Publication : *Mina-blad* (publication of the Flemish Community Minister for the Environment), June 1991 ; see also *De Standaard*, June 8-9, 1991, and *De Morgen*, June 20 and 21, 1991.

b) **The Flemish people and the environment**

Keywords : environment.

DIMARSO. October 1991. Telephone survey of 1,004 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, October 30, 1991.

c) **Closing time for dancings and discos**

Keywords : noise pollution / closing time / dancings / discos.

DIMARSO. December 5 - 11, 1991. Telephone survey of 562 Flemings aged 18 and older. Sponsor : The Flemish Community Minister for the Environment.

Publication : *De Standaard*, December 24-25, 1991.

d) See also polls E.1.c. and G.a.

11. Welfare

a) Past sixty

Keywords : elderly.

VUB. Time of the polling : X. Sample of 2,000 Belgians aged 60 and older. Sponsor : The Minister of Social Affairs.

Publication : *De Morgen*, *De Standaard* and *Le Soir*, October 30, 1991 ; *Onze Tijd*.

b) The Belgian homes for the elderly

Keywords : care of the elderly.

ULB-IPSOC. Time of the polling : X. National survey of 1,010 homes (167 in the Brussels Region, 434 in Wallonia and 409 in Flanders); interview with the directorates. Sponsor : The Minister of Social Affairs.

Publication : *De Morgen*, *De Standaard* and *Le Soir*, October 30, 1991.

c) See also poll G.b.

C. ECONOMIC POLICY

5. Policy regarding economic cycles

a) See poll G.b.

7. Infrastructure - transport - communications

a) See poll E.15.b.

11. Agricultural policy

a) See polls A.2.b. and A.2.c.

D. FINANCIAL POLICY

1. Investments and savings

a) Stock exchange barometer

Keywords : evolution of the stock exchange.

DIMARSO. Monthly telephone survey of 18 Belgian stock-exchange specialists. Sponsor : *De Standaard*.

Publication : *De Standaard*, monthly.

3. Fiscal policy

a) The fiscal policy of the government

Keywords : fiscal policy / government policy.

DIMARSO. October 29 - 30, 1991. Sample of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor: De Morgen.

Publication: *De Morgen*, November 5, 1991.

b) See also polls A.2.c. and E.6.q.

E. DOMESTIC POLICY

0. Chronicles

*a) Seasonal barometer of public opinion*²

Keywords: popularity of politicians / voting intentions.

MARKETING UNIT. Quarterly. National sample of approximately 2,000 voters each time. Sponsor: La Libre Belgique.

Publication: *La Libre Belgique*, March 25, June 24, and September 30, 1991.

b) Political popularity poll

Keywords: popularity of politicians (Martens/Tobback/Verhofstadt) / voting intentions.

ICSOP-IMSA (IAO). October 24 - 31, 1991. Face to face interview with 500 Flemish voters. Sponsor: X.

Publication: *De Standaard*, November 9-10-11, 1991.

c) See also polls E.6.q. and G.a.

1. Organization of the state

a) The monarchy in Belgium

Keywords: King Baudouin / monarchy / republic.

DIMARSO. March 5 - 10, 1991. Telephone survey (three questions) of 1,002 Belgians aged 18 and older. Sponsor: La Dernière Heure.

Publication: *Het Laatste Nieuws* and *De Morgen*, April 2, 1991.

b) The future of Belgium

Keywords: government crisis / form of government / federalism / separatism / voting intentions.

DIMARSO. October 7 - 9, 1991. Survey of the Belgian population aged 18 and older. Sponsor: De Morgen.

Publication: *De Morgen*, October 11, 1991.

(2) For the figures and accompanying graphic presentation, see: M. VOS, Statistical review of the political year 1991. *Res Publica*, 1992, no. 3-4, pp 407-437

c) The main political problems

Keywords : social security / environment / immigrants / state reform / ethical problems.

DIMARSO. November 1991. Sample of 1,007 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 22, 1991.

d) See also poll E.2.c.

2. National institutions

a) Martens VII and Martens VIII

Keywords : Martens / government.

DIMARSO. October 21, 1991. Telephone survey of 1,009 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, October 23, 1991.

b) The attitude of the Flemings towards civil service

Keywords : civil service.

DIMARSO. End of October 1991. Sample of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 6, 1991.

c) The role of the King

Keywords : King Baudouin / monarchy.

DIMARSO. Time of the polling : X. Telephone survey of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 8, 1991.

d) Who do you wish to become Prime Minister ?

Keywords : prime minister.

DIMARSO. November 1991. Sample of 1,007 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 19 and 21, 1991.

e) Do you wish your favourite party to participate in government ?

Keywords : voting intentions / government participation.

DIMARSO. November 1991. Telephone survey of Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 20, 1991.

f) **The Belgian government**

Keywords : ministers / women in government / Minister of Social Emancipation. DIMARSO. November 1991. Telephone survey of 1,002 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 13 and 15, 1991.

g) See also polls E.1.a., E.1.b., and G.a.

4. Provincial and local institutions

a) **Local policy in Antwerp**

Keywords : local policy / Antwerp.

CVP. June 1991. More than 7,000 residents of the city of Antwerp have filled out the questionnaire. Sponsor : the CVP.

Publication : *De Standaard*, August 20, 1991.

5. Political parties

a) **The Parti Socialiste**

Keywords : PS.

MARKETING UNIT. Spring of 1991. Sample of 1,400 members of the *Parti Socialiste*. Sponsor : the PS.

Publication : *Le Soir*, May 25 and 27, 1991.

b) **Who will succeed G. Deprez as president of the PSC?**

Keywords : PSC / Deprez / Wathelet / Maystadt / Dalem.

MARKETING UNIT. End of September 1991. Sample of Francophone Belgians. Sponsor : La Libre Belgique.

Publication : *De Morgen*, September 28-29, 1991.

c) See also poll E.6.s.

6. Elections

a) **Voting intentions**³

Keywords : voting intentions.

DIMARSO. Monthly. National sample of 2,500 voters (1,000 Flemings, 1,000 Walloons and 500 Brussels residents). Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, monthly.

(3) For the figures and accompanying graphic presentation, see : M. VOS, Statistical review of the political year 1991. *Res Publica*, 1992, no. 3-4, pp 407-437

b) Voting intentions

Keywords : voting intentions.

MARKETING UNIT. March 1991. National sample of 2,000 voters. Sponsor : La Libre Belgique.

Publication : *La Libre Belgique*, March 25, 1991.

c) Martens as a candidate in Brussels for the general elections

Keywords : Martens / Brussels / voting intentions.

MARKETING UNIT. May 16 - 17, 1991. Interview with 600 Brussels voters. Sponsor : Le Soir and Télé-Bruxelles.

Publication : *Le Soir*, May 22, 1991.

d) Voting intentions in the Province of Limburg

Keywords : voting intentions / Province of Limburg / popularity of politicians.

DIMARSO. June 1991. Sample of 1,001 voters from the Province of Limburg. Sponsor : X.

Publication : *Het Belang van Limburg*, June 14, 1991.

e) Female voting behaviour

Keywords : voting intentions / voting behaviour / government / compulsory voting / women.

MARKET ANALYSIS & SYNTHESIS (MAS). June 17 - 25, 1991. Telephone survey of 825 female voters (628 from Flanders and 224 from Wallonia). Sponsor : X.

Publication : *De Morgen*, June 28, 1991.

f) Voting intentions in Flanders

Keywords : voting intentions.

MARKETING UNIT. September 27 and 30, 1991. Samples of respectively 1,000 and 500 Flemish voters. Sponsor : Telefacts.

Publication : *De Standaard* and *De Morgen*, October 2, 1991.

g) Voting intentions in Flanders

Keywords : voting intentions / social security.

DIMARSO. October 22 - 24, 1991. Sample of 1,004 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, October 26, 1991.

h) Voting intentions

Keywords : voting intentions.

MARKETING UNIT. Mid-October 1991. National sample of voters. Sponsor : La Libre Belgique.

Publication : *La Libre Belgique*, October 18, 1991.

i) Voting intentions

Keywords : voting intentions.

ICSOP-IMSA (IAO). October 26 - November 5, 1991. Sample of 500 Flemish voters. Sponsor : X.

Publication : *De Standaard*, November 13, 1991.

j) Voting intentions

Keywords : voting intentions.

MARKETING UNIT. Beginning of November 1991. National sample of 1,666 voters (611 Flemish, 605 Walloon, and 450 Brussels voters). Sponsor : X.

Publication : *De Standaard*, November 12, 1991.

k) Voting intentions and government coalition

Keywords : voting intentions / government coalition.

DIMARSO. November 9 - 11, 1991. Telephone survey of 2,002 Flemish voters. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, November 16 and 18, 1991.

l) Why vote for another party?

Keywords : voting intentions.

DIMARSO. Mid-November 1991. Sample of 1,000 voters from the Province of Antwerp. Sponsor : *Gazet van Antwerpen*.

Publication : *Gazet van Antwerpen*, November 16-17, 1991.

m) Voting intentions

Keywords : voting intentions.

MARKETING UNIT. Mid-November 1991. Sample of Flemish voters. Sponsor : VTM.

Publication : *Het Laatste Nieuws*, November 21, 1991.

n) Compulsory voting

Keywords : compulsory voting / voting intentions / voting motivation / government.

SOBEMAP. November 12 - 14, 1991. National telephone survey of 1,000 voters. Sponsor : Knack.

Publication : *Knack*, November 20, 1991.

o) Political clientelism and voting behaviour

Keywords : political clientelism / voting behaviour.

DIMARSO. November 1991. Sample of 300 Flemish 'clients' of politicians. Sponsor: Slangen en Partners (advertising agency from Hasselt).

Publication: *De Standaard*, November 20, 1991.

p) When does the 'floating voter' make up his mind?

Keywords: floating voter / voting behaviour.

DIMARSO. November 1991. Sample of 624 Flemish voters. Sponsor: Slangen en Partners (advertising agency from Hasselt).

Publication: *De Standaard*, November 20, 1991.

q) Political issues and voting intentions

Keywords: sexuality / drugs / abortion / black money / collaboration.

MARKETING UNIT. Time of the polling: X. Sample of 500 Flemish voters. Sponsor: Humo.

Publication: *Humo*, November 1991.

r) The effect of political advertising

Keywords: electoral campaign / political posters / electoral slogans.

K.U.LEUVEN. November 21, 1991. Sample of Flemish voters (a three-part survey). Sponsor: Department of Communication Studies of the Catholic University of Leuven.

Publication: *De Standaard*, November 23-24, 1991.

s) Loyal and floating voters

Keywords: party loyalty / floating voter / political parties / electoral growth.

DIMARSO. October 1990 - September 1991. Sample of 28,416 Flemish voters. Sponsor: De Morgen.

Publication: *De Morgen*, November 23-24, 1991.

t) Party preference

Keywords: party preference / floating voter.

DIMARSO. November 22, 1991. Telephone survey of 1,004 Flemish voters. Sponsor: De Morgen.

Publication: *De Morgen*, November 23-24, 1991.

u) Electoral survey

Keywords: voting intentions / right-left scale / voters / voting behaviour / political market.

DIMARSO. October 21 - November 3, 1991. Interview with 845 residents of Flanders of 18 years of age and older. Sponsor: ISPO.

Publication: *De Financieel-Economische Tijd*, November 20, 21 and 22, 1991.

v) Voting behaviour in the Province of Limburg

Keywords: voting motivation / voting behaviour / voters / compulsory voting / immigrants.

STUDIECENTRUM WILLY CLAES. November 24, 1991. Interview with 1,400 voters from the Province of Limburg. Sponsor: X.

Publication: *De Standaard*, December 11, 1991.

w) See also polls E.0.a., E.0.b., E.1.b., and E.2.e.

10. Maintenance of public order

a) Death penalty

Keywords: death penalty.

DIMARSO. Beginning of August 1991. Telephone survey of 1,000 Belgians aged 18 and older. Sponsor: La Dernière Heure.

Publication: *La Dernière Heure*, August 23, 1991.

b) Do the Flemings feel secure?

Keywords: security / insecurity.

DIMARSO. End of October 1991. Sample of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor: De Morgen.

Publication: *De Morgen*, October 29, 1991.

c) See also polls E.12.a. and G.a.

11. War recovery

a) See poll E.6.q.

12. Problems concerning foreigners

a) The attitude of the Brussels residents towards the immigrant-riots

Keywords: immigrants / Brussels / police / gendarmerie.

DIMARSO. May 1991. Sample of 500 Brussels residents. Sponsor: Het Laatste Nieuws.

Publication: *Het Laatste Nieuws*, May 17, 1991.

b) The integration of immigrant youth

Keywords: immigrants / integration.

CLEO-ULG. Time of the polling: X. Sample of 1,000 immigrant youth from Walonia and Brussels aged 16 to 26. Sponsor: The State Secretary for Research Policy.

Publication: *Le Soir* and *De Morgen*, June 19, 1991.

c) See also polls A.2.a., A.2.b., E.1.c., E.6.v., and G.a.

13. Moral values

a) See polls E.1.c., E.6.q., E.10.a., and G.a.

14. Church-State relations

a) See poll G.a.

15. Traffic problems

a) Traffic survey

Keywords : traffic / traffic safety.

DIMARSO. 1991. Sample of 6,000 Flemings (of whom 4,500 are readers of *Uit-Magazine*, edited by the VTB-VAB). Sponsor : VTB-VAB.

Publication : *De Standaard*, October 29, 1991.

b) **The attitude of the Flemings towards the traffic problem**

Keywords : traffic / public transport.

DIMARSO. End of October 1991. Sample of 1,004 Flemings aged 18 and older. Sponsor : De Morgen.

Publication : *De Morgen*, november 4, 1991.

c) See also poll G.a.

F. CULTURAL POLICY

1. Education

a) **Knowledge of languages**

Keywords : education / language / youth.

UIA and UFSIA. Time of the polling : X. Survey of students of the last year of secondary education throughout Flanders. Sponsor : The Flemish Community Minister for Education.

Publication : *De Standaard*, November 29, 1991.

b) See also polls A.2.a., F.6.b., and G.a.

4. Leisure

a) See poll G.a.

5. Emancipation of women

a) See polls E.2.f. and E.6.e.

6. Youth

a) The use of alcohol, drugs, tobacco and medicines

Keywords : alcohol / drugs / tobacco / medicines / youth.

RUG. October 1, 1990 - September 30, 1991. Survey in 44 secondary schools in the Province of West Flanders (sample of 1,951 students aged 14 to 19). Sponsor : The Provincial Commission to Prevent Crimes of the Province of West Flanders.

Publication : *Knack*, October 16, 1991 ; the Flemish daily press, October 22, 1991.

b) Satisfaction of the Belgian youth

Keywords : satisfaction / youth / knowledge of languages / informatics / unemployment.

DIMARSO. Time of the polling : X. Interviews with Belgian young people aged 15 to 24. Sponsor : Commission of the European Communities.

Publication : *De Standaard*, November 13, 1991.

c) See also polls E.12.b. and F.1.a.

8. Mass communication

a) National listening rating survey

Keywords : radio / listening figures.

MARKETING UNIT. Starting in November 1991. Survey of 75,000 Belgian people (20,000 interviews have been completed). Sponsor : IP (advertising company from Brussels).

Publication : *De Morgen*, December 28, 1991.

11. Sports

a) See poll G.a.

G. OTHER POLLS

a) Public opinion in Flanders

Keywords : environment / traffic safety / security / unemployment / immigrants / education / religion / church / health / sports / politics / King Baudouin / identity / culture / family / housing / happiness.

ITC. End of July. Telephone survey of 624 Flemings aged 18 to 44. Sponsor : *Gazet van Antwerpen*.

Publication : *Gazet van Antwerpen*, from October 15 till November 16, 1991.

b) End-of-year poll

Keywords : expectations for 1992 / international conflicts / social conditions / economic climate / personal situation.

DIMARSO. November 15 - 23, 1991. Sample of 989 Belgians aged 15 and older (research conducted simultaneously in 44 other countries). Sponsor: Gallup International.

Publication: The general daily press, beginning of 1992.

List of addresses of the opinion-polling institutes

CENTRE LIEGEOIS D'ETUDE DE L'OPINION - UNIVERSITE DE LIEGE (CLEO - ULG), Boulevard du Rectorat 7, Sart Tilman, 4000 Liège.

DIMARSO, Lambermontlaan 78, 1030 Brussel.

ICSOP-IMSA (IAO), Reigerboslaan 100, 1170 Brussel.

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM POLITIEK OPINIEONDERZOEK (ISPO), E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven.

ITC, Sneeuwbeslaan 20, 2610 Antwerpen - Wilrijk.

MARKETING UNIT, Louisalaan 430, 1050 Brussel.

SOBEMAP, Marsveldplein 5, 1050 Brussel.

**L'année politique 1989 Politiek jaarboek
Political yearbook**

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENT

Mark DEWEERDT, Overzicht van het Belgisch politiek gebeuren in 1989.

Ivan COUTTENIER, Belgian Politics in 1989.

Mieke VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1989.

Claude ROOSENS, Belgique-Zaire. La crise de la maturité.

Dirk HEREMANS en Jo GULDEMONT, De rol van de overheid in het Europeaniseringsproces van het bedrijfsleven in België.

Jean-Piere DAWANCE, Les politiques budgétaires de la Région wallonne et de la Communauté française.

Els DE BENS, Het recente beleid inzake de audiovisuele media in België.

Mieke VERMINCK, Morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989.

Wladimir PLAVSIC, Bibliographie de l'année politique 1989.

Erwin DAS, De politieke opiniepeilingen in België in 1989.

VOLUME XXXII, N° 2-3 - RES PUBLICA - BUNDEL XXXII N° 2-3

**L'année politique 1990 Politiek jaarboek
Political yearbook**

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENT

Ivan COUTTENIER, Belgian Politics in 1990.

Reinoud D'HAESE en Pol VAN DEN DRIESSCHE, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1990.

Liesbet HOOGHE, Het politiek gebeuren in de Europese Gemeenschap in 1990.

Mieke VERMINCK, Statistical review of the political year 1990.

Pierre BOUILLON, Le mouvement des enseignants francophones en 1990.

Frans LAMMERTYN, Het Vlaamse welzijnszorgbeleid in de jaren tachtig: een overzicht.

Pierre MANIGART and Eric MARLIER, Belgians and security issues: a trend analyst (1970-1990).

Mieke VERMINCK, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1989 en 1990.

Wladimir S. PLAVSIC, Bibliographie de l'année politique 1990.

Erwin DAS, Political opinion polls in Belgium in 1990.

Political opinion polls in Belgium 1974-1989. Index of keywords and references.

VOLUME XXXIII, N° 3-4 - RES PUBLICA - BUNDEL XXXIII N° 3-4

RES PUBLICA

Tijdschrift voor Politologie - Revue de Science Politique

Uitgegeven door het Politologisch Instituut v.z.w.

Publié par le Politologisch Instituut a.s.b.l.

Hoofdredacteur - Wilfried DEWACHTER - Rédacteur en chef

Redactiesecretaris - Mieck VOS - Secrétaire de rédaction

Redactieadres - Adresse de la rédaction

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

ZETEL VAN HET INSTITUUT - SIEGE DE L'INSTITUT

Politologisch Instituut v.z.w.: Egmontstraat 11, B-1050 Brussel

Politologisch Instituut a.s.b.l.: rue d'Egmont 11, B-1050 Bruxelles

Rekening - Comptes: 979-2795315-71

Het tijdschrift RES PUBLICA wordt uitgegeven

met de steun van het Vlaamse Ministerie van Onderwijs

Wettelijk depot - Dépôt légal: D/RP 1992/3-4

ISSN 0486-4700

Gedrukt in België - Imprimé en Belgique

Niets uit dit tijdschrift, behalve de abstracts, mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het Politologisch Instituut neemt geen verantwoordelijkheid op zich voor de uitgebrachte meningen; deze verbinden alleen de auteurs.

De bijdragen moeten persklaar aangeboden worden, getypt met dubbel interlinie. Zij moeten vergezeld zijn van een Engelstalige samenvatting van maximum 150 woorden. De niet opgenomen manuscripten worden niet teruggezonden.

De Nederlandse teksten dienen in de voorkeurspelling gesteld.

Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction (sauf les résumés), y compris les microfilms et les photocopies, sont réservés pour tous pays.

Le «Politologisch Instituut» n'assume pas la responsabilité des opinions émises; celles-ci n'engagent que les auteurs.

Les articles qui nous sont envoyés devront être dactylographiés en double interligne et accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en anglais. Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus.

Abonnements- en verkoopvoorwaarden van het tijdschrift

Conditions d'abonnement et de vente de la revue

1. Jaarabonnement - Abonnement annuel	B.F. - F.B.
persoon - personne	950
Instelling - Institution	2.000
Uitsluitend voor België: student (mits vermelding van de universiteit, de studierichting, het studiejaar en het inschrijvingsnummer aan de universiteit) - Uniquement pour la Belgique: étudiant (en mentionnant l'université, l'orientation et l'année des études, le numéro d'immatriculation)	500
2. Verkoop per nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente au numéro (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	500
Instelling - Institution	600
Verkoop dubbel nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente numéro double (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	800
Instelling - Institution	1.200
3. Verzameling van 1963 tot 1980 (zo lang de voorraad strekt)	
Collection de 1963 à 1980 (jusqu'à épuisement du stock)	
België - Belgique	25.000
Andere landen - Autres pays	28.000

RES PUBLICA

Belgian Journal of Political Science

Editor: Wilfried DEWACHTER

Assistant editor: Mieck VOS

Address: Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

PUBLISHER

POLITOLOGISCH INSTITUUT v.z.w. : Egmontstraat 11, B-1050 Brussels

Subscriptions can be paid by bank account : 979-2795315-71.
and 300.82.940 for the Netherlands

The Journal RES PUBLICA is sponsored by the Flemish Ministry of Education

D/RP 1992/3-4. ISSN 0486-4700

Printed in Belgium

No part of this publication, except the abstracts, may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

The «Politologisch Instituut» bears no responsibility for opinions expressed by authors; the latter are solely responsible for the opinions they forward.

Manuscripts to be considered for publication should conform to the following requirements: two type-written copies (double-spaced) must be submitted, ready for press: they must include a summary in English, not longer than 150 words. Manuscripts that are not accepted are not returned.

Annual subscription and sales conditions

1. Annual subscription		
Individuals		950 BF
Institutions		2.000 BF
2. Single issue (only from 1981 on)		
Individuals		500 BF
Institutions		600 BF
Double issue (only from 1981 on)		
Individuals		800 BF
Institutions		1.200 BF
3. Collection 1963-1980 (as long as the issues in stock last)		
Belgium		25.000 BF
Other countries		28.000 BF

Claims for undelivered copies must be made no later than three months following month of publication. The publisher will supply missing copies when losses have been sustained in transit and where the reserve stock will permit.

The articles of Res Publica are abstracted in the following journals

- ABC POL SCI.
Advanced Bibliography of Contents: Political Science and Government.
- International Political science Abstracts
Documentation Politique Internationale
- International Bibliography of Political Science
Bibliographie internationale de science politique.
- International Bibliography of the Social Sciences
Bibliographie internationale des sciences sociales.
- International Bibliography of Economics
Bibliographie internationale de science économique.
- Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences.
- Sociological Abstracts.
- Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine.
- United Nations. Monthly Bibliography. Selected articles.
Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés.
- Bulletin de renseignements documentaires. Communautés Européennes.
Documentation bulletin. European Communities.